

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS
KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

Aušra TELEIŠĖ

**POINDUSTRINIS MIESTO KŪRIMAS:
KULTŪRINIAI IR SOCIALINIAI DEINDUSTRIALIZACIJOS PROCESAI
ALYTAUS, MARIJAMPOLĖS IR PLUNGĖS MIESTUOSE**

Mokslo daktaro disertacija
Humanitariniai mokslai, etnologija (H 006)

Vilnius, 2023

Mokslo daktaro disertacija rengta 2017–2022 metais Lietuvos istorijos institute pagal Vytauto Didžiojo universitetui su Klaipėdos universitetu, Lietuvos istorijos institutu Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministro 2019 m. vasario 22 d. įsakymu Nr. V-160 suteiktą doktorantūros teisę.

Mokslinė vadovė:

dr. Auksuolė Čepaitienė (Lietuvos istorijos institutas, Humanitariniai mokslai, Etnologija H 006)

Disertacijos gynimo taryba:

Pirmininkas

dr. Žilvytis Šaknys (Lietuvos istorijos institutas, Humanitariniai mokslai, Etnologija H 006).

Nariai:

prof. dr. Lina Petrošienė (Klaipėdos universitetas, Humanitariniai mokslai, Etnologija H 006);

prof. dr. Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė (Vytauto Didžiojo universitetas, Humanitariniai mokslai, Etnologija H 006);

dr. Irma Šidiškienė (Lietuvos istorijos institutas, Humanitariniai mokslai, Etnologija H 006);

doc. dr. Klāvs Sedlenieks (Rygos Stradinio universitetas (Latvija), Socialiniai mokslai, Sociologija S005).

Daktaro disertacija bus ginama viešame Etnologijos mokslo krypties tarybos posėdyje 2023 m. kovo 10 d. 13 val. Lietuvos istorijos institute, 320 kabinetas.

Adresas: Tilto g. 17, LT-01101 Vilnius.

Daktaro disertacija išsiųsta 2023 m. vasario 10 d.

Disertaciją galima peržiūrėti Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo, Lietuvos istorijos institute, Klaipėdos universiteto ir Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekose.

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY
VYTAUTAS MAGNUS UNIVERSITY
KLAIPĖDA UNIVERSITY

Aušra TELEIŠĖ

**POST-INDUSTRIAL CITY-MAKING:
CULTURAL AND SOCIAL PROCESSES OF DEINDUSTRIALIZATION IN
THE CITIES OF ALYTUS, MARIJAMPOLĖ AND PLUNGĖ**

Doctoral Dissertation
Humanities, Ethnology (H 006)

Vilnius, 2023

The Ph.D. Dissertation was prepared at the Lithuanian Institute of History in 2017–2022 in accordance with the doctoral right granted to Vytautas Magnus University together with Klaipėda University and Lithuanian Institute of History by the Order of the Minister of Education, Science and Sports of the Republic of Lithuania No. V-160 dated February 22, 2019.

Academic Advisor:

Dr. Auksuolė Čepaitienė (Lithuanian Institute of History, Humanities, Ethnology H 006)

Council of defence of the doctoral dissertation:

Chairman:

Dr. Žilvytis Šaknys (Lithuanian Institute of History, Humanities, Ethnology H 006);

Members:

Prof. dr. Lina Petrošienė (Klaipėda University, Humanities, Ethnology H 006);

Prof. dr. Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė (Vytautas Magnus University, Humanities, Ethnology H 006);

Dr. Irma Šidiškienė (Lithuanian Institute of History, Humanities, Ethnology H 006);

Assoc. prof. dr. Klāvs Sedlenieks (Riga Stradins University (Latvia), Social Sciences, Sociology S005).

The doctoral dissertation will be defended at the public meeting of the Council for Ethnology at 13:00, on 10 March 2023, in meeting room 320 of the Lithuanian Institute of History.

Address: 17 Tiltos St, Vilnius, Lithuania

Tel. +370 261 4436; e-mail: istorija@istorija.lt

The dissertation was sent to the relevant institutions on 10 February 2023.

The dissertation is available at the Martynas Mažvydas National Library and the libraries of the Lithuanian Institute of History, Klaipėda University, and Vytautas Magnus University.

TURINYS

ĮVADAS.....	7
1. TEORINIS TYRIMO PAGRINDAS	20
1. 1. Iš industrializacijos į poindustrinę epochą: antropologinis pokyčio konceptualizavimas	20
1. 2. Miesto kūrimas: erdvės socialinė gamyba ir konstravimas	23
1. 3. Kraštovaizdžio naratyvumas	26
2. SEKANT LAUKO TYRIMĄ: ETNOGRAFINIS MIESTO PAŽINIMAS	28
2. 1. Metodologija: vaikščiojimo etnografija ir pasakojimas	28
2. 2. Lauko tyrimo eiga: vieta, būdai prieiti ir metodai	31
2. 3. Pateikėjai, atranka ir bendravimo būdai	37
2. 4. Tyrimo etika	43
3. ISTORINIS KONTEKSTAS: SOVIETMEČIO INDUSTRIINIAI MIESTAI	45
3. 1. Kurortinis pramonės miestas: Alytus	45
3. 2. Lietuvybės židinytis ir pramonė: Marijampolė.....	49
3. 3. Pramoninis dvaro miestas: Plungė.....	53
4. POSOVIETINĖS DEINDUSTRIALIZACIJOS PROCESAI	56
4. 1. Posovietiniai politiniai sprendimai ir ekonominė situacija.....	56
4. 2. Poindustrinis kraštovaizdis: „pramonės nėra“?	60
4. 2. 1. Pramoninio kraštovaizdžio susmulkėjimas	61
4. 2. 2. Naujos ekonominės veiklos miesto kraštovaizdyje	65
4. 2. 3. Vienos pramonės įmonės miestas	70
4. 3. Sovietinių pramonės įmonių ir jų žmonių gyvenimo posūkiai	75
4. 3. 1. Gamybinių veiklų (ne) tęstinumas	75
4. 3. 2. Pramonės įmonių „išsiskirstymas“ ir „išsidalinimas“	80
4. 3. 3. „Plaukėm kartu, o dabar kiekvienas atskirai turim plaukti“	84
4. 3. 4. Gamykla ir jos veiklos įpaveldinimas	88
4. 4. „Visi nori to savo versliuko“: darbas ir pragyvenimo būdai	93
4. 4. 1. Individualios darbinės veiklos pradžia	93
4. 4. 2. „Savęs įdarbinimas“ ir naujų darbo vietų kūrimas	99
4. 5. Darbo sampratos pokytis: darbas ar „savas verslas“	103
5. POINDUSTRIINĖS REALIJOS IR „ŽALIO MIESTO“ VIZIJOS	106
5. 1. Požiūris į pramonę poindustriniame mieste.....	106
5. 2. Ekologinė – industrinė nelaimė: pramonė ir gamta	109
5. 2. 1. „Košmaras“: gaisras padangų perdirbimo gamykloje	109
5. 2. 2. Ekologinės – industrinės nelaimės įveika ir visuomenės susitelkimas.....	114
5. 2. 3. „Alytus turi išlikti žaliu, švari miestu!“	117
5. 3. Sutvarkyta gamta – graži gamta	121

5. 3. 1. „O Alytų atvažiavau – miškas!“	122
5. 3. 2. „Ypatingai gražus“: Marijampolės Poezijos parkas	125
5. 4. Miesto gamta kaip vartojimas	129
5. 4. 1. Parkas laisvalaikio praleidimui.....	129
5. 4. 2. <i>Malomy</i> : santykis tarp meno ir gamtos.....	132
5. 5. Gamta Plungės mieste kaip muziejus	135
5. 6. Poindustrinio miesto gamta	140
6. KODĖL NELIEKATE, JAUNIME?	143
6. 1. Poindustrinis miestas: mažėjantis miestas.....	143
6. 2. Besitraukiančios vietos, veiklos ir žmonės.....	145
6. 3. Patogi vieta gyventi	153
6. 4. Šiandieninė miesto samprata	158
6. 4. 1. „Galėtų daugiau tos pramonės būt“	158
6. 4. 2. „Dirbk tenai, gyvenk čia“	160
IŠVADOS.....	165
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS.....	169
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	175
LENTELIŲ SĄRAŠAS.....	196
ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS	197
PRIEDAI	199
PUBLIKACIJŲ DISERTACIJOS TEMA SĄRAŠAS.....	208
PRANEŠIMŲ DISERTACIJOS TEMA SĄRAŠAS	209
SUMMARY OF THE DOCTORAL DISSERTATION	210
INFORMACIJA APIE DISERTACIJOS AUTOREJĘ.....	226

ĮVADAS

Miestas – tai erdvė, kurioje persipina skirtingų socialinių grupių veikimo modeliai, materialinė aplinka bei kultūriniai ir socialiniai procesai. Jis įkūnija politinių ir ekonominių veikėjų sumanymus, gyventojų kasdienes praktikas ir išgyvenimus bei vyraujančias globalias ir lokalias idėjas ir vyksmus. Miestas – gyvenamoji žmonių vieta, kurioje reiškiasi žmonių kasdienės veiklos – pirmųjų miesto sociologų buvo interpretuotas kaip visuomenės atspindys (Sennet 1969: 3). Antropologai atkreipia dėmesį, jog miestas yra geriausia vieta pažinti šiandieninėje visuomenėje vykstančius poindustrinius pokyčius, pažangų kapitalizmą ar postmodernistinius momentus. Būtent jame šių makroprocesų sąsaja su asmeninėmis žmonių patirtimis reiškiasi ryškiausiai (Low 1996a: 384). Miestas – visų jį formuojančių veiksmų ir veikėjų sukurta visuma ir produktas – yra individualių žmonių gyvenimų ir vykstančių struktūrinių transformacijų atspindys. Jis yra nuolatos kuriama ir perkuriama vieta, kurioje įprasminamos reakcijos į vykstančius pokyčius ar susidariusias naujas situacijas.

Sovietų Sąjungos laikotarpiu buvo nuspręsta Alytaus, Marijampolės ir Plungės miestus plėtoti kaip industrinius – regioninius centrus. Jų raida sovietmečiu buvo glaudžiai susijusi su industrializacija, sąlygojusia miestų plėtrą ir augimą. Tačiau po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. šie miestai susidūrė su staigių politinių sprendimų ir radikalaus ekonominio posūkiu iš planinės ekonomikos į rinkos ekonomiką nulemta posovietine deindustrializacija. Ji apėmė ne tik sovietinės ekonomikos, pramonės įmonių struktūrinius pokyčius, bet ir buvo ilgalaikis miesto socialinio bei ekonominio gyvenimo sutrikdymas, sukėlęs nedarbą, darbo vietų praradimą, pajamų mažėjimą ar neišmokamus atlyginimus. Alytuje, Marijampolėje ir Plungėje posovietinė deindustrializacija lėmė miesto gyvenimo suprastėjimą ir asmenines žmonių gyvenimų griūtis ir krizes.

2022 m. pavasarį Alytuje netikėtai išgirdau pokalbį apie karo pabėgėlių iš Ukrainos apgyvendinimą ir apsigyvenimą Lietuvoje. Dvi moterys kalbėjo, kad tik Vilniaus ir Kauno miestai yra patrauklūs gyventi ir dirbti. Juose sukonzentruota visa pramonė, o kituose Lietuvos miestuose visos gamyklos uždarytos, nėra naujų pramonės įmonių ir darbo vietų. Šiame pokalbio fragmente išryškėja miestų, patyrusių posovietinės deindustrializacijos, nulėmusios pramonės įmonių struktūrinius pasikeitimus bei palietusių asmeninius žmonių gyvenimus, „kataklizminio lūžio“ (Graeber 2020: 53) vaizdinys. Tokiame vaizdinyje galima įžvelgti aspektą, kad pokyčiai nebūtinai yra įvykę tada, kai yra teigiama, jog jie baigėsi. Iki šiol tokie miestai kaip Alytus, Marijampolė ir Plungė yra matomi kaip įstrigę ekonominiame nuosmukyje ar stagnacijoje. Tai nereikia nuolatinės krizinės būsenos, tačiau tai yra buvimas momente, kuriame susiduria tęstinumas ir transformacija, mąstymas apie praeitį ir naujo gyvenimo projektavimas. Toks buvimas

suprantamas kaip laikina, erdvinė ir emocinė gyvenimo po „kataklizminio lūžio“ (Graeber 2020: 53) forma, kurioje, anot filosofo Richterio Gerhardo, kažkieno pabaiga yra kokios nors būsimos pradžios galimybės sąlyga (Gerhard 2011: 13). Apskritai bet koks destruktivinis įvykis pagreitina ir sąlygoja kažko naujo kūrimą. Krizinis momentas yra taškas, nuo kurio prasideda naujas pasakojimas, įtraukiantis praeityje įgytas patirtis, požiūrius ir išgyvenimus (Simpson 2012: 331). Posovietinę deindustrializaciją išgyvenusių Lietuvos miestų būseną – tai gyvenimo, kuris vyksta po radikalaus ir krizinio pokyčio ir yra nukreiptas link naujų formų ir struktūrų, kylančių iš to, kaip žmonės supranta savo praeitį ir dabartį, kūrimas.

Lietuvos miestų, kuriems stiprią įtaką darė posovietinė deindustrializacija, šiandieninio gyvenimo antropologinis tyrimas atveria galimybę ne tik fiksuoti ekonominius pokyčius, nulėmusius miesto gyvenimo nuosmukį, bet ir pažinti juos kaip erdvę, kurioje iškyla nauji reiškiniai ir procesai. Kitaip tariant, pažinti poindustrinius kultūrinius ir socialinius procesus ir veiksmus, formuojančius miestą ir jo gyvenimą. Taigi Lietuvos miestų pokytį ir tai, kaip kuriasi posovietinę deindustrializaciją išgyvenę sovietmečio industriniai miestai, Lietuvai atkūrus nepriklausomybę.

Darbo tikslas: atskleisti kultūrinius ir socialinius procesus ir veiksmus, perkuriančius sovietinį industrinį miestą po posovietinės deindustrializacijos Lietuvoje.

Darbo uždaviniai:

1. Išanalizavus antropologines miesto, vietos ir kraštovaizdžio bei poindustrinės epochos sampratas atrasti teorinę prieigą, konceptualizuojančią poindustrinį miesto kūrimą, ir metodologinį miesto pažinimo būdą.
2. Išnagrinėjus Alytaus, Marijampolės ir Plungės miestų istorinius ir urbanistinius savitumus apibūdinti miestų praeities kontekstą.
3. Analizuojant, kaip pramonės įmonės, jų darbuotojai ir miesto gyventojai pragyveno posovietinę deindustrializaciją atskleisti darbo sampratos pokytį, darbinių veiklų įvairovės kūrimąsi profesiniu ir struktūriniu požiūriu bei veiksmus, lėmusius poindustrinį miesto kraštovaizdžio formavimąsi.
4. Nagrinėjant netikėtą ekologinę – industrinę nelaimės metu iškilusią pramonės ir gamtos priešpriešą ir miesto gyventojų sureikšmintas žaliąsias erdves išanalizuoti, kaip keičiasi požiūris į pramonę ir gamtą mieste, kokie poindustrinėje epochoje išryškėja nauji pramonės ir gamtos santykio aspektai.

5. Įvertinus posovietinę deindustrializaciją patyrusio miesto *mažėjimo* aspektą atskleisti ypatybes, būdingas jo socialinei situacijai, ir kaip ji patiriama miesto gyventojų, išnagrinėti besikeičiančią šiandieninę miesto sampratą.

Darbo objektas: posovietiniai ir poindustriniai miesto kultūriniai ir socialiniai procesai, jų ypatybės ir veiksniai Lietuvoje.

Darbo naujumas ir reikšmė

Miestų plėtra ir urbanistinė kultūra – tai vienas ryškiausių šiuolaikinio pasaulio bruožų. Jungtinių tautų duomenimis 2020 m. 56,2 proc., t. y. daugiau negu pusė pasaulio populiacijos, gyveno urbanizuotose teritorijose¹. Didžioji dauguma – 67, 4 proc., Lietuvos gyventojų taip pat gyvena miestuose (*Lietuvos gyventojai...* 2020). Šiandien urbanizacija vyksta daug greičiau negu bet kuriuo kitu žmonijos istorijos laikotarpiu, darydama įtaką sparčiam miestų augimui įvairiose pasaulio šalyse (Scott, Stroper 2014: 1). Antropologai teigia, kad antropologija susidūrė su situacija, kai turi pasirinkti tarp buvimo miesto disciplina arba niekuo (Jones, Rodgers 2016: 23). Toks radikalus disciplinos, kuri ilgą laiką koncentravosi ties mažų, ne vakarietiškų bendruomenių tyrimais, posūkis iššaukė diskusijas ir svarstymus apie miesto kaip antropologijos objekto ir tyrimo vietos pažinimo niuansus. Susiformavo ne viena miesto konceptualizavimo teorija: miestas kaip atskirų bendruomenių sąveikos vieta (žr. Park 1952; Wirth 1938), kaip socialinė ir kultūrinė institucija (žr. Redfield, Singer 1954; Fox 1977), kaip kontekstas (žr. Press 1975; Rollwage 1975; Moor 1975) ar procesas (žr. Swyngedouw 1996; Brenner, Madden, Wachsmuth 2011; McFarlane 2011; Brenner, Schmid 2015; Walker 2015). Tarptautiniu lygmeniu miestų tyrimams skiriamas didelis dėmesys, tačiau Lietuvoje miesto antropologija dar tik pradeda formuotis. Nuo pirmųjų darbų, atsiradusių XX a. 7–ajame dešimtmetyje, Lietuvos tyrėjai vis dažniau atsigręžia į miestą. Miestas Lietuvoje atrandamas kaip savitais kultūriniais ir socialiniais bruožais pasižyminti erdvė (Šaknys 2013; Šaknys 2019; Paukštytė–Šaknienė 2013a; Paukštytė–Šaknienė 2016; Paukštytė–Šaknienė 2019; Šidiškienė 2019) ir visuotinių procesų bei reiškinių sąveikos forma (Motuzaitė 2005; Račiūnaitė–Paužuolienė 2008; Mardosa 2013; Šaknys 2014). Nagrinėjama miesto kultūros daroma įtaka tradicijai (Paukštytė–Šaknienė 2003; Daukšas 2004; Šaknys 2005; Šidiškienė 2008; Račiūnaitė–Paužuolienė 2004; Račiūnaitė–Paužuolienė 2009) ir atskirų gyvenimo apraiškų mieste ypatybės (Šaknys 2019; Šidiškienė 2019; Paukštytė–Šaknienė 2019). Lietuvos etnologijos ir antropologijos historiografijoje taip pat yra pavienių darbų, skirtų nagrinėti deindustrializacijos procesą (Šliavaitė 2003; Šliavaitė 2010a; Šliavaitė 2010b).

---

¹ United Nations Human Settlements Programme. 2020. *World cities report 2020. The Value of Sustainable Urbanization*: 12. <https://unhabitat.org/sites/default/files/2020/10/wcr_2020_report.pdf> [žiūrėta 2022 05 28].

Šiame darbe, skirtingai nuo ankstesnių Lietuvos etnologų ir antropologų tyrimų, miestas matomas kaip kuriama vieta – kultūrinė ir socialinė visuma – sujungianti materialinę aplinką, įvairius skirtingų socialinių veikėjų požiūrius ir praktikas, išskylančius vaizdinius. Toks miesto konceptualizavimas leidžia naujai pažvelgti į posovietinę deindustrializaciją ir miesto bei jo gyventojų gyvenimą po jos. Šis darbas siūlo posovietinės deindustrializacijos nulemtą transformaciją traktuoti ne kaip dekonstruojančią, bet produktyvią ir kuriančią naujus reiškinius, veiklas ir požiūrius. Jis taip pat siūlo pažinti miestą – vietą, kurią kuria žmonės, jų veiksmai ir požiūriai, reiškiniai ir įvykiai – pasitelkus *emic* požiūrį etnografiškai apčiuopti jį formuojančius procesus ir vietas įprasminimus.

Darbo metodika ir šaltiniai

Tyrimas atliktas 2018–2021 m. skirtinguose Lietuvos regionuose esančiuose Alytaus, Marijampolės ir Plungės miestuose, kuriuos Sovietų Sąjungos laikotarpiu 1964 m. buvo nuspręsta plėtoti kaip industrinius – regioninius centrus. Tyrimo metu siekiama pažinti šiandienius miestus ir jų realybę. Kitaip tariant, miestų gyvenimą ir jo gyventojų požiūrius ir praktikas po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. Tačiau miestų gyventojų pokalbiai apima ir ankstesnius laikotarpius, ypač sovietmetį. Šis tyrimas yra ilgalaikis etnografinis lauko tyrimas. Jo metu sukaupta patirtis, įgytos žinios ir žinojimas vaikščiojant – stebint, patiriant ir dalyvaujant miesto gyvenime – bei bendraujant su pateikėjais ir medžiagą fiksuojant fotografijomis, aprašais ir dienoraštyje. Su pateikėjais bendrauta laikantis tyrimo etikos, konfidencialumo ir anonimiškumo principų. Bendrauta su 125 asmenimis: pramonės įmonių darbininkais ir darbuotojais, miesto institucijose dirbančiais asmenimis ir eiliniaisiais miesto gyventojais. Pasitelktas pusiau struktūruotas išsamus interviu. Taip pat kalbėtasi laisvai su atsitiktiniais, neplanuotai sutiktais žmonėmis. Vertingi buvo ir kiti šaltiniai: miestų žemėlapiai ir sovietmečiu parengti miestų plėtros planai ir schemos, skirtingų laikotarpių straipsniai spaudoje ir po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo skirtingų institucijų suteikta bei jų internetiniuose tinklapiuose bei socialiniame tinkle *Facebook* esanti įvairi dokumentinė medžiaga.

Empirinė medžiaga analizuota procesus ir reiškinius matant kontekstualiai; įvertinus medžiagos visumą išskirti būdingiausi atvejai; pasitelkta lyginamoji prieiga padėjo išryškinti būdingas bendrąsias ir individualias tendencijas ir ypatybes. Rašytinei medžiagai įvertinti taikyta turinio analizė. Pasitelktos metodologinės priegijos ir metodai leido visapusiškai ir detaliam atlikti poindustrinių kultūrinių ir socialinių procesų interpretacinę analizę.

Pagrindinės sąvokos

Poindustrinis miestas – tai miestas, ekonomiškai priklausantis nuo pramonės įmonių veiklos, tačiau po deindustrializacijos patekęs į užsitęsusi krizinį laikotarpį, susijusį su išplitusiu nedarbu, depopuliacija, miesto infrastruktūros ir paslaugų bei pramonės rajonų būklės pablogėjimu. Miestuose darbas gamykloje pakeičiamas naujais ekonominiais sektoriais, t. y. poilsio, turizmo ar kūrybinėmis industrijomis (Jaffe, de Koning 2016: 72). Juose kuriasi įvairios miesto raidos vizijos ir kryptys, kuriomis tolstama nuo industrinės praeities. Poindustrinis miestas – tai vieta, kurioje vyksta gamyklų ir industrinės infrastruktūros, vietos bendruomenės apleidimas, bet randasi galimybės kurti kažkam naujam. Tačiau poindustrinio miesto neįmanoma apibūdinti be *miesto* sąvokos. Antropologijoje *miestas* apibrėžiamas per dydį, tankumą ir heterogeniškumą (Wirth 1938: 8). Išryškinamas mieste veikiančios visuomenės sudėtingumas ir skirtingų socialinių santykių, gyvenimo stilių, idėjų ir požiūrių buvimas (Wirth 1938: 19; Weber 1969; Simmel 1969). Tai įvairove, dinamiškumu ir kompleksišku pasižyminti vieta (Jacobs 1961). Šiame darbe laikomasi požiūrio, jog miestas – tai ne tik sudėtinga ir kompleksiška visuomenė, bet taip pat tarpusavyje susipynusių procesų tinklas. Jame visuomenė ir gamta, reprezentacija ir buvimas yra glaudžiai susiję ir vienas kito integrali dalis (Swyngedouw 1996: 65). Miestas – tai kasdienių praktikų, kultūrinių ir sociopolitinių gyvenimo apraiškų formuojama vieta (Low 1996a: 384).

Sovietmečio industrinis miestas šiame darbe suvokiamas kaip urbanistinė struktūra, kuri vėlyvuoju sovietmečiu išgyveno staigią industrializaciją: naujų pramonės įmonių steigimą ir esamų plėtimą bei jos nulemtą urbanizaciją. Jų augimas tiesiogiai priklausė nuo pramonės plėtros planų, o miesto dydis – nuo gamykloje dirbančių žmonių skaičiaus (Collier 2011: 75; Drémaitė 2012a: 140). Tai miestai, kurie kūrėsi kaip numatytų politinių ir ekonominių tikslų įgyvendinimas. Jie išgyveno staigų demografinį augimą, miesto teritorijos plėtrą ir materialinės aplinkos kūrimą: gyvenamųjų namų, gamyklų ir kitų aptarnavimo ir visuomenines paslaugas teikiančių objektų statybą. Sovietmečio industrinis miestas kurtas kaip nauja modernumo forma, kurią galima suplanuoti iki smulkmenų (Collier 2011: 66).

Industrializacija – tai gamybinis procesas, kurio metu pereita nuo rankų darbo prie mechanizuoto darbo ir gamyklos kaip dominuojančios darbo vietos ir ekonominės miesto struktūros, lėmusios didelius socialinius ir kultūrinius pokyčius urbanistinėje erdvėje (Jaffe, de Koning 2016: 83). Industrializacija ir jos nulemta urbanizacija, plėtra ir ekonominis augimas daro stiprią įtaką modernaus miesto ir jo gyvenimo būdo formavimuisi (Ferguson 1999). Jos sąlygomis šalia modernumo išraiškos – gamyklos – susikuria naujas miestas ar perkuriamas esamas. Šiame darbe industrializacija ir yra suvokiama kaip gamybinis procesas sąlygojantis modernaus miesto ir jo gyvenimo būdo susiformavimą.

Deindustrializacija yra perėjimas nuo industrializacijos metu įsitvirtinusios gamybos ekonomikos prie paslaugų ir informacinės ekonomikos. Šis perėjimas siejamas su pramonės įmonių apimčių mažėjimu, decentralizavimu ar uždarymu. Tai ne vienos vietos ar konkretaus istorinio laikotarpio reiškinys, bet socialiai komplikuota, istoriškai gili, geografiškai įvairi ir politiškai sudėtinga transformacija. Ji žymi ne tik kiekybinius ir kokybinius darbo pokyčius, bet paliečia visus socialinio gyvenimo aspektus ir yra fundamentali socialinės struktūros transformacijos požiūriu (Cowie, Heathcott 2003). Šiuos pokyčius antropologai sieja su ilgalaikiu socialinio bei ekonominio gyvenimo sutrikdymu bei nuosmikiu, pasireiškiančiu bendruomenių ir vietų apleidimu, t. y. nedarbu ar sumažėjusiomis galimybėmis įsidarbinti, taip pat asmeniniais bankrotais, migracija (Newman 1985). *Posovietinė deindustrializacija* – tai transformacija, glaudžiai susijusi su politine situacija ir sprendimais. Lietuvoje – tai po Nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. vykusių staigių ir radikalių politinių ir ekonominių pokyčių, kuriais siekta pereiti iš planinės ekonomikos į rinkos ekonomiką, suformuoti privačią nuosavybę ir panaikinti politinį vaidmenį pramonės įmonių veikloje, nulemtas pramonės įmonių restruktūrizavimas, apimčių sumažėjimas ar uždarymas. Gamybinės veiklos sutrikdymas ir nutrūkimas pasireiškė ne tik miesto ir žmonių gyvenimo nuosmikiu ir suprastėjimu, bet taip pat nusivylimu valdžia ir neigiamu požiūriu į posovietinius procesus (Klumbytė 2006; Klumbytė 2008; Klumbytė 2009). Su *deindustrializacija* stipriai susijusi *apleidimo* sąvoka. Tai mažėjimo ir tuštėjimo proceso sąlygoti miestų ir jų gyventojų išgyvenimai, susiję su nuolatiniu žmonių, veiklų ir vietų susitraukimu, taip pat miesto urbanistinės struktūros ar atskirų jos elementų nenaudojimas ir socialinių santykių trūkinėjimas (žr. Dzenovska 2020; Ringel 2020).

Miesto kraštovaizdis. Miesto tyrimuose vartojamos dvi glaudžios sąvokos: miestovaizdis (ang. *cityscape*) ir kraštovaizdis. Miestovaizdis dažniausiai nurodo panoraminį miesto vaizdą arba visuminį jo vaizdą. Būdingas dėmesys fizinei jo išraiškai. Miesto kraštovaizdis sujungia materialinę aplinką ir žmonių gyvenimą, jų atliekamas veiklas. Kraštovaizdis susideda iš: horizonto – ribos (ang. *horizon*), nuo kurios ir prasideda žvalgymasis po vietas, sudarančias kraštovaizdį; juslinės ekspozicijos (ang. *sensuous display*) – jaučiamų bruožų gausos, paverčiančios kraštovaizdį įvairia suvokimo ir veiksmo scena; žemės (ang. *ground*) – tai, ant ko atsiranda žmogaus veiklos sukonstruoti objektai ir gamtos kūriniai (Casey 2001: 417–418). Horizontas kraštovaizdyje sudaro sąlygas išskirti skirtingomis kultūrinėmis savybėmis pasižyminčias jo vietas. Kraštovaizdis miesto vaizdą konceptualizuoja ne kaip vienaalytę struktūrą, o visumą, susidedančią iš atskirų, savitais bruožais pasižyminčių ir tarpusavyje sąveikaujančių vietų.

Vietos kūrimas (ang. *place-making*). Antropologai vietos kūrimą konceptualizuoja kaip socialinių santykių ir praktikų lokalizavimą socialinėje erdvėje (Low 2005: 111). Tai apima dvi

glaudžiai susijusias perspektyvas: „erdvės socialinę gamybą“ (ang. *social production of space*) – materialinės aplinkos formavimąsi ir istorinius, socialinius, politinius bei ekonominius motyvus ir procesus, nulėmusius jos planavimą ir plėtrą, ir „erdvės socialinį konstravimą“ (ang. *social construction of space*) – erdvės transformaciją ir įprasminimą, atsirandantį dėl žmonių socialinių sąveikų, prisiminimų, jausmų, įsivaizdavimų ir kasdienio erdvės naudojimo (Low 2017). Vietos, kuri šiame darbe yra miestas, kūrimas yra nebaigtinis nuolatos vykstantis procesas, kurio metu nepertraukiamai sąveikauja erdvės „socialinė gamyba“ ir „socialinis konstravimas“.

Kultūriniai ir socialiniai procesai. Ši sąvoka nusako kultūros procesualumą. Šiame darbe kultūra suvokiama kaip socialiniame gyvenime įgytų prasmų ir praktikų, sąlygojančių individualią ir kolektyvinę žmonių įvairovę, persipynimas. Skirtingos situacijos sudaro sąlygas jos pokyčiui (Hannerz 1999: S19). Kitaip tariant, kultūra – tai požiūrių ir kultūrinės medžiagos įvairovė, iš kurios gimsta įvairūs įvykiai ir veiksmai bei procesai, kurių metu šie įvykiai ir veiksmai gali pasikartoti arba kisti (Barth 1994: 358). Taigi Thomaso R. Williamso žodžiais tariant, „kultūra visada keičiasi“ (Williams 1966: 14). Šis pokytis vyksta, nes socialinis pasaulis yra nuolatos perdaromas. Randasi naujos socialinės formos bei individualių asmenų reakcijos į naujus kultūros elementus (Williams 1966: 14). Kultūriniai ir socialiniai procesai nusako ne kultūrą *per se*, bet įvykius, žmonių veiksmus ir kultūrinių reiškinių dinamiškumą ir kitimą.

Ginamieji teiginiai.

- Bendrieji posovietiniai politiniai ir ekonominiai pokyčiai ir sprendimai, kuriais siekta pereiti iš planinės ekonomikos į rinkos ekonomiką, sukurti privačią nuosavybę, buvo tapatūs visuose miestuose. Tačiau posovietinės deindustrializacijos sąlygoti pragyvenimo iššūkiai skatino rasti įvairiems socialinio ir ekonominio nuosmukio įveikimo būdams ir formoms, kurios lėmė, jog net tos pačios šalies panašų likimą patyrę tiriamieji Alytaus, Marijampolės ir Plungės miestai skirtingai išgyveno posovietinę deindustrializaciją.
- Individualus miestų gyventojų ekonominis aktyvumas ir kūrybingumas, atsiradęs siekiant įveikti posovietinės deindustrializacijos sukeltus pragyvenimo iššūkius, ir individualiame lygmenyje suliejama tiesiogiai išgyventa sovietinė industrinė praeitis su pasikeitusia politine ir ekonomine situacija buvo veiksniai, formavę įvairias darbinės veiklas, ekonominius vienetus ir struktūras, vietas ir miesto kraštovaizdį poindustrinėje epochoje.
- Poindustrinis miesto kūrimas – tai sovietinio industrinio miesto rekonceptualizavimas ir perkūrimas, vykstantis per ankstesnių miesto raidos laikotarpių ir jų idėjų integravimą į šiandieninį miesto gyvenimą ir naujų funkcijų ir kultūrinių bei socialinių prasmų ir verčių suteikimą ar esamų išryškšinimą. Formuojami savitumais pasižymintys miestai, kurių

patrauklumas priklauso ne tik nuo pramonės ir jos plėtros, bet ir nuo gamtos, „žalumos“ ir tokių aspektų, kaip vietos estetika, laisvalaikio praleidimas, patogumas.

- Šiandien poindustrinė miestų socialinė situacija, požiūris į gamyklą ir gyvenimą mieste yra nevienalytis ir prieštaringas. Viena vertus, posovietinę deindustrializaciją patyrę miestai iki šiol veikia pagal industrinę tvarką. Tačiau konceptualia prasme industrinė erdvė keliami už miesto teritorijos ribų, o gamykla įgyja pavojingos vietos ar industrinio paveldo reikšmę. Kita vertus, išlieka industrinis požiūris, kad be gamyklos, kuri matoma kaip miesto gyvenimo esmė, pasirūpinanti darbo vietų ir gyvenimo kokybės kūrimu, miestas praranda savybes, išlaikančias esamus ar pritraukiančias naujus gyventojus. Tačiau šalia to randasi ir suvokimas, kad miestas kaip gyvenamoji vieta nesietina su darbu. Ne konkreti fizinė darbo vieta ir darbas joje, bet patogi vieta gyventi yra matoma kaip veiksnys, kuriantis miestą ir pritraukiantis į jį žmones gyventi.

Darbo struktūra

Darbą sudaro įvadas, šešios dėstymo dalys, išvados, šaltinių, literatūros, lentelių ir iliustracijų sąrašai, priedai.

Įvade suformuluojama tyrimo problema ir objektas, iškeliamas tikslas ir uždaviniai, ginamieji teiginiai, pristatomas tyrimo aktualumas ir naujumas, temos iširtumas, metodika ir šaltiniai, apibrėžiamos pagrindinės darbo sąvokos.

Pirmieji du skyriai skirti apibūdinti poindustrinio miesto teoriniams ir metodologiniams tyrimo aspektams. Pirmame skyriuje pateikiama antropologinė teorinė prieiga, kuri aiškina, kaip konceptualizuojamas poindustrinis miesto pokytis, apimantis žmonių požiūrius, veiklas ir patirtis, vietas ir kraštovaizdį. Jame pabrėžiamas miesto procesualumas ir tai, kaip skirtingi socialiniai veikėjai, jų požiūriai ir praktikos kuria ir perkuria miesto kraštovaizdį ir yra jame perskaitomi. Tai pagrindžia tyrime taikomą miesto kaip vietos kuriamos kultūrinių ir socialinių procesų bei veiksmų konceptualizavimo prieigą. Antrame skyriuje apibūdinama šio tyrimo metodologija ir pažinimo būdai. Jame pateikiami poindustrinio miesto tyrimui reikšmingi aspektai: vaikščiojimo etnografija, pokalbiai su pateikėjais, metodika, pateikėjų atranka, jų charakteristika ir tyrimo eiga.

Trečiame skyriuje Alytaus, Marijampolės ir Plungės miestai pristatomi kaip lauko tyrimo vieta. Aptariami jų savitumai, išryškėjantys istorinėje ir urbanistinėje raidoje. Skyriuje atskleidžiamos istorinės miestų formavimosi aplinkybės yra šiandieninės poindustrinės epochos istorinis kontekstas.

Ketvirtame skyriuje nagrinėjami posovietinės deindustrializacijos procesai, vykę miestuose po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. Apžvelgiant įvairių disciplinų tyrėjų darbus, atskleidžiamos posovietinės deindustrializacijos politinės ir ekonominės aplinkybės,

dariusios įtaką staigiems ir radikaliems miestų ir jų gyventojų gyvenimo kokybės pokyčiams. Skyriuje išryškunami Alytaus, Marijampolės ir Plungės skirtingi posovietinės deindustrializacijos aspektai, pramoninių kraštovaizdžių poindustriniai savitumai, taip pat pragyvenimo iššūkiai, su kuriais susiduria sovietinių pramonės įmonių darbuotojai ir darbininkai bei kiti miesto gyventojai, veiklos tęstinumą išlaikiusios pramonės įmonės, ir individualumo veiksnys, lemiantis darbinių veiklų ir ekonominių struktūrų formavimąsi. Skyriuje atskiras dėmesys skiriamas požiūriui į darbą, gamyklą ir gamyklinę veiklą pokyčiui aptarti.

Penktame skyriuje nagrinėjamas lauko tyrimo metu reikšmingai išryškėjęs gamtos, „žalumos“ poindustriniame mieste klausimas. Pramonės ir gamtos santykis iškilo analizuojant 2019 m. spalio mėn. įvykusį gaisrą padangų perdirbimo gamykloje Alytaus mieste. Jį apibūdina gamtos ir pramonės priešprieša, ekologinė miesto samprata ir pramonę marginalizuojantis požiūris. Per žaliąsias erdves ir joms priskiriamas funkcijas ir reikšmes vyksta sovietinio industrinio miesto perkūrimas. Nagrinėjant žaliųjų miesto erdvių socialinę gamybą ir konstravimą atsiskleidžia skirtingi gamtos mieste suvokimai ir praktikos. Skyrius baigiamas diskusija apie gamtą ir jai priskiriamas funkcijas ir prasmes poindustriniame mieste pasitelkiant ir kitų antropologų įžvalgas.

Šeštajame skyriuje išryškimas socialinis poindustrinio miesto gyvenimo prieštarumas. Įvertinus *mažėjimo* konceptą, nagrinėjama dabartinė Alytaus, Marijampolės ir Plungės miestų socialinė situacija ir požiūris į ją. Viena vertus, miestai yra suvokiami kaip *mažėjantys*, senstantys ir laikini, kita vertus, randasi požiūris, kad miestai yra patogi vieta gyventi. Taip vienu metu egzistuoja ir industrinis miesto suvokimas, pagrįstas gyvenimu šalia darbo vietos, ir nauja miesto samprata, kai gyvenamoji vieta atsiejama nuo darbo.

Pagrindinės įžvalgos apie kultūrinius ir socialinius procesus, perkuriančius sovietinį industrinį miestą po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo 1990 m., apibendrinamos išvados.

Prieduose pateikiami lauko tyrimo metu vaikščiojimo miestuose žemėlapiai, autorės sudarytas klausimynas, lentelės, mokslinės veiklos aprašymas.

Temos iširtumas: miesto tyrimai Lietuvoje

Miestas yra sudėtinga ir daugiasluoksnė struktūra, kurioje susilieja socialinio gyvenimo modelių ir ryšių, kultūrinių praktikų, etninių grupių bei socialinių veikėjų įvairovė. Jos pažinimas Lietuvoje apima įvairių disciplinų, pasitelkiančių skirtingas prieigas ir perspektyvas, tyrimus. Kiekviena tyrimų kryptis akcentuoja vis kitus miesto socialinius ir kultūrinius klausimus ar nagrinėja miesto vietų ir erdvių ypatumus, jų raidą ir susiformavimo specifiką.

Tarpukariu publikuoti etnografiniai – istoriniai atskirų Lietuvos miestų detalūs aprašymai išryškina miesto raidą ir fiksuoja tuometinę jo situaciją (Baltakevičius 1932; Biržys 1931; Biržys

1937). Išeivijoje išleisti enciklopedinio pobūdžio Lietuvos miestų aprašymai (Kviklys 1964; Kviklys 1966; Kviklys 1968; Navickas 1988). Atskirų Lietuvos miestų, pvz. Alytaus (Miškinis 1999: 312-339; Žepkaitė (sud.) 2004, Bernatavičius (sud.) 2003), Marijampolės (Miškinis 1999: 382-413; Subačius 2005; Subačius 2006; Subačius 2009; Sajauskas 2011; Viliūnas 2002), Plungės (Garnukštis, Kontvainas, Stanaitis 1993) istorinės, kraštotyrinės ir urbanistinės apžvalgos publikuojamos ir po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo. Šio pobūdžio tekstuose išryškunami esminiai miesto istorinės, kultūrinės ar urbanistinės raidos aspektai, o pats miestas suvokiamas kaip bendrųjų istorinių ir kultūrinių procesų dalis.

Istorikų darbų gausu. Juose nagrinėjamos bendros miestų vystymosi tendencijos, taip pat atskiras dėmesys skiriamas skirtingiems miestams ir jų istoriniams etapams. Tarpukario Lietuvos miestų formavimosi ypatybes ir vaizdą atskleidžia tyrimai, nagrinėjantys Kauno modernizmo ir miesto modernizacijos urbanistinės struktūros ypatumus (Balkus 2013; Ambrulevičiūtė, Žiemelis 2018), pavienius miesto kultūros reiškinius (Andrijauskaitė 2012; Surblys 2011; Endriukaitytė 2009), atskirų socioekonominių miesto dalių reikšmę modernaus miesto formavimuisi (Milerytė 2008; Morkūnaitė–Lazauskienė 2011; Balkus 2011; Kasparavičius 2015; Polkaitė–Petkevičienė, Černiauskas 2017; Laurinaitis 2019). Išryškintina Marijos Drėmaitės monografija, analizuojanti industrializaciją, kuri darė įtaką tarpukario Lietuvos miestų kūrimuisi (Drėmaitė 2016). Atskiras dėmesys skirtinas istorikų darbams, nagrinėjantiems sovietinio miesto ar jo atskirų dalių urbanistines, architektūrinės ir ideologines sukūrimo ypatybes. Marija Drėmaitė, miestą matydama kaip istorinę, urbanistinę struktūrą, kurios susiformavimui įtaką daro architektų ir urbanistų sprendimai politiniame kontekste, išryškina pagrindinius Sovietų Sąjungos laikotarpiu kuriamo miesto bruožus ir veiksnius, sąlygojusius Lietuvos miestų industrializaciją ir urbanizaciją (Drėmaitė 2006; Drėmaitė 2007; Drėmaitė 2012a; Drėmaitė 2012b; Drėmaitė 2017). Sovietinė industrializacija istorikų darbuose perteikiama ne tik žvelgiant „iš viršaus“, bet ir akcentuojant atskirus procesus bei reiškinius, tokius kaip „sovietinės gamyklos“ veikimo modelis ir jos vidinė struktūra (Grybkas 2011), pramonės darbuotojų butis (Dobrovolskas 1961), jų santykis su gamykla (Drėmaitė 2009) ar pramonės nomenklatūros vaidmuo miesto kūrimo procese (Ivanauskas 2011). Istorinis požiūris atskleidžia, kaip buvo kuriamas sovietmečio industrinis miestas – iki smulkiausių detalių suplanuota ideologizuota urbanistinė struktūra, kurios vystymasis neatsiejamas nuo reikšmingiausia miesto plėtros ir gyvenimo dalimi laikytos pramonės įmonės.

Sociologų darbai susikoncentruoja į erdvinės ir socialines miesto problemas, miesto žmonių socialinį gyvenimą. Tai vienos vietos ir konkretaus klausimo analizės: miesto reprezentacijos ir tapatybės (Krukauskienė (sud.) 1997; Gedutis 2011; Gedutis 2016a; Gedutis 2016b; Kiauka 2018), deviacinio elgesio miesto erdvėje (Kraniauskas, Beteika 2014); subkultūrinių erdvių pasiskirstymo (Kraniauskas 2012a; Kraniauskas 2012b), miesto ir jo

gyventojų atminties (Šutinienė 2013a; Šutinienė 2013b; Valantiejus, Taljūnaitė, Kublickienė, Lipnevič, Šutinienė 2014; Šutinienė 2020) ar darbo rinkos ir verslo plėtros mieste (Minkus–McKenna 1997; Kličius 2001; Daukantienė 2006; Motiejūnaitė 2010). Atskirai paminėtini darbai, nagrinėjantys gyvenamųjų erdvių pokyčius posovietiniame mieste. Juose atkreipiamas dėmesys į gendrifikacijos ir sovietmečiu statytų daugiabučių rajonų reikšmės mažėjimą ir galimą tuštėjimą (Leonavičius, Žilys 2009; Žilys 2013), taip pat posovietinio miesto erdvės transformaciją, kurią nulemia naujo tipo gyvenamųjų rajonų projektavimas, įkūnijantis dvilypį santykį su „socialistine erdve“ (Čiupailaitė 2012; Čiupailaitė 2016). Sociologų darbuose posovietiniai procesai išryškėja kaip gyvenamųjų miesto erdvių pokyčiai ir miesto gyventojų santykis su jais.

Dėmesį miestui taip pat skiria menotyrininkai. Jie nagrinėja viešųjų erdvių transformacijas, kai sovietinis palikimas ir simboliai keičiami naujais nacionaliniais ar nepriklausomybės ženklais (Citvarienė 2008; Buivydas 2011; Rudokas 2013; Samalavičius 2016). Kita vertus, Almantas Samalavičius miestą mato kaip estetinę visumą, ryškiausiai išreiškiamą per urbanistinę struktūrą ir architektūrą bei veikiamą ekonominių, politinių ir kultūrinių kontekstų (Samalavičius 2008; Samalavičius 2009; Samalavičius 2010). Menotyrininkų darbuose miestas tampa ne tik atskirų erdvių, kuriose vyksta įvairios transformacijos bei socialiniai procesai, vieta, bet ir makropokyčius išreiškiančia visuma – struktūra, forma ir vizualine išvaizda.

Etnologų ir antropologų miesto tyrinėjimai Lietuvoje, pradėti tik XX a. 7–ame dešimtmetyje, nagrinėdami socialines ir kultūrinės miesto gyventojų apraiškas, įvertina miestą kaip vietą, sukuriančią įvairias aplinkybes joms reikštis ir kisti. Tuo metu darbininkijos kultūra tapo etnografinių tyrimų mieste tema. Tai gi ir pirmieji etnografiniai miesto tyrimai – tai pramonės darbininkų buities ir socialinės organizacijos apibendrinimai. Šie darbai skirti miesto ir jo gyventojų, darbininkijos sluoksnio kasdienybei ir papročiams aptarti.

Etnografinių miesto tyrinėjimų pradžią Lietuvoje žymi darbai, nagrinėjantys vieną gamyklą ir jos darbininkiją. Tai lokaliniai kaimo vietovėse ar miesteliuose įsikūrusių pramonės įmonių darbininkų buities ir socialinių santykių etnografiniai apibendrinimai (Daniliauskas 1964; Merkienė 1965a; Merkienė 1965b; Merkienė 1966a; Merkienė 1966b; Merkienė 1966c; Merkienė 1967). Nuoseklesni ir išsamesni miestų kultūros ir jos savitumų etnografiniai tyrinėjimai sietini su Antano Daniliausko ir Petro Kalniaus darbais. Antano Daniliausko tyrimuose miestas yra ir vieta, kurioje reiškiasi vestuvių papročių kaita (Daniliauskas 1974b; Daniliauskas 1981a; Daniliauskas 1983), darbininkų kultūrinės gyvenimo (Daniliauskas 1983) ar šeimos (Daniliauskas 1981b) ypatybės, ir kontekstas, kai susikoncentruojama į miesto kultūros daromą įtaką kaimo kultūrai: buičiai ir gyvenimo būdui (Daniliauskas 1970a), tradicinės liaudies kultūros ir tarptautinių tendencijų sąveiką miestiečių gyvenamojoje aplinkoje ir butyje (Daniliauskas 1968;

Daniliauskas 1969a; Daniliauskas 1969b; Daniliauskas 1970b; Daniliauskas 1972; Daniliauskas 1978; Daniliauskas 1974a; Daniliauskas 1975). Antanas Daniliauskas nagrinėja miesto kultūrą, jos apraiškas ir daromą poveikį tradicijai, o Petras Kalnius susikoncentruoja į socialinius santykius mieste. Petras Kalnius, miestą laikydamas kultūrinio gyvenimo centru, kuriame ryškiau negu kaime vyksta etniniai procesai (Kalnius 1988, 5–7), aptaria pramonės darbininkų šeimos bruožus (Kalnius 1975; Kalnius 1977; Kalnius 1982a; 1982b; Kalnius 1983b) bei pateikia lyginamuosius pramonės darbininkų ir negamybinių šeimų tyrimus (Kalnius 1983a; Kalnius 1988). Nors sovietmečiu miesto etnografiniai tyrinėjimai buvo vykdomi remiantis to meto etnologijoje įsitvirtinusiomis ir įtvirtintomis temomis, tačiau pirmuosiuose miesto tyrimams skirtuose darbuose atskleidžiami urbanizacijos nulemti kultūriniai ir socialiniai pokyčiai, industrinės visuomenės susidarymo ypatybės, išskiriami jos bruožai. Pirmieji Lietuvos etnologų miesto etnografiniai tyrimai suteikia vertingos informacijos apie sovietmečiu formavusios miestiečių, ypač pramonės darbininkų, kultūrinės savybės bei industrializacijos nulemtą suvienodėjimą.

Po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo miesto etnologų tyrimų temos tapo įvairesnės. Šiuolaikiniuose Lietuvos etnologų darbuose miestas yra suvokiamas kaip įvairius reiškinius ir procesus atskleidžianti vieta. Nagrinėjami gyvenimo ciklo ir kalendorinių švenčių ypatumai mieste (Šaknys 2013; Šaknys 2014; Šaknys 2019; Paukštytė–Šaknienė 2013a; Paukštytė–Šaknienė 2013b; Paukštytė–Šaknienė 2003; Paukštytė–Šaknienė 2004; Paukštytė–Šaknienė 2016; Paukštytė–Šaknienė 2019; Šidiškienė 2008; Šidiškienė 2013; Aleknaitė 2014a; Aleknaitė 2014b; Mardosa 2013; Vaicekauskas 2009; Apanavičius 2013), miesto švenčių tradiciškumo klausimas (Račiūnaitė–Paužuolienė 2013), bendrijos ir jų kultūriniai bruožai (Šidiškienė 2016; Šidiškienė 2017; Šidiškienė 2018; Šidiškienė 2019a; Šidiškienė 2019b), viešo miesto gyvenimo aspektai (Barkauskaitė 2013; Daraškevičienė 2013). Taip pat tyrinėjama miesto visuomenė kaip visuma ir joje vykstantys procesai, t. y. miesto kultūros sąveika su tradicija ar kaimo kultūra bei jos nulemtos transformacijos (Daukšas 2004; Šaknys 2005; Račiūnaitė 2004; Račiūnaitė–Paužuolienė 2009; Apanavičius 2012; Zabielenė 2003; Zabielenė 2012). XXI a. pradžia miesto etnologiniams ir antropologiniams tyrinėjimams Lietuvoje yra reikšminga ne tik naujų temų ir problemų analizėmis, bet ir istoriografiniais (Račiūnaitė–Paužuolienė 2011; Račiūnaitė–Paužuolienė 2014) bei miesto tyrimo problematikai skirtais darbais (Račiūnaitė–Paužuolienė 2014; Petrušauskaitė 2014).

Atskiras dėmesys skirtinas antropologų darbams, aptariantiems mieste vykstančius procesus, nulemtus socialinių, kultūrinių, politinių ir ekonominių pokyčių po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo. Posovietinės deindustrializacijos ir poindustrijos klausimas atskleidžiamas nagrinėjant darbininkų patirtis ir pramonės įmonės uždarymą. Kristinos Šliavaitės darbai analizuoja procesus, susijusius su energetikos pramone, t. y. Ignalinos atominės elektrinės

(toliau IAE) numatomu uždarymu. Antropologė atskleidžia miesto gyventojų ir IAE darbuotojų išgyvenimus, požiūrį ir santykį su Visagino miestu bei atominė elektrine. Akcentuojama, jog IAE uždarymas siejamas su atominės elektrinės darbuotojų ir miesto gyventojų nuvertinimu, masinės bedarbystės grėsme, ekonominiu ir socialiniu nuosmikiu, sukuriančiu netikrumą ir neužtikrintumą dėl ateities. Kristina Šliavaite atkreipia dėmesį, kad IAE statybų procesas asocijuojamas su miesto modernizacija ir staigia plėtra, o uždarymas – su miesto mirtimi ar vegetacija (Šliavaite 2003; Šliavate 2010a; Šliavaite 2010b). Miesto ir jame gyvenančių žmonių gyvenimai matomi glaudžiai susiję su pramonės įmonės veikla. Išryškėja požiūris, jog kartu su gamykla sugriūva ir darbininkų bei miesto gyvenimas.

Posovietinė deindustrializacija sukėlė nedarbą, asmeninio gyvenimo suprastėjimą ir nusivylimą valdžia. Šios išgyventos patirtys, Neringos Klumbytės teigimu, nulėmė neigiamą požiūrį į posovietinius procesus (Klumbytė 2006; Klumbytė 2008; Klumbytė 2009). Antropologė pabrėžia, jog darbo netekimas ir pinigų neturėjimas siejami su asmeninio bei socialinio gyvenimo nuosmikiu (Klumbytė 2010). Posovietinės deindustrializacijos tyrimuose darbo klausimas išryškėja kaip esminis miesto ir žmonių gyvenimuose.

Ekonominių struktūrų kūrimosi ir plėtimosi po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo klausimas taip pat reikšmingas nagrinėjant posovietinę deindustrializaciją mieste. Turgaus, kaip specifinės miesto vietos, tyrinėjimai atskleidžia darbo ir išgyvenimo problematiką posovietiniu laikotarpiu Lietuvoje. Pernille Hohnen, 1995 m. atlikusi tyrimą Gariūnų turguje, analizuoja verslumą bei darbo ir prekybos conceptualizavimą pereinamuju laikotarpiu iš planinės į rinkos ekonomiką (Hohnen 2001; Hohnen 2007). Antropologų darbuose, nagrinėjančiuose posovietinius ir poindustrinius procesus, analizuojami atskiri miesto ekonominiai vienetai ir su jais susijusios kultūrinės ir socialinės transformacijos, sąlygojančios ne tik asmeninio gyvenimo pokyčius, bet ir naujų darbinų struktūrų formavimąsi, kintantį darbo supratimą.

Lietuvos etnologiniai ir antropologiniai miesto tyrimai yra negausūs ir fragmentiški, apimantys atskiras temas, miesto aspektus. Juose tyrimo objektu laikomas ne miestas, bet miesto gyventojų praktikos, patirtys, požiūriai ir socialiniai ryšiai. Susikoncentruojama į pavienius miesto gyvenime dalyvaujančius socialinius ir kultūrinius reiškinius, transformacijas ir jų suvokimą. Išdėstomos įžvalgos sudaro sąlygas labiau pažinti atskirus posovietinės deindustrializacijos aspektus nei poindustrinį miestą kaip fenomeną. Šiame darbe siekiama nagrinėti savitą poindustrinio miesto kultūrinę ir socialinę struktūrą bei ją formuojančius procesus ir veiksnius. Miestas traktuojamas kaip visuma, sujungianti skirtingus, tačiau tarpusavyje glaudžiai sąveikaujančius elementus: miesto gyventojų kultūrinės ir socialinės apraiškas bei erdvinius sprendimus, matomus kraštovaizdyje. Nagrinėjant poindustrinį miestą akcentuojami kultūriniai ir socialiniai procesai, kuriantys miestą kaip vietą gyventi.

1. TEORINIS TYRIMO PAGRINDAS

Miestai, besiformuodami skirtingose geografinėse situacijose, ekonominėse ir politinėse sąlygose, įgyja ir išreiškia skirtingas funkcijas arba kultūrinius aspektus. Richardas Foxas tipologizuodamas miestus, išskiria keturias miestų funkcijas: kultūrinę–ideologinę, administracinę, prekybinę ir industrinę (Fox 1977: 32–33). Antropologo teigimu, industrinę funkciją išreiškiantis miestas yra centras, kuriame visuomenės gerovė kuriama per gamyklą, gamybinę veiklą ir industrinį našumą (Fox 1977: 33). Seta M. Low, pateikdama kitokių miestų suskirstymą, išskiria deindustrializuotą miestą, kuris taip pat gali būti įvardytas poidustriniu miestu. Tai miestas, išgyvenantis gyvenimo prastėjimą ir pablogėjimą dėl gamyklų – pagrindinių darbdavių – uždarymo ar perkėlimo (Low 1996a: 392). Šiuos miestus tarpusavyje susieja gamykla ir jos būklė kaip ryškiausias kultūrinis bruožas. Industrinis miestas yra poidustrinio miesto dalis ir ištaka. Poidustrinis miestas negali būti suprastas neatsižvelgus į industrinį miestą ir jo ypatybes.

Nors miestai pasižymi skirtingais bruožais, išreiškia skirtingas kultūrinės funkcijas, tačiau jie visi yra erdviniai dariniai. Tai vieta, kurioje atliekama didelė įvairovė skirtingų praktikų, įvairiais būdais sugretinama gamta, žmonės, daiktai ir statytinė aplinka (Amin, Thrift 2002: 3). Tokia samprata miestą išryškina kaip socialinę ir kultūrinę žmogaus gyvenimo formą, kurioje susiduria materialinės vietos ypatybės, ideologijos ir kasdieniai veiksmai. Šių elementų tarpusavio sąveikos atskleidimas ir išgryninimas yra suprantamas kaip struktūrinių ir dinamiškų miesto pokyčių pažinimas. Taigi poidustrinio miesto teorizavimas – tai savitais bruožais pasižyminčio miesto ir jo formavimąsi sąlygojančių aplinkybių konceptualizavimas.

1. 1. Iš industrializacijos į poidustrinę epochą: antropologinis pokyčio konceptualizavimas

Industrializacija paveikė „praktiškai kiekvieną socialinio gyvenimo aspektą“ (Wirth 1938: 2). Ji sąlygojo industrinės visuomenės, pasižyminčios specifine socialine struktūra, susiformavimą. Šios visuomenės gyvenimą organizuoja gamybinė veikla ir darbas pramonės įmonėje, struktūruojantis erdvę ir laiką, diktuojantis socialinio gyvenimo ritmą. Mašinos pakeitė žmogaus rankų darbą, namų erdvė tapo aiškiai atskira nuo darbo, o darbo laikas – nuo laisvalaikio. Industrinės visuomenės veikimo pagrindą sudaro racionali, centralizuota, už bendruomenės ribų esanti ekonominė organizacija, vertinanti universalizmą, pasiekimus ir masinę komunikaciją (Sjöberg 1955: 444). Jos nariai prisitaikę prie gyvenimo būdo, glaudžiai susijusio su urbanizacija,

darbo užmokesčio ekonomika, rinkos reguliuojamu išteklių paskirstymu, stambių pramonės įmonių plėtra ir mechanizuotu, racionalizuotu darbu gamykloje (Bell 1999; Vaccaro, Harper, Murray 2017: 11). Tai visuomenė, kurios gyvenimas remiasi „nuolat palaikomu ir amžinu augimu, numanomu ir nuolatiniu tobulėjimu“ (Gellner 1996: 45).

Industrializacija, suteikdama priemones kurtis naujai socialinei struktūrai, lėmė homogeniškos modernios visuomenės, kurios gyvenimą organizuoja gamykla ir ekonominio augimo idėja, formavimąsi. „Išskirtinis modernios visuomenės faktas yra didžiųjų miestų augimas“ (Burgess 1967: 47). Gamykla, kaip pastebi Lisa Rofel, yra *par excellence* modernumo išraiška (Rofel 1997: 158). Taigi modernaus miesto susiformavimas yra neatsiejamas nuo pramonės plėtros ir augimo, o industrinė sistema dažnai asocijuojama su „miesto gyvenimo būdu“ (Ferguson 1999: 86). Antropologai ir sociologai industrializacijos sąlygotą naują požiūrį į darbą ir jo pobūdį traktuoja kaip vieną pagrindinių veiksnių, lėmusių miesto visuomenės susiformavimą ir žmonių susibūrimą į naujus santykius (Wirth 1938; Park 1967; Durkheim 1960; Tönnies 2001[1887]; Hannerz 1980). Taigi šie procesai sąlygojo ne tik savitais bruožais pasižyminčios visuomenės kūrimąsi, bet ir naujos urbanistinės struktūros ir kraštovaizdžio atsiradimą.

Poindustrializmas siejamas su industrinės visuomenės fundamentaliais ir radikaliais socialinės struktūros pokyčiais ir ekonomikos transformacija. Sociologas Danielius Bellas, mėgindamas nuspėti poindustriniam gyvenimo būdui būdingus bruožus, tikėjosi, jog ši visuomenė atsiras sumažėjus pramonei gamybai ir išsiplėtus paslaugų sektoriui (Bell 1999). Danielius Bellas įsivaizdavo sklandžiai besiformuojančią poindustrinę visuomenę, kai perėjimas iš pramonės į paslaugų sektorių, iš ekonomikos, paremtos ištekliais, į žinių ekonomiką, yra nuoseklus, lyg evoliucinis judėjimas. Tačiau šis ekonominės veiklos sektorių pasikeitimas anaip tol nėra sklandus. Jį lydi gyvenamųjų vietų ekonominis ir socialinis nuosmukis ar pablogėjimas, asmeniniai žmonių bankrotai, depopuliacija ir emigracija, infrastruktūros irimas – taigi vietos ir gyventojų apleidimas (Newman 1985: 12; Vaccaro, Harper, Murray 2017: 4). Jeigu galima kalbėti apie Danielio Bello minimą poindustrinės visuomenės formavimąsi, tai jis vyksta nykstant ir griūvant industrinio gyvenimo modeliui.

Poindustrinis pokytis išsidėstęs ne tik pramonės, bet ir gamtos, kraštovaizdžio, kasdienio gyvenimo erdvėje. Jis apima vietos ir bendruomenių, išgyvenančių pramonės mažėjimą ir pasitraukimą, transformacijas. Šiam darbui reikšmingos Ismaelio Vaccaro, Kristinos Harper ir Setho Murray teorinės mintys, išdėstytos knygoje „Poindustrializmo antropologija: at(si)skyrimo etnografija“ (ang. *The Anthropology of Postindustrialism: Ethnographies of Disconnection*) (Vaccaro, Harper, Murray 2017). Poindustrinius pokyčius siūloma suvokti kaip ilgalaikį procesą, išsėtusį laike ir susietą su vieta. Antropologų teigimu, poindustrinė epocha – tai iš esmės pasikeitusi visuomenė ir aplinka, naujas pasaulis, iš kurio neįmanoma grįžti atgal į industrinį,

kadaise egzistavusį pasaulį (Vaccaro, Harper, Murray 2017: 1). Šį pasikeitimą jie siūlo konceptualizuoti kaip sąsają su vieta, atsirandančią per įgytas patirtis ir praktikas skirtinguose laiko etapuose. Industrializacija sukuria ryšį (ang. *connection*). Poindustrinio socialinio ir ekonominio nuosmukio metu įvyksta at(si)skyrimas (ang. *disconnection*), o tam tikrais momentais galimas ir naujo ryšio sukūrimas (ang. *reconnection*). Industrinės plėtros pertraukimas, nutraukimas ar at(si)skyrimas nuo jos reiškia negrįžtamumą. Tačiau kartu ir erdvės, sudarančios galimybę naujiems dalykams rasti, atidarymą. Elena Khlinovskaya Rockhill per etnografinio atvejo analizę išskleidžia šią poindustrinio miesto konceptualizaciją (Khlinovskaya Rockhill 2017). Antropologė parodo, jog toje pačioje erdvėje gali susiliesti at(si)skyrimas ir naujų saitų su vieta kūrimasis. Nors dalis gyventojų apleidžia vietą, kurioje konstravo savo tapatumą ir bendrumo bei priklausymo jausmą, tačiau naudojantis anksčiau sukurta struktūra bei dalyvaujant valstybei ir privačioms iniciatyvoms, vietiniams gyventojams ir verslininkams naujo ryšio užuomazgos kuriasi naujoje rinkos situacijoje bei apleistoje aplinkoje. Elena Khlinovskaya Rockhill atskleidžia, kad pasikeitusiomis sąlygomis vienu metu gali vykti santykio su poindustrine vieta atskyrimas ir pradėti megztis naujas ryšys. Tai du šalimais esantys ir persipinantys reiškiniai, formuojantys poindustrinę realybę. Įvertinus at(si)skyrimą ir naujo ryšio sukūrimą, poindustrializmas išryškėja kaip daugiasluoksnis pokytis, apimantis industrinės plėtros pėdsakus, apleistą ir perstruktūrizuotą kraštovaizdį ir gyvenimą bei „kažko naujo“ (Vaccaro, Harper, Murray 2017: 1) atsiradimo galimybę.

Antropologai pabrėžia radikalias ir dramatiškas socialines ir ekonomines transformacijas: ištuštėjusias gamyklas ir bedarbybę, ekologinę destrukciją, materialinės aplinkos irimą, valstybinių ir globalių ryšių praradimą, asmeninio gyvenimo prastėjimą, kai prarandamas turėtas gyvenimo komfortas, kaip veiksnius, sąlygojančius ryšio praradimą su vieta, bendruomenės saitų ar vietos subyrėjimą. Tačiau poindustrializmo tyrimuose jie siūlo susikoncentruoti į būdus ir strategijas, kuriais bendruomenės, išgyvenusios pertrūkį ir nuosmukį, siekia įgyti daugiau teisybės, vilties ir tinkamos gyventi ateities (Vaccaro, Harper, Murray 2017: 16). Žvilgsnis į vietas ir asmeninio gyvenimo kūrimą socialinio ir ekonominio nesaugumo sąlygomis išryškina ribotą, bet įvairove pasižyminčią poindustrinę realybę. Atskleidžia keturis bendruomenių atsakus į pokyčius: miestai vaiduokliai – gyventojų emigracija ir infrastruktūros apleidimas; kolektyvinės pastangos gauti valstybines subsidijas vietinės ekonomikos atkūrimui; naujų pakaitinių ekonominių galimybių identifikavimas ir išnaudojimas; vietinių bendruomenių bandymai sukurti alternatyvas kapitalistinei struktūrai (Vaccaro, Harper, Murray 2017: 12–13). Ryšio sukūrimo, at(si)skyrimo ir atkūrimo teorinė prieiga deindustrializaciją išgyvenusias vietas atskleidžia ne tik kaip praradimų ir kančios, bet ir naujovių bei kūrybingumo erdvę (Ferguson 2017: xii). Poindustrializmas traktuojamas kaip erdvė, kurioje aktyviai plėtojami sudėtingos at(si)skyrimo

situacijos įveikimo būdai gali sukurti „kažką naujo“. Ši samprata leidžia miestą pamatyti ne tik kaip nykstančią bei ekonominį ir socialinį sunkmetį išgyvenančią vietą, bet ir naujas miesto ir jo gyvenimo vizijas bei kryptis.

1. 2. Miesto kūrimas: erdvės socialinė gamyba ir konstravimas

Miesto kaip vietos kūrimas (ang. *urban place-making*) – tai erdvės ir kultūriškai apibrėžtos vietos klausimas. Socialinio ir kultūrinio gyvenimo erdvinės dimensijos visą laiką domina antropologus (Lawrence, Low 1990; Low, Lawrence–Zúñiga 2003: 1). Antropologams iš naujo permąčius ir konceptualizavus vietą, kuri buvo suprantama kaip neproblematiška geografinė vietovė, išryškėjo skirtis tarp vietos ir erdvės (de Certeau 1984; Casey 1996; Auge 1995; Cresswell 2009) bei suformuluotas vietos suvokimas kaip kultūriškai ir socialiai konstruojamo reiškinių (Fog Olwing, Hastrup 1997; Rodman 1992). Naujai susiformavęs antropologinis požiūris, Mateuszo Laszczkowskio teigimu, neparodė kokybinio skirtumo tarp vietos ir erdvės, nes tai perspektyvos klausimas, tačiau atskleidė šių terminų „įmantrų susietumą“. Antropologas pabrėžia, jog ne šių terminų dualumas, bet vietos ir erdvės tarpusavio santykio subtilumas yra esminis, nagrinėjant antropologinį miesto kaip vietos kūrimo klausimą (Laszczkowski 2018: 17).

Bendriausia prasme erdvė – tai abstraktus reiškinys, o vieta, priešingai, konkreti, ribota erdvės forma, kurioje susitelkia materialumo, praktikos ir prasmės derinys (Jaffe, De Koning 2016: 24; Laszczkowski 2018: 15). Kitaip tariant, vieta yra fizinėje erdvėje (Casey 2001: 404–405). Toks supaprastintas apibrėžimas vietą pateikia kaip erdvės dalį ar dalykų talpą ir lokalizaciją. Antropologai linkę sutarti, jog vieta, o ne erdvė atsiranda per praktiką ir išgyventas patirtis (Rodman 1992: 641–642; Raffles 1999: 39; Cresswell 2009: 170). Vidos Savoniakaitės teigimu, „vieta atveria galimybę veiksmui“ (Savoniakaitė 2007: 20). Vietos laikymas žmonių veiksmų požymiu ir realybe, sudarančia sąlygas dalykų lokalizavimui, įmanomas tik todėl kad šie veiksmi atliekami erdvėje (Jiménez 2003: 150). Erdvinius socialinius veiksmus apima socialinė erdvė (Lefebvre 1991: 33), Henrio Lefebvre teigimu, esanti santykių ir formų rinkinys – socialinė realybė (Lefebvre 1991: 116). Šiuo atveju vieta ir erdvė suvokiamos ne kaip tarpusavyje konkuruojančios ar hierarchiniu principu išsidėsčiusios, bet persipinančios kategorijos, sudarančios socialinių erdvinių patirčių ir praktikų rinkinį.

Margaret C. Rodman pabrėžia, jog vietos yra „politizuotos, kultūriškai susijusios, istoriškai specifinės, lokalinės ir daugialypės konstrukcijos“ (Rodman 1992: 641). Taip ir miestas yra daugiaprasmė ir daugiavietė teritorija, kurioje atliekamos įvairios kultūrinės ir socialinės praktikos. Kitaip tariant, tai vieta, kurioje „kasdienės miesto patirtys“ (Gulin, Znić

2017: 205) yra susietos su miesto struktūra kaip procesų rinkiniu (Low 1996a: 401). Miesto kaip vietos kūrimo procesas sujungia visa apimančią miesto gyvenimą ir jo įvairovę: daugialypius, bet tarpusavyje susijusius veikėjus, veiksmus bei miestą keičiančius procesus (Škrbić, Alempijević; Gulin, Znić 2016: 188). Antropologai šį daugiasluoksnį ir įvairialypį procesą suvokia kaip „erdvės socialinės gamybos“ ir „erdvės socialinio konstravimo“ sąveiką.

Henri Lefebvre, konceptualizuodamas erdvę ne kaip tuščią abstrakciją, bet kaip socialinį kūrinį, turintį reikšmę, pabrėžia „erdvės socialinę gamybą“ (Lefebvre 1991). Išskiriami trys erdvės socialinės gamybos būdai: 1) planuotojų, urbanistų, technokratų ar socialinių inžinierių sugalvota erdvė; 2) erdvė suvokiama per kasdinių miesto praktikų ir miesto gyvenimo ryšį, t. y. „kelius ir tinklus, jungiančius vietas, skirtas darbui, „asmeniniam“ gyvenimui ir laisvalaikiui“ (Lefebvre 1991: 38); 3) erdvė išgyvenama per vaizdinius ir simbolius (Lefebvre 1991: 38–39). Skirtingi socialiniai erdvės veikėjai ir jų praktikos pagamina vis kitas erdvės formas, apimančias „gyvas būtybes, daiktus, objektus, darbus, ženklus ir simbolius“ (Lefebvre 1991: 101). Henrio Lefebvre erdvės socialinės gamybos konceptualizavimas susikoncentruoja ties materialinėmis ir simbolinėmis formomis, kurios, kaip pastebi Mateusz Laszczkowski, yra tikslingai kuriamos socialinių veikėjų politinių ir ekonominių struktūrų kontekste (Laszczkowski 2018: 15). Setha M. Low, apibendrintai apibrėždama „erdvės socialinę gamybą“, akcentuoja socialinius, ekonominius, ideologinius ir technologinius veiksmus, atsakingus už materialinius vietos kūrimo aspektus ir ideologines jėgas, kurios sukuria šį materialumą (Low 2005: 112; Low 2017: 34). Vis dėlto Dalia Čiupailaitė pastebi, jog čia svarbu ne materialinių objektų išdėstymas, bet jų išreiškiamą reikšmę (Čiupailaitė 2014: 23). Taigi svarbus istorinis, sociopolitinis, ekonominis ir profesionalų vietos ir erdvės supratimas (Low 1996b: 863; Low 2005: 112). Nors Henri Lefebvre pabrėžia, jog už miesto urbanistinės struktūros sukūrimą atsakingų veikėjų sugalvota erdvė yra dominuojanti miesto erdvės forma (Lefebvre 1991: 38–39), tačiau erdvė gali įgauti ir kasdinių praktikų pagamintą formą. Kitaip tariant, „erdvės socialinės gamybos“ konceptas nedaro aiškios skirties tarp materialinę aplinką kuriančių socialinių veikėjų, o sujungia skirtingas ideologijas ir gyvenimo apraiškas.

Setha M. Low papildė Henrio Lefebvre suformuluotą miesto statytinės aplinkos kūrimo koncepciją integruodama antropologų darbuose išryškėjusią vietos kaip socialinio konstrukto sampratą. Antropologė pasiūlė „erdvės socialinei gamybai“ priešingą „erdvės socialinio konstravimo“ konceptą, kuris nusako per žmonių socialinius ryšius, pokalbius, prisiminimus, jausmus, elgesį, įsivaizdavimą ir kasdienį materialinės aplinkos naudojimą vykstančią erdvės transformaciją į vietas, scenas ir veiksmus, perteikiančius prasmes (Low 2005: 112; Low 2017: 68). Tai fenomenologinė, simbolinė ir subjektyvi žmonių, nuolatos sąveikaujančių su miesto aplinka, patirtis. Būtent miesto gyventojai tampa miesto kūrėjais (Škrbić, Alempijević; Gulin,

Zrnić 2016: 188), kai sukuria erdvę savo fiziniu buvimu ir mobilumu, suteikiančiu prasmę, formą ir struktūras kasdienėms trajektorijoms ir judesiams, dėl kurių ir atsiranda vieta (Low 2017: 8). „Erdvės socialinis konstravimas“ susikoncentruoja ties išgyventomis patirtimis ir praktikomis. Čia dėmesys skiriamas miesto aplinkai priskiriamoms prasmės ir miesto gyventojų veikimui.

Erdvės „socialinės gamybos“ ir „socialinio konstravimo“ konceptų sąveika sudaro galimybę sujungti išgyventas patirtis, praktikas, materialinę aplinką ir struktūrą bei pamatyti vietos daugiabalsiškumą ir daugialokalumą (Rodman 1992), išgirsti vietos balsus, kuriais „kalbama apie“ vietą ir „kalbama iš“ vietos (Appadurai 1988: 17). Mateusz Laszczkowski siūlo materialinės aplinkos socialinę gamybą ir gyventojų praktikų bei išgyventų patirčių konstruojamą erdvę matyti kaip glaudžiai susijusius ir tuo pačiu metu vykstančius miesto gyvenimo aspektus. Tik derinant materialinę aplinką ir gyventojų veiksmus bei praktikas atsiranda vietos specifiškumas (Laszczkowski 2018: 140). Miesto kūrimo metu persidengia skirtingos miesto gyvenimo apraiškos ir veikėjai, kurie gamina materialinę jo aplinką, patiria miestą, veikia jame ir jį įprasmina. Erdvės „socialinė gamyba“ ir „socialinis konstravimas“ yra glaudžiai ir neatskiriama tarpusavyje sąveikaujantys miesto kūrimo aspektai, sudarantys vieną bendrą ir holistinę miesto vietą. Jie yra šio darbo teorinis pagrindas. Pasitelkta miesto kaip vietos kūrimo – erdvės socialinės gamybos ir konstravimo – prieiga leidžia poindustrinį miestą pamatyti kaip skirtingų socialinių veikėjų, apraiškų ir kontekstų rinkinį ir formuojamą holistinę vietą, kurioje randasi „kažkas naujo“. Pažinti poindustrinį miestą – vietą – kaip procesinį reiškinį, kuriame vyksta nepertraukiamas žmonių, idėjų, požiūrių, praktikų judėjimas ir materialinės aplinkos kitimas.

1. 3. Kraštovaizdžio naratyvumas

Skirtingų socialinių veikėjų, veikiančių politiniame ir ekonominiame kontekste, ir jų praktikų pagamintos skirtingos miesto vietos įgyja vis kitas materialines formas. Šios reikšmėmis užpildytos statytinės aplinkos prasmės lyg pasakojimas atsiskleidžia vietos kraštovaizdyje. Kraštovaizdis – tai sudėtingas ir savotiškas reiškinys. Jis yra tam tikra materialinė terpė, vienu metu esanti ir žmogaus gyvenimo dalis, ir atskiras dalykas (Tilley, Cameron–Daum 2017: 5–6). Kraštovaizdžio conceptualizavimai apima didelę požiūrių, suvokimų, filosofinių įžvalgų ir perspektyvų įvairovę (Fox 2006: 2; Tilley, Cameron–Daum 2017: 1). Kraštovaizdis gali būti matomas kaip įvairių socialinių žinių pagrindas (Fox 2006), kaip statiškas reiškinys – kultūrinis paveikslas, vaizdingas būdas reprezentuoti, struktūruoti ir simbolizuoti supančią aplinką (Daniels, Cosgrove 2002: 1) ar dinamiškas kultūrinis procesas – skirtingų momentų ir perspektyvų, priklausomų nuo kultūrinio ir istorinio konteksto, susilieėjimas (Hirsch 2003). Tačiau kraštovaizdis visada yra santykio tarp žmogaus ir aplinkos klausimas. Santykio, kylančio iš patirties, veiksmo, pajautimo, mobilumo ar atminties. Taigi kraštovaizdį siūloma suvokti kaip jį naudojančių žmonių socialinę ir kultūrinę konstrukciją, esančią tos kultūrinės grupės socialiniu atspindžiu (Evans, Roberts, Nelson 2001: 53).

Viena vertus, kraštovaizdžio kaip socialinės ir kultūrinės konstrukcijos suvokimas yra siejamas su žmonių, sąveikaujančių su vieta, požiūriu ir patyrimu. Barbara Bender akcentuoja kraštovaizdžio kontekstualumą ir subjektyvumą (Bender 1993; Bender 2006). Antropologės teigimu, kraštovaizdis yra „pasaulis ten“, kuris suprantamas, patiriamas ir į kurį įsitraukiama per žmonių sąmonę ir aktyvų veikimą. „Tą pačią vietą tą pačią akimirką skirtingi žmonės patirs skirtingai; tą pačią vietą skirtingais momentais tas pats asmuo patirs skirtingai; tas pats asmuo tam tikru momentu gali turėti prieštaringų jausmų apie vietą“ (Bender 2006: 303). Per refleksyvumą kraštovaizdis tampa procesu, įgyjančiu daugiabalses, daugiaprasmes ir vienas kitai prieštaraujančias formas. Jis suvokiamas kaip nuolatos kintantis, t. y. priklausantis nuo žmogaus matymo ir jo suteikiamų reikšmių ir prasmų.

Kita vertus, kraštovaizdis kaip prasminis žmonių veiklos konstruktas yra objektyvi fizinė vieta ir praktinės žmonių veiklos struktūra. Tačiau tai nėra aiškias ir nusistovėjusias savybes turintis socialinis ir kultūrinis vaizdinys. Būdamas vertinga žmonių gyvenimo dalimi jis išreiškia kultūrinių bendruomenių gyvenimo kompleksiskumą (Tilley, Cameron–Daum 2017: 10). Kitaip tariant, žmogus, palikdamas savo veiklos įspaudus kraštovaizdyje, tampa jo dalimi (Ingold 1993: 154; Tilley 1994: 27). Kuriama istorija – prasminiai sluoksniai, atsirandantys dėl vietoje vykstančių veiksmų ir įvykių (Tilley 1994: 27). Timo Ingoldo teigimu, kraštovaizdį formuoja kiekvienas žmogaus gyvenimo veiksmas, todėl jis gali funkcionuoti kaip praeitų kartų, gyvenusių

jame ir palikusių kažką iš savęs, gyvenimų ir darbų liudijimas (Ingold 1993: 152). Tačiau jis nėra baigtinis reiškiny. Kraštovaizdis nuolatos statomas ir perstatomas, kitaip tariant, jis susidaro vykstant judėjimui. Kadangi kiekviena dabartyje matoma jo forma yra sustabdyta judėjimo veiksmu, ji yra laikina (Ingold 1993). Tai reiškia, kad iš stebintiojo asmens pozicijos kraštovaizdis visada yra įstrigęs tarp praeities veiksmų liudijimo ir kitimo. Jis yra pažįstamas tik kaip tam tikru laiku tarpusavyje sąveikaujančių vietų visumos vaizdas. Taigi kraštovaizdis – tai konkrečioje teritorijoje įvairių žmogaus veiklų sukurtas produktas, įvairialypio ir judančio gyvenimo išraiška, veiksmų bei įvykių reprezentacija. Tai nuolatos įvairiais būdais, kuriais sąveikaujama ir mąstoma apie materialinę aplinką, kuriamas reiškiny (Tilley, Cameron–Daum 2017: 10).

Ericas Hirschas kraštovaizdį dalija į du susijusius kraštovaizdžius: pirminį matomą vaizdą ir per vietines praktikas konstruojamą kraštovaizdį (Hirsch 2003: 2). Antropologinis kraštovaizdžio kaip žmonių gyvenimo ir veiklos atspindžio pažinimas sujungia matomą ir vietinių bendruomenių sukurtą vaizdą. Būtent per kraštovaizdžio kaip regimo laikino reiškinio stebėjimą išryškėja žmonių ir jų veiklos nulemtas vietos kitimas. Šis matymas – tai refleksyvus veiksmas, kurio metu skaitomas gyvenimo paliktas naratyvas.

Šiame darbe miestas matomas kaip iš atskirų vietų, turinčių savitus kraštovaizdžius, susidedanti visuma. Kiekvienos vietos kraštovaizdis – tai jame gyvenančių, dirbančių ir jaučiančių žmonių socialiai pagaminta savita materialinė aplinka, kuri užpildoma prasmėmis per socialinį erdvės konstravimą. Jame matomas vaizdas pasakoja apie miesto gyventojų patirtis, asmenų, atsakingų už miesto urbanistinės struktūros sukūrimą, vizijas, idėjas bei politinius ir ekonominius kontekstus. Kraštovaizdis, kaip iš veiksmų ir įvykių atsirandantis naratyvas, suteikia reikšmingas išvalgas apie poindustrinį miesto vietos kūrimą. Taigi kraštovaizdyje esančio pasakojimo perskaitymas sudaro sąlygas pamatyti ilgalaikius procesus ir veiksmus, kurie kuria poindustrinį miestą.

2. SEKANT LAUKO TYRIMĄ: ETNOGRAFINIS MIESTO PAŽINIMAS

Miestas visada yra tapimo kažkuo vyksme. Jį nuolatos veikia didelio masto išoriniai veiksniai ir vidiniai įvykiai, skirtingi socialiniai veikėjai, idėjų, praktikų ir požiūrių įvairovė, sąlygojanti ir materialinės aplinkos kitimą. Miestas gali įgyti vis naujas prasmes, materialines išraiškas ir formas. Jis procesualus. Taigi ir miesto pažinimas – tai ne nusistovėjusių kultūrinių vietos bruožų fiksavimas, o miesto kūrimosi procesų ir dinamiškumo pažinimas.

Poindustrinio miesto bei jį formuojančių socialinių ir kultūrinių procesų tyrimas – tai visų pirma miesto kūrimosi tyrimas. Pasitelkiant etnografinį lauko tyrimą siekiama „suvokti jo [miesto] pasaulio viziją“ (Malinowski 2002: 19), kitaip tariant, „pasineriama į kultūrą“ (Silverman, Marvasti 2008: 70). Dalyvaujant miesto gyvenime, būnant miestiečių gyvenamojoje aplinkoje bei remiantis pačių žmonių išgyventomis patirtimis, idėjomis ar prisiminimais susipažinama su miestu, jame vykstančiais įvykiais, reiškiniais ir praktikomis.

Etnografinis lauko tyrimas yra nuolatinis judėjimas tarp teorijos išmanymo, susipažinimo su naujausiais moksliniais darbais ir etnografinės medžiagos rinkimo (Malinowski 2002: 1–20). Taip pat lauko tyrimo metu sekama paskui žmones, jų išsakytas idėjas ir pastebėjimus, vietas ir įvykius. Etnografinis poindustrinio miesto kūrimosi pažinimas – tai nepertraukiamas judėjimas laike, tarp vietų, paskui žmones, idėjas, praktikas ir vaizdus.

2. 1. Metodologija: vaikščiojimo etnografija ir pasakojimas

Miesto antropologija pradėjo formuotis, kai etnografai, sekdami paskui mažas gentines bendruomenes, atėjo į urbanizuotas teritorijas, kur tyrinėjo „miesto problemas“ – iš naujo atrastą etniškumą ir skurdą bei „kitas kultūras“, susijusias su tarptautine darbo migracija, pabėgėliais iš politinę suirutę išgyvenančių vietų (Hannerz 1980: 1). Miesto sociologai miesto kultūrinę ir socialinę struktūrą apibrėžia kaip tankiai apgyvendintą didelę teritoriją, kurioje kuriasi daug skirtingų gyvenimo stilių, vyrauja požiūrių ir idėjų įvairovė, dinamiškumas ir kompleksiskumas bei sudaromos sąlygos individualumui ir unikalumui reikštis, beasmeniškumui atsirasti (Drukheim 1984; Tönnies 2001[1887]; Wirth 1938; Weber 1969; Simmel 1969; Jacobs 1961). Antropologai miestą suskaidė į atskiras smulkias kultūrinės bendruomenes, kurių kiekviena turi savitus bruožus bei gyvenimo modelius ir kartu sąlyčio taškų su kita bendruomene (Park 1952). Tačiau susiaurinus miestą iki atskirų žmonių grupių, gyvenančių urbanizuotoje teritorijoje, buvo atkreiptas dėmesys, jog antropologiniai tyrimai tapo „atliekami mieste, bet ne miesto“ (Hannerz

1980: 3). Kitaip tariant, miestas tapo suvokiamas kaip *locus*, o ne *focus*, o miesto aplinka – vieta, skirta mažos apimties miesto bendruomenių tyrimams atlikti (Fox 1972: 218).

Šio tyrimo metu miestas yra *focus*. Siekiama pažinti ne „miesto problemas“ ar jame veikiančias žmonių bendruomenes ir jų tarpusavio sąveikas, bet poindustrinio miesto fenomeną. Susikoncentruojama į miestą kaip kultūrinę ir socialinę visumą. Etnografiniai miesto visumos tyrimai iki šiol kelia metodologinius iššūkius miesto antropologijoje. Šis tyrimas pasiūlo galimą miesto visumos pažinimo priegą.

Mėginant apibrėžti urbanistinę struktūrą kaip kultūrinę ir socialinę visumą, miestą galima konceptualizuoti kaip kontekstą, darantį poveikį jame veikiančioms žmonių bendruomenėms (Press 1975; Rollwage 1975; Moore 1975) arba kaip vieną iš socialinių ir kultūrinių institucijų, tokių kaip religija ar giminystė, egzistuojančių tam tikrame socialiniame, kultūriniame, ekonominiame ir politiniame kontekste (Redfield, Singer 1954; Fox 1977). Šiame tyrime miestą pasirinkta suvokti kaip procesą, o ne tam tikrą kategoriją, apibrėžiamą per gyventojų tankumą, unikalias fizines savybes ir socialinių sąveikų ypatumus. Kitaip tariant, miestas – tai „kultūrinių ir sociopolitinių miesto gyvenimo apraiškų ir kasdienių praktikų objektas“ (Low 1996a: 384). Požiūrių, idėjų, veiklų, reiškinių ir procesų, formuojančių aiškiai apibrėžtą miesto teritoriją, pažinimas sudaro sąlygas pamatyti socialinę ir kultūrinę miesto visumą, kuri Davido Harvey teigimu, susideda iš atskirų miesto gyvenimo fragmentų (Harvey 2003: 18). Taigi miestas yra ne fiksuotas ontologinis atributas, bet kultūrinis ir socialinis konstruktas ar tapimas, vykstantis per socialines, kultūrinės ir materialines praktikas, t. y. „tai, ką žmonės daro, o ne tai, kur jie yra“ (Jiménez 2003: 140). Tik suvokiant, jog miestas ir jo aplinka yra ne duotybė, o gyventojų požiūrių, praktikų ir patirčių kūrinys, galima pamatyti miesto socialinę ir kultūrinę visumą, jo formavimąsi, vadinasi, pažinti procesus ir veiksnius, lemiančius socialinės erdvės tapimą savitais bruožais pasižyminčiu miestu.

Miesto pažinimas, visų pirma, yra vietos pažinimas. Būtent susivokimas erdvėje, judėjimas ir kalbėjimas yra būdai pažinti bet kokios vietos, o taip pat ir miesto kūrimąsi (Low, Lawrence–Zúñiga 2003: 2). Miesto gyvenimo apraiškos, įgavusios materialiąją ir erdvinę formą, anot Rolando Bartheso, pažįstamos vaikščiojant, patiriant ir pamatant (Barthes 1982: 36). Nors vaikščiojimas yra „kasdienis ir įprastas“ (Edensor 2010: 70) veiksmas bei „labiausiai rutiniškas [žmogaus] judesys“ (Ingold 2011: 216), tačiau tai taip pat gali būti etnografinio pažinimo būdas. Etnografams yra būdinga vaikščioti lauko tyrimo metu. Tokiu būdu judama tarp skirtingų erdvių taškų ir susipažįstama su vieta. Tačiau vaikščiojimo etnografija – tai specifinis vaikščiojimas, kai tyrėją supanti aplinka tampa šaltiniu, perteikiančiu reikšmingą informaciją. Būtent vaikščiojimas yra suvokiamas kaip paprasčiausias būdas patirti miestą ir įsitraukti į jo gyvenimą (de Certeau 1988; Wunderlich 2008).

Viena vertus, vaikščiojimas suprantamas kaip „įsijautimas į pateikėjų patirtį ir pamatymas tai, kaip jie mato“ (Low 2015: 300). Tyrėjas stebi vaizdą ir seka miesto aplinką, sudarytą iš žmonių paliktų pėdsakų. Šie pėdsakai yra suvokiami kaip „tekstas, sukonstruotas vietoje“ (de Certeau 1988: 134), o vaikščiojimas – būdas perskaityti „žodžius“. Atkreiptinas dėmesys, jog tai nėra tradicinio linijinio pasakojimo skaitymas, o nutrūkstančių ženklų ar įspaudų serija – fragmentuotas, impresionistinis ir atsitiktinis pasakojimas (Ingold, Vergunst: 2016: 8; Edensor 2016: 137). Kita vertus pabrėžiama, kad vaikščiojimas – tai aktyvus vietos aplinkos suvokimas, apimantis visus pojūčius: regėjimą, girdėjimą, lytėjimą, kvapą ar netgi skonį (Adams 2001; Edensor 2005; Pink 2008; Wunderlich 2008). Iš tiesų, vaikščiojant miestų gatvėmis pastebėta, jog skirtingos miestų dalys gali būti suvokiamos per įvairius pojūčius. Girdimas ventiliatorių, staklių ūžimas, dunksėjimas ar grandinių skambėjimas, užuodžiamas aitrus kvapas, kaip antai apdorojamų cukrinių runkelių, užkliuvinimas už nesutvarkytų, išsikraipusių šaligatvių plytelių – tai industrinės teritorijos pojūčiai, o žaidžiančių vaikų klegesys, šnarantys lapai, čiurlenantis vanduo, besišnekučiuojantys žmonės – miesto parkų garsai. Tačiau miesto erdvėje dominuoja vizualumas (Jenks, Neves 2000: 6). Timas Ingoldas, nors ir atkreipia dėmesį į visų pojūčių įsitraukimą vaikščiojimo metu, tačiau pripažįsta matymo svarbą (Ingold 2004: 331). Taigi vaikščiojimas yra pasitelkiamas kaip „dabarties liudijimas“ (Gros 2014: 181) – prieiga pamatyti miesto materialinę aplinką ir stebėti miesto gyvenimą. Miesto viešosiose erdvėse matomas vaizdas: pastatai ir jų eksterjero situacija, ženklai, reklaminiai ir informaciniai užrašai, žmonių judėjimo srautai ir atliekamos praktikos, atskleidžia miesto gyvenimo apraiškas ir praplečia kalbėjimo metu išsakytus pasakojimus.

Vaikščiojimo etnografija apima skirtingas ėjimo praktikas. Išskiriamos dvi pagrindinės vaikščiojimo mieste formos: 1) tyrėjas vaikšto vienas – tyrėjo sensorinės ir kūniškos patirtys, įgytos einant miesto gatvėmis, naviguojant tarp skirtingų objektų, dalyvaujant miesto įvykiuose, miesto ar įvairių jo dalių ritmo pajautimas yra esminės; 2) vaikščiojama kartu su pateikėjais – akcentuojamos pateikėjų patirtys ir pasakojimai, atsiskleidžiantys judant tam tikromis vietomis (Low 2015; Ingold, Vergunst 2016). Šio tyrimo metu pabrėžiamas tyrėjos „etnografinis žvilgsnis“. Siekiant pažinti ne miesto gyventojų asmeninį santykį su vieta, bet esamą miesto materialinę aplinką ir jo erdvines formas kaip reikšmingą miesto gyvenimo dalį, miestuose buvo vaikščiojama be pateikėjų. Tyrimo metu skaitomas miesto gyventojų veiksmų ir įvykių sukurtas ir toliau kuriamas miesto kraštovaizdis.

Vieta, kurioje žmonių patirtys ir sąmonė įgauna materialinę ir erdvinę formą, bei kalbėjimas: kasdieniai pokalbiai, istorijos ir kitos pasakojimų formos, yra tarpininkai, atskleidžiantys prasmes ir reikšmes, formuojančias vietą (Low 2009). Miesto kaip vietos pažinimas – tai ne tik materialinės aplinkos ir erdvių formų pamatymas ir patyrimas, bet ir

erdvėje esančių pasakojimų girdėjimas. Įvairiais būdais – pokalbiais, spauda, televizija - vykstančio kalbėjimo integravimas į vietos tyrimą sudaro sąlygas visiškai suprasti socialines ir erdvinės konfigūracijas (Low 2009: 31–32). Kalbėjimas mieste vyksta ne tik įvairiais būdais, bet yra ir daugiabalsis. Jame susiduria įvairios kultūrinės praktikos ir veiklos, individai ir etninės grupės, socialiniai sluoksniai, taip pat patirčių ir praktikų įvairovė. Michael De Certeau mieste esančią įvairovę ir daugiabalsiškumą siūlo suskirstyti į dviejų tipų pasakojimus: istorijas (ang. *stories*) – miesto įvairovę perteikiančius privačius, individualius ar esančius kaimynystėje, šeimose pasakojimus, ir gandas (ang. *rumors*) – totalizuojančius, medijų ir viešų asmenų palaikomus pasakojimus (de Certeau 1988: 107–108). Šiame tyrime įvertinus miesto daugiabalsiškumą atliekami pokalbiai su skirtingais miesto gyventojais.

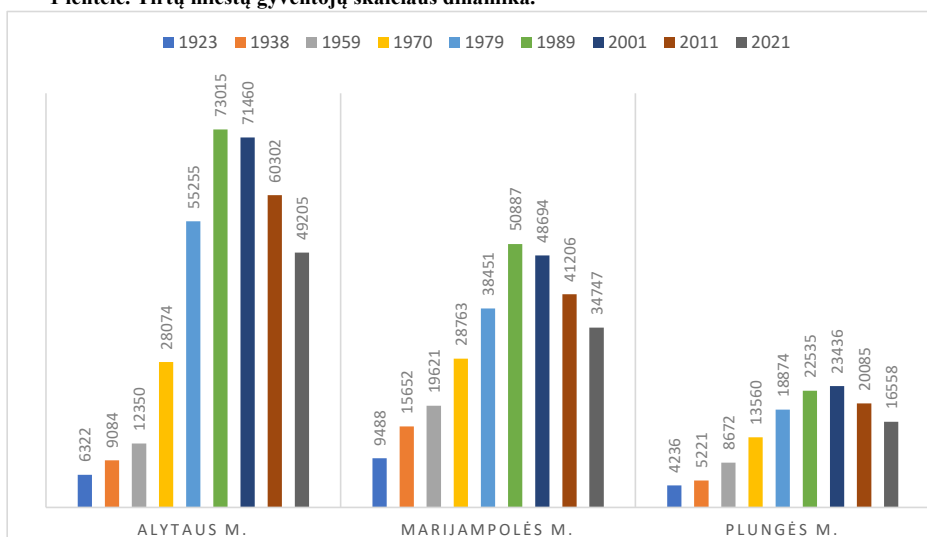
Šis etnografinis lauko tyrimas prasidėjo pažintimi su Marijampole. Pirmojo apsilankymo metu dalyvavau ekskursijoje „Marijampolės miesto legendos ir padavimai“, kurią pravedė Marijampolės kraštotyros muziejininkas. Tai buvo vaikščiojimas po Marijampolės senąsias vietas. Jo metu ne tik gidas pasakojo apie miestą, bet ir ekskursijos dalyviai – miesto gyventojai – pasidalijo pastebėjimais, diskutavo. Taip šis etnografinis miesto tyrimas derina dvi prieigas – vaikščiojimą ir pasakojimą, judėjimą ir kalbėjimąsi. Pokalbių derinimas su vaikščiojimo etnografija miesto tyrimams suteikia skirtingų, tačiau viena kitą papildančių miesto gyvenimo pažinimo perspektyvų (Ghisloti Iared, de Oliveira 2018: 13). Miesto tyrimai, kuriuose pasitelkiami tik pokalbiai su pateikėjais, rizikuoja neapčiuopti miesto suvokimo, pajautimo ar kasdienių praktikų įvairovės (Kaufmann 2011: 15; Kusenbach 2003: 459; Ghisloti Iared, de Oliveira 2018: 12). Šio tyrimo metu, išskyrus kelis atvejus, kai patys pateikėjai sujungė pasakojimą ir vaikščiojimą, ėjimas ir kalbėjimas nevyko tuo pačiu metu, tačiau viešosiose erdvėse vaikščiojimo metu patirtas miestas ir pamatytas vaizdas susisieja su kalbinamų žmonių pasakojimais ir patirtimis. Pateikėjų papasakotos praeities ar dabarties miesto gyvenimo realijos ar įvykiai yra matomi miestų kraštovaizdžiuose. Vaikščiojimo ir kalbėjimosi derinimas leidžia pažinti miestą kaip nuolatos veikiamą erdvę ir skirtingų socialinių veikėjų, jų praktikų ir požiūrių formuojamą vietą.

2. 2. Lauko tyrimo eiga: vieta, būdai priėti ir metodai

Poindustrinio miesto etnografinis lauko tyrimas, vykdytas 2018 – 2021 metais, apėmė trijuose skirtinguose Lietuvos regionuose esančius miestus: Alytų, Marijampolę ir Plungę (žr. Priedas Nr. 1). Šie miestai Sovietų Sąjungos laikotarpiu vadovaujantis 1964 m. Lietuvos komunistų partijos centro komiteto nutarimu patvirtinta *Perspektyvine pramonės išdėstymo ir miestų išvystymo schema* plėtoti kaip industriniai – regioniniai centrai. Istoriskai skirtingai

susiformavusiems ir savitus urbanistinius ir kultūrinius bruožus įgijusiems miestams sovietmečiu buvo numatyta nauja ir bendrais principais pagrįsta vystymo kryptis: jiems priskirtas regioninių centrų administracinis statusas ir konkretini funkcinė veikla – gamyba. Miestų gyvenimas ir tolimesnė plėtra tapo neatsiejama nuo pramonės įmonių steigimo, taip paspartinusio jų urbanizaciją (žr. 1 lentelė). Alytus, Marijampolė ir Plungė – tai sovietmečio industriniai miestai.

1 lentelė. Tirtų miestų gyventojų skaičiaus dinamika.

Šių trijų miestų tyrimas pasirinktas siekiant kompleksiskai išsiaiškinti į poindustrinio miesto bruožus. Dalyvaujant ir įsitraukiant į dabartinį miestų gyvenimą ir bendraujant su jų gyventojais siekiama pamatyti šiandieninį miestų vaizdą ir išgirsti žmonių pasakojimus, liudijančius šio laikotarpio požiūrius ir praktikas. Tačiau miestų gyventojų pasakojimai apima ne tik šią dieną, bet ir prisiminimus apie sovietmetį ir tuo laiku įgytas patirtis. Tyrimo metu ankstesni istoriniai miestų raidos laikotarpiai ir jų idėjos taip pat iškilo miestų planuotojų požiūriuose ir veikloje.

Šį tyrimą paskatino ir anksčiau atlikti mano tyrimai: Alytaus Eksperimentinių namų statybos kombinato (toliau Alytaus ENSK) darbuotojų patirčių ir požiūrių į uždarytą pramonės įmonę tyrimas (Jurčikonytė [Teleišė] 2016) ir sovietmečiu vykdytos Alytaus miesto urbanistinės raidos analizė (Jurčikonytė [Teleišė] 2017). Siekiant plačiau pažvelgti į poindustrinį miestą Lietuvoje, šis etnografinis tyrimas pradėtas ne Alytuje, bet kitame poindustriniame Lietuvos mieste – Marijampolėje. Be to, tyrimų metu Marijampolė iškildavo kaip netoliese esantis miestas, kuriame vyko panaši sovietinė industrializacija ir urbanizacija. Marijampolėje tyrimas vykdytas 2018 m. lapkričio mėn. – 2019 m. gruodžio mėn., vėliau ne kartą sugrįžta. Renkant medžiagą Marijampolėje ryškiau atsiskleidė Marijampolės ir Alytaus tarpusavio ryšys ir skirtumai. Sovietų

Sąjungos laikotarpiu Marijampolė ir Alytus buvo lenktyniaujantys miestai, bet ir lauko tyrimo metu pateikėjai neretai lygindavo jų bruožus. 2019 m. spalio mėn. – 2021 m. liepos mėn. tyrimui sugrįžta į Alytaus miestą. Prie jame vykusių procesų pažinimo priartėta remiantis žinojimu ir patirtimi, įgyta Marijampolėje. Plungės miestas – trečia, iš pat pradžių pasirinkta tyrimo vieta. 2019 m. kovo mėn. 20 d. Lietuvos istorijos instituto seminare skaičiau pranešimą „Patirti, pamatyti ir išgirsti Marijampolės miestą: antropologinis vietos ir jos pasakojimų tyrimas“. Po jo prie manęs priėjo Plungėje gyvenantis ir dirbantis vaikinai. Jis pasiūlė tyrimą atlikti ir Plungės mieste argumentuodamas tuo, jog Plungė, taip pat kaip ir Marijampolė, sovietmečiu buvo plėtoja kaip industrinis miestas. Tai buvo papildoma paskata tyrimui Plungėje, kurios demografinė charakteristika, geografinė ir etnografinė padėtis skiriasi nuo Alytaus ir Marijampolės. Etnografinis lauko tyrimas Plungėje vykdytas 2021 m. liepos – rugpjūčio mėn. Taip Alytus, Marijampolė ir Plungė tapo šio tyrimo vietomis. Šalia šių trijų miestų į tyrimų lauką pateko ir poindustrinis rytų Vokietijos miestas Citau (vok. *Zittau*), kuriame po Sovietų Sąjungos iširimu buvo uždaryta tekstilės pramonė, „Robur“ sunkvežimių gamykla ir nutraukta angliakasyba. Jame apsilankyta 2020 m. sausio 29 – 31 dienomis stažuotės Socialinių mokslų institute, Socialinių mokslų fakultete, Prahos Karolio universitete metu. Nors tai tik trumpas apsilankymas, tačiau vertingas palyginamąja medžiaga².

Siekiant pažinti miestą kaip visumą, etnografinį tyrimą planuota atlikti miesto gatvėse. Būtent gatvė, kaip vieša miesto vieta, sujungia joje esančius pastatus, įvairias įstaigas, suformuotas aikštes ar skverus ir įvairias žmonių praktikas, atliekamas viešojoje erdvėje. Gatvių tinklas suvienija skirtingas miesto dalis: industrinius rajonus, gyvenamuosius kvartalus, miesto centrą, senamiestį ar žaliąsias erdves, į vieną bendrą teritoriją. Vis dėlto antropologai gatvę mato ne tik kaip tam tikro tipo vietą, bet kaip miesto erdvę, kurioje susiduria privatus ir viešas gyvenimas (Holston 2005: 248). Pastebima, jog gatvės ir jų sukurtos erdvės yra esminė ir svarbiausia vieša miesto vieta, socialinio gyvenimo sfera ir gyvybingiausias miesto organas, įgaunantis prasmę per pastatus ir įvairius jos naudojimo būdus (Jacobs 1961: 29; Holston 2005). Jane Jacobs žodžiais tariant, tai vieta „su žaidžiančiais vaikais, apsiperkančiais žmonėmis, vaikštinėjančiais žmonėmis, besišnekučiuojančiais žmonėmis“ (Jacobs 1961: 9). Remiantis šiais teoriniais konceptualizavimais, šiame tyrime sukurta etnografinė strategija, kurios ašis – miesto gatvė. Tikėtasi, kad gatvė atsiskleis kaip esminė tyrimo vieta, kurioje ne tik įsiliejama į miestą dalyvaujant jo gyvenime, bet ir sužinomos gyventojų patirtys, išgyvenimai ir požiūriai. Būtent per

---

² Noriu išreikšti padėkas Socialinių mokslų instituto, Socialinių mokslų fakulteto, Prahos Karolio universiteto darbuotojams už rekomendaciją apsilankyti Citau mieste – dr. Jakub Grygar, už pokalbį apie Citau miestą – dr. Barbora Spalova.

gatvę, joje sutiktus įvairias praktikas atliekančius žmones, pateikėjus, pokalbius su jais ir vaikščiojimą, vyktų miesto pažinimas.

Bet tyrimo pradžioje nuvykus į pirmą tyrimo vietą – Marijampolę – ir praleidus joje keletą dienų, buvo pastebėta, jog miesto gatvės nefunkcionuoja kaip žmonių susibūrimų vieta. Nors tam tikromis valandomis galima pamatyti intensyvių automobilių judėjimą, tačiau šaligatviais vaikščioja pavieniai žmonės. Gatvės neatspindi kasdienių praktikų ir veiklų įvairovės. Poindustriniame mieste gatvė tapo pereinamąja erdve, kuri naudojama siekiant nusigauti nuo vienos vietos į kitą. Taip tyrimo laukas pakoregavo iš anksto suplanuotą miesto pažinimo strategiją ir pateikėjų atrankos būdą. Vis dėlto gatvė išliko reikšminga miesto pažinimo erdve. Ji tapo miesto aplinkos, kraštovaizdžio ir miesto gyvenimo apraiškų stebėjimo vieta.

Tyrimo metu Alytuje, Marijampolėje ir Plungėje lankytasi ne kartą. Buvo apsistojama 2 – 5 dienoms arba atvažiuojama į konkretų įvykį ar susitikimą su pateikėjais. Tačiau ir pertraukose tarp apsilankymų rinkta medžiaga, susijusi su miestais, bei stebėtas jų gyvenimas viešojoje erdvėje. Visuose miestuose tyrimas buvo atliekamas vadovaujantis ta pačia metodika bei keliant tuos pačius klausimus, nors lauko patirtis koreguodavo tolimesnę tyrimų eigą.

Pažinti miestus, jų vietas, struktūrą ir pradėti orientuotis miestuose padėjo jų žemėlapių ir planų analizės, taip pat minėta ekskursija Marijampolėje. Planuose ir žemėlapiuose miestas atsiskleidė kaip urbanistinė visuma. Pirmieji vaikščiojimai Marijampolėje vykdyti iš anksto susiplanavus kelią, kuriuo norima eiti, ir vietą, kurią norima pasiekti. Įgijus žinių apie miesto teritoriją, jos struktūrą ir objektus, pradėta kalbėtis su miesto gyventojais. Tačiau ir toliau vaikščiota po miestą ne tik iš anksto suplanuotais, bet ir nesuplanuotais maršrutais ar aplankant pateikėjų minimas vietas (žr. Priedas Nr. 2). Ne tik tikslingas vaikščiojimas, bet ir ėjimas iš autobusų stoties iki gyvenamosios ar susitikimo vietos bei pavieniai, neplanuoti pasivaikščiojimai su pateikėjais buvo informatyvūs. Ėjimas nuo sutarto taško iki pokalbio vietos, pateikėjų aprodomos miesto vietos tapo miesto gyvenimo stebėjimo dalimi. Akcentuotina, jog kartais pateikėjai, norėdami parodyti miestą ar atskiras jo vietas, sujungdavo judėjimą – ėjimą ar važiavimą – ir pasakojimą. Lauko tyrimo Alytuje ir Plungėje metu miesto pažinimas atliktas pasitelkus abi prieigas: vaikščiojimą ir pokalbius su miesto gyventojais (žr. Priedas Nr. 3 ir Priedas Nr. 4). Priešingai negu Marijampolėje, kai pirmųjų apsilankymų metu buvo tik vaikščiojama miesto gatvėmis, Alytuje ir Plungėje ėjimas miesto gatvėmis derintas su atskirai vykdomais pokalbiais su miesto gyventojais jų namuose, darbe ar viešose miesto vietose persipynė. Alytaus, mano gimtojo miesto, atveju su urbanistine struktūra buvo susipažinta ankstesnių tyrimų metu. Su Plunge, kaip ir Marijampolės atveju, susipažinta išanalizavus miesto žemėlapi.

Etnografinio lauko tyrimo metu vaikščiojimas po miestą suvoktas kaip bet koks buvimas mieste, dalyvaujamas stebėjimas. Eita pagrindinėmis miestų gatvėmis įvairiose miesto dalyse:

gyvenamuosiuose ir pramonės rajonuose, vaikščiota po parkus, aikštes ar skverus. Stebėta ne tik miesto statytinė aplinka: pastatai, architektūriniai objektai ir infrastruktūra, bet ir žmonių veiklos bei susibūrimo vietos. Vaikščiojimo metu stengtasi pažinti miestą, jo kraštovaizdį ir vietas derinant su pateikėjų pasakojimais. Vietos, minimos pateikėjų pasakojimuose, ir miesto kraštovaizdyje matomos kaip turinčios išskirtinę reikšmę miesto ir žmonių gyvenime. Tyrimo metu miesto aplinka fotografuota. Padarytos nuotraukos primena vaikščiojimo metu pastebėtas miesto gyvenimo apraiškas bei sudaro sąlygas įsigilinti į miesto gyventojų veiklą ir patirčių sukurtą materialinę aplinką.

Prie pateikėjų siekta prieiti įvairiai – viešose įstaigose ir institucijose: turizmo ir informacijos centruose, muziejuose, viešosiose bibliotekose, savivaldybėse, dalyvaujant Plungės rajono viešosios bibliotekos organizuojamame vyresnio amžiaus žmonių susitikime. Nors įstaigų darbuotojai, į kuriuos buvo kreiptasi, sutikdavo pasikalbėti ar pasidalinti rekomendacijomis ir turima medžiaga apie miestą, tačiau neišsirutuliodavo tolimesnis pateikėjų tinklas. Atkreiptinas dėmesys, jog žmonės nėra linkę kalbėtis su nepažįstamais ar dalintis kitų asmenų kontaktais. Jonas Mardosa pastebi, kad miestų gyventojai svetimus žmones sunkiai įsileidžia į namus, todėl neretai medžiagą apie konkretaus miesto gyvenimą gali rinkti vietinis jo gyventojas, turintis pažįstamų žmonių ratą (Mardosa 2016: 102). Ir šiame tyrime išankstinis informavimas – pažįstamo žmogaus skambutis ar kitokia rekomendacija – buvo esminis kriterijus, sudarantis sąlygas kontaktui užmezti. Taigi siekiant surasti pateikėjų, galinčių atskleisti Marijampolės, Alytaus, Plungės miestų gyvenimą ir pasidalinti patirtimis, kreiptasi į pažįstamus, prašyta padėti susitikti su žmonėmis, sutinkančiais dalyvauti etnografiniame tyrime. Taip buvo prieita prie privačių ir individualių žmonių, dirbusių gamyklose, užsiėmusių įvairiais verslais ir darbinėmis veiklomis, pasakojimų.

Siekiant įsitraukti į miesto gyvenimą lankytasi įvairiuose renginiuose: Marijampolės Petro Kriaučiūno viešosios bibliotekos atidaryme, Romo Linionio fotografijų parodoje ir pramonės įmonės „Arvi fertis“ organizuotame pikete Marijampolėje, įvairiuose koncertuose. Reikšmingi buvo apsilankymai Alytaus kraštotyros muziejuje, Žemaičių muziejuje Plungėje, Marijampolės kraštotyros muziejuje³. Jų metu susipažinta su miestų istorija ir etnografija, atsiskleidė aspektai, kuriais remiantis kuriamas miesto vaizdinys.

Bendraujant su pateikėjais svarbi ir jų pateikiama materialinė medžiaga. Kai kurių pokalbių metu pateikėjai, norėdami pabrėžti miesto pasikeitimus, atnešdavo pavartyti publikuotus miesto fotografijų albumus, kiti būdavo paruošę nuotraukų, atspindinčių jų darbą gamykloje ar pramonės įmonės uždarymą. Viešose miesto institucijose dirbantys žmonės dažnai padovanodavo

---

³ Dabar Marijampolės kraštotyros ir Prezidento Kazio Griniaus muziejus

reklaminių – informacinių knygų ar leidinių apie miestą, duodavo turistinių žemėlapių ar pasidalindavo istorinėmis miesto fotografijomis. Šioje šaltinių grupėje išskirtini įvairūs Plungės miesto planai ir Marijampolės Petro Kriaučiūno viešosios bibliotekos pasidalinti 7 vaizdo įrašai iš pokalbių apie Marijampolę su miesto raidos požiūriu svarbiais jo gyventojais. Ši medžiaga papildė miestiečių pasakojimus ir gatvėse matomą miesto vaizdą istoriniais vaizdiniais bei praplėtė pokalbių metu surinktą informaciją naujais, kitus miesto gyvenimo aspektus akcentuojančiais, pastebėjimais.

Etnografinis miesto tyrimas taip pat apėmė papildomus šaltinius ir jų grupes: spaudą, socialinius tinklus, įvairius žemėlapius ir miestų planavimo dokumentus. Spaudos peržiūrą sudarė du etapai. Pirmo etapo metu, peržiūrėti Alytaus, Marijampolės ir Plungės miestų rajoniniai laikraščiai: *Komunistinis rytojus*⁴ (Alytaus miesto atvejis) nuo 1964 iki 1988 m., *Naujasis kelias* (Marijampolės miesto atvejis) nuo 1964 m. iki 1992 m. ir *Kibirkštis* (Plungės miesto atvejis) nuo 1964 m. iki 1980 m. Tokio pobūdžio ir laikotarpio apžvalga pasirinkta siekiant pažinti miestų raidą Sovietų Sąjungos metu. Tai medžiaga, nusakanti miestų sovietinės industrializacijos ir urbanizacijos kontekstą. Antru etapu peržiūrėti tekstai, publikuoti didžiausiuose miesto ir apskrities laikraščiuose: *Alytaus naujienose*, kurios leidžiamos nuo 1989 m., vietoj 1950 – 1988 m. leisto laikraščio *Komunistinis rytojus*, ir *Suvalkietyje*, leidžiamame nuo 1992 m., vietoj 1941 – 1992 m. ėjusio laikraščio *Naujasis kelias*, ir tekstai, talpinami savivaldybių ar kitų valstybinių institucijų internetiniuose tinklapiuose. Šie šaltiniai peržiūrėti taikant ne chronologinę prieigą, bet tikslingą informacijos, t. y. tekstų, aprašančių domimą miesto gyvenimo įvyki ar reiškinių, paiešką. Jie pasitelkti siekiant tyrimą papildyti faktine informacija ar detalizuoti ir praplėsti miesto gyventojų pasakojimuose išryškėjančius aspektus.

2019 m. spalio 16 – 25 dienomis vykęs gaisras Alytaus padangų perdirbimo gamykloje ir aktyvi Alytaus miesto mero komunikacija, vykusi *Facebook* platformoje, išryškino socialinių tinklų svarbą perteikiant miesto planuotojų požiūrį. Medžiaga socialiniuose tinkluose: Alytaus miesto mero *Facebook* paskyroje *Alytaus miesto meras – Nerijus Cesiulis*, Marijampolės mero *Facebook* paskyroje *Marijampolės meras Povilas Isoda* ir savivaldybių *Facebook* puslapiuose, rinkta siekiant atskleisti miesto planuotojų požiūrį ar poziciją konkrečiais klausimais. Pabrėžtina, miesto įvykiai, miesto erdvėje ir pateikėjų pasakojimuose išryškėjusios mintys, veiksmai ir idėjos nuvedavo į įvairias etnografinės medžiagos rinkimo vietas.

Atskirą grupę sudaro tyrimo metu surinkti ir pasirinkti miestų žemėlapiai, planavimo dokumentai, savivaldybių bei turizmo ir informacijos centrų internetiniai tinklalapiai, įvairūs reklaminiai – informaciniai leidiniai, išleisti miestą reprezentuojančių institucijų. Šio tipo

---

⁴ Straipsniai buvo rinkti 2017 m. atliekant tyrimą magistriniam darbui *Alytaus miesto urbanistinė raida modernizacijos procesuose 1964–1996 m.* (žr. Jurčikonytė [Teleišė] 2017).

medžiaga atskleidžia miesto planuotojų kuriamą miestą ir jo vaizdinį, kitaip tariant, tai vieši miesto balsai. Ankstesnių ir šio tyrimo metu susipažinta su archyviniais dokumentais, perteikiančiais Alytaus, Marijampolės ir Plungės miestų raidą sovietmečiu. Pagrindiniai planavimo dokumentai, susiję su 1964 m. patvirtinta *Perspektyvine pramonės išdėstymo ir miestų išvystymo schema* ir miestuose projektuojamais pramonės rajonais, saugomi „Pramprojekto“ fonde Kauno regioniniame valstybiniame archyve (toliau KRVA)⁵. Alytaus gyvenamųjų rajonų išdėstymo schemas ar planai daugiausia saugomi Vilniaus regioniniame valstybiniame archyve (toliau VRVA), Miestų statybos projektavimo instituto fonde⁶ bei Architektūros muziejaus perduotose bylose⁷.

Lauko tyrimų metu sukauptą Alytui, Marijampolei ir Plungei skirtą medžiagą sudaro iššifruoti pokalbių tekstai – apie 1250 puslapių, 1486 vaikščiojimo metu padarytos miestų fotografijos, lauko tyrimo užrašai, oficialūs miestų planavimo dokumentai, tyrimo metu gauti dokumentai: 7 informacinės – reklaminės ir su pramonės įmonių veikla susijusios knygos, 8 turistiniai lankstinukai ir žemėlapiai, 7 vaizdo įrašai, 889 skanuotos arba perfotografuotos istorinės miestų fotografijos, 79 skanuoti žemėlapiai ir planai, 1 perfotografuota byla, taip pat apie 380 *Facebook* įrašų ir kt. Tyrimo metu surinkta rašytinė ir vaizdinė medžiaga leidžia pažinti miestus, jų gyvenimus ir juos formuojančius kultūrinius ir socialinius procesus ir veiksnius.

2. 3. Pateikėjai, atranka ir bendravimo būdai

Lauko tyrimo metu visuose nagrinėjamuose miestuose taikyti vienodi pateikėjų atrankos kriterijai, apėmę Michaelio De Certeau suformuluotus dviejų tipų pasakojimus. Viena apklaustųjų grupė – tai žmonės, dirbantys viešose miesto institucijose: savivaldybėje, muziejuje, turizmo ir informacijos centre, bibliotekoje, kultūros centre. Tyrime jie vadinami miesto planuotojais. Kita – eiliniai miesto gyventojai, pateikėjai, atskleidžiantys miesto gyvenimo patirčių įvairovę. Šiuo atveju taikyti tam tikri atrankos kriterijai, kuriais remiantis kalbinti žmonės. Buvo pasirenkami tie asmenys, kurie tyrimo atlikimo metu gyveno viename iš nagrinėjamų miestų bei Sovietų Sąjungos laikotarpiu dirbo pramonės įmonėje. Tačiau pateikėjams į pokalbį įtraukiant kolegas, draugus ar šeimos narius, pasiūlant susitikti ir pabendrauti su asmenimis, ilgiau gyvenančiais mieste, žinančiais daugiau, įkūrusiais verslus ar užsėmusiais įvairiomis darbinėmis veiklomis, apklausiamų žmonių tinklas išsiplėtė. Bendrauta ne tik su pramonės įmonių darbininkais ir

⁵ Valstybinis projektavimo institutas „Pramprojekto“. KRVA, f. R-1705, ap. 4, b. 2, 6, 15, 17, 33, 47, 52.

⁶ Miestų statybos projektavimo fondas, VRVA. f. 1036, ap. 11, b. 245, 246, 448, 481, 484, 492, 670.

⁷ R. Žilinsko atliktų darbų, pateiktų stojimui į TSRS architektų sąjungą albumas. VRVA, f. 1171, ap. ATP, b. 342. Alytaus centrinės aikštės su Rotuše ir paminklu Leninui konkursinis projektas I premija 1986 m. (K. Kisielius), VRVA, f. 1171, ap. ATP, b. 2248.

darbuotojais, bet ir mokytojais, kultūros darbuotojais, medicinos srityje dirbančiais asmenimis. Kadangi tyrimo metu siekta pažinti miesto gyvenimą ir žmonių patirtis, išgyventas po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo, etnografinio lauko tyrimo metu pateikėjams leista koreguoti kalbinamų žmonių atranką, t. y. buvo atsižvelgiama į pateikėjų vertinimą, kas geriausiai galėtų atskleisti nagrinėjamus klausimus. Taigi pateikėjų atrankoje dalyvavo ir kalbinami asmenys. Išsiplėtęs apklaustų žmonių tinklas leido pamatyti miesto gyventojų veiklą, patirčių ir požiūrių įvairovę.

Bendraujant su pateikėjais pasitelktas pusiau struktūruotas išsamus interviu ir nestruktūruotas interviu. Pokalbių metu, norint užmegzti artimą ryšį su pateikėjais ir išlaikyti neformalų pašnekėsį, pirmiausia pristatoma tema ir leidžiama pašnekovui pasakoti tai, kas jam yra svarbu. Užduodami klausimai išplaukdavo iš pateikėjų pasakojimo arba atlikdavo pokalbio kuravimo funkciją. Lauko tyrimo metu vadovautasi autorės parengtu klausimynu, tačiau bendraujant su žmonėmis buvo nukrypstama nuo jame suformuluotų klausimų. Kai kurie klausimyne esantys klausimai nebuvo užduoti nė karto, nes atsakymai į juos buvo netiesiogiai pateikiami pokalbio metu arba pokalbis jų nepaliesdavo. Priklausomai nuo pokalbio eigos ir kalbinamo žmogaus pasakojimo kito užduodami klausimai ir jų kiekis bei seka. Tačiau pokalbių metu išlaikyta klausimyne suformuluota analizuojamos temos pažinimo struktūra.

Tyrimo metu naudotas vienas klausimynas (žr. Priedas Nr. 5), kurį sudarė trys klausimų blokai. Pirmasis – tai susipažinimas su pašnekovu. Antrasis skirtas išsiaiškinti pateikėjo požiūrį ir patirtis, įgytas po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo. Trečiasis blokas apima klausimus apie šiądieninį gyvenimą mieste. Paminėtina, jog klausimynas buvo koreguotas po pirmųjų pokalbių su Marijampolės gyventojais. Jis praplėstas detalizuojant esamus klausimus apie posovietinės deindustrializacijos patirtis ir papildant klausimų bloku, apimančiu šiandienio miesto aspektus. Po pirmųjų pokalbių su asmenimis, dirbančiais viešose miesto institucijose, paaiškėjo, jog nėra tikslinga rengti atskirą klausimyną, atitinkantį konkrečios įstaigos veiklą, nes pokalbio metu perspina asmeninės ir darbinės patirtys. Pasakojimai, atspindintys viešą miesto gyvenimą, taip pat atskleidžia asmeninį pateikėjo požiūrį.

Nestruktūruoti interviu – tai atsitiktiniai trumpi pokalbiai su sutiktais žmonėmis viešosiose miesto erdvėse, institucijose, gyvenamosiose vietose, važiuojant automobiliu ar skambučiai telefonu. Šiuose pokalbiuose pateikėjai reaguoja į esamą aplinką, situaciją ar vykstantį renginį, trumpai išsako komentarą tyrime nagrinėjamu klausimu, bet tolimesnis bendravimas neįvyksta ar jo atsisakoma. Keli neplanuoti susitikimai su miestų gyventojais išsirutuliojo į ilgesnės trukmės pokalbį, kurio metu buvo daugiau aptarti dominantys klausimai.

Pokalbiai su miesto gyventojais buvo įvairios trukmės. Jie vykdavo pateikėjų namuose, darbovietėse ar jų pasiūlytose viešosiose miesto vietose: bibliotekoje, kavinėje, parke. Iš viso

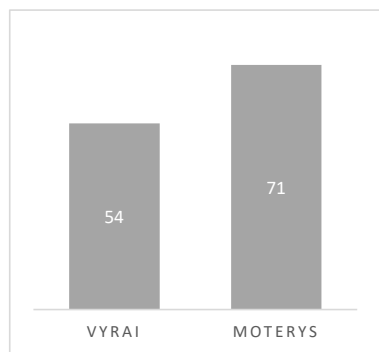
bendrauta su 125 asmenimis. Marijampolės mieste, atliekant pusiau struktūruotus išsamius interviu, kalbėta su 43 pateikėjais, taip pat įvyko 7 trumpi atsitiktiniai pasikalbėjimai su mieste sutiktais žmonėmis miesto centrinėje aikštėje, autobusų stotelėje, važiuojant automobiliu ar būnant institucijose. Iš paminėtų interviu su 4 žmonėmis bendrauta lankantis Marijampolės cukraus fabrike ir UAB „Vernitas“ (buvusiame Marijampolės putliųjų verpalų kombinate). Šiuose pokalbiuose susikoncentruota į pramonės įmonės veiklą ir gamybos procesą po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo. Alytaus mieste surinkti 48 žmonių pasakojimai bei atliktas vienas pasikalbėjimas telefonu su gaisrininku apie gaisrą, kilusį padangų perdirbimo gamykloje. Plungės mieste, atliekant pusiau struktūruotus išsamius interviu, pasikalbėta su 20 pateikėjų, įvyko 4 trumpi pokalbiai telefonu ar miesto viešosiose erdvėse. Su 2 pateikėjais, nors ir nebuvo kalbėtasi išsamiai pagal klausimyną, tačiau praleista daug laiko bendraujant ir lankantis įvairiose miesto vietose bei keliaujant po Plungės rajoną. Kai kurių pokalbių metu buvo iš karto bendraujama su keliais žmonėmis: vyru ir žmona ar pateikėjų iniciatyva į pokalbį įtrauktais kolegomis, draugais ir giminėmis. Tyrimo dalyviai pasakodavo ne tik apie savo asmenines patirtis, įgytas po Sovietų Sąjungos iširimo, bet taip pat pasidalindavo ir giminaičių – sutuoktinių ar vaikų – išgyvenimais.

Didžioji dauguma pateikėjų⁸ Sovietų Sąjungos laikotarpiu dirbo pramonės įmonėje, tačiau jų atliekama veikla skyrėsi. Tai darbininkai, meistrai, administracijos darbuotojai, cecho, meno ar sporto veiklų vadovai. Dalies kalbintų asmenų darbo pozicija kito, t. y. gamykloje pradėjęs dirbti kaip darbininkas vėliau tapo meistru ar vadovu. Vienas asmuo į miestą atvažiavo gavęs paskyrimą į pramonės įmonę, tačiau po kelerių metų pakeitė darbo specifiką ir tapo treneriu. 61 proc. apklaustų žmonių sovietmečiu dirbo pramonės įmonėje, 29 proc. švietimo, kultūros: muziejuje, bibliotekoje, prekybos, medicinos srityse ar vykdė kitą veiklą, o 10 proc. Sovietų Sąjungos laikotarpiu buvo vaikai arba negyveno sovietmečiu (žr. 3 lentelė). Dauguma pateikėjų į miestą atvažiavo gavę paskyrimą ar dėl kitų su darbu susijusių priežasčių, dalis žmonių mieste ar jo rajone gyveno nuo mažens ar atsikraustė dėl šeimyninių priežasčių. Didžioji dauguma kalbintų miesto gyventojų nekeitė gyvenamosios vietos, t. y. miesto. Tik keli pateikėjai buvo išvykę į kitas šalis uždarbiauti, tačiau dauguma mieste gyvena be pertrūkių nuo tada, kai į miestą atvyko pabaigę studijas, karinę tarnybą ar dėl įsidarbinimo galimybių. Visi kalbinti žmonės yra šiandieninio miesto gyvenimo dalyviai. Jie dirba, leidžia laisvalaikį, apsiperka, lankosi įvairiose įstaigose: ligoninėje, poliklinikoje, teatre, kultūros centre ir kt., kuria buitį ir gyvenimą mieste.

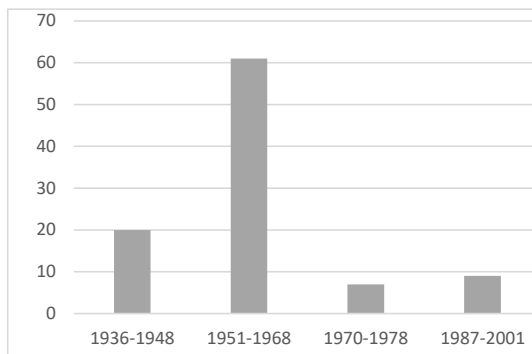
---

⁸ Pateikėjų paveikslas atspindi asmenis, kalbintus pasitelkus pusiau struktūruotą išsamų interviu.

2 lentelė. Lauko tyrimo metu apklaustų pateikėjų pasiskirstymas pagal lytį n=125

3 lentelė. Lauko tyrimo metu apklaustų pateikėjų pasiskirstymas pagal gimimo metus n=97

Pateikėjų pasiskirstymas pagal amžių įvairus. Jie gimę nuo 1936 iki 2001 m. Didžiausią dalį sudaro 1951 – 1968 m. gimę žmonės. Tai miesto gyventojų grupė, kuri po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo turėjo išlaikyti ar pradėjo kurti savo buitį ir šeimą iš naujo. Mažiausią grupę apklaustųjų sudaro 1987 – 2001 m. gimę žmonės (žr. 3 lentelė). Ši dalis miesto gyventojų neturi darbinų patirčių, įgytų ekonominių ir politinių pokyčių metu, tačiau reikšmingai atskleidžia šiandieninio miesto gyvenimą. Didžioji dalis pateikėjų yra lietuviai, kelių kalbintų žmonių tautybės kitos: rusė, ukrainietė ir gruzinas. Bendrauta su 54 vyrais ir 71 moterimi (žr. 2 lentelė). Atkreiptinas dėmesys, jog tyrimo metu lyties aspektas nėra reikšmingas, nes pateikėjai, pasakodami apie posovietinės deindustrializacijos patirtis, taip pat kalba ir apie sutuoktinio darbinę situaciją. Nors darbo netektis yra vieno žmogaus asmeninė krizė, tačiau dažnai tai šeimyniniai išgyvenimai. Sutuoktiniai vienas kitam padeda, rūpinasi vaikais, tvarko bendrą šeimą ūkį bei kartu ieško išeičių iš susidariusios prastos pragyvenimo situacijos. Vieno sutuoktinio pajamų praradimas tampa sunkiu finansiniu išbandymu visai šeimai. Pateikėjų išryškunami šiandieninio miesto gyvenimo aspektai taip pat nepriklauso nuo lyties, tačiau galima pastebėti nedidelius skirtumus tarp skirtingų amžių grupių. Vyresni miesto gyventojai dažnai atkreipia dėmesį į savo amžių ir su juo susieja savo ribotus poreikius, kuriuos, jų teigimu, patenkina mieste sukurta infrastruktūra. O jaunesni asmenys kritiškai žvelgia į miesto kuriamas galimybes praleisti laisvalaikį ar apsipirkti.

Miesto gyventojų posovietinės patirtys skirtingos: jie buvo atleisti, savo iniciatyva išėjo iš darbovietės ar, priešingai, išlaikė darbo vietą. Nors po Sovietų Sąjungos iširimo daliai pašnekovų pavyko išlaikyti darbo vietą ar pereiti į kitą ilgalaikę darbovietę, tačiau dauguma pateikėjų persikvalifikavo, keitė darbo pobūdį ar ne vieną darbo vietą. Šiandien dalis pateikėjų yra pensininkai, kiti dirba apmokamą darbą įvairiose įmonėse: gamyklose, parduotuvėse, valstybinėse institucijose, kai kurie yra įkūrę privačias įmones ar užsiima kūrybine veikla. Kai kurie pateikėjai,

keisdami darbinės veiklos pobūdį, lankė kursus ar mokymus. Vis dėlto pateikėjų darbiniai išgyvenimai ne visada gali būti sugrupuoti vienareikšmiškai (žr. 4 lentelė). Vieno pateikėjo gyvenime persipina įvairios patirtys. Tas pats asmuo gali būti netekęs darbo, užsiėmęs neoficialiomis darbinėmis veiklomis, lankęs persikvalifikavimo kursus, o pašnekesio metu plėtojantis individualią veiklą ar dirbantis darbą, nesusijusį su išsilavinimu ir įgūdžiais, įgytais mokymų metu. Vienas žmogus gali būti pakeitęs kelias darbo vietas ir galop įkūręs privačią įmonę, kitas nuolat keičęs darbo vietas iki tol, kol sulaukė pensinio amžiaus, o trečias išėjęs iš darbo tam, kad galėtų užsiimti individualia darbine veikla, bet po ilgo laiko tarpo ir suprastėjęs pajamoms, gaunamos iš prekybos, sugrįžęs į tą pačią profesinę veiklą, iš kurios išėjo. Taip pat yra pateikėjų, kurie turėdami stabilų, apmokamą darbą kurį laiką šalia jo plėtojo individualią darbinę veiklą ar užsiėmė individualia veikla palaiapsniui ją išplėsdami iki individualios įmonės. Posovietinės deindustrializacijos metu išgyventos darbinės patirtys ne tik skiriasi tarp skirtingų asmenų, bet taip pat persipina vieno žmogaus gyvenime. Taip pat svarbu atkreipti dėmesį, jog bendraujant su pateikėjais paaiškėjo, kad asmenys, tiesiogiai nesusiję su pramonės įmonių veikla, taip pat susidūrė su pragyvenimo iššūkiais, pavyzdžiui, suprastėjusi finansinė padėtis situoktiniui netekus darbo ar sumažėjus pajamoms.

Etnografinis poindustrinio miesto pažinimas – tai nuolatinis judėjimas, kurio metu buvo sekama paskui išskylančius klausimus, atsirandančias naujas vietas, idėjas ir žmonių pasakojimus. Tokiu būdu siekiama ne tik miestą, jo kraštovaizdį ir gyvenimą pamatyti iš *emic* perspektyvos, bet ir vietą bei nagrinėjamą klausimą pažinti iš *emic* pozicijos. Bendraujant su žmonėmis, su kuriais susitikti pasiūlė ar į pokalbį įtraukė pateikėjai, lankantis tyrimo dalyvių minimose ar tyrimo metu sutiktų žmonių rekomenduojamose vietose buvo susipažinta su tais miesto aspektais, kurie yra reikšmingi ir svarbūs etnografinės medžiagos rinkimo metu sutiktiems asmenims. Lauko tyrimo metu buvo siekiama pamatyti ir išryškinti pateikėjų miesto ir gyvenimo mieste bei nagrinėjamo klausimo suvokimą.

4 lentelė. Lauko tyrimo metu apklaustų patiekėjų darbinės veiklos sovietmečiu ir po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo n=110

Darbinių veiklų pasiskirstymas sovietmečiu				Darbinės patirtys po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo								
Pramonės įmonių darbuotojai	Švietimo ir kultūros darbuotojai	Kita veikla	Sovietmečiu nedirbo	Išlaikė darbo vietą	Pakeitė arba vieną ar daugiau darboviečių	Susikurama darbo vieta ir asmeniškai vykdoma darbinė veikla, kai		Tam tikru etapu buvo ar šiuo metu yra įkitrę įmonė	Sugrįžo į anksčiau vykdytą profesinę veiklą	Pokalbio metu yra išsiję į pensiją	Kita	
						turima oficiali darbo vieta, kurioje mokamas atlyginimas	netenkama darbo vietos ir pastovių pajamų šaltinio					
Alytus	31	1	9	7	11	20	8	8	15	0	6	3
Marjampolė	24	9	4	6	9	19	8	6	4	3	10	10
Plungė	12	3	2	2	4	9	0	3	7	1	9	3
Iš viso:	67	13	15	15	24	48	16	17	26	4	25	23

2. 4. Tyrimo etika

Viso tyrimo metu laikytasi mokslinių tyrimų etikos principų, susijusių su etišku tyrėjos elgesiu ir tyrimo duomenų konfidencialumo ir anonimiškumo klausimu. Šis etnografinis miesto pažinimas apima pokalbius, buvimą ir stebėjimą viešųjų miesto erdvių bei duomenų rinkimą internetinėje erdvėje. Toks kompleksinis tyrimas reikalauja detalaus tyrimo etikos aptarimo.

Viso tyrimo metu atliekant pusiau struktūruotus išsamuosius interviu laikytasi tų pačių etikos principų. Pokalbiai su miesto gyventojais vykdomi tik tyrimo dalyviui savanoriškai sutikus dalyvauti tyrime. Šis sutikimas buvo išreiškiamas žodžiu dar prieš susitinkant pokalbiui. Bendravimas su tyrėja yra to įrodymas. Bendravimo pradžioje pateikėjas informuojamas, kad pokalbis yra anonimiškas: jokie asmeniniai duomenys nefiksuojami, pristatoma tyrimo tema ir tikslas – disertacijos rengimas, taip pat gaunamas sutikimas pokalbį įrašyti diktofonu. Akcentuotina, jog tyrimo metu buvo tik vienas atvejis, kurio metu pateikėjas atsisakė, kad pokalbis būtų įrašytas. Kiek įmanoma pokalbis buvo konspektuotas ranka. Neplanuoti, trumpi pasikalbėjimai su miesto gyventojais taip pat užrašomi ranka po pokalbio. Pokalbio metu pateikėjui paliekama laisvė atsisakyti atsakyti į klausimus, taip pat nutraukti pokalbį. Atliekant tyrimą nebuvo atvejų, jog kalbinamas asmuo nutrauktų pokalbį dėl užduodamų klausimų. Kai kurie pateikėjai, nors ir sutikdavo susitikti, tačiau skubindavo tyrėją greičiau uždavinėti klausimus, turėdavo limituotą laiką, kurį galėdavo skirti pokalbiui. Jie pokalbį nutraukdavo jiems patogiu metu.

Atliekant pusiau struktūruotus išsamius interviu siekta užmegzti artimą, atvirumu ir pasitikėjimu grįstą ryšį su tyrime dalyvaujančiais asmenimis, tačiau tiesiogiai bendraujant su pateikėjais stengtasi išlaikyti neutralią ir objektyvią poziciją. Neįsitraukiama į diskusijas, nevertinama ir nekritikuojama kalbinamų žmonių išsakyta nuomonė ar pozicija pokalbio metu. Laikomasi klasikinio etnologinio, antropologinio požiūrio, jog apklausiamas žmogus gerai išmano su tema susijusius klausimus, o tyrėja yra mokinė, siekianti sužinoti viską, ką pašnekovas gali papasakoti ir pasidalinti tyrimo tema. Kadangi pateikėjų kontaktai dažnai būdavo gaunami iš kitų asmenų, tyrimų dalyviai pokalbį suvokdavo kaip tam tikrą paslaugą, suteikiamą besikreipiančiam asmeniui – draugui, kolegai ar giminaičiui – ar suteikiamą pagalbą tyrėjai ir tyrimo atlikimui.

Tyrimo metu svarbūs tik etnografiniai faktai. Tyrimo dalyvių asmeniniai duomenys, kurie gali padėti identifikuoti pateikėją, laikomi konfidencialiais. Darbe visi pateikėjai pristatomi anonimiškai, jiems suteikiamas slapyvardis. Darbe nurodomų tyrimo dalyvių vardai yra pakeisti. Jeigu vieta, darbovietė ir užimamos pareigos gali padėti identifikuoti asmenį, jos nenurodomos arba apibūdinamos apibendrintai. Pateikėjų įvardijami kitų asmenų vardai ir pavardės taip pat yra

pakeičiami ar, jeigu nepakenkia informacijos autentiškumui, neįvardijami, bet cituojant nurodoma, jog praleisti trečiųjų asmenų asmeniniai duomenys. Tokiu būdu siekiama apsaugoti tyrime dalyvaujančių žmonių ir jų minimų asmenų privatumą.

Miesto gyvenimo ir jo kraštovaizdžio stebėjimas atliekamas viešosiose miesto erdvėse. Vaikščiojant miesto gatvėmis ir kitose viešosiose erdvėse fiksuota tik miesto aplinka. Fotografuoti pastatai, smulkioji architektūra ar atskiri pastatų elementai, tokie kaip skelbimai, iškabos ar reklaminiai stendai. Stengiamasi daryti nuotraukas, kuriose nebūtų galima atpažinti asmenų, automobilių valstybinių numerių.

Medžiagos rinkimas internetinėje erdvėje ir jos konfidencialumo ir anonimiškumo išsaugojimo problema yra itin aktuali. Dažnai keliamas klausimas, ar socialiniuose tinkluose pateikiama informacija yra vieša. Tyrimo metu laikomasi požiūrio, jog asmeninėse *Facebook* paskyrose talpinami pasisakymai ir informacija yra privatūs. Norint pasinaudoti tokia medžiaga, pirmiausia gaunamas sutikimas iš asmens, kurio paskyroje pateikiama informacija. Asmens duomenys laikomi konfidencialiais ir išlaikomas žmogaus anonimiškumas. Darbe vardas nenurodomas arba pakeičiamas slapyvardžiu. Viešų asmenų – miestų merų – ir savivaldybių *Facebook* paskyros suvokiamos kaip viešoji erdvė, kurioje vyksta informacijos sklaida. Šiose paskyrose tarp kitų asmenų vykstančios diskusijos, informacijos aptarimas ar nuomonės išsakymas taip pat laikomos viešomis. Nors nesikreipiama į asmenis dėl sutikimo mokslinio tyrimo tikslais naudoti jų pasisakymus, tačiau, siekiant apsaugoti asmenų reputaciją ir privatumą internetinėje erdvėje, surinkta medžiaga šiame darbe pateikiama anonimiškai. Nenurodomi asmens duomenys: vardas ir pavardė arba *Facebook* paskyros pavadinimas.

3. ISTORINIS KONTEKSTAS: SOVIETMEČIO INDUSTRIINIAI MIESTAI

Iki Sovietų Sąjungos okupacijos Alytaus, Marijampolės ir Plungės miestų vystymąsi sąlygojo skirtingi geografiniai, ekonominiai ir politiniai veiksniai, sukūrę savitais kultūriniais bruožais pasižyminčias urbanistines struktūras. Sovietmečiu šie miestai išgyveno panašią industrializaciją ir urbanizaciją. Jų raidos kryptį įtvirtino Lietuvos teritorijos regioninis planavimas, buvęs visasąjunginių direktyvų pritaikymas ir įgyvendinimas. Regioninis planavimas – plačiai taikyta praktika ir priemonė, kuria siekta gerinti ekonominę Sovietų Sąjungos padėtį decentralizuojant pramonės ir gyventojų pasiskirstymą konkrečios teritorijos ribose (Drėmaitė 2012a: 133–137). Alytaus, Marijampolės ir Plungės plėtra buvo numatyta 1964 m. Lietuvos komunistų partijos centro komiteto nutarimu patvirtintoje *Perspektyvinėje pramonės išdėstymo ir miestų išvystymo scheme*, kurios teorinį pagrindą sukūrė Kazys Šešelgis su komanda, o praktiniu pritaikymu ir įgyvendinimu rūpinosi Pramoninės statybos projektavimo institutas „Pramprojektas“. Schemoje suplanuota šalia stambių Lietuvos miestų – Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių ir Panevėžio – plėtoti naujus penkis miestus: Alytų, Marijampolę (sovietmečiu Kapsukas), Uteną, Plungę (ji vėliau buvo pakeista į Telšius, tačiau iki priimant sprendimą Plungėje jau buvo pastatyta „daug didelių pramonės įmonių“ (Šešelgis 2000: 265)), ir Jurbarką (vėliau pakeista į Tauragę). Šie miestai turėjo tapti industriniais – regioniniais centrais ir atlikti visapusišką visų rajono gyventojų buitinių, socialinių ir kultūrinių aptarnavimą. Juose numatytas pramonės įmonių taip pat ir jose dirbančių bei mieste gyvenančių žmonių kasdieniam gyvenimui reikalingų institucijų, tokių kaip mokyklos, darželiai, parduotuvės, kūrimas, gyvenamųjų mikrorajonų statyba bei teatrų, muziejų, ligoninių steigimas. Schemoje suprojektuotas pramonės įmonių išdėstymas reiškė visapusišką miesto plėtrą bei augimą, kai šalia gamyklos kuriasi gyvenamieji namai, aptarnavimo ir visuomenines paslaugas teikiantys objektai. Nors Alytaus, Marijampolės ir Plungės miestų raida sovietmečiu vyko vadovaujantis vienu modeliu, tačiau skirtinguose Lietuvos regionuose išsidėstę miestai, turėję skirtingas istorijas, sovietinės industrializacijos ir urbanizacijos kontekste išlaikė ir savitus bruožus.

3. 1. Kurortinis pramonės miestas: Alytus

Alytus – abipus Nemuno upės išsidėstęs miestas, esantis netoli Lenkijos sienos (apie 55 km) ir didžiųjų Lietuvos miestų: nuo Kauno nutolęs 65 km, nuo Vilniaus – 108 km, nuo Klaipėdos kiek didesniu atstumu – 277 km (žr. Priedas Nr. 1). Tai didžiausias Pietų Lietuvos ir šeštas pagal dydį Lietuvos miestas, įvairiuose reklaminiuose ir informaciniuose leidiniuose įvardijamas

Dzūkijos sostine. Alytaus miesto savivaldybės tinklalapyje Alytus pristatomas kaip Pietų Lietuvos kultūrinis, švietimo, politinis ir ekonominis centras. 2021 m. pradžioje mieste gyveno 49 205 gyventojai (*Lietuvos gyventojai...* 2021). Alytaus mieste veikia aukštesnioji mokykla – Alytaus kolegija ir Alytaus profesinio rengimo centras. Šis miestas sudaro atskirą Alytaus miesto savivaldybę ir yra Alytaus apskrities administracinis centras.

Miesto įkūrimas siejamas su pirmuoju medinės gynybinės pilies, stovėjusios ant Alytaus piliakalnio, istoriniu paminėjimu XIV a. Jau 1581 m. Alytui suteikta Magdeburgo miesto teisė. Nuo trečio Abiejų Tautų Respublikos padalijimo iki Pirmojo pasaulinio karo Alytaus miestas buvo padalintas tarp dviejų valstybių. Dešiniajame Nemuno upės krante esanti miesto dalis (dabar vadinama pirmuoju Alytumi) atiteko Rusijos imperijai, o kairiojoje upės pusėje išsidėstęs miestas – Prūsijos karalystei. Skirtingose Nemuno upės pusėse esančios miesto dalys vystėsi netolygiai. Pirmojo pasaulinio karo metu Alytui tapus vienos valstybės bendru administraciniu vienetu miestas pradėjo įgyti reikšmę regione. 1931 m. jis pripažintas pirmos eilės miestu.

Tarpukariu Alytuje veikė kelios pramonės įmonės: žemės ūkio mašinų fabrikas „Ūkmaš“, Brolių Kreingelių Aliejaus ir pokosto fabrikas, daržovių ir vaisių konservų gamykla. Tačiau 1932 m. atsižvelgus į miesto planuotojų ir gyventojų pastangas bei gamtos sąlygas Alytui oficialiai suteiktas kurorto – vasarvietės statusas (Žepkaitė 2004: 49). Tuo metu miestas plėtėsi. Vasaromis sutraukdavo „nemažai vasarotojų iš kitų didesnių Lietuvos miestų“ (Baltkevičius 1932: 42). Pietinėje Alytaus miesto dalyje suplanuota ir pušyne pradėta kurti vasarvietė (nuo dabartinio Baltosios rožės tilto iki senojo miesto centro), dabar vadinama Kurortu. Jai buvo skirtas plotas, kuriame jau anksčiau veikė sanatorijos, buvo įkurtas parkas bei numatytos plėtros galimybės (Miškinis 1999: 331). Netoli vasarvietės prie Nemuno upės įrengtos maudyklos. Tarpukariu ne tik kurta kurortinė infrastruktūra, bet ir išryškinta Alytaus miesto vieta ir „gamtiniai papuošalai“ (Baltkevičius 1932: 329). Jis apibūdintas kaip miestas, stebinantį savo gamtos grožiu: tankiais krūmais apaugusiomis kalvomis, miškais ir pušynais, Nemuno upe ir pakrante (Biržys 1931: 15; Baltkevičius 1932: 329). Tarpukariu Alytus buvo „jaukus, nedidelis, pušynuose skendintis miestas“ (Malaškevičiūtė 2018: 45), kuriame 1938 m. gyveno 9 084 gyventojai (*Lietuvos statistikos metraštis...* 1939: 14).

Alytaus gamtinė situacija Sovietų Sąjungos laikotarpiu taip pat vertinta kaip miesto privalumas: „ne kiekvienas mūsų respublikos miestas gali pasigirti tokiomis puikiomis gamtinėmis sąlygomis, tokia gera padėtimi kaip Alytus“ (Tatarinavičius 1966: 6); „nuostabi miestą supanti gamtinė aplinka, gražus upės slėnis“ (Balčiūnas 1976: 7), ir savaimine, nereikalaujančia didelių investicijų poilsine miesto dalimi: „miestą supantieji miškai, gražus landšaftas sudaro palankias sąlygas dirbančiųjų poilsiui“ (Kunčius 1979: 24). Vis dėlto sovietmečiu Alytaus miestas išgyveno esmines staigios industrializacijos ir urbanizacijos

nulemtas transformacijos, pakeitusias tarpukariu plėtotą miesto urbanistinę struktūrą, gyvenimo būdą ir vaizdinį. 1964 m. patvirtinus, jog Alytus bus plėtojamas kaip industrinis – regioninis centras buvo numatytas gyventojų skaičiaus augimas nuo 14 tūkst. 1962 m. iki 70 tūkst. 1980 m., o pramonės darbuotojų didėjimas – nuo 1,6 tūkst. 1961 m. iki 15,3 tūkst. 1980 m.⁹

Sovietų Sąjungos laikotarpiu vykusios industrializacijos ir urbanizacijos metu regioninėje spaudoje¹⁰ formuotas nuolatos augančio ir besiplečiančio Alytaus miesto naratyvas: „viskas plečiasi, auga ir nestovi vietoj“, „Alytus sparčiai plečiasi ir gražėja“. Šis miesto augimas buvo naujo pramoninio miesto statymas kairiajame Nemuno krante šalia istoriškai susiformavusios miesto dalies¹¹. Naujai projektuojamos miesto dalys: gyvenamieji mikrorajonai, pramonės rajonas ir naujas miesto centras, sukonglomeruotos vienoje vietoje. Planuose ir schemose bei amžininkų tekstuose (žr. Jurevičius 1978: 2; Miškinis 1989: 269), kritikuojančiuose Alytaus raidą, išryškėja, jog Sovietų Sąjungos laikotarpiu Alytaus miesto plėtra matoma ne kaip integrali esamo miesto dalis, bet lyg naujo industrinio miesto, prisiglaudusio prie istoriškai susiformavusios urbanistinės struktūros, kūrimas.

Naujo industrinio Alytaus miesto kūrimas prasidėjo nuo pramonės įmonių statybos ir plėtos. Alytuje iki 1964 m. buvo susiformavę du pramonės rajonai: pietinis, kuriame veikė Mašinų gamykla „Ūkmašina“ ir „Dainavos“ siuvimo fabrikas, bei rytinis, esantis Pirmajame Alytuje su Vyno gamykla ir Alytaus buitinės chemijos gamykla. Nuo 1964 m. naujos pramonės įmonės statomos tik naujai kuriamame, didelę teritoriją užimančiame šiauriniame pramonės rajone¹². Jame steigiamos gamyklos ir kombinatai įvardinti kaip vienos didžiausių ir stambiausių pramonės įmonių Lietuvoje ar netgi Baltijos šalyse. Pastatytas LKP 60–mečio Medvilnės kombinatas, Alytaus buitinių šaldytuvų gamykla „Snaigė“, Alytaus eksperimentinių namų statybos kombinatas, Alytaus mėsos kombinatas, Gelžbetonio konstrukcijų gamykla, Metalų konstrukcijų gamykla, Kombinuotų pašarų gamykla, Alytaus šiluminių tinklų ir elektros tinklų įmonės, statybų bei eksploatavimo bazės, pieno ir duonos kombinatai. Šiauriniame Alytaus pramonės rajone nuo 1965 m. iki pat Sovietų Sąjungos iširimo vyko nepertraukiamos statybos. Šis pramonės rajonas, kuriame įmonės statytos ne kaip pavieniai gamybiniai statiniai, bet kartu su

⁹ Lietuvos TSR ekonominio administracinio rajono, rajoninio planavimo eksperimentinė schema. Technoekonominis pranešimas apie miestų išvystymą ir pirminių pramonės išdėstymą. KRVA, f. R–1705, ap. 4, b. 2, l. 129.

¹⁰ *Komunistinis rytojus: Lietuvos KP(b) Alytaus rajono komiteto ir rajono vykdomojo komiteto organas*, 1964–1988 m.

¹¹ Žr. Alytaus m. 1966–1970 m. ilgalaikės nepertraukiamos srautinės gyvenamųjų kompleksų statybos perspektyvinės kompleksinės schemas. VRVA, f. 1036, ap. 11, b. 481, l. 29 ir 33. Alytaus m. pramonės mazgas. Vieningo generalinio plano schema. KRVA, f. R–1705, ap. 4, b. 15, l. 138. Lietuvos TSR ekonominio administracinio rajono, rajoninio planavimo eksperimentinė schema. Technologinis pranešimas apie miestų išvystymą ir pirminių pramonės išdėstymą. KRVA, f. R–1705, ap. 4, b. 6, l. 278.

¹² Žr. Alytaus m. pramonės mazgas. Vieningo generalinio plano schema. KRVA, f. R–1705, ap. 4, b. 15, l. 140. Lietuvos TSR pramonė rajonų ir pramonės mazgų siūlomos schemas (Raidės A–K). KRVA, f. R–1705, ap. 4, b. 52, l. 6.

pagalbiniais (sandėliais, žaliavų aikštelėmis ir kt.), bendragamykliniais (kompresorinėmis, katilinėmis ir kt.) objektais bei kitais cechais ar gamyklomis, reikalingomis produkcijos gamybai, bei technikumų miesteliu, suformuotu iš dviejų profesinio rengimo mokyklų ir bendrabučių kompleksu, kuris laikytas stambiausia tokio pobūdžio urbanistine struktūra Lietuvoje (Balčiūnas 1976: 7).

Greita Alytaus miesto industrializacija, pritraukusi didelius kiekius naujakurių, sudarė situaciją, kada „miesto gyventojų aprūpinimas gyvenamuoju plotu tapo blogesnis negu ribojimuose stambiuose miestuose“¹³: Vilniuje, Kaune ar Klaipėdoje. Taigi šalia naujai kuriamų ar plečiamų esamų pramonės įmonių buvo sparčiai statomi gyvenamieji mikrorajonai: Dainava, Vidzgiris ir Putiniai¹⁴ bei į vakarus nuo Vidzgirio mikrorajono pradėtas statyti, bet neužbaigtas Likiškėlių mikrorajonas. Taip pat tarp gyvenamųjų rajonų kuriamas naujas miesto centras, kurio detalaus išplanavimo projekte buvo numatytas 80 tūkst. gyventojų miestui būtinų įstaigų išdėstymas: biblioteka, turgaus halė, viešbutis, maitinimo įstaigos, poliklinika, teatras, koncertų salė, sporto rūmai ir t. t.¹⁵ Pramonės įmonės finansiškai ir materialiai rėmė svarbesnių objektų: Sporto rūmų ir jų aplinkos, Medvilnės kultūros rūmų, statybą mieste. Sovietmečiu greitai kuriant naują pramoninį miestą stipriai išsiplėtė Alytaus teritorija ir išaugo gyventojų skaičius iki 76,5 tūkst. 1991 m. pr. (*Lietuvos socialinė raida...* 1991: 11).

Lietuvai atkūrus nepriklausomybę Alytaus miestas išgyveno ekonominį nuosmukį. Privatizacijos ir pramonės reorganizacijos metu pramonės įmonės patyrė sunkumus. Per pirmuosius Nepriklausomybės metus daugumos pramonės įmonių gamybinės apimtys stipriai ir negrįžtamai sumažėjo, kitų gamybinė veikla nutrūko. Išskyrus kelias gamybos rūšis: šaldytuvų, šampano gaminių ir duonos kepinų gamybą, 1995 m. svarbiausios produkcijos kiekiai susitraukė radikaliai, pavyzdžiui, 1991 m. medvilnės audinių pagaminta 98,1 mln. m², o 1995 m. – 36,3 mln. m², mėsos 1991 m. – 35,2 tūkst. t., 1995 m. – 4,8 tūkst. t., skydinių namų komplektų 1991 m. – 564, 1995 m. – 10 (*Lietuvos apskritys: ekonominė...* 1996: 262). Mažėjant gamybiniam pajėgumams fiksuoti ir pirmieji bedarbiai mieste, t. y. 1991 m. – 29 žmonės (*Lietuvos socialinė raida...* 1991: 21–22). Vidutinis bedarbių skaičius Alytuje nuolat didėjo: 1993 m. – 2619, o 1999 m. – 3878 (*Lietuvos apskritys: ekonominė...* 1999: 66–67). Svarbiausios produkcijos gamybos statistika atskleidžia ne tik mažėjančias gamybos apimtis, bet ir atsirandančias naujas sritis:

---

¹³ Dokumentai apie statybas Alytaus mieste (protokolai, pažymos, susirašinėjimas ir kt.), 1970–1973. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA), f. R–545, ap. 1, b. 1678, l. 23.

¹⁴ Žr. Gyvenamieji mikrorajonai. Mikrorajono Alytuje detalaus išplanavimo projektas. VRVA, f. 1036, ap. 11, b. 245. R. Žilinsko atliktų darbų, pateiktų stojimui į TSRS architektų sąjungą albumas. VRVA, f. 1171, ap. ATD, b. 342, l. 94–98. Išduoti leidimai tyrinėjimo darbams. Kauno regioninio valstybės archyvo Alytaus filialas, f. 410, ap. 1, b. 189, l. 123

¹⁵ R. Žilinsko atliktų darbų, pateiktų stojimui į TSRS architektų sąjungą albumas, VRVA, f. 1171, ap. ATP, b. 342, l. 98.

baltinių, švarkų ir bleizerių siuvimas, degtinės ir likerio bei medinių langų ir durų gaminimas (žr. *Lietuvos apskritys: ekonominė... 1999: 264*). 2020 m. daugumą (84,0 proc.) Alytuje veikiančių įmonių sudarė smulkios įmonės. Mieste nėra nė vienos labai stambios įmonės, įdarbinančios 500 ar daugiau darbuotojų, bet veikia devynios didelės įmonės, kuriose dirba daugiau negu po 250 žmonių (*Alytaus miesto savivaldybės 2021–2023... 2021*). Procesai, vykę po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo, pakeitė Alytaus miesto ekonominę – gamybinę situaciją. Pramonės apimtys susitraukė, o tai lėmė nedarbą ir socialinio gyvenimo suprastėjimą.

3. 2. Lietuvybės židiny ir pramonė: Marijampolė

Marijampolė – pietvakarių Lietuvoje abipus Šešupės upės išsidėstęs miestas, esantis netoli didžiųjų Lietuvos miestų ir sienos su Lenkija ir Kaliningrado sritimi (priklausančia Rusijos Federacija). Nuo Kauno nutolęs 56 km, Vilniaus – 139 km, Klaipėdos – 239 km, o nuo sienos su Lenkija – 33 km., Kaliningrado sritimi – 47 km. (žr. Priedas Nr. 1). Marijampolė – septintas pagal dydį Lietuvos miestas, vadinamas Suvalkijos (Sūduvos) sostine. Pro miestą eina geležinkelio atkarpa, vedanti į Lenkiją, ir *Via Baltica* automobilių magistralė. Mieste veikia aukštesnioji mokykla – Marijampolės kolegija ir Marijampolės profesinio rengimo centras. Miestas yra Marijampolės apskrities administracinis centras. 2000 m. Marijampolės miesto ir Marijampolės rajono savivaldybės buvo panaikintos ir sukurta bendra Marijampolės savivaldybė, sprendžianti miesto ir kaimo problemas, raidos galimybes. 2021 m. pradžioje mieste gyveno 34 747 gyventojai¹⁶.

Marijampolės miesto kilmė siejama su keliomis skirtingomis vietomis ir pavadinimais. Manoma, jog miestas galėjo išaugti iš Pašešupio kaimo arba Senos Būdės kaimo. XVIII a. pr. Pašešupio kaimas pradėtas vadinti Starapole. Apie XVIII a. vid. šalia esamo Starapolės miestelio pradėjo kurtis kita gyvenvietė, kurios atsiradimas ir pavadinimas – Marijampolė, siejamas su 1758 m. pradėtu steigti Marijonų vienuolynu. XVIII a. antroje pusėje abudu miesteliai: Starapolė ir Marijampolė, pradėti vadinti vienu vardu – Marijampolė. 1792 m. Marijampolei suteikta Magdeburgo miesto savivaldos teisė.

Marijampolės miestas laikomas lietuvių tautinio judėjimo centru – vieta, kur „didele dalimi buvo sumanyta“ Lietuva (Jokubaitis 2012: 25). Marijampolės gimnazija (dabar Marijampolės Rygiškių Jono gimnazija) XIX a. pab. – XX a. pr. reikšmingai prisidėjo prie tautinės savimonės formavimo. Ji yra laikoma „lietuvių židiniu“, išugdžiusiu garsius Lietuvos

---

¹⁶ Nuolatinių gyventojų skaičius metų pradžioje. *Oficialios statistikos portalas*. Lietuvos statistikos departamentas. <[https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=e3463ef2-cf9d-45a7-934e-f80229a9c6d3#/> \[žiūrėta 2022 04 30\]](https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=e3463ef2-cf9d-45a7-934e-f80229a9c6d3#/).

visuomenės veikėjus: Mikalojų Akelaitį, Petrą Arminą–Trupinėlį, Joną Basanavičių, Kazį Grinių, Joną Jablonskį, Petrą Kriaučiuoną, Vincą Kudirką. Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu 1918–1940 m. miesto ekonominė reikšmė regione padidėjo. 1932 m. Marijampolė buvo priskirta prie pirmos eilės miestų. Tarpukariu Lietuvos ateitis susieta su modernios pramonės plėtra (Drėmaitė 2016: 49). Mieste įsteigtos pramonės įmonės: „Lino“ fabrikas, baldų fabrikas, „Šešupės“ audimo fabrikas, spirito varykla, žemės ūkio mašinų gamykla. Marijampolės miesto industrializacijai reikšmingas buvo 1931 m. valstybinės akcinės bendrovės „Lietuvos cukrus“ pastatymas, kurio vieta Lietuvos masteliu parinkta atsižvelgiant į geografinės ir susisiekimo ypatybes, o atidarymas tapo svarbiu miesto įvykiu (Drėmaitė 2016: 155–160). Cukraus fabrikas, cukrų gaminęs iš vietinės produkcijos – cukrinių runkelių, buvo didžiausias miesto statinių kompleksas, kuriame sezono metu dirbdavo apie 700 žmonių (Biržys 1937: 46). Pirmosios Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu Marijampolė „itin veržliai ėmėsi modernizavimosi darbų“ (Polkaitė–Petkevičienė, Černiauskas 2017: 81). Mieste vyko ryškus materialinės bazės: infrastruktūros ir komunikacinių tinklų, sutvarkymas ir naujovių įvedimas. Tarpukariu Marijampolė buvo vienas iš dviejų miestų Lietuvoje išaugęs į didelį miestą (Polkaitė–Petkevičienė, Černiauskas 2017: 69). Jame gyventojų skaičius padidėjo beveik dvigubai: 1923 m. gyveno 9 488 gyventojai (*Lietuvos gyventojai... 1923: 2*), o 1938 m. – 15 652 gyventojai (*Lietuvos statistikos metraštis... 1939: 14*).

Per Antrąjį pasaulinį karą Marijampolės miestas stipriai nukentėjo – susprogdintas miesto centras, tiltai, elektrinė, cukraus fabrikas, taip pat pakeistas miesto pavadinimas į Kapsuką. Sovietmečiu vykdytas miesto atstatymas ir statymas suprastas „tarytum mitologinis paukštis Feniksas“, gyvenantis „šviesų antrąjį savo gyvenimą“ (Tarabilda 1965: 3). Suaktyvėjusi Kapsuko (Marijampolės) miesto industrializacija ir urbanizacija spaudoje¹⁷ traktuota kaip nuolatinis miesto „augimas ir gražėjimas“, kuris reiškė miesto „puošimąsi naujais pastatais“. Formuotas naratyvas apie „nenutylantį statybos gausmą“ (Barkauskas 1975: 2) Kapsuko (Marijampolės) mieste. Šis „statybos gausmas“ labiau pateiktas kaip bendra miesto plėtra nei Marijampolės tapimas pramoniniu centru.

1964 m. nutarus Kapsuko (Marijampolės) miestą plėtoti kaip industrinį – regioninį centrą, miesto augimas buvo susietas su industrializacija. Suplanuotas miesto gyventojų augimas nuo 22 tūkst. 1962 m. iki 55 tūkst. 1980 m. ir pramonės darbuotojų nuo 2,2 tūkst. 1961 m. iki 12 tūkst. 1980 m.¹⁸ Parengtos miesto plėtros schemos ir planai¹⁹ detalizuoja numatytą industrializaciją ir

¹⁷ *Naujasis kelias: Lietuvos komunistų partijos Marijampolės apskrities komiteto ir Marijampolės apskr. vykdomojo komiteto organas, 1964–1992 m.*

¹⁸ Lietuvos TSR ekonominio administracinio rajono, rajoninio planavimo eksperimentinė schema. Technoekonominis pranešimas apie miestų išvystymą ir pirminį pramonės išdėstymą. KRVA, f. R–1705, ap. 4, b. 2, l. 129.

¹⁹ Žr. Lietuvos TSR ekonominio administracinio rajono, rajoninio planavimo eksperimentinė schema. Technologinis pranešimas apie miestų išvystymą ir pirminį pramonės išdėstymą. KRVA, f. R–1705, ap. 4, b. 6, l. 264. Pramonės

urbanizaciją. Šiuose dokumentuose išryškėja, jog Kapsuko (Marijampolės) plėtra vykdoma kuriant bei plečiant pramonines teritorijas, statant gyvenamuosius mikrorajonus. Naujai projektuojamos gyvenamosios miesto dalys išdėstytos skirtingose vietose. Draugystės ir Degučių mikrorajonai pratęsia istoriškai susiformavusį miestą šiaurės rytuose, o nepilnai įgyvendinti, bet pradėti statyti gyvenamieji mikrorajonai: Tarpučiai ir Mokolai, išsidėstę kairiajame Šešupės upės krante, kartu su privačiais gyvenamaisiais namais formuoja vakarinę miesto dalį. Kapsuke (Marijampolėje) taip pat numatytas pietinio ir šiaurinio pramonės rajonų kūrimas.

Gamyklos statytos abiejose teritorijose dar prieš priimant 1964 m. nutarimą Kapsuką (Marijampolę) plėtoti kaip industrinį – regioninį centrą. Pietinėje miesto dalyje atstatytas ir plėstas Kapsuko cukraus fabrikas, šiaurės rytinėje dalyje įkurta Kapsuko TSRS 50–mečio maisto pramonės automatų gamykla ir Grūdų produktų kombinatas. Šios įmonės ir toliau plėstos: statyti nauji cechai, korpusai ar pagalbiniai objektai. Miestas tapo matomas kaip „augančios pramonės miestas“ pradėjus įgyvendinti 1970 m. šiaurės rytinėje miesto dalyje parengtą pramonės mazgo projektą²⁰. Tai sovietmečiu stambiausia ir nuosekliausiai plėtota urbanistinė struktūra mieste. Joje abipus geležinkelio liniją buvo numatyta išdėstyti 37 įmonės. Šalia jau pastatytų gamyklų ir kombinatų statytos stambiausios Kapsuko (Marijampolės) miesto pramonės įmonės: Kapsuko putliųjų verpalų fabrikas ir Kapsuko pieno konservų kombinatas, taip pat Kapsuko autoremontu gamykla, Gelžbetonio konstrukcijų ir keramzito–dujų betono plokščių gamyklos, Eksperimentinė statybinių konstrukcijų gamykla, steigtos įvairios automobilių bazės, ūkiai ar techninę kontrolę vykdančios įstaigos. Mieste formuota mašinų ir jų remonto pramonė, apėmusi maisto pramonės įrenginių ir automobilių atsarginių dalių gamybą bei atskirų automobilių dalių ir GAZ sunkvežimių remontą. Kaip ir Alytaus miesto atveju, gamyklos ir kombinatai statyti kartu su pagalbiniais objektais. Šalia gamyklų ir kombinatų įsteigta profesinė mokykla, rengusi darbuotojus mieste veikiančioms įmonėms. Sovietinė industrializacija lėmė miesto teritorijos ir gyventojų skaičiaus išaugimą iki 52,1 tūkst. 1991 m. (*Lietuvos socialinė raida...* 1991: 11)

Lietuvai atkūrus Nepriklausomybę, miesto gyventojų referendumu 1989 m. grąžintas ankstesnysis Marijampolės miesto vardas. Marijampolėje esančioms pramonės įmonėms kilo ekonominių sunkumų. Nuo 1992 m. pradėjo stipriai ir negrįžtamai mažėti jų gamybinės apimtys. 1995 m. svarbiausios produkcijos gamyba buvo susitraukusi vidutiniškai tris, kai kurios dešimtimis kartų, pavyzdžiui, 1991 m. vilnionių audinių pagaminta 1351 tūkst. m², o 1995 m. – 208 tūkst. m², pieno konservų 1991 m. – 77,5 tūkst. t., 1995 m. – 6,8 tūkst. t. (*Lietuvos apskritys: ekonominė...* 1996: 262) Pramonės įmonių privatizavimas, restruktūrizavimas, produkcijos

---

rajonų išplanavimo schemas. KRVA, f. R–1705, ap. 4, b. 33, l. 30. Kapsuko m. pietinio pramonės rajono sutvarkymo schema. Transportas. KRVA, f. R–1705, ap. 4, b. 47, l. 52.

²⁰ Žr. Pramonės rajonų išplanavimo schemas. KRVA, f. R–1705, ap. 4, b. 33, l. 31–32.

realizavimo problemos lėmė gamyklų uždarymą, susmulkėjimą, darbą ne visu pajėgumu ar finansinį sunkmetį (žr. Subačius 2009). Proporcingai didėjo bedarbių skaičius, kuris pirmą kartą Marijampolėje, kaip ir Alytaus mieste, užfiksuotas 1991 m. – 57 bedarbiai (*Lietuvos socialinė raida...* 1991: 21), 1993 m. – 1299, 1999 m. – 5062 (*Lietuvos apskritys: ekonominė...* 1999: 66). Kraštotyrininkas Kęstutis Subačius atkreipia dėmesį, jog pramonei išgyvenant sunkmetį, mieste steigėsi smulkioji prekyba (Subačius 2009). Jau 1992 m. miesto laikraštyje minima, kad Marijampolėje yra 33 kioskai (Čeikauskienė 1992: 1), kuriuose prekiaujama įvairiais maisto produktais ir daiktais. Marijampolėje, išskirtinai visos Lietuvos kontekste, nuo 1994 m. sparčiai daugėjo automobilių: 1994 m. – 277 automobiliai 1000 gyventojų, 1998 m. – 544, o Vilniuje 1994 m. – 210, 1998 m. – 244 (*Lietuvos apskritys: ekonominė...* 1999: 286–287). 2009 m. išleistas informacinis – reklaminis leidinys „Marijampolė – automobilių miestas“, kuriame išvardintos įmonės, teikiančios įvairias paslaugas, susijusias su automobiliais. Po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo mieste stipriai plėtėsi automobilių prekybos ir paslaugų sektorius. Šiuo metu dauguma Marijampolės savivaldybėje veikiančių įmonių priskiriamos mažoms arba vidutinėms. Dominuojančios ekonominės veiklos: didmeninė ir mažmeninė prekyba, variklinių transporto priemonių ir motociklų remontas, transportas ir saugojimas (*Marijampolės savivaldybės strateginis...* 2021: 10).

Šiandien tarpukario Marijampolė ir asmenybės, siejamos su Tautinio atgimimo judėjimu, lietuviškumo idėjų atsiradimu bei puoselėjimu, yra vienas ryškiausių viešojoje erdvėje kuriamų Marijampolės miesto vaizdinių. Skirtingose miesto vietose išdėlioti ženklai „MARIJAMPOLĖ susitikime čia“ ir informaciniai – turistiniai standai identifikuoja svarbiausias ir reikšmingiausias miesto raidos ir savitumo vietas bei aspektus, kuriais remiantis miestas apibrėžia save. Jos stovi prie prezidento Kazio Griniaus muziejaus, Rygiškių Jono gimnazijos ir šalimais esančio Jono Jablonskio paminklo, centrinės Jono Basanavičiaus aikštės ir joje esančio paminklo „Tautai ir kalbai, Lietuvos 1000–mečiui paminėti“, pašto pastato, ant kurio kabo atminimo lenta su varpu, skirtu „Varpo“ 125 m. ir „Varpo aido“ 25 m. sukaktims paminėti. Tautinis atgimimas ir lietuviškumas buvo pabrėžiami ir 2018 metais, Marijampolės miestui esant Lietuvos kultūros sostine. Simboliu – logotipu pasirinktas varpas, kuris apibūdintas kaip istorinės praeities, aktyvios dabarties ir veržlios ateities šauklys. 2018 m. miesto autobusų stotelėse kabėjo plakatai „Marijampolė – lietuvybės židinys“, pristatantys skirtingas asmenybes, susijusias su Marijampolės miestu ir lietuvybės puoselėjimu. Po Lietuvos Nepriklausomybės atgavimo viešojoje erdvėje kuriamas Marijampolės miesto vaizdinys siejamas su XX a. pr., kai Marijampolė suvaidino reikšmingą vaidmenį Lietuvos valstybingumo raidoje.

3. 3. Pramoninis dvaro miestas: Plungė

Plungė – Lietuvos šiaurės vakaruose, abipus Babrungo upės įsikūręs Žemaitijos miestas. Nuo Klaipėdos miesto nutolęs 56 km, Vilniaus – 286 km, Kauno – 191 km. (žr. Priedas Nr. 1). 2021 m. pradžioje jame gyveno 16 558 gyventojų²¹. Pro Plungę eina Šiaulių – Klaipėdos geležinkelio linija. Mieste veikia Plungės profesinė mokykla. Plungės miestas yra Plungės rajono savivaldybės centras, priklausantis Telšių apskričiai.

Plungė kaip Gondingos valsčiaus gyvenvietė minima nuo XIV a., kuris 1570 m. tapo Gondingos valsčiaus centru, o 1792 m. jai suteikta Magdeburgo teisė. Dvaro įkūrimas ir jo puoselėjimas buvo vienas reikšmingiausių veiksnių, sąlygojusių Plungės miesto raidą. Kai kuriuose reklaminiame – informaciniame pobūdžio leidiniuose Plungės miesto istorijos pradžia siejama su dvaro susikūrimu (žr. *Pažinkime Plungės kraštą* 2008; Slivskis 2006). XV a. Gondinga tapo LDK didžiajam kunigaikščiui priklaususiu dvaru, kuris 1779 m. atiduotas Vilniaus vyskupiui Ignatui Masalskiui. XIX a. pr. Plungės dvarą įsigijo grafai Zubovai, kurie pastatė ne vieną reikšmingą objektą: laikrodinę, šalia bažnyčios varpinę, kapinėse – koplyčią, o miestui suteikė „skoningai ir su rūpesčiu tvarkomos privačios valdos vaizdą“ (Skurdauskienė 2013: 35). Vėliau Plungės dvarą nupirko Mykolas Oginskis. Jis pastatė architektūrinį ansamblį, kurio ryškiausias akcentas – neorenesansiniai rūmai, taip pat sukūrė parką bei rūpinosi lietuviškų knygų leidyba, materialiai rėmė prieglaudą vaikams našlaičiams, slaptos lietuviškos mokyklos bei muzikos ir orkestro mokyklos, kurioje mokėsi ir grojo Mikalojus Konstantinas Čiurlionis ir jo brolis Povilas Čiurlionis, įkūrimą ir veiklą. Kaip teigia Aleksandras Pakalniškis, būtent Mykolas Oginskis „išskėlė, išgražino“ (Pakalniškis 1980: 8) Plungės miestą.

Nuo XX a. pradžios Plungės mieste vyko industrializacija, kurios svarbia dalimi tapo ne tik gamyklų steigimas, bet ir 1932 m. nutiesta Šiauliai – Klaipėda geležinkelio linija. Jos atidaryme dalyvavo ir tuometinis Lietuvos prezidentas Antanas Smetona (Pocius 2002: 7). 1913 m. Juozas Kučinskas įkūrė linų verpimo įmonę, kuri tarpukariu plėtėsi: 1926 m. – padvigubintos verpyklos apimtis, o 1928 m. įsteigta audykla (Pakalniškis 1980: 88). 1930 m. įmonė tapo akcine bendrove – Kučinskio–Pabedinskių linų pluošto ir medvilnės verpykla su audykla. Šis linų fabrikas, 1939–1940 m. įdarbinęs apie 150 žmonių²², buvo didžiausia tokios rūšies įmonė visoje Lietuvoje (Pocius 2002: 6). 1936 m. dvaro skalbykloje taip pat įkurta sviesto gamykla. 1938 m. Plungėje gyveno 5 221 gyventojas (*Lietuvos statistikos metraštis...* 1939: 14).

²¹ Nuolatinių gyventojų skaičius metų pradžioje. *Oficialios statistikos portalas*. Lietuvos statistikos departamentas. <[https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=e3463ef2-cf9d-45a7-934e-f80229a9c6d3#/>](https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=e3463ef2-cf9d-45a7-934e-f80229a9c6d3#/) [žiūrėta 2022 04 30].

²² *Plungės „Linų audinių“ fabrikui 75 metai: informacinis leidinys*. 1988. Klaipėda.

Plungės miesto industrializacija suaktyvėjo Sovietų Sąjungos laikotarpiu, numachių miestą plėtoti kaip industrinį – regioninį centrą, kuriame gyventojų skaičius turėjo išaugti nuo 10,7 tūkst. 1962 m. iki 50 tūkst. 1980 m., o pramonės darbuotojų nuo 1,9 tūkst. 1961 m. iki 11 tūkst. 1980 m.²³ Plungės pramoninkų asociacija sovietmečiu vykusią industrializaciją apibūdina kaip „antrąjį alsavimą“ (*Plungės pramonė* 2001: 21). Miesto šiaurinėje, šiaurės vakarinėje dalyje suplanuota nauja urbanistinė struktūra – pramonės rajonas, išsidėstęs abipus geležinkelio linijos, už Oginskių dvaro ir parko. Regioninėje spaudoje²⁴ išryškėja, jog Plungės pramonės rajono užstatymas gamyklomis vyko palaipsniui: vienu metu statoma po vieną pramonės įmonę. Jame pastatyta Dirbtinių odų gamykla, įvardyta kaip „Žemaitijos gigantas“²⁵, Šienainio bokštų gamybos ir montavimo trestas, vėliau tapęs Remonto mechanikos gamykla, Grūdų produktų kombinatas, Plungės buitinio gyventojų aptarnavimo kombinatas, Duonos kombinatas, Statybinių konstrukcijų gamykla, taip pat išdėstyti įvairūs sandėliai, naftos ir prekybos bazės, kuro ir dujų ūkio kontoros, Plungės pramoninio rajono katilinė. Išplėsta Kučinskio – Pabedinskių linų pluošto ir medvilnės verpykla su audykla, kuri pervadinta į „Linų audiniai“, išaugusi iš baldų ir statybinių medžiagų kombinato 1964 m. įkurta „Minijos“ liaudies kūrinų gamybos įmonė. Kartu su pramonės plėtra vyko ir gyvenamųjų namų statybos – šalia pramonės rajono ir pietvakarinėje miesto dalyje kurti daugiabučių mikrorajonai. Vis dėlto miesto urbanistinėje struktūroje dominuoja vienbučiai nuosavi namai. Sovietų Sąjungos laikotarpiu vykusį Plungės miesto industrializaciją ir urbanizaciją lėmė miesto gyventojų skaičiaus išaugimą iki 28, 4 tūkst. 1991 m. pr. (*Lietuvos gyventojai...* 1991: 17).

Lietuvai atkūrus nepriklausomybę Plungės, kaip ir Alytaus, ir Marijampolės miestuose veikusios pramonės įmonės susidūrė su privatizacija ir restruktūrizacija, lėmusia finansinį ir gamybinį sunkmetį. Plungėje įsteigtų pramonės įmonių gamybinės apimtys per pirmuosius Lietuvos Nepriklausomybės metus stipriai sumažėjo: lininių audinių 1991 m. pagaminta 8,8 mln. m², 1995 m. – 4,1 mln. m², dirbtinės minkštos odos 1991 m. – 17,2 mln. m², 1995 m. – 3,6 mln. m², o kombinuotų parašų 1991 m. – 143,7 tūkst. t., 1995 – 27,9 tūkst. t. (*Lietuvos apskritys: ekonominė...* 1996: 268). Privatizacija ir restruktūrizacija, susitraukusios gamybinės apimtys, sumažėjusios produkcijos realizavimo ir medžiagos gavimo galimybės sąlygojo pramonės įmonių veiklos sutrikdymą. 1991 m. Plungės rajono savivaldybėje užfiksuoti pirmieji – 9 bedarbiai (*Lietuvos socialinė raida...* 1991: 21–22), o 1993 m. – 520, 1999 m. – 1740 (*Lietuvos apskritys:*

²³ Lietuvos TSR ekonominio administracinio rajono, rajoninio planavimo eksperimentinė schema. Technoekonominis pranešimas apie miestų išvystymą ir pirminį pramonės išdėstymą. KRVA, f. R–1705, ap. 4, b. 2, l. 129.

²⁴ Kibirštis: LKP CK ir LTSR Ministrų Tarybos laikraštis prie Plungės teritorinės gamybinės kolūkių ir tarybinių ūkių valdybos, 1964–1980 m.

²⁵ *Plungės dirbtinių odų gamykla*. 1989. Vilnius: Lietuvos TSR prekybos ir pramonės rūmai.

ekonominė... 1999: 66–67). Vis dėlto, galima pastebėti, jog mieste kūrėsi nauja stambi pramonė. Nuo 1995 m. sparčiai augo žuvies produkcijos paruošimas Plungėje (*Lietuvos apskritys: ekonominė... 2002: 279*). Nors Plungės rajono savivaldybės ir Plungės turizmo informacijos centro tinklapiuose Plungės miestas pristatomas išryškinant Oginskių dvarą kaip miesto traukos objektą bei pabrėžiant istorinius aspektus, susijusius su dvaru ir jo raida, tačiau miesto gyvenime pramonei skiriamas atskiras dėmesys. 1995 m. įkurta Plungės pramoninkų sąjunga, jungianti miesto pramoninkus ir siekianti sudaryti palankias sąlygas rajono gamybinei veiklai ir verslui vykdyti (*Plungės pramonė 2001: 27*). Šios sąjungos veikla formuoja Plungės kaip industrinio miesto vaizdinį ir išreiškia siekį plėtoti pramonę mieste. Išleistuose informaciniuose leidiniuose pabrėžiamas Plungės miesto pramonės ilgaamžiškumas (žr. *Plungės pramonė 2001; Plungės pramoninkų sąjunga... 2005*). Pramonės reikšmė miestui ir Žemaitijos regionui išryškinta 2020 m. rugpjūčio 14–15 dienomis Plungės rajono savivaldybės ir Plungės pramonininkų sąjungos organizuotame projekte „Žemaitijos pramonės raida. Nuo žemės ūkio iki inovacijų 2020“, kuris buvo pristatytas Plungės Mykolo Oginskio rūmų sodyboje. Šiame projekte pristatyta regione gaminama produkcija, skaityti pranešimai bei pasakotos sėkmingomis laikomų įmonių istorijos²⁶. Po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo kuriamas Plungės miesto vaizdinys plėtoja dvi istoriškai susiformavusias miesto raidos linijas: dvaro kultūros reprezentavimas ir industrializacijos tąsa.

---

²⁶ Žemaitijos pramonės raida. Nuo žemės ūkio iki inovacijų. 2020, *plungesps.lt*. Plungės rajono pramonininkų sąjunga. <<https://plungesps.lt/2020/09/17/zemaitijos-pramones-raida-nuo-zemes-ukio-iki-inovaciju/>> [žiūrėta 2022 05 02].

4. POSOVIETINĖS DEINDUSTRIALIZACIJOS PROCESAI

Šiandienis poindustrinis Lietuvos miestas susiformavo sudėtingų ir įvairialypių politinių bei ekonominių procesų kontekste. Įvykę radikalūs pokyčiai sąlygojo skirtingus pramonės įmonių išgyvenimus, transformacijas, susijusias su žmonių darbu ir pragyvenimo būdu. Šiame skyriuje nagrinėjant miesto aplinkos pokyčius, kultūrinius bei socialinius vyksmus oficialiame ir neoficialiame lygmenyse siekiama atskleisti heterogeniškus ir kompleksiškus posovietinės deindustrializacijos nulemtus ekonominius procesus ir reiškinius, formuojančius poindustrinį miestą. Atkreiptinas dėmesys, jog posovietinė deindustrializacija – tai įvairiose vietose skirtingai išgyventos patirtys, kurios apima ne tik sovietinės ekonomikos, pramonės įmonių pasikeitimus, naujų ekonominių vietų ir veiklų susikūrimą, bet ir individualius išgyvenimus, susijusius su žmonių pragyvenimu ir darbu.

4. 1. Posovietiniai politiniai sprendimai ir ekonominė situacija

Deindustrializacija – tai įvairiose industrializuotose šalyse vykstantis „socialiai sudėtingas, istoriškai gilus, geografiškai įvairus ir politiškai stublinantis“ (Cowie, Heathcott 2003: 2) procesas. Jis yra siejamas su pramonės įmonių apimčių mažėjimu, decentralizavimu ar uždarymu. Deindustrializacija yra paveikusi ne tik pramonės darbininkų gyvenimo būdą, įsidarbinimo galimybes ar kasdienybę, bet ir, Christine J. Walley teigimu, visus šalių gyventojus (Walley 2013: 58). Šis procesas sąlygoja prastėjančio gyvenimo situaciją, kai sunku surasti stabilų, gerai apmokamą darbą, suteikiantį pajamas, patenkinančias pagrindinius pragyvenimo poreikius (Newman 1985: 12; Jaffe, de Koning 2016: 78; Vaccaro, Harper, Murray 2017: 4). Tai kuria praradimo naratyvą ir jausmą, kad netenkama galimybės pasikliauti pasauliu (Walley 2013: 153).

Lietuvoje ir kitose posovietinėse šalyse, išgyvenusiose totalitarinės okupacinės sistemos pasikeitimą demokratine ir Nepriklausomybės atkūrimą ar išsilaisvinimą iš Sovietų Sąjungos įtakos, deindustrializacija buvo nulemta politinių sprendimų ir staigaus posūkio iš centralizuotos planinės ekonomikos į rinkos ekonomą. Michaelio Burawoy ir Katherine Verdery teigimu, posocialistinėse šalyse vykę ekonominiai pokyčiai yra daugialypis procesas, sukeltantis skirtingas reakcijas ir rezultatus (Burawoy, Verdery 1999: 15). Nors po Sovietų Sąjungos iširimo ir Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. šalyje vyko visoms posocialistinėms šalims būdingi procesai, tačiau dėl priimtų vietinių politinių sprendimų Lietuvoje jie įgavo savitus bruožus.

Ekonominės reformos, kuriomis siekta priartėti prie rinkos ekonomikos, prasidėjo su Michailo Gorbačiovo inicijuotu socializmo demokratizacijos ir liberalizacijos procesu. Politinė pertvarka ir rinkos reformų plėtra veikė kaip tarpusavyje glaudžiai susiję Sovietų Sąjungos valstybinio mechanizmo pertvarkymo aspektai (Švec 2017: 55). Būtent ekonomikos reformos, kuriomis siekta atgaivinti ir paspartinti ekonominę vystymąsi, didinti gamintojų atsakomybę už produkciją ir ją pritaikyti rinkai, istoriko Lubošo Šveco teigimu, buvo permainingų, siekusių realių ir esminių pokyčių, pagrindas (Švec 2017: 52). Jų metu legalizuota privati kooperatyvinė veikla, leidžianti užsiimti prekyba ir paslaugų teikimu. Taip pat priimtas įstatymas padidinęs įmonių savarankiškumą, t. y. nustatyta valstybinių užsakymų riba, o likusi produkcijos dalis palikta laisvai disponuoti pačioms įmonėms, bei numatyta pramonės įmonių bankroto galimybė (Šimėnas 2020: 121–123). Iš esmės vykdyta prekybos ir integracijos mechanizmo reforma bei skatintas perėjimas prie rinkos modelio atsisakant centralizuotų sprendimų priėmimo (Dangerfield 2010: 128). Ekonomisto Alberto Šimėno teigimu, sovietmečiu pradėta ekonominė pertvarka įgavo kapitalistinei sistemai būdingų bruožų. Sovietų Sąjungoje plėtėsi privatus sektorius, kooperatyvų veikla organizuota pagal vakarietišką įmonių veikimo modelį, viešai keltas reikalavimas pereiti prie rinkos ekonomikos (Šimėnas 2020: 127). Lietuvoje 1987 m. priimtas nutarimas, numatantis individualios darbinės veiklos rūšis ir sąlygas, kuriomis galima verstis individualia darbine veikla²⁷. Šiame dokumente teigiama, jog asmenys, gavę patentą, laisvu nuo pagrindinio darbo laiku gali vykdyti individualią veiklą. Tačiau nutarime numatyti apribojimai nustatė griežtas individualios veiklos vykdymo taisykles ir nesudarė sąlygų šiai veiklai tapti pagrindine darbo atlikimo forma ir pajamų šaltiniu. Michailo Gorbačiovo vykdytų ekonomikos reformų metu atsirado galimybė oficialiai plėtoti verslumą pagrįstas veiklas.

Vis dėlto pirmaisiais posocialistinio laikotarpio metais buvo siekiama greito „vadovėlinio kapitalizmo“ (Burawoy, Verdery 1999: 4) sukūrimo. Šiam tikslui įgyvendinti posovietinės šalys taikė „šoko terapiją“ – staigią privatizaciją, kainų ir prekybos liberalizaciją, fiskalinių ir monetarinių taupymą (Hamm, King, Stuckler 2012: 295). Šių ekonominių reformų įgyvendinimas priklausė nuo politinių sprendimų, kuriais siekta išeiti iš komunistinės sistemos. Posovietinių šalių vyriausybių pagrindiniu tikslu laikytas senosios socialistinės nuosavybės išardymas ir pakeitimas nauja ekonomika, paremta privačios nuosavybės teise (Savchenko 2002: 234). Kitaip tariant, kapitalizmo sukūrimas vykdytas valstybinį turtą perleidžiant privačiai nuosavybei. Katherine Verdery išskiria du posocialistinėse šalyse vykusios privatizacijos principus: 1) privačios nuosavybės atkūrimas Sovietų Sąjungos valdžios nacionalizuotai ir kolektyvizuotai žemei ar

---

²⁷ Dėl individualios darbinės veiklos. Lietuvos TSR ministrų tarybos nutarimas. 1987, *e-seimas.lrs.lt*. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/388a45a06f7911e59a1ed226d1cbceb5?jfwid=1bc6m4z8ga> [žiūrėta 2022 07 12].

namams; 2) privačios nuosavybės sukūrimas daiktams ir objektams, kurie niekada anksčiau neturėjo savininko, nes buvo naujai sukurti socializmo laikotarpiu kaip kolektyvinio darbo rezultatas (Verdery 2003: 5). Būtent nuosavybės teisės sukūrimas stambioms ir vidutinėms valstybės valdomoms įmonėms išryškinamas kaip vienas iš pagrindinių perėjimo iš planinės ekonomikos į rinkos ekonomiką elementų.

Posocialistinėse šalyse pramonės įmonių privatizacija buvo vykdoma ne tik siekiant atsisakyti socialistinio valstybės valdymo modelio ir pereiti iš planinės ekonomikos į rinkos ekonomiką. Tikėtasi, jog pramonės įmonių privatizacija reorganizuos gamyklų veiklą, t. y. įmonės veiks efektyviau: bus pertvarkytas finansų valdymas, pardavimai, rinkodara, gamybos technologijos ar atnaujinta produkcija (Boycko, Shleifer, Vishny 1995: 125). Šis procesas turėjo sukurti savininkus, turinčius asmeninių interesų įmonės sėkmei ar nesėkmei (Dunn 1999: 125). Taikant masinę įmonių, ypač gamyklų, privatizaciją taip pat siekta atlikti gamybos depolitizaciją – pramonės įmonių veikimą atsieti nuo valdžios kontrolės (žr. Boycko, Shleifer, Vishny 1995). Atkreipiamas dėmesys, kad stambios įmonės buvo privatizuojamos įtakingų ir galingų socialinių grupių ar asmenų, o tokia situacija suformavo šeimos ir politinį kapitalizmą (Hamm, King, Stuckler 2012: 318) ar, sociologo Davido Starko teigimu, perėjimą „nuo plano iki klando“ (Stark 1990). Nuosavybės atkūrimas posocialistinėse šalyse funkcionavo kaip politinė priemonė, kuria siekta išsilaisvinti iš sovietų okupacinės valdžios primesto valstybės veikimo modelio, t. y. iš įmonių veiklos pašalinti politinę kontrolę ir sukurti privačias efektyvias funkcionuojančias įmones rinkos ekonomikos sąlygomis.

Skirtingose posocialistinėse šalyse įmonių privatizacija buvo vykdoma taikant skirtingas strategijas. Pasitelkti įvairūs būdai: įmonių pardavimas užsienio investuotojams, nuosavybės atkūrimas, masinė privatizacija, įmonės ar jos dalies išpirkimas joje dirbančių asmenų ar jų kombinacijos (žr. Sutela 1998). Lietuvoje jau 1990 m. kovo 13 d. priimtu nutarimu numatyta, jog visos „Lietuvos teritorijoje esančios sąjunginio ir sąjunginio–respublikinio pavaldumo valstybinės įmonės, įstaigos ir organizacijos pereina Lietuvos Respublikos jurisdikcijai“, jų valstybinis valdymas pavestas Lietuvos Respublikos Vyriausybei, o perėmimo klausimas sprendinamas derybomis su TSRS²⁸. Įmonių nuosavybės teisės sukūrimas, ekonomisto Valo Samonio teigimu, Lietuvoje vyko itin agresyviai ir greitai (Samonis 1995: 15). Iki 1995 m. pab. buvo privatizuota 86 proc. numatyto parduoti valstybinio turto: pramonės, transporto, statybos ir kt. įmonių (Vaitkevičius, Birštonas 2015: 156). Nors po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo prasidėjusi privatizacija skirstoma į du etapus (nuo 1991 iki 1995 m. – privatizacija už čekius, nuo

---

²⁸ Dėl Lietuvos teritorijoje esančių sąjunginio ir sąjunginio–respublikinio pavaldumo įmonių, įstaigų ir organizacijų statuso. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji taryba. 1990, *e-seimas.lrs.lt*. <<https://e-seimas.lrs.lt/rs/legalact/TAD/TAIS.89/>> [žiūrėta 2022 07 12].

1996 m. – komercinė privatizacija už grynuosius pinigus rinkos sąlygomis), tačiau Lietuvoje, kaip ir Čekijoje, pagrindinis taikytas valstybinio turto privatizavimo būdas – investicinių čekių sistema. Gyventojams buvo išdalinti čekiai, skirti įsigyti valstybės valdomiems objektams ar įmonių akcijoms. Taikant šį privatizavimo modelį pirmenybė tapti įmonės savininkais suteikta pačių įmonių darbuotojams (Samonis 1995: 15; Lee 1997: 259–262; Šimėnas 1996: 135; Norkus 2008: 600; Vaitkevičius, Birštonas 2015: 144). Vis dėlto ekonomistas Albertas Šimėnas atkreipia dėmesį į tai, jog vykdant masinę privatizaciją dauguma šalies gyventojų pusvelčiui prarado iš valstybės gautus investicinius čekius, o didžiąją dalį stambaus valstybinio turto privatizavo visuomenės mažuma (Šimėnas 1996: 143). Pastebima, jog Lietuvoje įstatymams saugant įmonių vadovybę privatizuojamos įmonės likdavo sovietinės nomenklatūros rankose (Norkus 2008: 602; Vaitkevičius, Birštonas 2015: 145).

Lietuvoje veikiančių pramonės įmonių veiklos efektyvumo kėlimas, kurį turėjo sąlygoti privatizacijos procesas, nebuvo sėkmingas. Teisininkai Stasys Vaitkevičius ir Ramūnas Birštonas tvirtina, jog Lietuvos Seimo ir Vyriausybės plėtota privatizavimo koncepcija stambias įmones iš anksto pasmerkė bankrotui (Vaitkevičius, Birštonas 2015: 162). Dėl pasirinkto privatizavimo būdo ir strategijos Lietuvos pramonės įmonės dirbo vadovaudamosi sovietiniais metodais, negavo naujų investicijų, kapitalo, technologijų, taip pat prarado seniau turėtas produkcijos realizavimo rinkas, o produkciją parduodavo už žemesnę negu rinkos kainą ar paskolindavo tų pačių vadovų įkurtoms naujoms įmonėms (Norkus 2008: 602). Lietuvoje vykdytos ekonominės reformos sukėlė vieną didžiausių gamybinių nuosmukių Vidurio ir Rytų Europoje (Bivainis 2001: 8). Pramonės įmonės dirbo nuostolingai, sumažėjo pagaminamos produkcijos kiekis. Sunkioje padėtyje atsidūrė didžiosios mašinų gamybos, staklių, radioelektronikos pramonės įmonės, kuriose sovietmečiu dirbo apie 50 proc. visų pramonės darbininkų ir buvo pagaminama apie 40 proc. visos pramonės produkcijos. Dauguma jų bankrutavo (Stankevičius 2006: 149–150). Lietuvoje stipriai sumažėjo gamyboje dirbančių žmonių kiekis. Per pirmąjį Nepriklausomybės dešimtmetį šalies pramonėje dirbančių asmenų skaičius susitraukė 9,6 proc. – 1990 m. pramonės srityje dirbo 30 proc. Lietuvos gyventojų, o 2001 m. – 20,4 proc. (*Lietuvos statistikos metraštis* 2002: 98). Nors privatizacijos metu sukurta nuosavybės teisė stambioms ir vidutinėms įmonėms, tačiau šis procesas taip pat lėmė pramonės įmonių veiklos krizę.

Lietuvoje deindustrializacija vyko esminių politinių pokyčių, formavusių šalies ekonominę kryptį, metu. Kaip ir daugelis posocialistinių šalių, taip ir Lietuva nuosavybės teisės suteikimą suvokė kaip vieną esminių posovietinės ekonominės reformos ir perėjimo į rinkos ekonomiką dalių. Privatizacijos procesas Lietuvoje buvo itin intensyvus ir greitas, tačiau restruktūrizuotos įmonės susidūrė su veiklos tęstinumo iššūkiais. Politologai pastebi, jog nors Baltijos šalyse greitai įkurta rinkos ekonomika, tačiau nesumažinta įmonių veikimo rizika ir

patiriami nuostoliai, nesukurta pramonės politika, užtikrinanti pagalbos suteikimą užimant perspektyvias rinkos nišas (Bohle, Greskovits 2012: 22). Privatizacija vienu metu buvo ir vienas iš būdų visiškai išeiti iš Sovietų Sąjungos suformuotos okupacinės socialistinės valstybės veikimo sistemos, ir priemonė sukurti naują rinkos ekonomiką šalyje. Šie bendrieji politiniai ir ekonominiai procesai buvo kontekstas, sąlygojęs radikalius miestų ir jų gyventojų gyvenimo kokybės pokyčius.

4. 2. Poindustrinis kraštovaizdis: „pramonės nėra“?

Sovietinės industrializacijos ir urbanizacijos laikotarpiu Lietuvos miestuose susiformavo industrinės teritorijos, vietos ir kraštovaizdis. Jos kurtos pritaikius pramonės mazgo idėją – grupinį, kompaktiškai suprojektuotų gamyklų ir kombinatų, statymą (Grybkaukas 2011: 183; Drėmaitė 2012a: 137). Pramonės mazge išdėstytos įmonės buvo sudarytos iš pastatų, susidedančių iš kelių korpusų ar daugiau negu vieno administracinei veiklai ir gamybai pritaikyto statinio. Kurti vieningi pramoniniai architektūriniai ansambliai, kuriems būdingas standartizuotas ir unifikuotas statinių eksterjeras, sutvarkyta architektūrinė aplinka (Drėmaitė 2012a: 137–138). Sovietmečiu suformuotos vizualiniu vientisumu ir funkciniu bendrumu pasižyminčios atskiros miesto teritorijos.

Lietuvai atkūrus nepriklausomybę šios teritorijos išgyveno pokyčius, kuriems įtaką darė pramonės įmonių privatizacijos ir restruktūrizacijos procesai bei ekonominės reformos, lėmusios industrializacijos ir augimo sustojimą, gamybos ir produkcijos realizacijos stagnaciją. Ekonominis nuosmukis paveikia miesto kultūrinės formas, socialines sąveikas, tapatumo ir solidarumo konfigūracijas bei prasmes, kurias žmonės suteikia savo gyvenimui ar turtui (Ferguson 1999: 12). Jis persmelkia ne tik jį pergyvenusią žmonių gyvenimus, bet ir palieka pėdsakus kraštovaizdyje (Broto 2017: 93). Kitaip tariant, kraštovaizdis yra ekonominių ir socialinių konfigūracijų dalis (Chelcea 2015: 193). Jis gali perteikti vykstančių procesų vaizdą ir įvairius socialinius ir kultūrinius aspektus: sugriuvusios pramoninės vietos prasmes (Endensor 2005; Gordilo 2014), reikšmės pokytį ir naujus vietos naudojimo būdus ar įprasminimus (Davidov 2017; Chelcea 2015), atskleisti, kaip patiriama ir išgyvenama užteršta ar sugriuvusi vieta (Broto 2017; Gordillo 2014).

Skirtingų regionų, šalių ar miestų poindustriniai kraštovaizdžiai – tai šiandien matomas ilgalaikių procesų sukurtas vaizdas, atskleidžiantis konkrečioje vietoje išgyventas kultūrinės ir socialines patirtis, prisitaikymą arba neprisitaikymą prie dabartinės ekonominės situacijos. Skirtingų miestų industrinių teritorijų pokyčiai priklausė nuo bendrų ekonominių ir politinių procesų, tačiau jų kitimui įtaką taip pat darė vietos kontekstas, individualios žmonių praktikos.

Alytaus, Marijampolės ir Plungės miestų poindustriniai kraštovaizdžiai perteikia posovietinės deindustrializacijos metu išryškėjusius ir šiandien matomus ekonominių, socialinių ir kultūrinių procesų savitumus.

4. 2. 1. Pramoninio kraštovaizdžio susmulkėjimas

Alytaus miesto skirtingose vietose išsidėstę trys pramonės rajonai, Lietuvai atkūrus Nepriklausomybę, patyrė posovietinę deindustrializaciją. Ryškiausiai šio proceso bruožus ir savitumus atskleidžia Sovietų Sąjungos laikotarpiu suformuotas šiaurinis pramonės rajonas, kuriame sovietmečiu buvo įsteigtos gamyklos ir kombinatai – pastatyti dideli gamybiniai pastatai ar jų kompleksai, sutvarkyta aplinka: gėlynai, medeliai, krūmai ir pievos, suformuoti skverai, pastatyti įvairūs mažosios architektūros objektai: fontanai ir skulptūros. Šiame rajone pramonės įmonės statytos sukuriant bendrą infrastruktūrą bei pritaikant tipinius gamyklų projektus, formavusius architektūrinį teritorijos vientisumą. Siekiant kiekvienai įmonei suteikti savitumus dėmesys skirtas aplinkos apipavidalinimui. Istorikės Marijos Drėmaitės teigimu, mažosios architektūros objektai turėjo sukurti firminį įmonės stilių ir vaizdą (Drėmaitė 2012a: 139). Šiauriniame Alytaus pramonės rajone Sovietų Sąjungos laikotarpiu veikė pramonės įmonės, sudarytos iš administracinio pastato ar korpuso, kelių gamybinių dalių ar statinių. Aplinkos apipavidalinimas vienijo vienai pramonės įmonei priklausančius pagal standartinius projektus pastatytus pastatus ir kūrė estetinį vietos vaizdą.

Ši teritorija posovietinės deindustrializacijos nulemtų transformacijų metu įgavo visiškai kitokį vaizdą ir šiandien pasakoja apie procesus, formavusius poindustrinį Alytaus miesto kraštovaizdį. Visų gamyklų ir kombinatų matomas vaizdas pasižymi panašiais bruožais, kurie išryškėja žvelgiant į buvusias stambiausias Alytaus miesto pramonės įmones: medvilnės kombinatą, Alytaus ENSK ir mėsos kombinatą.

1 pav. Medvilnės kombinato administracinis pastatas Alytuje.

Vaikščiojant po miestą ir einant link pramonės rajono nuo miesto centro pro Putinų gyvenamąjį mikrorajoną iš toli galima pamatyti Pramonės gatvės pradžioje esantį buvusio Alytaus medvilnės kombinato administracinį pastatą, o ant jo stogo akcinės bendrovės „Alytaus tekstilė“, įsteigtos 1993 m. medvilnės kombinato pagrindu, bankrutavusios 2007 m., logotipas. Šis simbolis – tarpusavyje susiviję siūlai, sudarantys audinį – ne naujai sukurtas gamyklos ženklas, o šiek tiek pakeistas medvilnės kombinato simbolis. Tačiau administracinis pastatas ir aplink jį išsidėstę gamybiniai objektai nebesudaro vientiso architektūrinio komplekso ir tuo pačiu ekonominio vieneto, koks buvo anksčiau. Prie pagrindinio įėjimo sudėtos statybinės atliekos ir padangos, stovi juodas didelis šiukšlių konteineris. Tik pirmų dviejų administracinio pastato aukštų langai pakeisti, o ant jų didelėmis raidėmis priklijuotas užrašas „Baldai“ (žr. 1 pav.). Virš šoninio įėjimo, kurio dalis aprūdijusi ir užkalta faneros plokštėmis, taip pat kabo užrašas „Naudoti baldai“. Pastatas ir jo aplinka atrodo apleista. Fasado sienos apibėgusios rūdimis ir papildėjusios, aplinkui auga aukštos žolės, šaligatvio plytelės atrupėjusios. Apžvelgus visus medvilnės kombinatui priklausiusius statinius matomas subyrėjęs gamybinio komplekso vientisumas. Dalis pastatų ar korpusų nenaudojami: išdužę langai, apipiešti grafiti piešiniais, nublukę dažai, prie jų šaligatviais nevaikščioja žmonės, o keliu nevažiuoja automobiliai. Tačiau šalia administracinio pastato, kituose buvusio kombinato gamybiniuose korpusuose įsikūrusios naujos gamyklos: siuvimo įmonė „Haltex“ ir baldų gamybą vykdanči „Jakobsen home“. Joms priklausančių statinių fasadai skirtingi. Kiekviena įmonė savo pastatą ar jo dalį atnaujinusi savaip, kabo įmonių pavadinimai. Buvusio medvilnės kombinato vaizdas atskleidžia įmonės apleistumą, bet taip pat ir naujų įmonių

atsiradimą. Kadaisė vientisas gamybinis kompleksas šiandien suskaidytas į atskiras dalis, priklausančias skirtingoms įmonėms ir veikloms.

Tame pačiame rajone, kitoje geležinkelio pusėje išsidėsčiusi Alytaus ENSK teritorija. Jos pastatus, aplinką ir infrastruktūrą 1973–1992 metais vienijo bendra gamybinė veikla ir tikslas. Tai buvo gamykla, kurioje gaminti skydiniai namai, liaudyje vadinami *alytnamiais*. Šiandieninis šios vietos vaizdas taip pat liudija fragmentaciją. Buvusi vientisa industrinė vieta išardyta, susmulkėjusi, neprižiūrėta. Yra išlikusių reprezentatyvinių ir dekoratyvinių buvusio kombinato detalių: teritorijos pradžioje – aprūdijusi skulptūra su Alytaus ENSK logotipu, prie renovuoto administracinio pastato – tuščia, apaugusi žolėmis, aptrupėjusiu cementu garbės lenta, balta juosta apjuostas, žolėse ir samanose paskendęs neveikiantis fontanas. Tačiau priešingai, negu medvilnės kombinato atveju, čia apleisti vos keli pastatai, yra net naujai pastatyti. Senuosiuose ar naujai pastatytuose statiniuose įsikūrusios naujos gamyklos ir gamyklėlės: lentpjūvės, drabužių ir baldų siuvyklos, metalo apdirbimo, langų, durų, stiklo paketų gamybą vykdančios įmonės bei įvairias paslaugas, tokias kaip remontas, pervežimas ar maitinimas, teikiančios naujos įmonės. Atskiras įvairias įmones galima atpažinti pagal skirtingas pastatų ar jų fasadų dalių spalvas ir pavadinimus: „Baldų gamyba“, „Stalių gaminiai“, „Alseka“, „Viskas medžio apdirbimui“, „Glass.lt“, „Svenhelm“, „Sofa brands“, „Randers reb“. Skirtingoms įmonėms priklauso skirtingi pastatai ar didelės jų dalys. Kadaisė stambus gamybinis kompleksas šiandien yra praradęs jį vienijusį vizualinį ir gamybinį vientisumą, sutampantį su vieno produkto – *alytnamio* gamyba. Jis suskilo ir subyrėjo į daug atskirų, smulkesnių individualių įmonių.

2 pav. Mėsos kombinato pagrindinio pastato fasadas Alytuje.

Vaikščiodama po šiaurinę Alytaus pramonės rajoną ir apėjusi visą Alytaus ENSK teritoriją vėl patekau į Pramonės g. prie buvusio mėsos kombinato. Prie įvažiavimo į buvusio kombinato pagrindinio administracinio ir gamybinio pastato vidų stovi stendas, kuriame mėsos kombinato teritorija įvardinama „Verslo kaimeliu“. Jame galima suskaičiuoti 37 įvairių apimčių ir veiklų individualias įmones: remonto dirbtuves, parduotuves, kavines, krovininių pervežėjų ir gamyklėles. Iš išorės žvelgiant vien tik į statinį ir jo fasadą matyti, kad viename pastate yra susikonglomeravusios skirtingos veiklos. Įvairios įmonės, įsikūrusios pirmame aukšte, skirtingomis spalvomis ir atspalviais nudažiusios jiems priklausančias statinio fasado dalis, virš langų ir įėjimų pasikabinusios įmonės pavadinimą bei įvardijusios teikiamas paslaugas: „Jurvinginta konditerijos gaminiai“, „Kavinė Skonio pasaka“ „Pramus sprendimai pramonei“, „Aradas plastikiniai langai“, „Vilktukas visi įmanomi serviso darbai. Sunkvežimių ir traktorių servisas, tentų remontas ir gamyba, aliuminio virinimas, krovininių pervežimas“. Prarastas vientisumas taip pat matomas viršutiniuose pastato aukštuose, kurie atrodo netvarkingai: vietomis langai pakeisti ir kabo užuolaidos, kitur – vietoj langų faneros plokštės ar užklijuota polietilenu plėvelė, pro kitus langus matyti baltų maišų ar baldų krūvos arba tuštuma (žr. 2 pav.). Taigi vienas ir tas pats pastatas gali būti padalintas į dalis tarp įvairių bendrovių. Viena pastato dalis ar aukštas atnaujinta, kita – palikta be priežiūros arba tik su nedideliais pakeitimais, ant vieno pastato fasado gali kabėti ne vienos, bet kelių, skirtingas veiklas vykdančių įmonių pavadinimai ar logotipai.

3 pav. Stendų, nurodančių įmonės buvimo vietą, įvairovė Alytaus pramonės rajone.

Grįžtant atgal link buvusio medvilnės kombinato visoje pramonės rajono teritorijoje matomas panašus sovietmečiu pastatytų gamyklų ir kombinatų pastatų vaizdas: dalis pastato prižiūrėta, dažniausiai pakeisti langai, perdažytas fasadas, kita – apleista. Net ir objektai, priklausantys vienai įmonei, praradę integralumą – sutvarkyti iš dalies. Arba ant vientisumu pasižyminčių statinių eksterjerų kabo skirtingų įmonių, teikiančių įvairias paslaugas: autoremontas, maitinimas, pardavimas ar statybos, iškabos su logotipais ir pavadinimais: „Alytaus kranai“, „Ventara.lt“, „Nerda“, „Aldaila“, „Elmonta“, „Alstapa“. Pakelėse pastatyti įvairūs stendai, rodyklėmis nurodantys įvairių įmonių, kurių nematyti nuo pagrindinio kelio – Pramonės g., buvimo vietą. Vieni stendai gali būti skirti vienai įmonei pristatyti, kituose išvardijama net iki aštuonių skirtingų įmonių pavadinimų ar pateikiamas paslaugos teikimo apibūdinimas: „Plieninės stogų ir sienų dangos“, „Prekyba mediena“, „Kavinė. Karšti patiekalai, kava, arbata, jaukumas“, „Autodalys“, „Metalų laužo supirkimas“, „Sulčių spaudykla“ (žr. 3 pav.). Teritorijoje taip pat yra pavienių naujų pastatų, kuriuose prekiaujama statybinėmis medžiagomis, ūkio prekėmis ar buitine technika.

Alytaus poindustriniame kraštovaizdyje matoma įvykusi sovietinių stambių pramonės įmonių fragmentacija ir susmulkėjimas. Buvusių gamyklų ir kombinatų pastatuose įsisteigusios įmonių įvairovė ir gausa bei netolygi aplinkos priežiūra atskleidžia, jog pramonės įmonių pastatai nebesudaro vientisų, veikiančių pramoninių kompleksų. Atskiri gamyklų pastatai ir teritorijos vizualiai primena mozaiką. Nors sovietmečiu sukurta industrinė vieta neteko ją vienijusio funkcinio ir vizualinio vientisumo, ir joje yra apleistumo apraiškų, tačiau šioje vietoje yra daugybė įvairių naujų pradžių. Teritorijoje statomi nauji statiniai. Esantys užrašai liudija atsiradusią veiklą ir ekonominių vienetų įvairovę. Kitaip tariant, matomas ir žmonių aktyvumas, ir skirtingos darbinės veiklos bei jų apimtys. Tai kuria daugiafunkcinę vietą, kurioje atliekama ne tik gamybinė veikla, bet ir teikiamos įvairios paslaugos bei vykdoma prekyba.

4. 2. 2. Naujos ekonominės veiklos miesto kraštovaizdyje

Marijampolės pramonės rajone, priešingai negu Alytaus industrinėje teritorijoje, sovietmečiu statytos kompaktiškiau išdėstytos ir mažesnę teritoriją užimančios gamyklos ar kombinatai. Dažnai tai didelio ploto pastatas, sujungiantis administracines ir gamybines patalpas, arba tvora aptverta teritorija, kurią sudaro keli objektai. Tačiau sovietmečiu sukurtas Marijampolės pramonės rajonas taip pat pasižymi tokio tipo teritorijoms būdingomis savybėmis. Tai gamybinės funkcijos vienijamų tipinių industrinių statinių ar jų kompleksų, kuriems savitumą suteikia aplinkos sutvarkymas ir apipavidalinimas, visuma. Po Lietuvos Nepriklausomybės

atkūrimo ši teritorija taip pat išgyveno transformacijos, nulemtas posovietinės deindustrializacijos.

Važiuojant autobusu į Marijampolę pro Prienus iš tolo horizonte matyti kaminai. Išlipus autobusu stotyje, netoli traukinių stoties, pramonės rajono pastatai atsiveria kitapus geležinkelio linijos. Einant Stoties g., lygiagrečiai geležinkelio linijos, priešakyje pirmiausia išnyra dideli ir aukšti „Marijampolės grūdų“ pastatai, o už jų teritorijoje, apribotoje Kauno ir Vasaros gatvių, išsidėstę kiti sovietmečiu sukurtų pramonės įmonių objektai. Marijampolės pramonės rajone, kaip ir Alytaus miesto šiaurinėje industrinėje teritorijoje, galima matyti, kad kai kurie sovietmečiu statyti stambių pramonės įmonių pastatai šiuo metu taip pat išskaidyti, susmulkėję, o jų aplinka apleista – viena pastato dalis sutvarkyta, kita – minimaliai atnaujinta ar, priešingai, neprižiūrėta. Vienas ryškiausių tokios fragmentacijos pavyzdžių – tai Keramzitinio betono gamykla. Jos pagrindinis gamybinis korpusas su produktų transportavimo linija visiškai apleistas: aprtrupėję dažai, aprūdijusios metalinės detalės, išdužę langai. Tačiau šalimais esantis pastatas atnaujinamas: padengtas raudonomis ir rudomis plokštėmis, langai su gamykliniais lipdukais iš vidaus uždengti polietileno plėvele. Sutvarkytas ir administracinis pastatas: perdažytas šviesiomis rudomis spalvomis, pakeisti langai. Buvusios pramonės įmonės atnaujintose patalpose įsikūrusi „Marijampolės sporto žaidimų mokykla“, „Nacionalinė mokėjimo agentūra“, sporto klubas.

4 pav. UAB koncerno „Alga“ pastatų, vandens telkinių išdėstymo ir transporto judėjimo planas, Marijampolė.

Tačiau priešingai negu Alytaus poindustriniame kraštovaizdyje, Marijampolėje matyti, kad daugumos sovietmečiu įkurtų pramonės įmonių pastatai nesuskaidyti į smulkesnius vienetus. Iš tiesų, dalis pastatų visiškai apleisti ir nenaudojami. Ant jų nekabo iškabos su įmonių pavadinimais ar logotipais, prie jų nestovi automobiliai, aplinkoje mėtosi statybinės medžiagos, o aikštelės apžėlusios žole. Tačiau kiti – naujai pastatyti, atnaujinti ar jų originali išvaizda nekeista. Ant šių pastatų fasadų kabo tik vienos įmonės pavadinimas ir ženklas: „Pakma“ (buvęs Specialus konstravimo biuras), toliau esanti „Fasa“ (buvusi Kapsuko TSRS 50–mečio maisto pramonės automatų gamykla) ir „Vernitas“ (buvęs Kapsuko putliųjų verpalų kombinatas), kitoje gatvėje – Gamyklų g. esantis „Statybų ritmas“ (buvęs Statybų valdybos statybos baras) ar pramonės rajono ir miesto pakraštyje – „Marijampolės pieno konservai“. Vienos įmonės, kurių pastatai sutampa su sovietinės gamyklos kompleksu, statinių išorės nepakeitusios, kitos, nors atrodo priklausančios vienam ekonominiam vienetui, tačiau vizualiai yra nevientisos. „Vernito“ administracinio korpuso viena siena atnaujinta geltonomis ir pilkomis lentelėmis, o kitos korpuso sienos ir gamybinės dalys bei prie buvusio pagrindinio įėjimo išlikę mažosios architektūros elementai neprižiūrėti: aprūdijusi garbės lenta, šviestuvai bei neveikiantis, samanomis apaugęs fontanas. Trečios, kaip „Marijampolės pieno konservų“ gamykla, atnaujinusios pastatus ir sutvarkiusios šaligatvius, gėlynais apsodinusios pakeles ir įėjimus į pastatą. Buvusių sovietinių gamyklų kompleksuose taip pat išikūrusios ir naujos didelės apimties įmonės. Kiek paėjus toliau nuo „Vernito“ ir pasukus į Gamyklos g. atsiveria buvusios Kapsuko autoremontu gamyklos teritorija. Joje veikia 1990 m. įsteigtas UAB koncernas „Alga“, kurio visus pastatus vienija tamsiai mėlynai ir pilkai arba gelsvai atnaujinti pastatai ir mėlynos iškabos su įmonės pavadinimu. Prie įvažiavimų į šios įmonės teritoriją, kurią juosia tvora, stovi apsaugos postas ir pastatų išdėstymo bei transporto judėjimo schema. Joje išvardintas 21 objektas: administracija, gamybinis korpusas, UAB „Autoforumas“, UAB „Techlaga“, įvairūs sandėliai, siurblinės, katilinės, skirtingi postai (žr. 4 pav.). Einant toliau nuo UAB koncerno „Alga“, už geležinkelio, atsiveria automobilių pardavimo aikštelė – „Didysis [automobilių] turgus“, veikiantis buvusioje krovinių bazėje. Tai pagrindinė vieta, kur parduodami automobiliai. Praeinant pro jį tarp medžių, už tvoros matomos sustatytos mašinos bei tuščios erdvės. Tuo metu, kai čia lankiausi, turgus buvo neužpildytas automobiliais. Prie įėjimo į šį turgų stovi standai: „Automobilių meninis lyginimas“, „Kavinė“, taip pat kioskelis, lietuvių, lenkų ir rusų kalbomis informuojantis apie teikiamas draudimo paslaugas (žr. 5 pav.).

5 pav. Marijampolės „Didysis [automobilių] turgus“ ir šalia jo esantis draudimo paslaugas teikiantis kioskelis.

Kitoje kelio pusėje lietuvių ir rusų kalbomis iškabos skelbia: „Krovininiai automobiliai, naudotos jų dalys“ ir „Autokomisas“. Tai dar viena prekybos automobiliais vieta. Kiek paėjus nuo „Didžiojo [automobilių] turgaus“ keliu link Sporto g. pamačiau dar vieną automobilių pardavimo aikštelę, kuri buvo pilnai užstatyta automobiliais ir padangomis, bei įvairius melsvos spalvos atspalviais apipavidalintus pastatus, priklausančius įmonei „Ridma“. Ši įmonė teikia automobilių pardavimo, remonto, plovimo paslaugas, turi degalinę ir kavinę. Šalia aikštelės taip pat stovi kioskelis, įvairiomis kalbomis skelbiantis apie siūlomas draudimo paslaugas. Toliau iki pat Sporto ir Stoties gatvių sankirtos įsikūrusios įvairios įmonės, susijusios su automobilių dalių pardavimu ar remontu, bei iškabinti stendai lietuvių, o kai kurie ir rusų kalbomis, nurodantys toliau nuo kelio esančių įmonių buvimo vietą, pavadinimą ar teikiamas paslaugas. Visa kelio atkarpa užpildyta įvairiais reklaminiais ir informaciniais tekstais: „Katalizatorių supirktuvė. Demontavimas ir montavimas nemokamai“, „Ratų montavimas. Važiuklės remontas“, „Sunkvežimių dalys“, „Autodalys“, „Naujos ir naudotos automobilių dalys“, „Tanagra. Automobilių detalės“, „Automobilių dalys, sunkvežimių dalys, autoservisų įranga ir įrankiai“, „Automobilių dalys, sunkvežimių dalys, autoservisų įranga ir įrankiai“. Vaikščiodama toliau po Marijampolės pramonės rajoną ir atėjus į kitą jo dalį, Kauno gatvės pakraštį, taip pat pamačiau buvusioje tuščioje

vietoje įsikūrusias įmones, kurių veikla siejasi su automobilių prekyba. Aptvertoje teritorijoje yra automobilių stovėjimo vieta ir pastatas, ant kurio fasado – įmonės „T&S mobile. Prekyba automobiliais” užrašas, jame esančių draudimo įmonių pavadinimai. Priešais pastatą – reklaminis stendas su tuo pačiu įmonės pavadinimu ir išvardytomis joje teikiamomis paslaugomis: automobilių pardavimas, saugojimas, variklių diagnostika. Kitoje aikštelės pusėje – lietuvių, anglų ir rusų kalbomis ženklas, nurodantis automobilių aukciono, priklausančio tai pačiai įmonei, vietą. Aplink aikštelę abiejose kelio pusėse išsidėstę kioskeliai lietuvių, lenkų ir rusų kalbomis, siūlantys draudimo ar valiutos keitimo paslaugas. Gėlių gatvėje, besiribojančioje su aprašoma aikštele, išsidėstę naujai pastatyti ar atnaujinti pastatai, kuriuose įsikūrusios įmonės taip pat teikia automobilių remonto paslaugas, užsiima automobilių prekyba arba siūlo įvairias paslaugas: automobilių aukcioną, nuomą, autoservisą, plovimą. Marijampolės pramonės rajono dalį užima įvairios teritorijos, susijusios su prekyba automobiliais. Visos šios vietos tarpusavyje sąveikauja ir yra bendros veiklos – automobilių prekybos – vienijamos įmonės.

Marijampolės poindustrinis kraštovaizdis atskleidžia kitus negu Alytaus industrinėje teritorijoje matomus deindustrializacijos aspektus. Nors sovietmečiu sukurtame Marijampolės pramonės rajone pavienės gamyklos poindustriniu laikotarpiu susiskaidė į smulkesnius ekonominius vienetus, o teritorijos infrastruktūra prarado vientisumą, tačiau naujai įkurti dariniai ar išlikę senieji yra žymiai stambesni ir užima atskirus pastatus, o ne tik jų dalis kaip Alytuje. Kai kurie sovietinių įmonių pastatai yra visiškai apleisti ir nenaudojami, kituose gi įsikūrusios naujos atskiros įmonės. Yra naujai pastatytų statinių, gamybinės veiklos tęstinumą išlaikiusių įmonių, kurios nekeitė sovietinių gamyklų išvaizdos, iš dalies arba visiškai ją atnaujino, taip pat yra naujų įmonių, kurios užima ne vieną pastatą, o ištisą statinių kompleksą. Viena vertus, tai liudija pramoninės teritorijos, kaip tolygiai plėtojamą ir funkcionuojančią visumos fragmentaciją. Kita vertus, buvusiose gamyklose ir tuščiose vietose yra įsikūrę nauji ekonominiai dariniai: gamybinės ar prekybos ir su šiomis veiklomis susijusios įmonės. Jos pertvarkė sovietinių gamyklų pastatus ir erdves, sukurdamos naujas struktūras. Didele apimtimi išsiskiria erdvės ir darbinės veiklos, susikoncentravusios aplink vieną bendrą objektą – automobilį. Marijampolės poindustriniame kraštovaizdyje matomas vaizdas ne tik atskleidžia pokyčius, įvykusius pramonės įmonėse, bet ir perteikia naujai susikūrusių darbo vietų ir jų apimčių bei ekonominių veiklų įvairovę. Šie naujai susikūrę ekonominiai dariniai pertvarkė ir visą pramoninę teritoriją. Ji nebėra erdvė, kurioje atliekama išskirtinai gamybinė funkcija. Šioje teritorijoje formuojasi nauja ekonominė struktūra, kurios pagrindas – veiklos, susijusios su automobilių prekyba.

4. 2. 3. Vienos pramonės įmonės miestas

Sovietų Sąjungos laikotarpiu Plungės pramonės rajonas suprojektuotas taip pat vadovaujantis pramonės mazgo idėja. Dėl vandens trūkumo, reikalingo gamybai, nusprendus nebeplėtoti pramonės Plungėje susiformavo didelė industrinė teritorija, kurioje vienas gamyklas ir kombinatus nuo kitų skiria statiniais neužstatyti plotai. Vis dėlto posovietinės deindustrializacijos metu Plungės pramonės rajonas ėgavo panašius bruožus kaip ir Alytaus ar Marijampolės industrinės teritorijos. Jame matomi apleisti ir neprižiūrėti, be langų ar iš dalies pakeistais langais, aptrupėjusiais dažais, su ant stogo augančiais medžiais pastatai ar pastatų dalys, taip pat ekonominio vieneto vientisumą praradę pastatų kompleksai. Pastatyti nauji statiniai ar sovietinių gamyklų vietose įsikūrusios pavienius pastatus ar pastatų kompleksus užimančios naujos įmonės. Kai kurios įmonės, kaip ir Marijampolėje, sovietinių gamyklų pastatų fasadų nekeitusios, kitos juos iš dalies ar visiškai atnaujinusios. Pramonės g. pabaigoje buvusiuose Šienainio bokštų statybos ir montavimo tresto pastatuose įkurta „Morenot Baltic“ įmonė. Ji turi tris atskirus įvažiavimus į teritoriją, aikštelėse stovi automobiliai, kartais atvažiuoja ar išvažiuoja mašinos. Didžioji dalis statinių atnaujinta pilkos spalvos atspalviais, tačiau buvęs Šienainių bokštų tresto administracinis pastatas nenaudojamas ir apleistas: aptrupėję dažai, kai kurie langai uždengti skardomis. Jo aplinka taip pat neprižiūrėta: neveikiantis, samanomis ir žole apaugęs, aptrupėjęs fontanas, duobėtas asfaltas bei besimėtančios jo dalys. Iš toli matomo veikiančio didelio „Žemaitijos grūdų“ pastato, apimančio buvusio Plungės grūdų produktų kombinato statinius, fasadas netvarkytas. Ant jo dvi ryškios žalios spalvos juostos ir pavadinimas. Tačiau didžioji dalis pastato papilkėjusi, aptrupėjusiais dažais ir tinku, vietomis matomas raudonų plytų mūras, o buvęs įėjimas nuo pagrindinės gatvės atrodo nenaudojamas: langai tušti, durys be rankenų.

Plungės pramonės rajone taip pat matomas ne tik naujų gamybinių įmonių kūrimasis, bet ir naujų ekonominių veiklų atsiradimas. Įvairias pavienes prekybos ir remonto vietas galima pastebėti skirtingose teritorijos dalyse, tačiau didžiausia jų koncentracija pramonės rajono pradžioje, t. y. šiek tiek paėjus Stoties g., palei Plungės dvaro sodybą. Čia įsikūrusios statybinių medžiagų, buitinės technikos, autodalių parduotuvių ir autoremonto paslaugas teikiančios įmonės. Šioje dalyje gausu stendų ir iškabų, nurodančių įvairių įmonių pavadinimus, buvimo vietą, o kartais ir teikiamą paslaugą: „Dažų ruošimas“, „Buitinės technikos remontas“, „Skardos

lankstymo darbai“, „Automobilių – traktorių supirkimas“, „Automobilių nuoma“, „Kavinė baras“, „Viskas iš akmens. Paminklai, tvorelės, [neįskaitomai apsilupęs žodis] apdaila, skulptūros“.

6 pav. Aplinkos atnaujinimo darbai šalia buvusios Plungės dirbtinės odos gamyklos.

7 pav. Pramonės įmonės „Litspringas“ naujo pastato statyba.

Tačiau Plungės pramonės rajone, priešingai negu Alytaus ir Marijampolės industrinėse teritorijose, matomas kažko naujo kūrimasis ir esamų įmonių stambėjimas. Kai kurių sovietinių gamyklų teritorijose vyksta tvarkymo darbai. Buvusios Plungės dirbtinės odos gamyklos viename iš pastatų įsikūrusi bendradarbystės erdvė „Spiečius“, kurioje smulkūs ir vidutiniai verslininkai nemokamai gali naudotis ten esančiomis patalpomis. Aplink kitą apleistą buvusios gamyklos pastatą, juodomis plokštėmis užkaltais langais, vyksta aplinkos atnaujinimo darbai: važinėja traktoriai, stumdomas smėlis, išstatyti trinkelė blokai (žr. 6 pav.). Kitos Plungės pramonės rajone esančios įmonės, plėsdamos veiklą, stato naujus statinius. Stoties g. už geležinių paviljonų, naujai statomas pramonės įmonės „Litspringas“ gamybinis pastatas: tvora aptverta teritorija, kurioje jau pastatytas objektas, o aplink jį kranas, keltuvai ir statybinės medžiagos (žr. 7 pav.). Toliau, pasukus į Salantų g., šalimais naujai statomo pastato matomi kiti „Litspringas“ įmonei priklausantys statiniai. Tai pastatas, kurio viena dalis atnaujinta, o kita – tik su pakeistais langais. Taip pat matyti vykstantys kiti statybos darbai: iškasta žemė, supilti įvairaus grunto kauburiai, išdėliotos statybinės medžiagos ir stovintys traktoriai. Visus „Litspringas“ pastatus vienija pilkos, raudonos ir baltos spalvos deriniais apipavidalinti statiniai ir iškabos su įmonės pavadinimu. Šioje erdvėje vyksta pramonės įmonės augimas ir stambėjimas. Kitoje Plungės pramonės rajono vietoje taip pat matomas kitos įmonės – „Vičiūnai group“ – stambėjimas. Prie esamų statinių komplekso vyksta statybos darbai: žemės išlyginimas ir pamatų klojimo paruošimas, važinėja sunkvežimiai ir traktoriai, kasama žemė.

„Vičiūnai“ – tai pramonės įmonės pavadinimas, kuris matomas ne tik Plungės pramonės rajone, bet ir kitose miesto erdvėse. Reklaminiuose stenduose mieste, ant krovinių automobilių išvažiuojančių ir įvažiuojančių į Plungės miestą, plakatai informuoja, jog „Vičiūnai group“ ieško

darbuotojų: „Ieškome naujų komandos narių“ (žr. 8 pav.). „Vičiūnai“ taip pat minimi beveik kiekvieno pokalbio su Plungės miesto gyventojais metu.

8 pav. „Vičiūnų group“ reklaminis stendas.

„Vičiūnai group“ pramonės įmonių grupė, įsikūrusi miesto pakraštyje, rytinėje dalyje. Viktorijos, iki pensijos dirbusios Plungės prekybos kooperatyve, kuris yra siejamas su „Vičiūnų“ susikūrimu, teigimu, įmonė gamybinę veiklą pradėjo buvusio konditerijos cecho patalpose. Įmonė veiklą pradėjusi viename pastate, šiandien yra išsiplėtusi ir sustambėjusi. „Vičiūnai“ vienoje vietoje sutelkę skirtingas veiklas, vykdančias gamyklas. Teritorijoje išdėstyta 11 statinių (*Pramonės parko galimybių studija 2021*: 30), kurie sudaro skirtingas gamyklas: „Plungės kooperatinė prekyba“, gaminanti maisto produktus iš sūrimo, „Vičiūnai ir partneriai“ – lašišos produktų gamyba, „Baltic food partners“ – įvairios žuvies ir jūrų gėrybių perdirbimas bei gamyba, „Orka foods“ – žuvies kšneliai ir kulinariniai produktai, „Baltic egg production“ ir „Europe eggs“, kurių pagrindinė veikla kiaušinių ir grūdų verslas, „Plungės duona“ – džiūvėsių gamyba bei sandėliavimas, bei pagalbinių pastatų: maitinimo, dujų ir biokuro katilinės, varymo įrenginiai, taros, žaliavų, gatavos produkcijos ar pakuotės sandėliai. „Vičiūnai group“ taip pat priklauso kitoje miesto vietoje esanti gamykla – „Plungės duonos kepiniai“, kurios pagrindinės veiklos: „duonos ir baltų gaminių gamyba, grūdų supirkimas ir malimas, mažmeninė prekyba“²⁹. Bendrai

²⁹ UAB „Plungės duonos kepiniai“. *viciunai*group.lt. <[72](https://www.viciunaigroup.eu/veiklos-kryptys/maisto-produktu-gamyba/uab-plunges-duonos-kepiniai> [žiūrėta 2022 07 14].</p></div><div data-bbox=)

įvardijami „Vičiūnai“ vienija skirtingas veiklas vykdančias gamyklas. Remiantis Lietuvos įmonių katalogo *rekvizitai.lt* pateikiamais duomenimis ši įmonė 2021 m. pab. buvo įdarbinusi apie 2531 darbuotoją³⁰. Šiandien ši pramoninė struktūra apibūdinama kaip viena stambiausių miesto įmonių ir pagrindinė darbovietė, kurioje dirba miesto ir rajono gyventojai.

Šios įmonės veikla matoma per žmonių judėjimą mieste. Man įsikūrus toje pačioje gatvėje, kurioje veikia „Vičiūnai group“, pro gyvenamosios vietos langą kas vakarą stebėdavau vienas paskui kitą nuo „Vičiūnų“ link centrinės miesto dalies važiuojančius autobusus ir mikroautobusus. Vėliau mergina, kuri po studijų Vilniuje grįžo gyventi į Plungę ir čia nesunkiai rado darbą „Vičiūnuose“, papasakojo, jog prie šios pramonės įmonės visada būna daug autobusų, kurie atveža ir išveža gamykloje dirbančius žmones, o apie 19 val., kai pasibaigia darbo diena, miestą užplūsta žmonės. Pramonės įmonė „Vičiūnai“ išryškėja kaip viena reikšmingiausių vietų ir veiksmų, formuojančių Plungės miesto gyvenimą ir poindustrinį kraštovaizdį.

Vieną vakarą Plungėje mane užkalbino vidutinio amžiaus vyras, kuris kartu su savo sūnumi sėdėjo ant suoliuko prie namo sienos. Tai buvo Zenonas – vietos, kurioje apsistojau, šeimininkas. Bekalbant su Zenonu išryškėjo maisto produktų gamyba užsiimančios įmonės „Vičiūnai group“ reikšmė miesto ir miestiečių gyvenime po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo. Vyras, sovietmečiu dirbęs statybose, o dabar teikiantis namų remonto paslaugas, vienu metu taip pat dirbo „Vičiūnuose“. Jam tai buvo ne tik įmonė, kurioje dirbama, bet ir materialinis išteklius, padėjęs susikurti savarankišką darbo vietą sau ir žmonai. Namai, kuriuose apsistojau, buvo pastatyti kūrybingai panaudojus gamykloje išmetamus daiktus ir pritaikius įgūdžius, įgytus dirbant statybininku:

Nu tai iš tų pačių Vičiūnų tas i namas yr pastatytas, iš dėžių, nu čia visi yr iš dėžių, pastatytas ans, kur yra lašiš, kur parenka. Gal esi „Maximos“ mačius? Nu pažiūk yr toks baltas polistironinės dėžės, žovis pridėtos ir ledų prikratyts. Nu tai va, tai čia parvež, nu parveža žuvis, tas visokius lašiš, nu tai va tos dėžės vis ėdavo į svar, nu į sąvartyną. Tai aš vis tas dėžes parvežiau, dugną išpjoviau, nu matai [barškina į namo sieną] <...> Nu į či pili betoną, nu tai visą aš ton ir pastačiau. (Zenonas, Plungės m., vidutinio amžiaus)

Vyras pastebė, jog užsidarinėjant Sovietų Sąjungos laikotarpiu sukurtoms gamykloms 1994 m. pradėjo kurtis „Vičiūnai“, į kuriuos ir įsidarbino didelė dalis buvusių pramonės įmonių darbuotojų. Nors dauguma pateikėjų teigia, jog „Vičiūnuose“ darbas yra sunkus, tačiau įmonės įsikūrimas Plungės mieste traktuojamas kaip tam tikras miesto ir miestiečių išsigelbėjimas: „jeigu ne jie, aš nežinau, nu kur čia tiek žmonių galėtų įsidarbinti. Čia paklausk kas kelinto žmogaus, visi dirb Vičiūnuose“ (Mindaugas, Plungės m., g. 1944). Pramonės įmonė galinti sukcentruoti didelį skaičių darbuotojų yra suvokiama kaip reikšminga miestui ir jo gyventojams. Tokia įmonė

---

³⁰ Skaičius gautas sudėjus skirtingų gamyklų darbuotojų skaičių.

laikoma užtikrintumą ir saugumą suteikiančia vieta, kurioje visada, pateikėjų žodžiais tariant, „gali gauti darbą“.

Nuo „Vičiūnai“ įsteigimo Plungės mieste įmonės gamybinės veiklos plėtra skatino statyti naujus pastatus ir įdarbinti vis daugiau žmonių. Taip buvo sukurta stambi pramoninė struktūra. Viktorija apie įmonę kalbėjo ne kaip apie darbovietę, o kaip nuolatos besiplečiantį ekonominį vienetą:

Labai plėtės, ten naujas cech atsidaro, ten naujas, ten naujas, vis naujas <...> Pradėjo nuo mažo ir pradžioj gamino tik žuvį, dabar kiek gamina, ir kiaušinių cechai, ir visų kitų, kiek cechų <...> Pradžioj ten buvo konditerijos cechas, visai mažos patalpos, statės, statės, o daba kas dedas. (Viktorija, Plungės m., g. 1954 m.)

Šiandien pramoninės struktūros teritorijoje projektuojamas naujas gamybinės paskirties priestatas, kurio statymo parengiamieji darbai – žemės išlyginimas ir pamatų klojimo paruošimas – matomi vaikščiojant pramonės rajone. Savivaldybės ir Turizmo ir informacijos centro darbuotojai su pasididžiavimu pabrėžia vykstančią ir numatomą plėtrą: „Ir dabar plečiasi. Yra numatyta dar 60 hektarų nusipirkti, jau yra nusipirkę ir dar statyti priestatus, nu tai va. Tikrai dar, dar plėsis ir augs“ (Magdalena, Plungės m.). „Vičiūnų“ „gyvenimo būtinybe“ (plg. Weber 1997: 59) tapo palaipsninis ir nenutrūkstamas pramonės augimas. Šis industrinis augimas – tai vienos įmonės stambėjimas, žadantis socialinę ir asmeninio gyvenimo gerovę ir stabilų ekonominį augimą mieste. Nuolatos vykstanti įmonės plėtra palaiko didėjimo idėją, būdingą industrinei ir moderniai visuomenei (žr. Harvey 1992; Gellner 1996). Plungė atrodo kaip industrinis miestas, kuriame dominuoja vienos įmonės veikla. Tačiau ši miesto industrializacija kitokia. Tai vieno kapitalo sustambėjimas, kuriantis ne tik ekonomiškai stabilios pramonės įmonės, bet ir miesto, kaip vietos, kuri yra tinkama steigti naujoms ir plėstis esamoms gamykloms, vaizdinį.

Plungės poindustriniame kraštovaizdyje matomas sovietmečiu sukurtos vientisos gamybinės teritorijos susmulkėjimas ir fragmentacija, būdinga ir Alytaus bei Marijampolės miestų pramonės rajonams. Tačiau Plungės kraštovaizdis pasakoja ne tik apie buvusios statytinės aplinkos ir ekonominių vienetų sugriuvimą ir sunykimą. Jame išryškėja, jog posovietinė deindustrializacija buvo išgyventa kuriantis naujoms stambioms pramoninėms įmonėms. Pastovų augimą ir didėjimą palaikanti bei maisto produktų gamyba užsiimanti įmonių grupė „Vičiūnai“ yra alternatyvinis stambus ekonominis vienetas, padėjęs Plungės miestui ir jo gyventojams išgyventi sovietmečiu sukurtų gamyklų ir kombinatų uždarymą ir ekonominį nuosmukį. „Vičiūnai“, išlaikantys industrinei visuomenei būdingus bruožus, miesto kraštovaizdyje matomi kaip įmonė, kuriai būdinga ekonominių veiklų stambėjimo tendencija, sutraukianti žmones ir užimanti centrinę vietą miesto gyvenime.

4. 3. Sovietinių pramonės įmonių ir jų žmonių gyvenimo posūkiai

Poindustrinio miesto kraštovaizdyje matomi posovietinės deindustrializacijos procesai yra sąlygoti makroveiksnių – staigaus politinio posūkio iš planinės ekonomikos į rinkos ekonomiką. Tačiau antropologijos klasikas Melville J. Herskovitsas išryškina individualių asmenų vaidmenį pokyčio metu (Herskovits 1938; Leal 2011). Jo teigimu, ekonominiai procesai, nors ir remiasi platesne visuomenės organizacija, tačiau pagrindinis „ekonominis vienetas yra individas, veikiantis kaip visuomenės narys“ (Herskovits 1952: 7–8). Individualiame lygmenyje vykstantis skirtingų kultūrų susidūrimas, kai judama iš vieno kultūrinio konteksto į kitą, lemia įvairias baigtis ir variacijų atsiradimą. Kitaip tariant, individualaus žmogaus veiksmai ir jo prisitaikymas ar neprisitaikymas prie naujų ekonominių sąlygų formuoja naujus kultūrinius darinius.

Poindustriniame kraštovaizdyje matoma priešara tarp sovietmečiu plėtotos industrinės kultūros ir naujos politinės bei ekonominės situacijos yra skirtingų kultūrų susidūrimas, kurį individualiame lygmenyje išgyveno ir pramonės įmonių darbuotojai, ir miestų gyventojai. Jų išgyventos asmeninės patirtys ir veiksmai, kuriais siekta įveikti posovietinės deindustrializacijos sukeltą pramonės įmonių apimčių mažėjimą ir uždarymą, nedarbą, turėjo įvairius padarinius, matomus kraštovaizdyje ir socialinėje erdvėje.

4. 3. 1. Gamybinių veiklų (ne)tęstinumas

Posovietiniai privatizacijos ir restruktūrizacijos procesai nulėmė daugumos gamyklų ir kombinatų visišką veiklos nutraukimą ir industrinių ekonominių vienetų iširimą. Tačiau dažnai senųjų gamyklų vietose steigėsi naujos pramonės įmonės, turinčios kitą pavadinimą, bet neretai vykdančios tą pačią veiklą. Bankrutavus vienoms įmonėms, jų vietoje atsirasdavo kiti pavadinimai, bet gamybinė veikla ir struktūra likdavo ta pati. Pavyzdžiui, Alytaus mėsos kombinatas tapo įmone „Alytaus maistas“. Bankrutavus „Alytaus maistui“, jį įsigijo kiti asmenys, o ekonominis vienetas pervadintas „Alytaus mėsa“, kuris laikui bėgant taip pat buvo uždarytas. Būdinga yra ir tai, kad didelė dauguma sovietinių įmonių po privatizacijos ir net joms išsiskaidžius patyrė bankrotus. Alytaus ENSK 1992 m. reorganizuotas ar, kaip *Alytaus naujienose* rašoma, „susiskaidė“ į 11 atskirų valstybinių įmonių. Šios valstybinės įmonės tapo akcinėmis bendrovėmis, kurių likimai skirtingi: „Plaušo plokštės“ – bankrutavo, lėtpjūvė „Šilunga“ – bankrutavo, „Alytaus namai“ – bankrutavo, Mineralinės vatos gamyklai, tapusiai „Izomega“, dar nebaigus privatizavimo proceso, paskelbtas bankrotas, o „Stalių gaminiai“ dirba iki šiol. Tačiau bankrotas nėra vien tik ekonominio vieneto patirtis, bet ir žmonių – pramonės darbuotojų bei

miestų gyventojų, asmeninis išgyvenimas. Sovietų Sąjungos laikotarpiu Alytaus medvilnės kombinate dirbusi moteris atsimena:

Tais laikais daug įmonių bankrutavo, gal toks laikas atėjo. <...> Į kitą tekstilę po medvilnės aš išėjau pati, nes norėjosi kažko naujo. Ten penkiolika metų pradirbau technologu, jau atsibodę kažkaip, nieko naujo, norėjosi pačiai kažko tai naujo, tai išėjau į kitą įmonę, pati savo noru. Ten iš mūsų išėjo vienas darbuotojas, jis mane pakvietė ir išėjau kartu su juo tenai. <...> Bet po septynerių metų vėl bankrotas ir, atrodo, žemė iš po kojų išslydo. Nieko nemoku apart tekstilės. <...> Paskui dirbau akmens apdirbimo įmonėje, prie paminklų apskaitininke, kad nedepresuoti be darbo, išmokau, irgi patiko labai, važinėjau į kaimą tenai, už Alytaus. Ten metus pradirbau, buvo vilnietis savininkas. Jam pasirodė nenaudinga ir jis uždarė įmonėlę, ir išvažiavo. <...> Paskui vokiečiai pradėjo steigti stiklo, veidrodžių apdirbimo įmonę, o vokiečių kalbą mokėjau truputėlį, galvoju bandysiu ir mane priėmė. Ten pradirbau tris metus, vėl bankrutavo. Vokiečių savininkas turbūt irgi galvojo, kad čia viskas pigu ir verslas sėkmingas. Nieko nepigu, žaliavos brangios, darbo jėga irgi pasidarė brangi, vėl bankrotas ir išvažiavo. Kadangi vokiečių kalbą mokėjau, pradėjau galvoti apie pačią Vokietiją pabandyti. Išvažiavau, padirbau slaugoj ir man patiko tas darbas, ta veikla ir paskui savo įmonėlę įkūrėm. Ir po šiai dienai dirbam, moterys važiuoja į Vokietiją slaugyt. (Aldona, Alytaus m., g. 1957 m.)

Bankrutuojančios ir viena kitą keičiančios pramonės įmonės tapo poindustrinio miesto kasdieniu reiškiniu. Po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo pramonėje dirbusiems žmonėms, Marijampolės mieste gyvenančios moters žodžiais tariant, „prasidėjo kelionė“ iš vienos darbovietės į kitą.

Kita vertus, nors didelė dalis sovietmečiu sukurtų pramonės įmonių kaip vientisi ekonominiai vienetai šiuo metu nebeegzistuoja, tačiau tyrimo metu Marijampolės mieste veikė gamyklos, išlaikiusios gamybinės veiklos tęstinumą ir vietos vientisumą, t. y. teritorijoje esantys įvairūs pastatai ar atskiros jų dalys iki šiol priklauso vienai ir tai pačiai pramonės įmonei. Ryškiausiai tęstinumas matomas tame, kaip įmonės save ir savo veiklą pristato internetinėse svetainėse. Kitaip tariant, kaip jos pristato gamybinės veiklos pradžią ir patirties ilgaamžiškumą. Marijampolėje veikianti „Fasa“ – tai „įmonė, dirbanti nuo 1959 metų“³¹, „Marijampolės pieno konservai“ pradėjo veikti 1977 metais³², UAB „Pakma“ istorija prasideda nuo 1959 m., tuomet įmonė vadinosi „Specialus konstravimo biuras“ (SKB)³³. Alytuje esančių „Stalių gaminiai“ – „istorija prasidėjo dar 1974 metais, kai Alytuje atsidarė medinių langų ir durų gamykla“³⁴, „Snaigė“ – „nuo 1963 m. specializuojasi šaldymo įrangos gamyboje“³⁵. Vis dėlto lauko tyrimo metu įvykę apsilankymai dviejose, skirtingose Marijampolės miesto gamyklose – „Lietuvos cukrus“ ir UAB „Vernitas“ – išryškino kitus tęstinumo aspektus. Atkreiptinas dėmesys, jog „Lietuvos cukrui“ 2020 m. buvo iškelta bankroto byla, o nuo 2021 m. vasaros įmonė nebevykdė

³¹ UAB „Fasa“. Istorija. *fasa.lt*. <<https://www.fasa.lt/apie-mus/istorija/>> [žiūrėta 2022 07 14].

³² UAB „Marijampolės pieno grupė“. Apie įmonę. *Milk.lt*. <<http://www.milk.lt/about-company/>> [žiūrėta 2022 07 14].

³³ UAB „Pakma“. Istorija. *pakma.lt*. <<https://www.pakma.lt/istorija/>> [žiūrėta 2022 07 14].

³⁴ AB „Stalių gaminiai“. Apie mus: kas mes tokie. *staliugaminiai.lt*. <<https://www.staliugaminiai.lt/apie-mus/>> [žiūrėta 2022 07 14].

³⁵ AB „Snaigė“. Apie mus: skaičiai ir faktai. *snaige.lt*. <<https://www.snaige.lt/apie-mus/>> [žiūrėta 2022 07 14].

gamybinės veiklos. Marijampolės cukraus fabriko likimas išryškina pramonės įmonių tęstinumą ir jo trapumą, laikinumą.

Marijampolės cukraus gamyklą aplankiau 2019 m. kartu su Maryte – buvusia jo darbuotoja, kuri nuo 1995 m. lapkričio 29 d., kai buvo priversta išeiti iš darbo, ten nesilankė: „tai ir proga tu man [sukūrei], aš turbūt, turbūt būčiau numirus ir niekad į fabriką“ (Marytė, Marijampolės m., g. 1940 m.). Tuo metu cukraus gamykla įtemptai vykdavo nenutrūkstamą gamybą tik runkelių nuėmimo metu 3 – 3,5 mėn., o kitus likusius mėnesius būdavo atliekami įvairūs remonto ir tvarkymo darbai. Gamykloje apsilankėme, kai joje aktyviai vyko cukraus gamyba. Joje mus pasitiko buvusi Marytės bendradarbė Danutė. Susitikus su moterimi, Marytė iš karto pradėjo teirautis apie buvusius kolegas. Jai buvo svarbu sužinoti, ar jos seni bendradarbiai vis dar dirba gamykloje, kaip jie, jų vaikai ar tėvai laikosi. Su gamykloje sutiktais žmonėmis pasidalindavo prisiminimais, o jaunus darbuotojus Danutė neretai pristatydavo paaiškindama, kurio buvusio darbuotojo tai giminaitis. Apsilankymo metu Marytei buvo svarbu išlaikyti ryšį su gamykla per jame dirbančius žmones.

Tęstinumą ir santykį su gamykla Marytė stiprino ir kūrė ir per pasakojimą apie gamybą ir jos ypatumus. Kadangi apsilankymo metu dauguma įrenginių modernizuoti ir pakeisti, moteris pasakojo, kaip jai dirbant gamykloje vyko gamyba, kaip „viską darydavo rankom“. Įėjusi į laboratorijos patalpą Marytė pamatė sietelius ir iš karto pastebėjo: „va ko gero dar sietukai šitie yra mano daryti. <...> Mano daryti šitie, nes aš žinau, kad man tokios medžiagos davė mūsų, mano įstaigos, žinai. Tekintojas padarė“ (Marytė, Marijampolės m., g. 1940 m.). Naudojami seni rankų darbo sieteliai jai buvo ne tik įrankis, reikalingas viename iš cukraus gaminimo etapų, bet ir iš esmės nepakitusio gamybinio proceso tąsa.

Toliau po cukraus gamyklą vaikščiojau su Marytės bendradarbe Danute. Moteris papasakojo ir parodė kiekvieną cukraus gaminimo etapą. Ji akcentavo, kad „procesas toks yra sunkus, sudėtingas, šiaip cukraus pramonė yra labai sudėtinga, viena iš sudėtingiausių maisto pramonės sričių“. Prieš kurį laiką Marijampolės cukraus gamykloje įvykdyta automatizacija ir pastatyti nauji įrengimai, tačiau Danutė ne kartą išreiškė apgailėstą, jog „šiaip cukraus pramonė <...> liko tokia užmiršta“. Gamykloje naudojamosi iš rusų kalbos išvertais „rusų laikų“ technologiniais standartais, kurių vertimą Danutė apibūdino kaip „nu nesąmonė kažkokia“. Vėliau ji man davė „Cukraus gamybos technologijos“ aprašą – ant paprasto A4 formato lapo atspausdintą 9 nesunumeruotų puslapių tekstą, kuriame trumpai, koncentruotai ir papunkčiui pristatoma cukraus gamyba ir jos stadijos. Danutė pastebėjo, jog dėl konkurencinės situacijos ir gamybos proceso traktavimo kaip konfidencialios informacijos, negalima dalintis žiniomis su kolegomis, dirbančiais Kėdainių cukraus gamykloje (dabar „Nordic Sugar Kėdainiai“). Cukraus gaminimo technologija, kaip bendra gamybinė sritis, neplėtojama:

Technologijoj nieks eksperimentų nedaro. Kaip seniau būdavo, Kijeve institutas būdavo cukraus, ten, vienu žodžiu grynai atlikdavo cukraus, nu visai Tarybų Sąjungai, aišku, pagamindavo kažkokį, pavyzdžiui, įrengimą, būdavo kažkoks tai nedidelis fabrikėlis pastatytas ir, pavyzdžiui, pagamino įrengimą ir tam fabrike jį išbandydavo tą įrengimą, ir tada tik tai va siūlydavo, kaip sakyti, jau tiek davo, tiek davo gamybai. Bet jie išbandydavo ten, išanalizuodavo viską, kaip jis dirba, kaip ką. Dabar šito niekur nėra. Ten buvo kviesdavo tą, aš tai nebuvau, bet čia va tie senesni darbuotojai, tai jie važiuodavo tiesiog į tą Kijevo <...> būdavo visoki mokymai, visokios konferencijos, ten susitikdavo, bendraudavo, vienu žodžiu, aptardavo naujoves visokias, dabar jau šito seniai nėra. (Danutė, Marijampolės m., g. 1966 m.)

Centralizuotos ekonomikos sąlygomis gamybinės veiklos gerinimu ir optimizavimu, naujų standartų įdiegimu rūpinasi sistemingai, valstybiniu mastu. Šiandien gamybinės veiklos tęstinumas priklauso nuo pačios pramonės įmonės ir jos darbuotojų individualaus ir aktyvaus domėjimosi. Moteris akcentavo, kad žinių atnaujinimas yra asmeninis darbuotojų reikalas: „nuvažiuojam mes ir į Lenkiją, bendraujam su Lenkijos fabrikais, aišku, daug mes čia pasisėmę tos patirties, kaip sakoma, bet jau čia savo noru, tu atsiprašai, pasiprašai, kad priimtų ten.“ Būsimų darbuotojų ruošimas darbui, kvalifikuotų įgūdžių suteikimas taip pat yra pramonės įmonės veiklos dalis:

Kaip Kėdainių cukraus fabrikas pasistatė, atsidarė mokykla profesinė. Ruošdavo tada nu specialistus grynai cukraus pramonei, nes dabar cukraus pramonei specialistų neruošia niekas. Praktiškai ruošia maisto, maisto pramonės technologiją, bet ten kažkaip cukraus prabėga, žinai, ten po truputėlį ir viskas, o seniau buvo dar ir kaip aš mokinausi, dar Kauno maisto pramonės technikumė, buvo cukrinių medžiagų technologija, grynai cukrininkus ruošė. Ten jau, o tai jau mus ruošė tokiais specialistais, bet, pavyzdžiui, darbininkų, va dabar kaip ir mum trūksta tų aparatinių, mes patys juos mokinamės. Paimam žmogų iš gatvės ir apmokom. (Danutė, Marijampolės m., g. 1966 m.)

Danutės pasakojime išryškėja pasikeitęs profesinis darbuotojų rengimas. Valstybiniu lygiu ruošiamus specialistus, kurie atėję į darbovietę jau turėjo įgiję tam tikrą kiekį žinių ir iš karto galėjo pradėti dirbti, pakeitė gamykloje apmokomi nauji, neturintys reikiamų žinių ar įgūdžių žmonės. Marijampolės cukraus gamykla kaip verslas nėra tik ekonominė veikla, bet ir švietimas. Šiandien gamybos vykdymas priklauso nuo pačios pramonės įmonės ir jos darbuotojų iniciatyvumo ir individualių sprendimų.

Tekstilės pramonei priklausančioje įmonėje UAB „Vernitas“ taip pat išryškėjo gamybos proceso savitumas nutrūkusios sovietinės industrializacijos kontekste. Pramonės įmonėje UAB „Vernitas“ apsilankiau 2021 m. birželio mėn. Tuščia laiptine ir koridoriumiėjau iki vadovaujamas pareigas užimančio Stepono kabineto, esančio administraciniame korpuse. Steponas aprodė ir papasakojo apie įmonės situaciją šiandien bei vykdomą gamybinę veiklą, kuri, jo teigimu, „iš tiesų yra sudėtinga ir daug resursų reikalaujanti“. Pirma gamybinė patalpa – didelė salė, kurioje kiek akys aprėpia matyti išrikiuotos verpimo staklės. Tačiau veikiančių mažuma, vos kelios eilės. Steponas atkreipė dėmesį, jog yra dirbama atskirais padaliniais, priklausomai nuo užsakymų. Viena gamybinė linija perkrauta užsakymais, o kita veikia vos 20 – 25 proc. pajėgumu. Kita

vertus, vyro teigimu, esamai įrangai reikalingas technologinis atnaujinimas, kuris sudarytų sąlygas produkcijos kokybės gerinimui. Vyras prisimena, kad būtent naujų technologijų įdiegimas praeityje padėjo gamyklai išlikti šiandien:

Apie 2000 metus buvo tas dalykas dažyklos, patys pirmieji Lietuvoje atvažiuom, nes be dažyklos iš viso neturėtum ką daryt, nes daryt ten baltą, juodą, mėlyną ten kažkokią tos bazinės spalvos, kur ten gali nusipirkt žaliavos dažytos, bet tarkim vilnos nenusipirksi mėlynos, turi ją vis tiek dažyt, tai, tai, tai čia toks strateginis sprendimas labai stiprus buvo. Tiesiog jisai tuo etapu jisai išgelbėjo šitą gamyklą irgi, o toliau nu ką. (Steponas, Marijampolės m., g. 1971 m.) Stepono pasakojime išryškėja, jog verpalus gaminančios įmonės veiklos vykdymas yra glaudžiai susijęs su staklių atnaujinimu ir veiklų plėtimu. Kitaip tariant, su sugebėjimu dalyvauti rinkoje, kuri yra konkurencingoje erdvėje.

Kita vertus, Steponas kaip ir Danutė, dirbanti Marijampolės cukraus fabrike, akcentuoja nutrukusį sisteminį pramonės darbuotojų ruošimą. Tačiau jis išryškina ne tik profesinį rengimą ar amato išmokymą, bet ir mokslo bei kompetencijų lygmenį, naujų modernių technologijų išmanymą ir gebėjimą prie jų pereiti:

Tarybiniais laikais stiprus labai buvo. Viena, viena profkė, va čia va viena gal pro langus matosi bendrabutis, viena profkė vien tik tai verpėjas ruošė. O dabar, o dabar KTU profesorė kažkokia tai va ten, čia irgi turėjau pora studentų, tai KTU profesorė verpimo specialybės neįsivaizduoja, kaip atrodo verpimo mašina. Tai kai man šitą pasakė, tai aš taip kur, kur mes einam, nu ta prasme ne tai kur einam, bet iš vis niekur neinam, ten naikint tą, tą, nežinau, institutą ar kaip ten. Tiek žinių. Man žiauru, žiauru pasidarė. Kai irgi ten studentė buvo ir daviau čia užduotį, kad parašytų ten kursinį ar diplominį, jinai rašė kažką tai tokio, jinai parašė: mane išmetė, nes, nu jinai aprašė va mūsų procesą, mūsų verpimo mašinas, sako, mane išmetė dėl to, kad sako, kad profesorė pareiškė, kad nėra tokių verpimo mašinų. Tai neturiu ką pasakyt net. (Steponas, Marijampolės m., g. 1971 m.)

Apie esamą situaciją vyras pasakoja emocionaliai. Jo pasipiktinime ne tik išreiškiamas nepasitenkinimas, jog neruošiami specialistai, turintys reikiamų žinių dirbti verpimo sektoriuje, bet taip pat išsakoma bendra abejonė dėl verpimo ir tekstilės pramonės išlikimo Lietuvoje bei neužtikrintumas dėl pramonės įmonės galimybių dirbti ateityje. Vyras, kaip ir Danutė, akcentuoja individualų darbuotojų iniciatyvumą siekiant išlaikyti konkurencingą gamyklos veiklą, parentą naujaisiomis žiniomis:

Galų gale tas tų pačių specialistų vat irgi toksai poreikis, nu yra technologas – taip yra, bet jie turi tam tikras žinias kažkurių, kad kažkurio laikotarpiu naujesnių žinių jie nebeturi. Tai realiai Lietuvoje jų gaut negali. Tai aš ir pats dabar juos visus tempiuosi, kol nebuvo karantino, po visus ten tuos, ten, kad eitų, važiuodavom į parodas, konferencijas. (Steponas, Marijampolės m., g. 1971 m.)

Taigi Steponas apibendrintai teigia, jog dabar vyrauja požiūris, jog „sukiesi – sukis, jeigu nori“. Tokiu būdu pabrėžia, jog pramonės įmonės, konkurencingos rinkos ekonomikos sąlygomis, yra atsietos nuo galimo valstybiniu lygmeniu organizuojamų specialistų paruošimo bei kitų galimų bendrų sprendimų ir veiksmų.

Perėjimas nuo centralizuotos sistemos prie konkurencingos rinkos ekonomikos, pagrįstos privačia nuosavybe, atskleidžia pramonės įmonių kultūrinius ir socialinius restruktūrizacijos aspektus. Tai daugiasluoksnis procesas, vykstantis skirtinguose lygmenyse. Viena – sąlygos, kuriomis veikia gamybinės veiklos tęstinumą ir vietos vientisumą išlaikiusios gamyklos. Tai individualizacijai ir verslui būdinga konkurencija bei šioje naujoje struktūrinėje kryptyje, o ne centralizuotos ekonomikos sąlygomis veikiančios bendros, efektyvios sistemos nebuvimas. Danutė ir Steponas, lygindami šiandieninę situaciją su Sovietų Sąjungos laikotarpiu formuota gamyklų ir kombinatų veiklos įgyvendinimo ir organizavimo sistema, išryškina valstybinės pramonės politikos ir sisteminio centralizuoto požiūrio trūkumą dabartiniu metu. Pabrėžtina, jog tęstinumą išlaikiusių gamyklų darbuotojai, kalbėdami apie kompleksiško požiūrio į pramonės įmonių veiklą nebuvimą, akcentuoja ne „planavimo ir reguliavimo“ (Verdery 1996: 214), bet intelektualinės pagalbos, pasireiškiančios technologijų vystymu ir specialistų rengimu, poreikį.

Restruktūrizacijos procesas apima ir 1) gamybos pokyčius, susijusius su naujais standartais ir technologinėmis naujovėmis bei 2) profesinę kompetenciją, darbuotojų įgūdžius ir jų profesionalumo tobulinimą. Gamybinės veiklos tęstinumas remiasi sovietmečiu sukurtu intelektualiniu profesiniu kontekstu: senųjų darbuotojų įgytais įgūdžiais ir žiniomis, technologiniais reglamentais ir aprašais bei materialine baze: įrengimais ir kitais smulkesniais įrankiais, pastatais ir patalpomis. Tokia situacija išryškina pramonės įmonės tapimą ne tik savarankišku, industriniu ekonominiu vienetu, bet ir vieta, vykdančia individualią ekonominę „užsienio politiką“ bei integruojančia švietimo ir mokslo kompetencijas. Gamybinės veiklos tęstinumas ar netęstinumas priklauso nuo individualių pastangų ieškoti tobulinimosi ir atsinaujinimo galimybių šiuo pereinamuoju laikotarpiu.

4. 3. 2. Pramonės įmonių „išsiskirstymas“ ir „išsidalinimas“

Alytaus pramonės kraštovaizdyje matomas vizualinis vietos vaizdas perteikia pasikeitusios ekonominės sistemos kultūrinius ir socialinius bruožus ir (ne)prisitaikymą prie naujų sąlygų. Sovietų Sąjungos laikotarpiu kurta homogeniškai vientisa ir modernizuota būklė buvo savitas socialiai konstruojamos aplinkos standartizavimas (Strauss 1997: 364). Sovietinis pramonės rajonas pasižymėjo monofunkciškumu ir vieningais architektūriniais sprendimais. Tačiau miesto tyrėjai pastebi, jog būtent kapitalizmo raiška mieste siejama su jo fragmentacija, skirtingomis erdviškumo formomis, netolygiu teritoriniu vystymusi (Strauss 1997; Harvey 2003; Harvey 2006). Kitaip tariant, diferencijuotų erdvių formavimasis priklauso nuo skirtingų kapitalo ir darbo jėgos pasisavinimo būdų (Harvey 2004: 65). Tai reiškia asmenų netolygų pasiskirstymą po skirtingas darbinės veiklas, įvairių darbinių apimčių atsiradimą, žmonių judėjimą tarp darbo

vietos susikūrimo ir įsidarbinimo tam tikroje įmonėje ar institucijoje. Ekonominės reformos, vykdytos po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo, sudarė sąlygas atsirasti darbinių veiklų pasidalijimui ne tik įmonės viduje, bet ir už jos ribų bei įvykti homogeniškų ekonominių vienetų fragmentacijai.

Restruktūrizuojant ir privatizuojant sovietmečiu sukurtas pramonės įmones ne tik iš kai kurių vietų „pasitraukė gyvenimas“ (Simmel 1958: 385), palikęs praeitį griuvėsių forma dabartyje (Jurčikonytė [Teleišė] 2016), bet ir vyko darbinių veiklų ir ekonominių vienetų specializacija. „Didelės“ gamyklos ir kombinatai prarado ekonominio vieneto struktūrinį vientisumą. Sovietmečiu jos buvo sukūrę atskirus „mikropasaulius“ (Grybkaukas 2011: 297) ar „salas“ (Nielsen 2006), kuriuose buvo sutelktos įvairios darbinės veiklos: gamyba, remontas: šaltkalvių, elektrikų, mechanikų ir kt. pareigybės, medicinų ir maitinimo paslaugų teikimas, krovinių pervežimai, meno ir sporto sričių vystymas bei atliekamos skirtingos funkcijos: darbo, gyvenamosios vietos suteikimas, socialinio saugumo užtikrinimas ar sudarytos sąlygos praleisti laisvalaikį. Ir šie „mikropasauliai“ sugriuvo. Po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo susikūrusios naujos įmonės koncentravosi ties vienos konkrečios veiklos atlikimu ar funkcijos vykdymu. Šių naujų vienoje srityje besispecializuojančių įmonių atsiradimas Alytaus pramonės rajone yra matomas kaip sovietmečiu sukurtų gamyklų ir kombinatų „išsiskirstymas“. Alytuje gyvenanti Janina, pasakodama apie buvusios darbovietės – dujų tinklų įmonės – likimą po Sovietų Sąjungos iširimo, atkreipė dėmesį į jos skaidymąsi: „Nuo dujų atskilo mokymo kombinatas dujininkų <...> kaip atskira įmonė pasidarė. Sakau, visi va tokio nuo to didelio monstro po gabaliuką, visokių tokių susikūrė daug, daug mažyčių versliukų“ (Janina, Alytaus m., g. 1961 m.). Pokalbio metu Janinos vyras, dirbęs šilumos tinkluose, papildė moters pasakojimą ir pabrėžė, jog „išsiskirstymas“ buvo būdingas visoms sovietmečiu sukurtoms „didžiosioms“ pramonės įmonėms:

Lygiai tas pats buvo ir su visom šitom didžiom įmonėm, sakykim skydiniai. Taigi iš to skydinių namų kombinato ten pasidarė kokios ar 9, ar 11 ten tų bendrovių susikūrė, tokios atskirų ten, sakysim buvo min[eralinė] vata pirmiausia bankrutavo, ane? Ten irgi pasidarė. Visos gamyklos ten atskiros buvo gal 9 ar 11 gamyklų ir kiekviena gamykla savarankiškumą įgavo. Sakysim min. vata bankrutavo pirmieji, o paskiau pats nežinau, kas ten do, aš kiek žinau, tai „Enermega“ buvo tokia paslaugų įmonė, dar jie ir po šiai dienai. Jie paslaugas kitiem darė energijos, eksploatavo energijos visas sistemas to skydinių namų kombinato. (Ernestas, Alytaus m., g. 1960 m.)

Sutuoktinių pasakojime išryškėja, jog „išsiskirstymas“ reiškia „industrinių funkcijų“ (Durkheim 1960: 354) specializaciją ekonominių vienetų pavidalu. Kitaip tariant, stambios sovietmečiu pastatytos gamyklos ir kombinatai „išsiskirstė“ į atskiras įmones. Šių naujų įmonių, kurias pateikėjai įvardija kaip „mažas“, „nedideles“ ir „smulkias“, atsiradimas yra stambių Sovietų Sąjungos laikotarpiu įsteigtų pramoninių struktūrų transformacija, kai naujai įkurtoje įmonėje gaminami tokie patys ar tos pačios rūšies gaminiai, tik struktūriniu požiūriu pasikeitusia forma.

Buvusio Alytaus ENSK pastatuose veikia skirtingos įmonės vykdančios tokią pačią veiklą kaip sovietmečiu įkurtos kombinato gamyklos ar cechai. „Stalių gaminiai“ ir „Alseka“ gamina langus ir duris, „Stora Enso Lietuva“ – lentpjūvė, „Milčija“ teikia krovinių pervežimo, o „Saukas“ muitinių paslaugas. Morta, dirbusi Medvilnės kombinate, pastebėjo, jog Medvilnės kombinatas „išsiskirstė“ į siuvyklas:

Pirmiausia ir susikūrė Medvilnės kombinato patalpose, čia administracijos skyriuj, ir vienu žodžiu, nuo tada pradėjo, pradėjo čia, paskui jie plėtėsi, tai išėjom į kitas patalpas, vienu žodžiu ten... netoli mėsos kombinato ten buvo patalpos, vienu žodžiu, kur „Lanksčioji linija“, ten dirbau. Paskui... kažkaip, ten lyg tai jau prie bankroto buvo, paskui į skydinių siuvyklą išėjau. (Morta, Alytaus m., g. 1958 m.)

Taigi sudarytos sąlygos susikurti privačiai nuosavybei ir „išsiskirstymo“ metu įvykusi ekonominių vienetų specializacija lėmė, jog kiekviena individuali įmonė koncentruojasi ties konkrečia veikla ir produkcija: gamina langus ir duris, stiklų paketus, lentas, baldus, drabužius, konditerijos gaminius, šaldytuvus, konservus ir kitus produktus ar teikia pervežimo, remonto, pardavimo ar maitinimo paslaugas. Alytaus pramonės rajone matomas teritorijos ir atskirų pastatų vientisumo praradimas yra tarsi darbo pasidalijimas tarp skirtingų individualių įmonių, atsiradusių „išsiskirstant“ sovietmečiu sukurtoms gamykloms, kurios buvo centralizuotai sutelkusios skirtingas funkcijas ir veiklas vienoje vietoje.

Išlikusiuose sovietmečiu sukurtų gamyklų pastatuose susidariusią įmonių įvairovę Alytaus miesto gyventojai supranta kaip miesto pramonės praradimą: „nėra tos pramonės“, „liko tuščia“, „nieko nėra“, „iš pramoninio miesto liko vaiduoklis“. Pateikėjų požiūriu, dabartiniame Alytaus pramonės rajone įsikūrę „fabrikėliai“, „gamyklėlės“, „įmonėlės“ ar „privachios visokios firmukės“ nesudaro miesto pramonės. Restruktūrizuotos ir stipriai sumažėjusios, tačiau veiklos tęstinumą išlaikiusios pramonės įmonės: „Snaigė“, „Alytaus chemija“, „Alita“, taip pat apibūdinamos kaip „čiut alsuojančios“, „dūsaujančios“, „šiek tiek judančios“, likę tik „nedidelės gamyklėlės“, „cechučiai“. Pasakojant apie šiandieninę Alytaus miesto pramonę pabrėžiama, jog dabartinės įmonės „ne tokios kaip „Skydiniai“, ne tokios kaip „Snaigė“, ne tokios kaip Medvilnės kombinatas“ (Ingrida, Alytaus m., g. 1953 m.), „jau ten dabar, nu ne tokie kaip anksčiau kombinatai didžiuliai“ (Anastasija, Alytaus m., g. 1944 m.), „tos didžiosios pramonės, kokia buvo, tai tikrai nėra“ (Aurėja, Alytaus m., g. 1952 m.). Kitaip tariant, nėra gamyklų ir kombinatų, kuriuose „tūkstančiai“, „baisulinė masė“ žmonių dirbo trimis pamainomis. Įmonės, įdarbinančios kelis šimtus žmonių, laikomos „ne rimtomis“ bei nesukuriančios pakankamai darbo vietų miesto gyventojams: „tos siuvyklos, ką tai ten, po šimtą, po du...“ (Asta, Alytaus m., g. 1964 m.). Dabartinis pramonės įmonių suvokimas yra santykinis, t. y. jos lyginamos su sovietmečiu suformuotu stambios pramonės vaizdiniu. Joms apibūdinti naudojama deminutyvinė forma išryškina naujai įsikūrusių ar išlikusių įmonių kitišumą ir menkumą sovietmečiu pastatytų

gamyklų ir kombinatų atžvilgiu. Būtent dydis ir apimtys – įdarbinamų žmonių skaičius ir užimamas plotas, darbo laikas – trimis pamainomis ar su pertrūkiais, apibrėžia, ar įmonė ir jų kiekis gali būti traktuojami kaip sudarantys miesto pramonę.

Apskritai, Alytaus miesto gyventojai sovietmečiu pastatytų pramoninių objektų „išsiskirstymą“ į daug skirtingų privačių įmonių įvardija kaip „stambių“, „didelių“ ir „galingų“ įmonių „sužlugdymas“, „suniokojimas“ ar „sugriuvimas“, o sovietmečiu sukurtų gamyklų ir kombinatų būklę apibūdina vartodami pasakymus: „viskas išgriauta“, „išvogta“, „išsidalinta“, „išdraskyta“, „išardyta“ ar „išstampyta“. Alytaus Medvilnės kombinate dirbusi Gabrielė prisiminė, jog net ir privatizuotos gamyklos ir kombinatai nebuvo vertinami kaip pramoninė visuma ir „industrinę funkciją“ atliekančios įmonės:

Aš prisiminiau ir tuos Medvilnės tokį skaudulį. Aš atsimenu, kai irgi kažkoksai ten nu mafijosas buvo vadinamas, iš Marijampolės <...> tapo tuo savininku, nupirko, tai žinau, kad jis suprato tikrai, kad parduot metalą reikia. Tai įsivaizduoji, buvo užtaisyti ant audimo staklių velenai, užvynioti verpalai, ten gi nu dideli pinigai iš tikrųjų. Tai kaip peiliu perrėždavo per tuos visus siūlus, juos tik numeta ir už tų velenų, nes tai yra metalas ir va taip va išpardavė tiesiog. Jie suprato, kad tikrai metalas, metalas ir viskas. Nu kad ten patys įrengimai yra vertė, kad ta visa, tie visi verpalai, žaliava visa vertė, nesuprato tiek. Tai žinau, kad ten tie žmonės, kurie ten vaikščiojo toj teritorijoje, tai vat jie ten verkė iš skausmo, kad ten buvo tikrai vertybėm <...> Toksai skaudus labai dalykas. (Gabrielė, Alytaus m., g. 1960 m.)

Gabrielės pasakojime išryškėja dar vienas, naujas aspektas – pramonės įmonių ne „išsiskirstymas“, o „išsidalinimas“, kai gamykla matoma sudaryta iš atskirų skirtingą vertę turinčių materialinių objektų: įrengimų – staklių, patalpų, pagamintos produkcijos. Kitaip tariant, „išsidalinimas“ suprantamas kaip gamyklos suskaidymas ne į privačias individualias įmones, bet į atskirus parduodamus elementus. Požiūris į gamyklą kaip į objektą, sudėtą iš skirtingų, pinigine vertę turinčių materialinių vienetų, sunaikina gamyklą kaip veikiančią darbinę instituciją.

„Išsidalinimas“ ir „išsiskirstymas“ taip pat reiškė ir žmonių gyvenimų pasikeitimą. Pramonės įmonių darbuotojai keitė darbo vietą ar darbinę veiklą. Visuose miestuose: Alytuje, Marijampolėje ir Plungėje, dalis žmonių pakeitė darbo pobūdį lankydami kursus ar įsidarbindami ne pagal įgytą specialybę, kiti ne kartą keitė darbovietę, uždarytą dėl paskelbto bankroto, tretį – kūrė individualias įmones ar darbines veiklas. Martynas, bankrutavęs jo darbovietai – Alytaus ENSK lėntpjūvei, įsidarbino statybinių prekių parduotuvėje, kuri įsikūrusi netoli Alytaus miesto centro. Irutė, kai buvo atleista iš Alytaus šaldytuvų gamyklos, pradėjo auginti ir prekiauti gėlėmis. Živilė, netekusi darbo Kapsuko maisto automatų gamykloje, įsidarbino Marijampolės miesto centre įsikūrusioje valstybinėje institucijoje. Sovietmečiu sukurtų pramonės įmonių „išsidalinimas“ ir „išsiskirstymas“ itin svarbus veiksnys, paskatinęs žmonių judėjimą iš pramonės rajono į kitas miesto vietas ir darbines veiklas. Taigi Alytaus poindustriniame kraštovaizdyje matoma įvairovė, kurios susikūrimą sąlygojo ekonominių vienetų specializacija ir individualių

ekonominių veiklų bei darbo vietų kūrimas, miesto gyventojų siejama ne su sąlygų didesnei veiklos plėtrai ir jos augimui sudarymu, bet su sovietmečiu sukurtų stambių pramonės įmonių sugriovimu ir iš esmės pasikeitusiais žmonių gyvenimais.

4. 3. 3. „Plaukėm kartu, o dabar kiekvienas atskirai turim plaukti“

Transformacija iš centralizuotos planinės ekonomikos į rinkos ekonomiką, susijusi ir su deindustrializacijos procesais, yra kultūrinis pokytis. Gamybinių struktūrų vientisumo praradimas ir fragmentacija pasakoja apie poindustrinį miesto socialinį konstravimą. Tai yra įvairių žmonių veiklų ir gyvenimo išraiškų, įvykių liudijimas, atskleidžiantis miesto gyventojų veikimą individualiame lygmenyje.

Pateikėjų, kurie po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo pradėjo plėtoti naujas darbinės veiklas ir steigti naujus ekonominius vienetus, pasakojimai atskleidžia skirtingų kultūrinių sprendimų susiliejimo aspektus individualiame lygmenyje. Galima išskirti kelis atvejus ir aspektus, kaip, pateikėjų žodžiais tariant, „nykstančios“ pramonės kontekste formavosi kitos „industrinę funkciją“ atliekančios įmonės ir darbinės veiklos. Įgytas, su tam tikra gamybine veikla susijęs išsilavinimas ar sovietmečio pramonės įmonėje susiformavę darbiniai įgūdžiai yra vienas iš esminių veiksnių, nulėmusių naujo ekonominio vieneto įkūrimą. Kitaip tariant, profesinės žinios, patirtys ir žinojimas kaip organizuojama konkrečios srities gamyba buvo gamybinės struktūros pokyčio paskata.

Gintarė ir jos vyras, baigę pieno produktų technologiją, sovietmečiu dirbo Alytaus pieninėje. Moteris po vaiko priežiūros atostogų nebeturėjo darbo vietos, į kurią būtų galėjusi sugrįžti, o jos vyras pradėjo „varinėti“ automobilius, t. y. užsiėmė automobilių prekyba. Iš pradžių pardavimui atveždavo po vieną automobilį, vėliau įsigijo autobusiuką, kuriuo nuveždavo žmones į automobilių pirkimo vietas Vokietijoje. Gintarė taip pat kurį laiką kartu su vyru užsiėmė automobilių prekyba. Vis dėlto Gintarei ir jos vyrui automobilių „varinėjimas“ buvo laikina neformali darbinė veikla, padėjusi užsitikrinti finansinį saugumą. Moteris atsimenta, jog automobilių prekybos veiklą pabaigė pradėjusi plėtoti „savo verslą“ – kartu su vyru įkūrusi konditerinių gaminių kepyklą. Gintarė, pasakodama apie įmonės, paremtos gamybine veikla, atsiradimo aplinkybes, ne tik pažymi siekį susikurti saugią ir patogią darbo vietą, bet ir pabrėžia turėtus profesinius įgūdžius kaip sąlygą, lėmusią veiklos pradžią:

Tai tu turi kažką daryt. Tavo, kaip po darbo vietą, kuri buvo, nėra, neliko jos, tiesiog neliko. Tu turi patogiai [gyventi], kadangi yra mažas vaikas, o aš tokia veikli, žmogus, namie sėdėt nelabai, nu kaip tas sėdėjimas, irgi nesėdėsi, bet tikrai, žinok, tai va taip ir kilom. Kažkaip buvo visko trūkumas, kadangi [esu] maisto produktų technologė, nu va, taip va ir pabandom, davai ten kept vaflius, nu, pradėjom kept tuos vaflius. Tada klientai klausia, tai vienos neužtenka

pozicijos, reikia dabar kažką į juos, nu, tai ką čia, greičiausiai, nu, tai tepam su kažkuo, nu sutepam pyragėlius, nu ir taip va tada, tada vėl. Tai jeigu parduodi vaflius, parduodi suteptus pyragėlius, tada keпам ir sausainius, nu ir taip viskas, žinai, klijuojasi, klijuojasi, klijuojasi ir susiklijuoja. (Gintarė, Alytaus m., g. 1968 m.)

Moters pasakojime išryškėja, jog susidariusi sudėtinga situacija: šeima – vaikų auginimas, pinigų ir darbo vienoje vietoje poreikis, bendra nedarbo situacija mieste ir prekių trūkumas, lėmė turimų gamybinių įgūdžių pritaikymą ne įsidarbinant, bet kuriant „savo verslą“, kuris vėliau išaugo į nedidelę įmonėlę. Kita vertus, atsiradusios galimybės verslumui reikštis buvo išnaudotos palaipsniui. Pirmiausia Gintarė su vyru individualiai užsiėmė automobilių prekyba. Tik vėliau buvo sukurtas naujas gamybinis ekonominis vienetas. Jis įsikūrė sovietmečiu statyto kombinato pastate šiauriniame pramonės rajone. Kaip moteris atsimena „tuo metu griuvo visi kombinatai, atsirado laisvų patalpų“.

Medvilnės kombinate dirbusi Lina su vyru bei broliu po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo įsteigė „savo tokią nedidelę <...> siuvimo įmonę“. Ji taip pat pabrėžia profesinių įgūdžių ir žinių reikšmę kuriant įmonę. Vis dėlto privačios siuvyklos atsiradimą lėmė ne tik profesinės gamybinės veiklos išmanymas, bet ir Linos vyro – Jogailos, darbinės patirtys, įgyti gebėjimai ir žinios dirbant Medvilnės kombinate. Jogaila dirbdamas Medvilnės kombinate „labai kilo“, nes, anot žmonos, „mokėjo save pateikti“ – mokėjo kopti karjeros laiptais:

Dirbo pirmiausiai meistru verpimo RMC, paskui jį padarė vyr. meistru verpimo ceche, paskui verpimo cecho viršininku, paskui, paskui iš verpimo cecho viršininko paskyrė technikos skyriaus viršininku. Kai iš technikos skyriaus išėjo, jį paskyrė vyriausio inžinieriaus pavaduotoju <...>, iš vyriausio inžinieriaus pavaduotojo jis išėjo [tam tikros] gamybos direktoriumi, [tam tikro] viso jau fabriko, jau tada išsiskirstė į fabrikus, [tam tikro] fabriko direktoriumi ilgai dirbo tenai, po to jį paskyrė šituo [srities] direktoriumi, [srities] direktoriumi. (Lina, Alytaus m., g. 1951 m.)

Lina atsimena, jog vyras pastebėjęs, kad Medvilnės kombinatas „tikrai eina į pabaigą“ pasiūlė kurti „siuvyklą savo“. Iš pat pradžių Lina tik su broliu įsteigė nuosavą įmonę, oficialiai prie jos veiklos Jogaila prisijungė vėliau. Nors Jogaila oficialiai dirbo Medvilnės kombinate, tačiau tuo pačiu metu padėjo plėtoti nuosavos siuvyklos veiklą. Jis, užimdamas vadovaujamas pareigas „medvilnėje“, „turėjo ryšių“, pažinčių ir kontaktų, kurių pasitelkimas siuvyklos veikloje sudarė sąlygas verslui, kaip Lina sako, „judėti gerai“ – greitai rasti klientų ir užsakovų, vykdyti užsakymus užsieniečiams: prancūzams, anglams ir kt. Taigi, ankstesnė darbinė veikla ir sukauptos ne tik žinios, bet ir pažintys, kontaktai integruojami į naujai kuriamos gamybinės struktūros veiklą. Lina atkreipia dėmesį ir į dar vieną aspektą, kad „Lietuvos laikais turėjai laisvę veikti, ko negalėjai tarybiniais“. Moteris išryškina individualaus ekonominio veikimo ir verslumo aspektą. Rinkos ekonomikos sąlygomis po Sovietų Sąjungos iširimo atsiradusi veikimo laisvė sudarė sąlygas pasitelkti individualias patirtis ir įgūdžius šiuo atveju Jogailos verslumą ir turimas žinias bei visų trijų šeimos narių gamybinės veiklos – siuvimo – profesinį išmanymą.

Mašinų gamykloje dirbęs Rolandas iš uošvio išmokęs amato – skardos lankstymo, kurį laiką derino apmokamą darbą pramonės įmonėje ir individualią darbinę veiklą. Tačiau „beveik pusiau savo noru“ išėjęs iš Mašinų gamyklos pradėjo dirbti tik individualiai – teikti stogų dengimo paslaugas „ir be patento, ir paskiau su patentu“, o vėliau įkūrė skardos lankstymo įmonę:

Šešiolika metų išdirbau mašinų gamykloj. Tai išėjau, nu paskui dirbau tai vienam, tai kitam ten ceche, tai kur pas konstruktorius, tai paskui, paskui pradėjau, išmokau skardininko darbo ir pradėjau, nu, dirbti vakarais, savaitgaliais skardinimo darbus. O nu ir paskui taip gavosi, kad ant savęs uždirbt galima daug daugiau negu ten kažkur, tai nu tai va. <...> Iš pradžių brigados buvo viena <...> stogus dengem, paskui ir gamybą tų visokių skardų stogam gaminom patys. Nu, o bet paskui po biškį, po biškį su žmonėm sudėtinga ir dar tuo labiau, kai jei kažkur tai objekte, neprilakstysi, nepristovėsi prie jų, nu tai jau paskui pradedi galvot, kaip čia geriau būtų. Tai va pradedi neit į objektus ir ga... vien tik tai gamyba užsiimt, viskas. (Rolandas, Alytus m., g. 1962 m.)

Rolando pasakojimas atskleidžia, jog darbo gamykloje patirtys papildomos naujais gebėjimais. Toks pagrindinio darbo ir papildomos, po darbo atliekamos veiklos derinimas funkcionuoja kaip tam tikro finansinio saugumo užtikrinimas. Tačiau kai individualiai plėtojama darbinė veikla suteikia finansinį užtikrintumą ir stabilumą, ji tampa pagrindiniu darbu.

Ne tik profesinės žinios, darbinės patirtys, nauji gebėjimai reikšmingi naujoms ekonominėms struktūroms kurtis. Svarbios buvo bet kokios patirtys ar pomėgiai ir hobiai. Jeronimas po privalomos karinės tarnybos įsidarbino Medvilnės kombinate, kuris tada „buvo dar tik korpusėliai statomi, dar ten tik rausė, statybos, purvynas, molis, pelkė, visa kita” (Jeronimas, Alytaus m., g. 1945 m.). Kombinas jį išsiuntė į beveik metus trukusius verpimo pameistrių mokymus Klaipėdoje. Grįžęs po mokymų Jeronimas pradėjo dirbti verpimo staklių „remontininku“. Medvilnės kombinas be „industrinės funkcijos“, Jeronimo žodžiais tariant, taip pat „šefavo“ skirtingas sporto šakas: lengvąją atletiką, komandinius sporto žaidimus, automobilių, kartingų ar baidarių sportą. Vyras, dirbdamas Medvilnės kombinate, pradėjo „aktyviai su baidarėm užsiiminėti“. Kaip pats pasakoja: „pamatė mano tokį aktyvumą, persiorientavo ir aš tapau tada sporto tarybos vadu”, kuriuo „ilgą laiką labai dirbau, iki pat nepriklausomybės“. Privatizuojant ir restruktūrizuojant kombinatą Jeronimas neteko „sporto tarybos vado“ pareigų, „nes ir nereikėjo, kur kas sau iškrito <...> pasidarė kryžius“ ir pradėjo dirbti parduotuvėje vairuotoju bei atliko įvairius kitus darbus, jis dirbo samdomą darbą. Jeronimas pasakoja ir apie tai, kad Medvilnės kombinate išaustų audinių „ėjimas pro šoną” buvo būdas „sukti biznį“, t. y. susikurti „tas [audinių] parduotuves“ ir „siuvyklos atsidarinėjo“. Apskritai Alytaus mieste, po Lietuvai Nepriklausomybės atkūrimo, siuvinimas namuose tapo individualia neoficialia gamybine veikla bei būdu užsidirbti pragyvenimui ar padidinti pajamas. Tačiau išeidamas iš Medvilnės kombinato Jeronimas su savimi pasiėmė kilnojamo materialinio turto – tris baidares:

Aš va durnelis iš medvilnės kombinato pasiėmęs tris baidares. Kai galėjau daug ko pasiimt, sportinio inventoriaus, bet kažkaip nu kaip čia blecha, man ir sarmata kažkokia tai. O žmonės kiti tuo naudojosi ir kitą kartą naudotis reikia.

<...> Tu gyveni vieną kartą. Dabar man protas paskui vaikšto, kaip vienas man sakė. Nereikia per kitų galvas lipt, nereikia kitiems kenkt, bet, jei ne tu, tai kitas vietoje tavęs paims. Ten niekieno skaityk tapo. Ten vien metalo už kiek pardavinėjo, užvežta, kad nespėjo pardavinėt. (Jeronimas, Alytaus m., g. 1945 m.)

„Pasiimtos trys baidarės“ tapo paskata plėtoti vandens sporto sritį:

Klubą mes įkūrėm devyniasdešimt šešiais metais, kada jau po tos pertvarkos. Kažkaip aš sunkiai pernešu tokias permainas, kurios pradžiai žlugdo ar net visai naikina viską. Tai medvilnės nieko ten neliko visiškai. Nieko neliko. <...> Mes čia tokie keliautojai irgi seniai, tokie kaip aš, jie gal jaunesni už mane, na devyniasdešimt šešiais metais dar ir aš ne toks senas buvau, dar biškį jaunesnis, vieną kartą susirinke, kažkur girdėję, kad užsienyje veikia klubai, žalio supratimo neturėjom, reikia klubą kurt. <...> Aš turiu baidarę, tu turi sau, iš medvilnės porą baidarių ar ten tris, keliaukim. Kam tau to vargo reikia? Man to reikėjo. Paskui aš juos išnekinau, gal dešimt buvo žmonių, pateikiau [baidarių klubo] įstatus, man juos patvirtino. (Jeronimas, Alytaus m., g. 1945 m.)

Medvilnės kombinate įgijęs sporto organizavimo įgūdžius ir turėjęs šiek tiek sporto inventoriaus bei pažinodamas žmones, kuriuos domina baidarių sportas, Jeronimas įsteigė sporto klubą. Be klubo veiklos, edukacinių užsiėmimų: vaikų treniravimo, stovyklų organizavimo, Jeronimas taip pat ėmėsi baidarių nuomos: „pradėjo prašyt vieni per kitus ir tada prasidėjo nuoma. Nu daug kas pradeda kai ką iš niekur nieko, o paskui išsivysto į verslą“. Vyras pabrėžia, kad dabar veiklos apimtys sumažėjusios. Bet, kol kalbėjau su Jeronimu, jam paskambino žmonės, norintys išsinuomoti baidares, bei atėjo du vaikai į treniruotę. Vis dėlto Jeronimas atsimena:

Buvo tokie laikai, aš nežinau prieš kiek, tai aš turėjau dvi priekabas, tai į vieną sukraunu kokias šešias aštuonias baidares, aš vežu, o kitą priekabą [žmona] tempia. Turėjau šešiolika baidarių, tai būdavo, kad per savaitgalį, per vasarą vieną kartą, gal du kartus būdavo pasiimi du tūkstančius litų per savaitgalį. Taip būdavo per vasarą kokius du kartus. O taip, kad ten po tūkstantį, tai žinai. (Jeronimas, Alytaus m., g. 1945 m.)

Asmeninis iniciatyvumas ir aktyvumas, Medvilnės kombinate įgyta sporto organizavimo patirtis ir trys iš „nykstančio“ kombinato pasiimtos baidarės buvo veiksniai, tapę stimulu tolimesniems Jeronimo veiksmams plėtojant baidarių sportą ir nuomą Alytuje. Bet tai jau buvo ne gamybinė veikla, o laisvalaikio paslaugų teikimas.

Žmonių ekonominis elgesys reikšmingai atskleidžia naujų ekonominių vienetų formavimąsi kaip skirtingų kultūrinių sprendimų susiliejimą. Pramonėje dirbusių žmonių sugebėjimas naujoje situacijoje pasitelkti sovietmečio gamyklos materialinius ir intelektualius, profesinius resursus, individualius įgūdžius bei patirtis formavo ekonominių veiklų įvairovę. Anksčiau įgytų patirčių ir žinojimo derinimas su nauja situacija vyko būtent individualiame lygmenyje. Žmonių individualios aktyvios ekonominės veiklos skaldė homogenišką ir standartizuotą sovietinių pramonės įmonių struktūrą. Kitaip tariant, buvusi sovietmečiu suformuota vienalytė aplinka buvo kūrybiškai perinterpretuojama ir transformuojama. Individualus žmonių ekonominis iniciatyvumas, aktyvumas ir judrumas, o ne kolektyvinė veikla darė įtaką socialiniams ir kultūriniais miesto pokyčiams.

4. 3. 4. Gamykla ir jos veiklos įpaveldinimas

Posovietinę deindustrializaciją išgyvenusių miestų kraštovaizdyje matomas ne tik naujų ekonominių struktūrų kūrimasis, bet ir naujos prasmės priskyrimas industrinėms vietoms ir objektams. Lauko tyrimo metu visuose nagrinėjamuose miestuose pastebėtas gamyklų virtimas industrine miesto praeitimi ir atminties vietomis.

Nauja prasmė pramonės įmonėje gamintiems objektams kyla iš individualių iniciatyvų ir žmonių, siekiančių išlaikyti santykį su gamykla, aktyvumo. Plungės mieste susitikau su Artūru. Artūras dirba darbą, nesusijusį su gamybine veikla, tačiau jo tėvas dirbo „Minijos“ liaudies kūrybių gamybos įmonėje. Jis buvo medžio drožėjas. Tik pradėjus pokalbį Artūras parodė, jo žodžiais tariant, „kas liko iš „Minijos“. Tai jo namų kieme esančios trys jo tėvo išdrožinės medinės skulptūros. Vyras skulptūras namo parsivežė ketindamas jas atnaujinti ir išsaugoti:

Prie buvusios „Minijos“ ten Šiaulių gatvė <...> ten stovėjo administracinis pastatas ir administraciniame pastate buvo muziejus, o prie muziejaus buvo skverelis, kuriame buvo tokių [kaip jo tėvo išdrožintų] skulptūrų pristatyta, dabar ten gaila žiūrėt. Aš jau kokia dešimt metų plukuosi, kad miesto čia rajono valdžia priimtų. Čia labai paprastas dalykas, mano manymu. Aš noriu parodyti pavyzdį. Šitas va skulptūras noriu pastatyti prie [tėvo] namo, kuriame jis gyveno, ir tai bus akcentas Plungėje, priminimas apie „Miniją“, nes kas trečias plungiškis praktiškai „Minijoje“ dirbo tada. (Artūras, Plungės m., g. 1950 m.)

Artūras skulptūras įprasmina nevienareikšmiškai. Viena vertus, vyras skulptūras sieja su miesto valdžios požiūriu į industrinę praeitį, pramonės įmonių apleidimu ir nepriežiūra. Kita vertus, Artūras skulptūroms priskiria biografinę bei reprezentacinę prasmę. Pirma, tai jo asmeninis santykis su gamykla, antra, skulptūros pristato visą „Minijos“ pramonės įmonę ir jos veiklą. Vyro siekis – atnaujinti skulptūras ir jas pastatyti savo tėvų kieme – yra lyg neleidimas „Minijos“ pramonės įmonei ir tuo pačiu industrinei miesto praeičiai būti užmirštai.

Ne tik individualūs asmenys siekia išlaikyti gamybinės praeities atmintį, bet miestuose taip pat kuriamos erdvės, kuriose pristatoma gamykla ir jos veikla. Viena vertus, tai šalia pramonės įmonės ar jos pastatuose įkurtos muziejinėmis savybėmis pasižyminčios vietos. Šio tyrimo metu buvo lankytasi Citau mieste, esančiame Vokietijos rytuose, prie pat Čekijos ir Lenkijos sienų. Po Berlyno sienos griūties Citau išgyveno deindustrializaciją. Anglies kasyklos buvo uždarytos, o kasybos paliktos duobės paverstos rekreaciniais ežerais. Viena didžiausių miesto pramonės įmonių, kuri buvo įkurta 1888 m. ir vadinosi „Phänomen“, vėliau pervadinta „Robur“, 1991 m. taip pat nutraukė veiklą. Ši gamykla gamino transporto priemones. Veiklos pradžioje tai buvo dviračiai, vėliau – motociklai, po to – sunkvežimiai. Didelę jos teritoriją užimantis pagrindinis statinių kompleksas visiškai apleistas: sienos aptrupėjusios, apipaišytos, langai išdužę, vietomis nėra stogo, dalis teritorijos aptverta raudonai balta juosta. Tačiau

pramonės įmonė ir jos veikla neužmiršta, apie gamyklos buvimą Citau mieste pasakoja įvairūs skirtingais būdais pateikiami artefaktai.

Einant aplink gamyklai priklausiusius statinius pastebėjau baltą mūrinę būdelę, prisiglaudusią prie apleistų pastatų. Ant būdelės priekinio fasado ryškiomis rudomis raidėmis užrašyta „Robur“, o lange – naujai atrodantis baltas ženklas su užrašu „1888 PHÄNOMEN ROBUR 1991 Fahrzeugbau in Zittau“ (liet. 1888–1991 *Phänomen Robur* transporto priemonių gamyba Citau mieste). Prie būdelės stovi sutvarkytas raudonai baltas „Robur“ markės autobusiukas. Giliau kieme – aprūdiję du sunkvežimiai ir vienas autobusiukas. Už būdelės pastatas virš kurio durų aptrupėjęs užrašas „Robur Werke“ (liet. *Robur* gamykla). Šalia jo prisiglaudęs kelių aukštų gyvenamasis pastatas, kurio pirmame aukšte už vitrininių langų išdėlioti daiktai, susiję su gamykla ir jos veikla. Viena ekspozicijos dalis skirta „Phänomen“ gamyklos įkūrimo ir veiklos pradžiai pristatyti. Ekspoziciją sudaro vokiškai parašytas tekstas, trys dviračiai ir į vieną iš jų atsirėmęs vyro manekenas. Galima suprasti, kad jis vaizduoja gamyklos įkūrėją Gustavą Hillerį. Kitame lange – įvairių gamintų automobilių modelių įrėmintos nuotraukos, degtukų dėžutės su sunkvežimių atvaizdais, leidiniai apie gamykloje gamintas transporto priemones, skirtingos sunkvežimių detalės: lemos, priekinio kėbulo dalys, spidometras, prietaisų skydelis (žr. 9 pav.). Šie daiktai yra tai su kuo siejama „Robur“ gamykla.

9 pav. „Robur“ gamyklos ekspozicija Citau mieste Vokietijoje.

Viešojo miesto erdvėje eksponuojamos „Robur“ gamyklos gamintos transporto priemonės ir atskiros jų detalės yra lyg „šventyklos tipo muziejus“ (plg. Bach 2017: 56). Vienoje vietoje sukrauta pasakojimo nekuriančių, tačiau turinčių biografinį ryšį su vieta, daiktų gausybė. Aplink gamyklą išdėstyti objektai kiekvienam praeiviui rodo, jog toje vietoje kažkada vyko intensyvi sunkvežimių gamyba. Su pramonės įmonės statinių komplekso vaizdu kontrastuojantis „šventyklos tipo muziejus“ yra lyg mėginimas priminti apie industrinę miesto praeitį – mieste veikusią pramonės įmonę ir joje gamintas transporto priemones.

Marijampolės cukraus fabriko muziejus yra kitoks nei „Robur“ gamyklos ekspozicija. Marijampolės cukraus fabriko muziejus – tai veikiančios pramonės įmonės įkurta vieta. Jis įsteigtas ne visiems laisvai prieinamoje erdvėje, bet viename iš cukraus gamyklos pastatų. Visą lauko tyrimo laikotarpį Marijampolės cukraus fabriko muziejus neveikė. Jame esančią ekspoziciją galima pamatyti tik internetinėje spaudoje publikuotose fotografijose³⁶.

10 pav. Marijampolės cukraus fabriko muziejus.

Muziejaus fotografijose išryškėja, jog muziejų sudaro dvi dalys (žr. 10 pav.). Pirmoji – tai fabriko istorinis naratyvas. Muziejuje atkurtas pirmojo direktoriaus kabinetas, atskirai padėtas A. Smetonos fotografinis portretas, ant sienų pakabintos tarpukariu, sovietmečiu ir po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo darytos gamyklos ir jos kasdienio gyvenimo fotografijos. Jose galima matyti fabriko statybas, įkūrėjus, darbininkus, sporto ir muzikos kolektyvus, gamybos

³⁶ Migonytė, Sigita. 2017. Keliaujame po Lietuvą: į Marijampolę – kur iš dangaus byra saldainės, <https://www.vz.lt/laisvalaikis/akiraciai/2017/09/03/keliaujame-po-lietuva-imarijampole-kur-is-dangaus-byra-saldaines#4> [žiūrėta 2022 07 23].

procesą. Muziejuje pabrėžiama cukraus fabriko veiklos pradžia tarpukariu ir jo atsiradimas Marijampolės mieste. Antroji dalis – cukraus gamyba, kuri pateikiama nuo cukrinio runkelio atvežimo į fabriką iki jo tapimo cukraus kristalais. Atskirai išdėlioti ir pakabinti daiktai, į fabriką patenkantys kartu su cukriniais runkeliais: spynos, sprogmenys, įvairūs metaliniai įrankiai. Ant stalų – cukriniai runkeliai: visas augalas, kiek toliau – šiek tiek apvalytas, po to supjaustytas juostelėmis, cukraus gaminimo metu susidarantys syvai, gamybos atlieka – melasa, skirtingi cukraus kristalai. Taip pat pakabintos nuotraukos, kuriose galima matyti šiandieninį gamyklos vaizdą: dirbančius darbuotojus, skirtingas darbo vietas, įrenginius. Visoje muziejaus erdvėje išdėlioti lininiai maišai, kurie atrodo lyg užpildyti cukrumi. Šiame muziejaus naratyve pabrėžiamas gamybinės veiklos unikalumas. Išskirtinis dėmesys skiriamas tarpukario Lietuvoje atsiradusiai naujovei – cukriniam runkeliui, nuo kurio neatsiejama ir cukraus fabriko veiklos pradžia Marijampolėje.

Gamyklų įkurti muziejai, Géraldine Djament–Tran teigimu, per istorinius artefaktus ir elementus formuoja pramonės įmonės tapatybę ir jos pasakojimą (Djament–Tran 2020: 24). Tačiau Marijampolės cukraus fabriko muziejus ne tik konstruoja pramonės įmonės tapatumą, pagrindžiantį muziejinį naratyvą, bet išryškina gamyklos išskirtinumą miesto kontekste. Muziejaus salės centre sukurtas japoniškas sodas iš cukraus. Tarp akmenų išdėlioti įvairūs iš cukraus nulipdyti statiniai: bažnyčia, gyvenamieji namai. Instaliacija susieja cukraus fabriką su miestu. Marijampolė matoma lyg kuriama iš cukraus. Šį sąryšį sustiprina šalia fabriko 2011 m. pastatyta skulptūra cukriniam runkeliui. Muziejus cukraus fabrikui suteikia išskirtinumą ir unikalumą Marijampolės miesto kūrimo procese. Jis fabriką reprezentuoja kaip reikšmingą miesto istorijos dalį, kuri glaudžiai susijusi su cukriniu runkeliu ir jo gamyba. Pramonės įmonė tampa reiškiniu, į Marijampolę atnešusiu tarpukario naujovę ir miestą susiejusiu su modernios pramonės plėtra.

Kita vertus, erdvės, kuriose pramonės įmonė pristatoma kaip industrinė miesto praeitis, randasi muziejuose. 2022 m. gegužės mėn. Alytaus kraštotyros muziejuje atidaryta paroda „KARTU No Kodas 1967–2022“, skirta Alytaus medvilnės kombinatui. Kaip ir „Robur“ gamyklos ekspozicijos ar Marijampolės cukraus fabriko muziejaus atvejais, dalyje parodos pristatoma kombinato produkcija: audiniai ir drabužiai. Kita dalis konstruoja gamyklos, įdarbinusios didelį skaičių darbuotojų, vaizdinį. Ekspoziciją sudaro sienų apatinėje dalyje esančios einančių kojų nuotraukos, aukščiau – Medvilnės kombinato gamybinių patalpų ir jose nusidriekusių staklių bei dirbančių žmonių portretinės fotografijos. Tačiau paroda pasakoja ne tik apie medvilnės kombinatą jo aktyvaus veikimo laikotarpiu, bet taip pat eksponuoja nuotraukas, kuriose fiksuojama šiandieninė kombinato būklė (žr. 11 pav.). Tai nenaudojamos, tuščios patalpos, besimėtančios medžiagos, popieriai, statybinės medžiagos, aprūdiję įrengimai. Prie šių

nuotraukų užrašas – „griūtis“. Paroda apima ir 2019 m. spalio 16 d. padangų perdirbimo gamykloje, įsikūrusioje Medvilnės kombinato gamybinio pastato dalyje, kilusio gaisro nuotraukas. Alytaus kraštotyros muziejuje esanti Medvilnės kombinato paroda nors yra fiziškai atsietą nuo industrinės vietos, tačiau konceptualiai sujungia gamyklos praeitį su dabartine kombinato statinių situacija. Joje Medvilnės kombinatas pristatomas kaip užmiršta miesto industrinė praeitis. Tačiau per muziejinę įprasminimą ir sureikšminimą Medvilnės kombinatas įgyja istorinę ir kultūrinę reikšmę.

11 pav. Alytaus kraštotyros muziejaus paroda „KARTU No Kodas 1967-2022“.

Deindustrializaciją išgyvenusiuose miestuose gamyklų pastatai ir su gamybine veikla susiję objektai įgyja naują prasmę. Miestuose veikusios pramonės įmonės tampa atminties vietomis ir industriniu paveldu, t. y. kultūriniais modeliais, praktikomis ir objektais, kurie aktyviai nenaudojami ir neperduodami kasdieniame gyvenime (Kockel 2007: 21). Kuriami pramonės įmonių muziejai, ekspozicijos ar parodos žymi gamyklos virsmą iš aktyvios, gamybinę veiklą vykdančios, ekonominės struktūros į objektą, pasakojantį apie industrinę miesto praeitį. Sieki įvairiomis formomis išlaikyti gamybinės praeities atmintį galima palyginti su Eeva Kesküla nagrinėjtais Estijoje esančių *Kohtlos* kasyklų ir muziejaus bei pusiau veikiančios kasyklos *Estonia* atvejais. Antropologė pastebi, jog net tais atvejais, kai buvusią pramonę pakeičia nauji ekonominiai modeliai ir naujos prekės, industrinė praeitis niekada nėra visiškai užmiršta. Per kasyklų darbuotojus, muziejus ir prisiminimus atgaivinama industrinė vieta ir pastebimas noras išlaikyti praeitį dabartyje (Kesküla 2013). Taip ir muziejinėmis savybėmis pasižyminčių erdvių kūrimas ir iš individualaus žmonių aktyvumo atsirandančios naujos daiktų, susijusių su gamybine

veikla, prasmės yra siekis industrines vietas ir objektus reprezentuoti kaip reikšmingą šiandieninio miesto gyvenimo dalį. Taigi išlaikyti gamybinę praeitį ir jos atmintį.

4. 4. „Visi nori to savo versliuko“: darbas ir pragyvenimo būdai³⁷

Industrializacija sukuria sutarties principu paremtus santykius tarp darbuotojo ir darbdavio, anot Jonathan Parry, žinomus kaip „standartinio įdarbinimo kontraktas“ (Parry 2018: 2). Tai suformuoja pramonės darbininko priklausomybę nuo darbo už fiksuotą pastovų atlyginimą, kai darbininkas parduoda savo darbą kaip prekę, kad pragyventų: įsigytų maisto, drabužių, būstą ir kt. (Plattner 1989: 382). Deindustrializacija transformuoja ne tik industrializacijos metu susiformavusį požiūrį į darbą, pramonines vietas, bet ir perstruktūruoja darbinius santykius. Deindustrializacijos sukelti reiškiniai – masinis darbo praradimas, darbo vietų už fiksuotą pastovų atlyginimą mažėjimas – suvokiami kaip dramatiškas darbo pokytis (Strangleman 2007: 81) ir gyvenamosios iššūkis. Besikeičiančios darbo ir gyvenamosios aplinkybės, anot Michalo Buchowskio, priverčia žmones plėtoti naujas veiklos formas (Buchowski 2004: 181). Negalėdami rasti reguliaraus, samdomo darbo, jie improvizuoja ir plėtoja neformalias veiklas, apibrėžiamas per „savęs įdarbinimą“ – individualią veiklą (Smith 1989: 301–302) ar praktikas, duodančias pajamų, bet nesusijusias su formaliu apmokamu darbu ir socialinėmis garantijomis (Portes, Walton 1981: 87). Antropologai praktikas, apimančias privačią gamybą, paslaugų teikimą, dėl įvairių priežasčių nepatenkančias į viešus stebėjimus, reguliavimus įvardija *neformalios ekonomikos* terminu (Smith 1989: 294). Kaip Alytaus, Marijampolės ir Plungės miestų gyventojai išgyveno posovietinės deindustrializacijos sukeltus darbo iššūkius? Kokios pragyvenimo formos, kuriomis siekta užsidirbti pragyvenimui ar įgyti papildomų pajamų, buvo plėtojamos šiuose poindustriniuose miestuose?

4. 4. 1. Individualios darbinės veiklos pradžia

Draudimo paslaugas siūlantys kioskai, mažos autodalių parduotuvės ar automobilių pardavimo turgus ir aikštelės, taip pat apleistos, sugriuvusios gamyklos, esančios Marijampolės pramonės rajone, atskleidžia įvykusius ekonominius pokyčius Marijampolėje ir visoje Lietuvoje. Lietuvių antropologijoje posovietiniai pokyčiai neretai pristatomi per žmonių patirtis,

---

³⁷ Šio poskyriaus pagrindas straipsnis: Teleišė, Aušra. 2020. „Visi nori to savo versliuko“: posovietinė deindustrializacija, darbas ir pragyvenimo būdai Marijampolėje, Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos 20(29): 37-59. ISSN 1392-4028, DOI: 0.33918/25386522-2029002. Internetinė prieiga: <https://www.istorija.lt/data/public/uploads/2021/04/2020-lietuvos-etnologija-2029-3-a-teleise-visi-nori-to-savo-versliuko-p.-37-59.pdf>

išgyvenimus uždariant industrines įmones, atskleidžiant, jog kartu su gamykla sugriūna ir darbininkų gyvenimai (Šliavaitė 2010a; Jurčikonytė [Teleišė] 2016). Tačiau tyrimo metu išryškėja ir žmonių aktyvus veikimas, kuriuo siekta įveikti iššūkius, susijusius su darbo ir pajamų netekimu. Lankstumas ieškant darbo ir „savęs įdarbinimas“, kai susikuriama darbo vieta ir vykdoma individuali darbinė veikla, buvo priemonė, padėjusi įveikti posovietinės deindustrializacijos iššūkius. Kitaip tariant, tai buvo būdai pragyventi – įvairūs savarankiškai plėtojami veiksmai ir pastangos, kuriomis siekiama patenkinti būtiniausius poreikius, susidoroti su ekonominės padėties neaiškumu ar pasinaudoti atsiradusiomis galimybėmis (Long 2005: 194). Tai yra individualios neformalios darbinės veiklos. Jos kūrėsi ne tik Marijampolėje, bet ir Alytuje, Plungėje, tačiau Marijampolėje tokios darbinės veiklos išryškėja ne tik kaip laikinas pragyvenimo būdas, bet ir kaip ilgalaikis procesas, formuojantis miesto gyvenimą, kontekstą ir raidą.

Naujų darbininkų formų kūrimąsi posocialistinėse šalyse suintensyvino besiveržianti rinkos ekonomika, prekių trūkumas, atnešęs naujas prekybos ir gamybos galimybes (žr. Humphrey 2002). Visų šiame darbe nagrinėjamų miestų gyventojai atkreipia dėmesį, kad žmonės, siekdami pragyventi susidariusius finansinius sunkumus, „turėjo kažką tai daryt“, „sukosi kas kaip sugebėjo“, „verstis reikėjo“. Aktyvus judėjimas ir dinamiškas ekonominis elgesys – tai faktoriai, lėmę pragyvenimo ir asmeninės gerovės susikūrimą posovietinės deindustrializacijos metu. Visą gyvenimą kultūros srityje dirbanti bei kurį laiką nereguliariai prekiausi, Marijampolėje gyvenanti Elena aiškino, jog buvo ieškoma įvairių išeičių:

Jauna mūsų šeima, vaikai maži ir toks darbas, darbo nėra, atlyginimų nemoka. Parsiveždavai iš Klaipėdos ar iš Panevėžio sūrelių, čia Marijampolėje parduodi, nu va šitaip. Arba pašarų vištom, čia iš savo šeimos patirties. Nu sukdavaisi, reikia prisidurt. Ir ieškai, kur dar sugebi kažką daryt. (Elena, Marijampolės m., g. 1965 m.)

Taigi buvo naudojamosi visomis atsiradusiomis galimybėmis gauti pajamų ar jas padidinti: „Marijampolėje jie čia vis tiek, tuoj čia, kaip sakysim, atsidarė sienos – tai aišku čia visi ėmė važinėti ir prekiauti“ (Benediktas, Marijampolės m., g. 1957 m.). Dažniausi pragyvenimo būdai buvo prekyba ir paslaugų, tokių kaip automobilių ar buitinės technikos remontas, teikimas. Būtent prekyba Lietuvoje įsigytais ar pačių padarytais daiktais užsienio šalyse tapo pagrindiniu pragyvenimo būdu ne tik Marijampolės, bet ir Alytaus mieste. 1993 m. įsigaliojęs bevizis režimas su Lenkija³⁸ sudarė sąlygas neribotam žmonių ir prekių judėjimui. Miestų gyventojai: gamyklų darbininkai ir darbuotojai, mokytojai, kultūros darbuotojai, užsiėmė įvairia prekyba, susijusia su užsienio šalimis, ypač Lenkija ir Vokietija. Atkreiptinas dėmesys, jog miesto geografinė padėtis – buvimas ar ne arti sienos su užsienio šalimi, darė įtaką prekybos apimtims. Nors Plungėje pateikėjai taip pat mini, jog po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo žmonės prekiaavo, tačiau

---

³⁸ Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Lenkijos Respublikos Vyriausybės sutartis dėl bevizinio važiavimo. 1993, *e-seimas.lrs.lt*. <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.11158>> [žiūrėta 2022 0 12].

apie tai kalba neužtikrintai. Atrodo, jog tarp Plungės miesto gyventojų važiavimas ir prekiavimas kitose šalyse nebuvo plačiai paplitęs pragyvenimo būdas. Priešinga situacija susidarė Alytuje, kur miesto gyventojai masiškai važiavo prekiauti į Lenkiją. Alytaus šaldytuvų gamykloje dirbusi, dabar dar teikianti buhalterijos paslaugas pensininkė Ingrida atsimena: „daug kas į Lenkiją važiavo prekiaut. O Jėzau... o Jėzau. Ir aš esu buvus ten, ir sūnus yra buvęs, ir sesuo yra, visi mes ten“ (Ingrida, Alytaus m., g. 1953 m.). Alytaus gyventojai daugiausia prekiaavo cigaretėmis ir iš Medvilnės kombinato audinių namuose siūtomis ar nusipirktomis patalynėmis ar kitais siuviniais. Šalia šios plačiai paplitusios veiklos steigėsi pavėžėjimo paslaugas teikiančios įmonės, pateikėjos įvardintos „turizmo firmomis“. Šios firmos dideliais autobusais veždavo žmonių grupes į Lenkijos turgus. Būtent šalia prekybos Lenkijoje kurį laiką Alytaus mieste kūrėsi kitos individualios veiklos: siuvimas namuose ir transportavimo paslaugos. Kita vertus, Marijampolėje vykusį daiktų ir žmonių cirkuliacija tarp skirtingų šalių išryškėja kaip ilgalaikis ir kompleksiškas reiškinys, įgijęs įvairias apimtis.

Vienu atveju, prekyba buvo pagrindinė veikla, teikianti pajamas. Kitu atveju, prekiaujama protarpiais – pasinaudojama galimybėmis padidinti pajamas. Pirmiausia iš Lietuvos Marijampolėje gyvenantys žmonės į Lenkijos turgus „vežė viską“: pieštukus, kamuolius, žirkles, cigaretes, sukneles, kepures, mezginius, dešras. Vėliau jau pačioje Marijampolėje imta prekiauti prekėmis, atvežtomis iš užsienio, bei maisto produktais. Visa tai buvo parduodama Marijampolės gatvėse, kioskuose, turguose. Tačiau didžiąją dalį Marijampolėje plėtotos prekybos sudarė prekyba automobiliais – vadinamasis „mašininių“ verslas.

Kioskų, mažos apimties parduotuvių, dirbtuvių atsiradimas ir verslumo pradžia Marijampolėje sietina su individualiomis ar šeimos pragyvenimo krizėmis, darbo vietos nestabilumu, noru padidinti pajamas. Galima išskirti kelis veikimo modelius, kaip žmonės ėmėsi plėtoti individualią darbinę veiklą. Pirmasis – individualios veiklos imamasi turimos profesijos ar darbinės patirties pagrindu, kaip buvo minėta ankstesniame skyriuje. Pavyzdžiui, Marijampolėje gyvenantis Juozas, šiuo metu dirbantis mažoje pramonės įmonėje, sovietmečiu dirbo Autoremontu gamykloje³⁹ ir, kaip pats sako, „šiek tiek“ remontuodavo butus. Pats nesiėmė individualios veiklos, tačiau pajutęs, kad vyksta pokyčiai, perėjo dirbti į statybos kooperatyvą, kurį buvo įsteigęs vienas iš „Pramprojekto“ inžinierių. Juozas sakė, jog „visi norėjo kažką geriau gyvent, kažką tai padaryt, stengėsi tų pinigų [užsidirbt]“ (Juozas, Marijampolės m., g. 1961 m.). Žmonės ieškojo geriau apmokamos darbo vietos arba pradėjo dirbti savarankiškai. Taigi kaip Alytaus, taip ir Marijampolės mieste imantis individualios darbinės veiklos buvo įvertinami savi turimi įgūdžiai ir gebėjimai.

---

³⁹ Autoremontu gamykloje taisyti GAZ sunkvežimiai.

Antrasis – neformalios darbinės veiklos, pradėtos sovietmečio pabaigoje, tęsimas. Siekiant užpildyti prekių ir paslaugų trūkumą socialistinėje trūkumo ekonomikoje, susiformavo „antroji ekonomika“, apėmusi nelegalią namudinę gamybą ir privačią prekybą, naudojimąsi gamyklų ištekliais, kontrabandą, paslaugų teikimą (Sampson 1987; Verdery 1996). Tai buvo neformali, nereguluojama ir neteisėta ekonominė veikla, išsivysčiusi dėl to, jog valstybinė ekonomika buvo linkusi ignoruoti vartojimą (Verdery 1996: 27). „Antroji ekonomika“ tapo planinės ekonomikos neatskiriama – papildančiąja, trukdančiąja ar konkuruojančiąja – dalimi (Sampson 1987: 122). Parazitinių santykių su oficialia ekonomika pagrindu funkcionavusi „antroji ekonomika“ veikė kaip individualus problemų sprendimo būdas ir integrali kasdienio gyvenimo dalis, tenkinusi daugumą poreikių (Verdery 1996; Hohnen 2007). Tyrinėjamuose miestuose „antroji ekonomika“ sovietmečiu ne tik užpildė prekių trūkumą ir tenkino miestų gyventojų materialinius ir finansinius poreikius, bet taip pat buvo glaudžiai susijusi su pramonės įmonių veikla. Sovietų Sąjungos laikotarpiu iš gamyklų ir kombinatų, Alytuje gyvenančios moters žodžiais tariant, „visi viską nešė“. „Išnešti“ įvairūs pramonės įmonėse gaminami produktai ar gaminių dalys buvo prekė, kuria prekiaujama mieste, ir veiksnys, skatinęs individualios neoficialios darbinės veiklos namuose atsiradimą. Namų erdvėje gaminta įvairi produkcija: Plungėje iš fabrikinės dirbtinės odos siūtos striukės, kuprinės ar krepšiai; Marijampolėje iš gamyklos putliųjų siūlų megzti įvairūs mezginiai: suknelės, megztiniai, kepurės; Alytuje iš mėsos darytos įvairios dešros, prekiauta šampanu. Plungės ir Marijampolės miesto gyventojai atkreipia dėmesį, jog jų namuose pagamintais gaminiais prekiauta kituose Lietuvos miestuose, Rusijoje ar Jugoslavijoje. Sovietmečiu „antroji ekonomika“ funkcionavo kaip tam tikra verslumo forma, priklausoma nuo konkrečios tame mieste esančios pramonės įmonės, bet tuo pačiu veikė už oficialiosios ekonomikos ribų.

Michailo Gorbačiovo inicijuotos politinės pertvarkos ir ekonomikos reformos sąlygomis Lietuvoje radosi verslumo legalizavimo ir plėtros užuomazgos. Pavyzdžiui, Kauno mieste išskirtos vietos, kuriuose galima realizuoti namuose pagamintą produkciją (žr. Tranavičiūtė 2012). Tačiau dar ir po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo sovietmečiu pradėtos nelegalios veiklos išliko neformaliu papildomų pajamų šaltiniu ar pragyvenimo būdu. Pateikėjai, pasakodami apie pragyvenimo būdus Marijampolėje, pabrėžia, jog „baigėsi Jugoslavijos, ir tas pradėjo važinėti į Vokietiją“. Pasikeitusi politinė situacija paveikė žmonių judėjimo kryptis, apimtis ir prekes. Jugoslavijos kryptis prekybiniais tikslais buvo žinoma ne tik tarp Marijampolės miesto gyventojų, bet ir tarp kitų Lietuvos žmonių (plg. Hohnen 2007). Vis dėlto įtvirtintas bevizis režimas su Lenkija sudarė sąlygas pasiekti kitas Europos šalis bei sąlygojo masinius prekybinius važiavimus: traukiniais, autobusais ar lengvaisiais automobiliais. Alytuje gyvenanti moteris, važiavusios prekiauti į Lenkiją, teigia: „ant sienų į Lenkiją įvažiavimas būdavo kokią vieną parą sėdi ant sienos, eilės lauki“ (Dalia, Alytaus m., g. 1973 m.). Priešingai negu ilgos kelionės į

Jugoslaviją vėlyvuju sovietmečiu, posovietmečiu vykusi žmonių ir prekių cirkuliacija tarp skirtingų šalių tapo reikšmingu ir didelius mastus aprėpusiu ekonominiu reiškiniu.

Marijampolėje gyvenantis Petras (g. 1962 m.), šiuo metu dirbantis vadybininku pramonės įmonėje, yra vienas iš tų žmonių, kuris važinėjo ir prekiaavo ir vėlyvuju sovietmečiu, ir Lietuva atgavus nepriklausomybę. Vienam bendradarbiui pasiūlius, 1993–1999 m. pradėjo iš Vokietijos „varinėti“ ir pardavinėti automobilius Marijampolėje. Buvo „mašininis“. Prieš automobilių „varinėjimą“ Petras kartu su žmona važiuodavo į Jugoslaviją ir pardavinėdavo savo megztus megztnius, kepurėles, gražtus, atsuktuvus, dešras. Petro teigimu, Jugoslavijoje „viską, ką tu pajėgi nusivežti, tą gali parduoti“. Apie galimybę prekiauti Jugoslavijoje taip pat sužinojo iš bendradarbio. Nors tuo metu turėjo „gerą darbą“ – dirbo vienos gamyklos cecho direktoriaus pavaduotoju, tačiau pradėjo prekiauti, nes „čia pinigai, neina jų palikt“. Nors važinėjimo kryptys ir prekiaujamos bei gaminamos prekės (pavyzdžiui, mezginius pakeitė žaislų siuvimas) nuolatos kito, o sužinoti apie naują, Petro žodžiais tariant, „skylę“ reikėjo asmeninių kontaktų, tačiau veiklos – važiavimo ir prekiaavimo – tęstinumas išliko. Verta atkreipti dėmesį, jog didelė dalis „mašininų“, kaip ir Petras, prekiauti automobiliais baigė po 1998 m. Rusijos ekonominės krizės, kuri paveikė ir „mašininų“ verslą. Važinėjama ir prekiaujama buvo tol, kol verslas funkcionavo sklandžiai: nereikėjo investicijų ar koreguoti prekybos modelio.

Aptarti abu modeliai ir jų atvejai atskleidžia dar vieną aspektą – asmenines pažintis. Asmeninės pažintys – giminės, draugai ir kolegos – antropologiniuose posovietinės visuomenės tyrimuose atskleidžiamos kaip būdas, pasitelkiamas siekiant privatizuoti įmones ar kontroliuoti prekių įsigijimą, gauti finansavimą individualiam darbui, apsisaugoti ar išgyventi (Verdery 1996; Humphrey 2002; Heyat 2002; Nielsen 2006). Turimų pažinčių aktyvavimas dažnai suvokiamas kaip vienas pagrindinių būdų išgyventi nesaugumą. Lauko tyrimo metu Marijampolėje asmeninės pažintys išryškėjo kaip „savęs įdarbinimo“ pradžia.

Individualios darbinės veiklos pradžia dažnai buvo ne asmeninė iniciatyva. Iš pateikėjų pasakojimų aiškėja, jog daugelis individualiai dirbti pradėjo paskatinti draugų, kolegų ar giminių. Kitaip tariant, jiems kažkas „pasiūlė“, „išsivežė“, „prikalbino“, „pasiėmė“, „pasišnekino“. Tam tikrais atvejais veiklos procesinis pobūdis ir verslumas skatino plėstis ir įtraukti artimus ar pažįstamus asmenis. Tai atskleidžia Kazimiero, sovietmečiu dirbusio treneriu, vėliau netekusio darbo ir atidariusio kioskelį bei „varinėjusio“ automobilius, o dabar dirbančio mokytoju, pasakojimas:

Išėjau į savo nuosavą verslą. Pradėjom prekiauti. Pradžioj ten giminaitis augino gėles, tai kažkaip taip pakalbino, galima gėles ten, žodžiu, jie ten žydino. <...> į Vilnių veždavo, tai jiems ten sekdavosi tas biznis. Nu ir norėjo, kad daugiau kažkas dar prekiautų, nu tai mus prikalbino. Bandėm mes su tom gėlėm, bet auginom tiktai lauke. Tai anksti pavasarį, kada pražysta narcizai, veždavom ten į turgelį, tai Motinos diena būna, tai dar kažkokios pavasarinės, kurios anksti pražįsta. Tai kažkiek parduodavom, bet tas biznis būdavo labai menkas. <...> Bet, žodžiu, sunki ta pradžia

buvo, kažkiek ten, kažkiek pinigėlių užsidirbdavom. Bet tada dar dirbdavau ir sporto mokykloje, bet kai uždarė tinklinį, o ta mūsų prekybėlė lyg tai tokia vystėsi, pasistatėm kioską, vieną iš pirmųjų Marijampolėje. <...> nu ir prekyvom daržovėm, vaisiais ir smulkiais ten maisto prekėm. <...> To biznio ir ne kažkas likdavo. Bet kada mažai būdavo tos prekybos tinklų, turgelis arba kioskeliai, tai kažkokia apyvarta būdavo. Paskui truputį plėtėmės, tai saldumynai kažkoki, arbatos, kavos ar dar kažkas tai. <...> Šalia to aš gi dar važiuavau į Vokietiją, nes iš Marijampolės ten kas antras važiuodavo prekiauti automobiliais. Aš tik turėjau [įsigijau] teises ir mane išsivežė į Vokietiją. Mane pasiėmė, nes aš vokiečių kalbą mokėjau. O jie tiktai rusų mokėjo, angliškai irgi ten nesusikalbėsi. <...> Tai važiuom jiems padėt susikalbėt, bet po truputį aš įsitraukiau ir su tais automobiliais, manau, kokius penkis metus irgi. Po truputį, ne dažnai, ne stipriai, bet važiuodavom ir grįždavom, nuvažiuodavom ir grįždavom (Kazimieras, Marijampolės m., g. 1954 m.).

Kazimiero pasakojime išryškėja, kad į veiklų tinklą galima įsitraukti, bet dalyvauti nereguliariai ir tik kurį laiką. Kita vertus, veiklą galima plėtoti aktyviai ir ją plėsti. Kazimiero, kaip ir kitų pasakojimas atskleidžia, kad veiklos keitėsi priklausomai nuo paklausos. Be to, tuo pat metu galėjo būti vykdoma ne viena veikla. Viena individuali darbinė veikla plėtojama nuolatos, o kita protarpiais.

Yra ir dar vienas verslumo ir individualų darbą skatinęs aspektas. Alytaus mieste atliktas tyrimas atskleidžia, jog individualios darbinės veiklos plėtojimą lėmė nuosavybės atkūrimas ar įsigijimas. Užsiėmimas augalininkyste po Nepriklausomybės atgautoje žemėje tapo šeimos pragyvenimo būdu, teikusiu pajamas ar maisto produktus. Moteris, iki pat pensinio amžiaus dirbusi Alytaus šaldytuvų gamykloje, atsimena, jog žmonės, kurie neteko darbo pramonės įmonėje, tačiau atgavo savo žemę, važiavo dirbti ar gyventi į kaimus:

Išvažiavo gyvent, tada jau, jau su laiku gi, jau žmonės atgavo žemę, nu kiti išvažiavo vat į ten, jeigu dar liko, sakysim, tėvų namukas kažkoks kur galima buvo apsisot, žinau tokių pažįstamų, jie išvažiavo ir sako po biški ten sako tvarkėmės, ar sodina daržovių, paskui šilauoges sako pasodino. <...> Veždavo ir Alytų yra gamykla, kuri supirkdinėja. Šaldo, fasuoja, ten šaldo ir siuncia į šitą... į Vokietiją, Prancūziją. (Anastasija, Alytaus m., g. 1944 m.) Žemės dirbimas galėjo būti laikina veikla padėjusi išgyventi posovietinės deindustrializacijos sukeltą nedarbą ir nesaugumą, kai savo poreikiams užsiauginami maisto produktai ar dalis parduodama ir taip įgyjamos papildomos pajamos. Tačiau tai taip pat galėjo išsiplėsti į ilgalaikį „savęs įdarbinimą“. Irutė, kuri taip pat anksčiau dirbo Alytaus šaldytuvų gamykloje, ir jos vyras, buvęs Butrimonių paukštyno darbuotojas, dabar užsiima gėlių auginimo verslu. Irutė, pasakodama apie savo, kaip ji vadina, „verslelio“ pradžių ir raidą, pabrėžia žemės turėjimo reikšmę:

Nu tais metais jau reikėjo būt bagotam, kad jau pasiimti sklypą, bet mum nebuvo kur dingt, nebuvo. Niekas nedavė nei bendrabučio, kadangi aš tik viena dirbau šaldytuvuose ir nei bendrabučio. O turėjo būti žmogus su aukštuoju ir, nu kaip pasakyt. O aš tada nebuvau su aukštuoju, nu ir, nei buto niekas nedavė, žodžiu, daryk kaip nori. Tai tada pasiėmiau aš tą. Nu paprasčiausiai šaldytuvų gamykloje užėjau vieną kartą koridoriuje iškelta [žinutė], va, kad duoda šaldytuvų darbuotojams sklypus dalina, nu ir va užsirašiau į eilę, ir davė šitą sklypą, čia kas šeši arai va visų. Nu ir paskui mano vyras dirbo tam paukštyne. Paskui tas paukštynas ten iširo, viskas. Nu tada sugalvojom auginti gėles, nes mes dar čia nusipirkome žemės, va čia priešais. <...> Kadangi turėjom žemės, sugalvojom gėles auginti. Iš pradžių

aš, dar kai nesugalvojom, kad reikia čia šiltnamius statyti, tai <...> auginau gėles verbų rišimui. <...> O vyras, jisai pradėjo auginti gėles. Iš pradžių čia už namo lysvės turėjom tokių vienmečių gėlių, chrizantemų po biskutį, stebėdavom, ką kiti augina, kaip perka turguj. Nu ir pradėjom, pradėjom po biskutį. <...> Nu ir mes daržoves auginom dar, aš ir nepapasakojau, kad mes ir daržoves gi auginom, va čia šitam šiltnamy prie namo, būdavo rišam prieš turgu salotas, svogūnus ir, ir auginom. Dar kaime buvom išsinuomavę žemės, tai auginom pomidorų po du tūkstančius daigų, agurkų po du tūkstančius. <...> Su verbom, su verbom jau čia ėjo mūsų daržovės. <...> Nu ir va, sakau, paskui tai tas daržoves prekiaudavo ir, sakau, paskui pamatėm, kad tos gėlės einasi labiau. Daug geriau už jas eina gaut. Ką mes ten parduodam tų daržovių, <...> kad čia parduodi gėlių, žiūri, kad čia oho kiek pinigų jau. Nu ir už tai paskui pradėjo, jau tada tų daržovių neauginom, auginom tiktais gėles. (Irutė, Alytaus m., g. 1958 m.)

Taigi pasinaudojimas turima nuosavybe – žemės sklypu, tapo individualios darbinės veiklos pradžia. „Savęs įdarbinimo“ aktyvus plėtojimas apėmė ne tik turimo žemės ploto didinimą ar sodinamų augalų pasirinkimą: keitėsi daržovės, lauko gėlės ar gėlės, tinkančios rišti verbas, bet ir buvo stebima aplinka, paklausa ir prisitaikoma prie rinkos poreikių. Kitaip tariant, tokios darbinės veiklos vykdymas apėmė du skirtingus veikimo aspektus: produkcijos pagaminimą ar užauginimą ir jos pardavimą – gamybą ir prekybą. Nors individualios veiklos atsiradimą lėmė poreikis įgyti pajamų pragyvenimui, bet pradėta veikla ir nuosavybės turėjimas tapo tolimesne plėtra, besisiejanti su nuolatinio vyro ir žmonos dalyvavimu gėlių auginime ir pardavime.

Individualios darbinės veiklos pradžios yra skirtingos. Ne visi jas inicijavo ir vykdė vienodai. Į individualią darbinę veiklą buvo įsitraukiama pasinaudojus atsiradusiomis galimybėmis. Ji galėjo būti vykdoma protarpiais arba reguliariai ir aktyviai. Vieni „savęs įdarbinimą“ plėtojo šalia oficialaus nuolatinio darbo kaip papildomas pajamas teikiančią darbinę veiklą. Kiti – netekę darbo. Individuali darbinė veikla buvo ne tik laikinas pragyvenimo būdas, padėjęs įveikti ekonominį nuosmukį, bet taip pat tapo pastoviu ir pagrindiniu pajamų šaltiniu, plėtojama ilgą laiką.

4. 4. 2. „Savęs įdarbinimas“ ir naujų darbo vietų kūrimas

„Vaikeli, kas per pramonė buvo“ (Mykolas, Marijampolės m., g. 1947 m.). Taip sakydamas pensininkas Mykolas, buvęs automatų gamyklos⁴⁰ darbininkas, apibūdino ne sovietmečiu pastatytas gamyklas ir kombinatų, bet verslumu pagrįstus ekonominius procesus, vykusius Marijampolėje Lietuvai atkūrus nepriklausomybę. Mykolo pastebėjimas ir Marijampolės pramonės rajone esantys statiniai ir automobilių pardavimo aikštelės bei turgus, kuriuos sieja veikla, susijusi su automobiliais, atskleidžia, jog prekyba automobiliais apėmė ne tik prekiavimą. Pažymėtina, kad ji sudarė sąlygas kurtis kitoms, šalia prisiglaudusioms ekonominėms veikloms: privačioms automobilių saugojimo aikštelėms, turgui, automobilių remonto, plovimo,

---

⁴⁰ Šitai vadinamas Kapsuko TSRS 50-mečio maisto pramonės automatų gamybinis susivienijimas.

maitinimo paslaugas teikiančioms įmonėms, pardavimų tarpininkams. Kaja Kažmierska pažymi, kad kolektyvinis įsitraukimas į prekybą gali būti įvardytas kaip „bendras verslas“ (Kažmierska 2006: 70). „Bendras verslas“ apima ir mokytojo Jono, kuris visada turėjo nuolatinį darbą, tačiau, siekdamas gauti papildomų pajamų, prisidėjo prie „mašininų“ ir įsteigė kioskelį, pasakojime išryškėjusį naujų darbo vietų kūrimą:

Pradėjo važinėti į Vokietiją, varyti automobilius, kas patys pirmieji, visi susipirko tuos vadinamus tralus labai greitai, nes buvo dideli pinigai, dideli uždarbiai, nes dar ne daug kas važiavo. Aš irgi kaip visada pavėluodavau, nes darbas mano, tai etapas mano buvo į Vokietiją važiuoti per atostogas vasaros. Tai irgi [mane] išsivežė. Tai pirmą kartą aš važiavau, tai nieko tu nežinai, ką pirk, kaip pirk, ten kas jau atkutę, matėm ten, tas žinojo <...>, o mes ten bet ką nusipirkom po mašiną, gryno pelno 200 dolerių liko. <...> Ir taip paskiau, neatsimenu, kiek ten tų metų irgi per atostogas vis važinėdavau į Vokietiją. Būdavo, kad tikrai geri uždarbiai, tikrai geri. Irgi kaip sakau, tas padėjo ta finansine prasme. <...> Ir paskiau aš į tą Vokietiją pradėjau važinėti, žmona be darbo [dirbo automatų gamykloje, buvo atleista] – ką daryt. Čia to darbo toj Marijampolėj, tos įmonės, fabrikai pradėjo užsidarinėti, neypatingai to buvo. Tai sugalvojom, nes tie turgūs buvo Marijampolėje automobilių, čia visoj Lietuvoj, iš Maskvos atvažiuodavo, tampa žinoma ta Marijampolė <...>. Tai išmaščiau, <...> kad reikia aptarnavimo srity toki vadinamą kioską [turguje]. Vieną iš pradžių pastatėm, pastačiau ir žmona pradėjo dirbt tam kioske, teikt maitinimo paslaugas. Maitinimo paslaugas: kava, arbata, karbonadas, cepelinai, čeburekai. Iš pradžių pradėjo kažką daryt pati, bet būdavo irgi tokia niša, niša maitinimo paslaugų, žmonių srautas didelis, tai visi valgė ten ir maisto matėsi didelis trūkumas buvo. Aišku, ir konkurencija greit atsirado, ir kiti žmonės pradėjo kioskelius statytis vienaip ar kitaip. Tai jinai paskui jau pati irgi ieškodavosi kas daro pusfabrikačius, jau pirkdavo, jau pati irgi nedirbdavo. <...> nu bandė pradėt gamint, pradžia nuo kažko tai turi būt, kad tu įeitum į tą versliuką menką toki, kad pati ir karbonadus pati kepė, ir cepelinus pati bandė daryt, bet nu visko nespėjo padaryt kiek reikia. Tai paskui susirado, kas cepelinus daro, po kiek laiko susirado, kas čeburekus kepa, tai vėl ką. Tai tokį ratą. <...> Paskiau pradėjo pati, matė, šakės, nespėja viena, pasisamdė draugę. Tai jau dviese, kaip ir neblogai, ir atsidero kitas turgus paskui Marijampolėje. Tai vieną tą kioskelį turėjom vienam turguj, kitą kitam. <...> Ir taip paskiau dirbo žmona tuose turguose, tuose savo kioskuose. Ir jai irgi gerai gaudavosi. Aišku, reikėdavo, va darbas nuo penkių ryto ar nuo šešių tenai, jį keldavosi, važiuodavo, viską ir dirbdavo, ir samdėsi darbuotoją. Buvom įmonė įsikūrę, įsikūrę individualią įmonę. <...> Ten kažkokius mokesčius reikėjo mokėt, jau net neatsimenu, senas laikas buvo. Ir paskui aš mačiau, aišku, aš nespėjau į tą Vokietiją važinėti, darbas mano, tai atsideriau aš aaa... prie tos įmonės kitą veiklą, reiškiasi, formint pirkimo pardavimo sutartis automobilių. Tai aš po pamokų nuvažiuoju, kiek tenai pats padirbdavau. Ir prieš tai irgi samdydavau žmogų, mokėdavau jam sutartą atlyginimą, a ne, sutartą atlyginimą ir jusiai ten iš ryto mano pamokų laiku jis ten dirbdavo. (Jonas, Marijampolės m., g. 1961 m.)

Jono pasakojimas atskleidžia individualaus veikimo logiką, kurios pagrindu kuriasi naujos darbo vietos ir ekonominės veiklos. „Savęs įdarbinimą“ ir prekiavimo pradžią lėmė asmeninis siekis pagerinti šeimos finansinę padėtį. Vis dėlto tolesnį sprendimą – įsteigti maitinimo paslaugas teikiančią kioskelį – paskatino iš darbinės kasdienybės kylantys poreikiai. Kuriant naują darbo vietą, atsižvelgta ne į žmonos specialybę ar profesinius įgūdžius, bet vadovautasi patirtimi, įgyta dirbant automobilių turguje. Atkreiptinas dėmesys, jog kioskelio teikiama maitinimo paslauga tradiciškai būdinga moterims priskiriamoms pareigoms ir darbams. Taip dalis tradicinės

moteriškos kasdienybės tapo nauja moters darbo vieta, duodančia pajamų. Remiantis dviejų kasdienybių patirtimis – vyro darbo ir moters namų – buvo kuriama nauja darbo vieta.

Kaip galima matyti iš tolesnio Jono pasakojimo, naujos darbo vietos kuriamos vadovaujantis darbinės veiklos logika. Didėjant darbo apimtims ir atsirandant plėtros galimybėms, sandomi kiti asmenys, nebe šeimos nariai. Vadovaujantis darbinėmis patirtimis, kinta veikimo forma: individualius mašinų „varinėjimus“ keičia tralai, kuriems vairuoti sandomi asmenys, ar autobusiukai nuvežti „mašiničius“ į automobilių turgus užsienyje. Jono atveju nebegalėjimas suderinti ilgų kelionių ir nuolatinio darbo mokykloje lėmė veiklos pokyčius. Nors jis priklausė „mašiničių“ verslui, tačiau vėliau jau teikė paslaugas vietoje ir pasyviai – nejudėjo tarp šalių, nevarinėjo mašinų. Vadovaudamasis verslo logika, vietoje savęs įdarbino kitą asmenį ir šitaip sukūrė naują darbo vietą. Taigi randasi naujos struktūros užuomazga, kurioje jau yra darbo pasidalijimas: įdarbintas asmuo gauna fiksuotą atlyginimą, o verslą pradėjęs įkūrėjas tampa darbdaviu – asmeniu, teikiančiu įdarbinimo paslaugas. Vadovaujantis darbinės veiklos ir verslumo logika ne tik sukuriama nauja darbo vieta, bet keičiasi ir darbiniai santykiai.

Verslas, prasidėjęs nuo vieno žmogaus, įtraukia šeimos narius, draugus ir toliau gali plėstis bei pereiti iš neformalios veiklos į formalią. Monika, „mašininio“ žmona, sovietmečiu dirbusi automatų gamykloje, šiuo metu „oficialiai“ dirbanti vyro įmonėje, atskleidžia, kaip pamažu neformali individuali veikla formalizavosi: „turbūt pradžioje nelegaliai, paskui jau ten pradėjo mokesčių inspekcijos eit, ar tu ten dirbi, tai verslo liudijimas, o paskui, dabar jau daug metų tai UAB“ (Monika, Marijampolės m., g. 1966 m.). Jono pasakojime taip pat išryškėja, jog „savęs įdarbinimas“ formalizuojasi, kai darbinė veikla pradedama plėtoti legaliai: mokami mokesčiai, įdarbinami kiti asmenys ir šie gauna atlyginimą. Marijampolės pramonės rajone esančios automobilių pardavimo ir remonto įmonės – tai „mašiničių“ verslo ir šalia jo prisiglaudusių kitų ekonominių veiklų formalizavimo rezultatas ir šiuolaikinio gyvenimo dalis. Taigi atsiradusios darbinės struktūros nėra uždarnos, jos turi tendenciją plėstis ir dėl išskylančių poreikių formalizuotis.

Kita vertus, naujų darbo vietų steigimas nusidriekia ir į kitas, su „mašiničių“ verslu nesusijusias sritis. Tai susiję su bendru vietos verslumu, matomu ir kraštovaizdyje:

Verslo šaka buvo, kuri vertėsi iš mašinų. Taip ir sakiau, Marijampolė – viskas. Nes ir kirpyklos, nu, nes viskas klestėjo iš to, nuo kada klestėjo mašinų verslas. Nu, tai verslininkų žmonos, visi turėjo darbo. <...> Tie, kurie... [aplink įsikūrę] čia verslininkas, čia verslininkas, sekantis namas verslininkas. Visi yra mašininiai. Už šito mašinas taiso ir dabar dar vis taiso. <...> Tikrai, Marijampolė labai, labai su šituo susiję (Monika, Marijampolės m., g. 1966 m.)

Monikos pasakojimas rodo, kad iniciatyvos steigti naujas darbo vietas pirmiausia kyla šeimoje ir su „bendru verslu“ susijusios šeiminiiais ryšiais, o vienu esminių veiksmų, lemiančių ekonominės veiklos sukūrimą ar plėtimą, yra finansinės galimybės ir uždarbis. Apskritai „mašiničių“ verslas

sudarė sąlygas kurtis naujoms darbo vietoms, joms plėstis ir įtraukti kitus asmenis, išsiplėsti už šeimos ribų.

Marijampolės mieste aplink prekybą automobiliais susikūręs „bendras verslas“ yra dinamiškas ir neapsiribojantis viena aiškiai apibrėžta teritorija. Bendras vietos verslumas įtraukė ne tik Marijampolės miesto gyventojus, bet ir žmones, gyvenančius kituose miestuose. Kolektyvinis išitraukimas į veiklą, susijusią su automobilių prekyba, taip pat pastebimas Alytaus mieste, kuris nuo Marijampolės yra nutolęs apie 60 km. Alytaus miesto gyventojai teigia, jog daug žmonių „varinėjo“ automobilius. Vis dėlto mieste buvo „mažos [automobilių pardavimo] aikštelės“, o „visi alytiškiai varydavo į Marijampolę“ (Alfonas, Alytaus m., g. 1970 m.) ar Kauną. Alytaus miestas funkcionavo kaip tarpinė stotelė tarp šalies, iš kurios „parvartytas“ automobilis, ir vietos, kurioje jis parduodamas. Alytus tapo, pateikėjos žodžiais tariant, automobilių „pablizginimo“ vieta, kurioje kūrėsi ir plėtėsi skirtingos darbinės veiklos, susijusios su automobilių sutvarkymu.

Mieste steigėsi automobilių remonto dirbtuvės, kurios specializavosi, Alytuje gyvenančio Arnoldo teigimu, „importinių mašinų“ taisyme. Arnoldas, iš kaimo į Alytų 1996 m. persikraustęs dirbti tokio tipo automobilių remonto dirbtuvėse, atsimena, jog skirtingas paslaugas teikiančios įmonės buvo sutelktos vienoje vietoje:

Šrotas [naudotų automobilių dalių pardavimo vieta] buvo vietoj, galėjai nusipirkti detales ir automatiškai pasikeist. Nu, nu ten buvo suderinta, ten visa, visos tos dirbtuvės reikiškas remontui buvo padaryta to paties šroto, savininko to, bet mes buvom tiktai, nu jis neturėjo ką kam dirbt, tai buvo įleidęs mus, mes trise ten dirbom. Aš ir dar du tokie, vienas autoelektrikas, o mes buvom šaltkalviai. (Arnoldas, Alytaus m. 1964 m.)

Vienas žmogus prekiaavo naudotų automobilių dalimis ir nuomojo patalpas kitiems, kurie užsiėmė automobilių remontu. Vienoje vietoje sutelktos tarpusavyje sąveikaujančios veiklos yra vienijamos „mašinių“ verslo. Kita vertus, prekyba automobiliais plėtė vieno asmens ar žmonių grupės teikiamų paslaugų ratą. Batsiuovys Eugenijus, prašomas draugų ir klientų, pradėjo siūti automobilių salono atnaujinimui reikalingą bėgių perjungimo svirties minkštąją dalį:

Pradžioj pačius pirmus mes pradėjom siūti tuos vadinamus jonukus, greičių dėžės uždangalai, tai ten buvo labai populiariu tuo metu, kai mašinas urmu varydavo iš Vokietijos, ten dabelstas ir taip toliau. Ten tuo metu „Audi 80“ būdavo labai populiarios mašinos ir jų niekur nebuvo nupirkti, čia buvo prieš dar gi kokį dvidešimt metų... Galima sakyti, ateidavo tiesiog ir kaulindavo netgi, kad pasiūti. <...> Tai vienam kitam pasiuvom, draugam, paskui taip tas ratas ir pradėjo, draugai po draugų, vieniem kitiem reikia, nuo to, galima sakyti, prasidėjo, o vat šitie tokie vairai [rodo į dirbtuvėse esantį automobilio vairą] grynai iš neturėjimo ką veikt. (Eugenijus, Alytaus m., g. 1970 m.)

Marijampolės mieste susikūrusios automobilių pardavimo vietos sudarė sąlygas plėstis ir steigtis įvairioms individualioms darbinėms veikloms Alytuje. Alytaus mieste plėtojamų veiklų susietumas su „mašinių“ verslu atskleidžia, jog Marijampolės vietos verslumas yra ne vien lokalinis, bet taip pat tinklinis. Darbinės veiklos pagrindu sukuriama ryšiai tarp skirtingų, tačiau

netoli nutolusių miestų ir jų gyventojų. Poindustrinis ekonominis nuosmukis, atsiliepė žmonių kasdieniam gyvenimui, kita vertus, darbinės veiklos struktūrinė logika, paklausa, žmogiškieji poreikiai yra aplinkybės, kuriose iš individualaus veikimo, iniciatyvios veiklos pereinama į kolektyvinį verslą ir atsiranda nauja ekonominė struktūra. Ši struktūra Marijampolėje kuriasi aplink vieną objektą – automobilį – ir su juo susijusias skirtingas darbinės veiklas ir vietas.

4. 5. Darbo sampratos pokytis: darbas ar „savas verslas“

Sovietmečiu stabilus apmokamas darbas buvo laikomas priešingybe individualiai veiklai ir verslumui. Katherine Verdery pažymi, kad samdomas darbas suvokiamas kaip saugus ir suteikiantis užtikrintą ateitį, priešingai, nei „savęs įdarbinimas“ (Verdery 1996: 215). Pernille Hohnen, atlikusi tyrimą Gariūnuose 1995 m., pabrėžia, jog privati prekyba posovietmečiu sietina su socialistine spekuliacijos samprata – nelegaliais, neteisėtais ar amoraliais veiksmais, dėl to suvokta kaip „ne darbas“ ar „netikras darbas“, asocijuojama su sėdėjimu ar laikina veikla, kuriai nereikia specialaus pasirengimo (Hohnen 2001; Hohnen 2007). Vis dėlto, jos manymu, prekybos kaip moraliai ir socialiai problemiškos veiklos supratimas gali būti sietinas su tuo, kad „tokia veikla nebuvo (dar) įvertinta kaip profesija“ (Hohnen 2007: 117).

Remiantis Pernille Hohnen pastebėjimu būtų galima teigti, kad iki šiol prekyba yra moraliai, socialiai problemiška veikla, nes ir šiandien pateikėjai neapibrėžia jos kaip profesijos, kuriai reikalingi specialūs įgūdžiai. Vis dėlto Alytaus ir Marijampolės miestuose, kur prekyba kurį laiką buvo masiškas pragyvenimo reiškiny, pateikėjai pažymėdavo, jog ne kiekvienas gali prekiauti: „mes neprekiavom. Ne prekeiviai“ (Marija, Marijampolės m., g. 1960 m.), „turbūt mes ne biznieriai“ (Agnė, Alytaus m., g. 1966 m.). Paaiškindami, kodėl neprekiavo ar prekyba netapo pagrindiniu pragyvenimo šaltiniu, pateikėjai pabrėžia asmenines savybes. Prekiavimas siejamas su įgimtais, o ne išmoktais įgūdžiais: „pas vieną žmogų vat yra sugebėjimas, jis kažkur tai prekiauna, jis kažkur tai eina, o kitam duok tu in rankas viską – jis nesugeba“ (Arnoldas, Alytaus m. 1964 m.). Nesugebėjimas įvertinti savo atlikto darbo ar sukurto produkto pinigine išraiška taip pat sąlygojo savęs traktavimą „ne prekeiviu“ ar „ne biznieriu“. Alytuje gyvenanti buvusi mokytoja, siekdama pagerinti finansinę situaciją užsiėmė drabužių siuvimu, tačiau atsimena, jog „labai sunku būdavo pasakyt tą kainą, kiek aš ten noriu, tai dažniausiai mano labai tas menkas būdavo uždarbis. Dažniausiai ach, tu čia jau kiek duosi“ (Kotryna, Alytaus m. g. 1963 m.). Taigi būti prekeiviu reiškia „turėti gyslelę“ ar „talentą“ – būti gudriam ir mokėti pasinaudoti galimybėmis – tai „asmeninės moralinės savybės“ (Weber 1997: 58). Priešingai, nei aiškina Pernille Hohnen, šios savybės ir pati veikla nėra vertinama kaip amorali. „Savęs įdarbinimas“ suvokiamas kaip būdas, kuriuo galima susikurti asmeninę gerovę. Alytaus ir Plungės miestų

gyventojai apie prekybą kalba kaip apie įprastinę darbinę veiklą, kuria galima užsidirbti pragyvenimui ar padidinti pajamas, o Marijampolėje gyvenantys žmonės apie prekiavimą ir verslumą pasakoja su tam tikra pagarba. Pagarbos elementas atsiranda „savęs įdarbinimą“ konceptualizuojant kaip ilgalaikę veiklą, įvertinant sunkumus ir pačią darbo raidą, kai pradėjus nuo smulkios prekybos vėliau įsigyjamos gamyklos, įsteigiamos įmonės, prekyvietės. Pensininkė Danutė, sovietmečiu dirbusi Marijampolės gamybiniam susivienijime, vėliau pakeitusi ne vieną darbovietę, nurodo pastangų svarbą:

Buvo kaimynų mergaitė, jau nu technikumą baigus, bet taip jau su darbu striuka, bet ji tiek jau norėjo gyvent. Tai ji raskladūškę nusipirkusi ir ant tos raskladūškės savo veiklą pradėjo turguj. Paskui į Turkiją važinėt, užuolaidas vežt ir suklestėjo. <...> Jai ten kokia teta davė tokį namioką, kad tom užuolaidom užsiimt. Grynai tėvų, tėtis <...> tą mergaitę nuveža su ta raskladūške į turgu, ji išsidėsto tas savo užuolaidas, o dabar kioskelį ji turi ir namą pasistačiusi iš užuolaidų. Ir dar dabar iš tos Turkijos veža tas užuolaidas (Danutė, Marijampolės m., g.1947 m.).

„Gyslės turėjimas“ apibūdina ne tik gerą prekybininką, bet ir verslininką. Visuose tyrinėjamuose miestuose išryškėjo, jog žodžiai „verslininkas“ ir „prekybininkas“ ar „verslas“, „biznis“ ir prekiavimas vartojami kaip sinonimai. Marijampolėje gyvenanti pensininkė Jadvyga, visą gyvenimą dirbusi trenere, tačiau po Nepriklausomybės atkūrimo protarpiais neformaliai prekiavusi, taip pat nedaro skirties:

Jie gudručiai <...>, tuos kamuolius ir brangiai pardavė, gerai užsidirbo ir greitai, ir jie sau vaikšto po tą turgu. O aš, kai man pasakė, kad ten pieštukų, te vėl kokių šūdukų prisipirkau, žinai, dar pinigų prisiskolinus, ir sėdžiu aš tam. O šita mergos ten, jau jos irgi tokių pačių prisipirkė ir sako: „Trenere, iš jūsų vagia.“ Žinai, atsisuku – jau ten kažkas tai neša man. Nu aš, aš nesu, nu visiškai esu tokia, kaip pasakyti, nu tikrai ne verslininkė, neturiu jokios gyslės. Ten mane gali apgaut ant, ant bileko. <...> Tai parsivežiau kažkiek tų kapeikų. Paskui jau gudrėji, jau gudrėji. (Jadvyga, Marijampolės m., g. 1948 m.)

Pernille Hohnen teigimu, verslas, kitaip nei prekyba turguje, suvokiamas labiau kaip darbas nei nedarbas (Hohnen 2001: 75). Pateikėjams sugretinant verslą ir prekybą išryškėja įvykęs darbo sampratos pokytis.

Pateikėjų pasakojimuose vartojama „verslo“ sąvoka yra platesnė nei prekyba *per se*. Viena vertus, verslas suvokiamas kaip „savęs įdarbinimas“. Šiuo atveju sąvoka apima ne tik prekybą ar paslaugų teikimą kaip veiksmą, bet ir nurodo nuosavybę – „turėti savo“ įmonę, parduotuvę, kioską ar gamyklą. Pabrėžtina, jog pateikėjai neakcentuoja skirtumo tarp žmogaus, kuris yra įsigijęs ar įkūręs gamyklą, ir, pavyzdžiui, automobilių ar cigarečių prekeivio. Šiuos asmenis, turinčius konkretų objektą kaip savo nuosavybę ir užsiimančius tam tikra individualia veikla, sieja „savo verslo“ plėtojimas: „Jis dirbo Pieno konservų kombinate, valdiškame darbe, o paskui pradėjo savo verslą... Nu ir vien tuo pasijuto labai, kad galėjai savo turėt“ (Monika, Marijampolės m., g. 1966 m.). Plungės mieste gyvenanti pensininkė Evelina, kuri kartu su savo vyru po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo pradėjo plėtoti skirtingas darbinės veiklas, visas jas įvardija kaip „savo verslas“: „ten tokią parduotuvę, paskui kavinukę, paskui dar. Paskui savo televiziją tokią

ten darėm kabelinę, kabelius [vyras su draugu išvedžiodavo po daugiabučius]. <...> Dar dabar aš užsiimu nuomos verslu“ (Evelina, Plungės m., g. 1951 m.). Taigi pateikėjai nedaro skirties tarp „verslo“ ir „savo verslo“. „Savo verslas“, kaip ir prekyba, siejamas su „asmeninėmis moralinėmis savybėmis“ (Weber 1997: 57) – aktyvumu, iniciatyvumu: „tikrai visi žinojo tą versliuką, kas netingėjo, nesėdėjo, tas galėjo važiuot“ (Petras, Marijampolės m., g. 1962 m.), taip pat savarankiškumu ir nebijojimu išmėginti skirtingas veiklas siekiant susikurti asmeninio gyvenimo gerovę. Alytuje gyvenanti moteris, baigusi prekybos mokyklą, po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo kurį laiką „turėjusi kelias parduotuvukes“, o jas uždarius plėtojusi tinklinę prekybą arba marketingą⁴¹, teigia, kad „arba tu eini su kažkokiu srautu, plauki pasroviui, arba tu ieškai galimybių ir tas galimybes išnaudoji. Aš jas išnaudojau, taip sakyčiau, įdomiai“ (Ugnė, Alytaus m., g. 1958 m.). Kita vertus, jau Petro žodžiuose išryškėja, jog Marijampolėje verslas gali nurodyti bendrą veiklos sritį, pavyzdžiui, „mašinių“ ar „garažinių“ verslas. Šia prasme „verslas“ suvokiamas kaip įvairios veiklos, vienaip ar kitaip susijusios su tam tikru objektu ar vieta, kurioje dirbama. „Mašinių“ verslas apima automobilių „parvaramą“, pardavimą, kitas teikiamas paslaugas: draudimą, sutarčių sutvarkymą, apgyvendinimą. O „garažinių“ verslas – tai darbai, vykdomi individualiuose automobilių garažuose, dažniausiai įvairios automobilių remonto dirbtuvės. Žmonės, plėtojantys „savo verslą“, įvardijami kaip verslininkai – asmenys, pasižymintys veiklumu ir gudrumu bei galintys įgyti tam tikrą vardą: „mašininis“, „garažinis“. Taip įvardijant verslai išskaidomi ir tuo pat metu skirtingos darbinės veiklos, susijusios su automobilių prekyba, sujungiamos į vieną bendrą visumą.

Konceptualizuojant „savęs įdarbinimą“ kaip verslą, prekyba ir įvairių paslaugų teikimas įgyja socialinį pripažinimą. „Savęs įdarbinimas“ nėra tik pragyvenimo būdas ar individuali darbinė veikla, jis apibrėžiamas plačiau: kaip „savas verslas“, individualus aktyvumas, iniciatyvus savarankiškas darbo vietos susikūrimas, užsiėmimas darbine veikla ir nuosavybės turėjimas. Kitaip tariant, skirtingais būdais vykdomas „savęs įdarbinimas“ tampa suvokiamas kaip pragyvenimo būdas ir įprastinė darbinė veikla, kuri siejama ne su profesiniais įgūdžiais, bet su asmenybės bruožais ir savybėmis.

---

⁴¹ Prekybos forma, kurioje nesuforuojama fizinė parduotuvė, o pardavimus vykdo nepriklausomi prekybos agentai, įtraukiantys į prekybos tinklą kitus asmenis. Pasitelkiami grupiniai ar asmeniniai prekių pristatymai, palaikomas asmeninis pardavėjo ir pirkėjo kontaktas ir ryšys. (Blažulionienė 2008: 23–24)

5. POINDUSTRINĖS REALIJOS IR „ŽALIO MIESTO“ VIZIJOS

Etnografinio lauko tyrimo metu netikėtai iškilo pramonės ir gamtos santykio aspektas, sureikšminęs „žalio miesto“ perspektyvą. Tačiau poindustriniame mieste „žalio miesto“ vizijos turi skirtingas formas ir reikšmes. Tokie miesto žalinimo projektai, kaip daržininkystė (Maurer 2020), naujų parkų kūrimas (Newman 2015) ar „žaliosios“ strategijos naudojimas (Holgensen, Malm 2016), yra skirtingų socialinių aktorių – miesto gyventojų ir planuotojų – būdai, kuriais siekiama įveikti poindustrinį miesto ir asmeninio gyvenimo nuosmukį bei „pervaizduoti“ (Newman 2015: XV) poindustrinį miestą. Kita vertus, jame atsirandanti gamta yra ne tik bendruomenės susitelkimas ir miesto erdvės atgaivinimas (Veenam 1998; Sokolovsky 2010; Istenič 2016; Gulin Zrnić, Rubić 2018), ar požiūrio į miesto gamtą klausimas (Traphagan 1998; Trigger, Head 2010; McCumber 2017), bet ir gamtos „sugrįžimas“ į poindustrinius griuvėsius (Simmel 1958; Edensor 2005; Chelcea 2015). Skirtingi miestai gamtai suteikia skirtingas funkcijas ir reikšmes.

5. 1. Požiūris į pramonę poindustriniame mieste

Miestuose, išgyvenusiuose posovietinę deindustrializaciją, pramonės plėtros ir jos ateities klausimas vis dėlto išlieka aktualus. Pramonės rajono infrastruktūros gerinimas ir vystymas, esamų pramonės įmonių plėtra ar naujų steigimas tapo daugelio diskusijų, svarstymų, projektų ir planų objektu. Šis klausimas itin ryškiai atsiskleidžia miestų savivaldybių pateikiamuose informacinio pobūdžio tekstuose ir oficialiuose teisiniuose dokumentuose. Kas dešimt metų miestų savivaldybės rengia kompleksinius teisinius dokumentus – miesto strateginės plėtros planus, kuriuose suformuluojamos miesto raidos gairės, svarbiausi miesto gyvenimo aspektai ir jų tarpusavio sąveika. Felixas Ringelis atkreipia dėmesį, jog miesto planavimo dokumentai paprastai atsako į esminius miesto ateities klausimus ir pateikia projektuojamą jos vaizdinį (Ringel 2020: 137–140).

Naujausias Alytaus miesto strateginės plėtros planas, numatantis miesto vystymo kryptį iki 2030 m., atitinka pasaulines šiuolaikinio miesto tendencijas ir Lietuvos Respublikos ministerijos suformuluotas darnaus vystymo gaires, kuriose pabrėžiamas miesto, darančio mažą poveikį aplinkai, kūrimas (žr. *World cities report 2020*; *Darnaus vystymosi tikslų...* 2019). Alytaus miesto savivaldybės parengtame dokumente formuojama Alytaus kaip „tvariai augančio galimybių miesto“ (*Alytaus miesto savivaldybės...* 2021: 5) vizija. Išskirtinis dėmesys skiriamas žalio ir tvaraus ar darnaus miesto idėjai, kuri išvystoma per skirtingus aspektus: švarios ir saugios aplinkos sukūrimą, žaliųjų erdvių tolygų išdėstymą, gamta pagrįstų sprendimų taikymą

tolimesnėje miesto raidoje (*Alytaus miesto savivaldybės...* 2021). Pramonė miesto ekonomikos kontekste paminima vos kelis kartus. Industrinė infrastruktūra ir veikiančios pramonės įmonės suvokiamos kaip esama gyvybinga miesto dalis, sudaranti palankias sąlygas tolimesniam ekonominiam miesto augimui. Savivaldybės darbuotoja, komentuodama miesto strateginį planą, atkreipė dėmesį, jog mieste „pramonės tu nepakeisi, čia visą laiką bus. Sprendimų ekologinių ar dar kokių reikia“. Naujausiame Alytaus miesto plėtros dokumente matomas radikalus posūkis, kai judama nuo miesto ateities siejimo su pramonės plėtra link miesto gyvenimo ir gamtos tarpusavio ryšio kūrimo ir „žalio miesto“ vizijos.

Ankstesniame Alytaus savivaldybės parengtame strateginiame plane, kuris numatė miesto plėtrą iki 2020 m., reikšminga miesto augimo dalimi laikyta pramonė. Šiame dokumente teigiama, kad Alytus – tai pramonės miestas, kuriame yra išvystyta infrastruktūra ir kvalifikuota darbo jėga (*Alytaus miesto plėtros...* 2014: 46). Tolimesnė miesto industrializacija sieta su bedarbystės ir demografinių problemų sprendimu: „pramonės plėtra ir naujų darbo vietų steigimas galėtų pritraukti jaunos specialistus sugrįžti ar atvykti dirbti ir gyventi į Alytų“ (*Alytaus miesto plėtros...* 2014: 6). Taigi Alytus traktuotas kaip vystomas pramoninis miestas, kurio ateitis priklauso nuo intensyvios gamybinės veiklos vykdymo. Siekiant toliau formuoti pramoninį miestą, įkurtas Alytaus pramonės parkas – šiauriniame pramonės rajone išskirta teritorija su įrengta infrastruktūra, kurioje besikuriančioms įmonėms iki šiol taikomos mokesčių lengvatos. Šios industrinės teritorijos sukūrimas, kaip pateikiama Alytaus pramonės parko leidinyje, yra siejamas su gilių miesto pramonės tradicijų tęsimu⁴².

Nors naujausiame strateginiame 2030 m. Alytaus miesto plane deklaruojama „žalio miesto“ vizija, tačiau Alytaus miesto savivaldybė ir toliau skiria išskirtinį dėmesį „pramonės tradicijų“ tęstinumui. Alytaus miesto savivaldybė ir meras pateikia viešumai išskirtinai daug žinių apie esamų gamyklų plėtrą bei trumpai pristato kiekvieną naują įmonę, planuojančią įkurti gamyklą Alytuje. Pristatant įmonę aprašoma jos vykdoma gamybinė veikla ir akcentuojamas planuojamos įmonės dydis: užimamas plotas, pastatų ir sukuriamų darbo vietų skaičius, įmonės plėtra ateityje. Kuo stambesnė įmonė, tuo labiau jos reikšmingumas pabrėžiamas. Esamų pramonės įmonių plėtra bei naujų statyba Alytaus miesto savivaldybės yra suvokiama kaip svarbus veiksnys, kuriantis darbo vietas ir nulemiantis miesto augimą, gyvenimo gerovę bei „geresnę ateitį“. Kiekvienas naujas industrinis objektas Alytaus mero *Facebook* pranešimuose pristatomas kaip „didelis laimėjimas“ miestui. Taigi naujų pramonės įmonių įsikūrimas yra norima ir skatinama veikla Alytaus miesto teritorijoje. Oficialiuose dokumentuose suformuluotos „žalio miesto“ vizijos kontekste ir toliau tęsiama pramoninio miesto tradicija.

---

⁴² Alytaus pramonės parkas, Alytus: Alytaus miesto savivaldybė. <http://www.alytus-industrial-park.eu/failai/leidiniai/APP_LEIDINYS_A4_lt.pdf> [žiūrėta 2022 04 26].

Marijampolės, kaip ir Alytaus, savivaldybės strateginės plėtros plane darni aplinka yra prioritetinga sritis. Tačiau ji suvokiama kaip žaliosios ir aplinką saugojančios komunalinių paslaugų infrastruktūros gerinimas (*Marijampolės savivaldybės strateginis...* 2021). Išskirtinis dėmesys skiriamas pramonės plėtrai. 2018 m. Marijampolėje buvo atidaryta moderni Danijos kapitalui priklausanti langų ir lauko durų gamykla, planuojanti įdarbinti 1000 darbuotojų. Spaudoje ši gamykla vadinama „gamybos milžine“, o jos kompleksas – didžiausias Lietuvoje. Atidarymo įvykis buvo svarbus miestui ir jo raidai. Jis įvardytas „istorine akimirka“⁴³. Atidaryme dalyvavo Lietuvos valstybei ir Marijampolės miestui svarbūs asmenys: Lietuvos Respublikos Ministras Pirmininkas, VšĮ „Investuok Lietuvoje“ vadovai, Danijos Karalystės ambasadorius Lietuvoje, UAB „Dovista“ generalinis direktorius, Marijampolės savivaldybės merė, jos patarėjas. Gamyklos atidarymas ir numatoma plėtra Marijampolės savivaldybės yra laikoma veiksniu, prisidedančiu prie miesto ekonominio augimo ir gyvenimo kokybės gerėjimo⁴⁴. Kaip Alytuje, taip ir Marijampolėje, pramonė ir jos plėtra yra suvokiama kaip reikšminga miesto gyvenimo ir jo ateities dalis.

Plungės rajono savivaldybės parengtame plėtros dokumente, priešingai negu Alytaus ir Marijampolės miestų atvejais, Plungė laikoma pramonės ir gamybos centru. Akcentuojamas industrinės teritorijos ribų išplėtimas, infrastruktūros sukūrimas ir atnaujinimas bei būtinybė sudaryti sąlygas pramonės vystymui (žr. *Plungės rajono savivaldybės...* 2020; *Plungės rajono pramonės...* 2021). Savivaldybės darbuotojas, komentuodamas Plungės miesto plėtros dokumentus, pastebėjo, jog jau 2008 m. buvo numatyta, kad miesto pramonė išaugs 3 ar 4 kartus. Jis pabrėžė, kad šiuo metu numatomas ne tik pramonės rajone esančių tuščių plotų užstatymas, bet ir industrinės teritorijos ribų išplėtimas. Apskritai vyras pastebi, jog Plungės pramonė „dabar šiuo metu atsigavus yra“. Taigi pramonė matoma kaip vis dar kuriama Plungės ekonominė sritis.

Alytaus, Marijampolės ir Plungės miestų strateginės plėtros dokumentuose numatomas skirtingas ryšys tarp pramonės ir miesto raidos. Vienuose pramonė išlieka svarbia miesto ekonominio vystymosi dalimi, kituose išryškinamas darnios aplinkos, darnios plėtros aspektas ar „žalio miesto“ vizija, o pramonė kuriasi tik šalia. Tačiau savivaldybės ir toliau skiria išskirtinį dėmesį naujų gamyklų kūrimuisi mieste. Miesto erdvės socialinėje gamyboje gamyklų statymas

---

⁴³ Istorinė akimirka: Marijampolėje oficialiai veiklą pradeda gamybos milžinė UAB „Dovista“. 2018, *marijampole.lt*. <<https://www.marijampole.lt/naujienos/4/istorine-akimirka-marijampoleje-oficialiai-veikla-pradeda-gamybos-milzine-uab-dovista:8766>> [žiūrėta 2022 04 26]; UAB „Dovista“ gamykla jau turi direktorių. Planuose - didesnis darbuotojų skaičius. 2018, *marijampole.lt*. Marijampolės savivaldybė. <<https://www.marijampole.lt/naujienos/4/uab-dovista-gamykla-jau-turi-direktoriu-planuose-didesnis-darbuotoju-skaicius:8549>> [žiūrėta 2022 04 26].

⁴⁴ Marijampolėje investuotojams kuriamos patrauklios sąlygos. 2020, *marijampole.lt*. Marijampolės savivaldybė. <<https://www.marijampole.lt/naujienos/4/marijampoleje-investuotojams-kuriamos-patrauklios-salygos:9860>> [žiūrėta 2022 04 26].

ir plėtra yra svarbus miesto įvykis. Pramonės įmonių atsiradimas išlieka reikšmingu veiksmu, kuriančiu miesto gerovę ir užtikrinančiu miesto būtį ir jo ateitį.

5. 2. Ekologinė – industrinė nelaimė: pramonė ir gamta

2019 m. spalio 16 d. Alytuje įvykusi ekologinė – industrinė nelaimė – padangų perdirbimo gamyklos gaisras, buvo netikėtas, destabilizuojantis įvykis Alytaus miesto gyvenime. Antropologai teigia, jog nelaimė yra ne statiškas ir izoliuotas, o laike ir erdvėje besitęsiantis ir atsiskleidžiantis reiškinys (Fortun 2001: 7; Button 2010: 17; Faas 2016: 14). Tai ir produktyvus įvykis (Bond 2013: 707), sukuriantis sąlygas pertvarkyti besikeičiančią pasaulio tvarką, kurią ji išryškina (Fortun 2001: 10). A. J. Faasas teigimu, nelaimė yra destabilizuojantis procesas, kurio poveikis tęsiasi ir pasibaigus pirminiam incidentui (Faas 2016: 14). Ji daro įtaką kultūrinėms modifikacijoms (Oliver-Smith, Hoffman 2002: 20). Industrinis kraštovaizdis ir jame dėl žmogaus veiksmų kylančios nelaimės palieka pėdsakus gamtoje, statytinėje aplinkoje ir žmogaus kūne (Draus 2009; Broto 2017; Shapiro 2015; Murphy 2017; Loher 2020). Alytuje įvykusi ekologinė – industrinė nelaimė – tai naujas gyvenimo formas, prasmes ir reikšmes kuriantis reiškinys, aktualizavęs santykio tarp gamtos ir pramonės klausimą mieste.

5. 2. 1. „Košmaras“: gaisras padangų perdirbimo gamykloje

2019 m. spalio 16 dienos naktį Alytaus pramonės įmonėje, įsikūrusioje buvusio Medvilnės kombinato gamybinio pastato dalyje, dėl saugos taisyklių nesilaikymo kilo didelio masto gaisras⁴⁵. Ši gamykla įvardijama kaip „viena didžiausių padangų perdirbimo įmonių Baltijos šalyse.“⁴⁶ Padangų perdirbimo gamykla, esanti šiauriniame Alytaus miesto pramonės rajone, degė 10 dienų, o pačios gaisravietės sutvarkymas užtruko daugiau negu keturis mėnesius. Apdegusios padangos, įvairūs degėsiai, pelenai, apdegęs betonas ir keramzitas, gumos likučiai, neaiškios cheminės medžiagos tvarkytos iki 2020 m. kovo pabaigos⁴⁷. Gaisras apėmė kelių dešimčių tūkst. kv. metrų plotą, o lokalizavus liepsnas – 5 tūkst. kv. metrų teritoriją, kurioje buvo sandėliuota apie

⁴⁵ Alytaus apylinkės teismas atvertė „Alytaus gaisro“ bylą. 2021, *alytaus.teismai.lt*. Alytaus apylinkės teismas. <<https://alytaus.teismai.lt/naujienos/alytaus-apylinkes-teismas-atverte-alytaus-gaisro-byla/278>> [žiūrėta 2022 04 26].

⁴⁶ Dėl didžiulio gaisro padangų perdirbimo įmonėje aplinkosaugininkai dirba pavojaus režimu. 2019, *am.lrv.lt*. Lietuvos Respublikos aplinkos ministerija. <<https://am.lrv.lt/lt/naujienos/del-didziulio-gaisro-padangu-perdirbimo-imonėje-aplinkosaugininkai-dirba-pavojaus-rezimu>> [žiūrėta 2022 04 26].

⁴⁷ Mosteikaitė, Alma. 2020. „Toksika“ gaisravietę jau sutvarkė. Dėl rūsiuose likusių medžiagų reikia tyrimų, *Alytaus naujienos* Nr. 34 (13410): 1–2.

1880 tonų panaudotų atliekų – padangų. Alytuje įsikūrusioje padangų perdirbimo gamykloje kilęs gaisras pripažintas 5–ta aukščiausio lygio nelaime Lietuvoje.

12 pav. Padangų perdirbimo gamyklos gaisras Alytuje.

Gaisrą gesino 324 ugniagesiai, įskaitant Ugniagesių gelbėtojų mokyklos kursantus ir savanorius. Gesinimo procese dalyvavo ne tik Alytaus, bet ir Lazdijų, Marijampolės, Varėnos, Druskininkų, Prienų, Kauno ir Vilniaus ugniagesiai. Kiekvieną dieną gaisravietėje vidutiniškai dirbo 46 ugniagesiai⁴⁸. Netikėtai sutiktas pasienietis, atliekantis tarnybą Ignalinoje, tačiau ekologinės – industrinės nelaimės metu budėjęs Alytaus priešgaisrinėje gelbėjimo stotyje, teigė, jog Alytaus gaisras „buvo visų reikalas“ (Liudvikas, apie 40 m.). Gaisras padangų perdirbimo įmonėje buvo iššūkis ir dramatiška patirtis ne tik miestui ir jo gyventojams, bet ir ugniagesiams. Gesinimą apsunkino pastato konstrukcija, sudėtingas priėjimas prie gaisravietės, griūvantis stogas. Gesinant susidurta su vandens stygiumi. Keli vandens telkiniai, iš kurių buvo semiamas vanduo, beveik išseko, gaisrininkams ir miesto valdžios atstovams teko ieškoti alternatyvių vandens šaltinių:

Šiluminių tinklų bala jau tuščia, Gulbynė irgi. Šiuo metu vandens gauname iš Medvilnės balos. Jeigu pritrūktų vandens būtų visai riesta. Tačiau šiandien pasitelkėme buvusius medvilnės darbuotojus, kurie aprodę senus vis dar turimus patalpų brėžinius patarė pabandyti nusileisti į rūsius, o ten didžioji gaisre naudojamo vandens dalis užtvindžiusi juos. Net palengvėjo, gesiname tuo pačiu vandeniu, kuris yra rūsyje ir vėl jis grįžta atgal, todėl vandens tikiuosi nepritrūks ir aplinkai žala bus mažesnė. (Alytaus miesto meras, Facebook 2019 m. spalio 20 d.)

⁴⁸ Gaisras Alytuje: įvykių eiga. 2019, *vrn.lrv.lt*. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija. <<https://vrn.lrv.lt/lt/nauijienos/gaisras-alytuje-ivykiu-eiga>> [žiūrėta 2022 04 26].

Taip pat trūko sunkiasvorės technikos: betono karpymo žirklių, ekskavatorių, papildomų apšvietimo stulpų, respiratorių. Arvydas, dirbantis ugniagesiu apie 8 metus Alytaus priešgaisrinėje gelbėjimo valdyboje, į gaisravietę atvyko ne savo tarnybos metu, t. y. laisvadienį. Vėliau dėl patirto išsekimo ir pervargimo buvo išvežtas į ligoninę. Jis pastebi, jog gaisras padangų perdirbimo gamykloje buvo sudėtingas ir išskirtinės reikšmės įvykis:

Nu žiauroka iš tikrųjų buvo, kai baigiamųjų, kaip sakau, vyrukai dirbo su paprastom statybininkų kaukėm šitom, kur žinai, plastikinė užsimauna, bet ten filtrai ne, nenormalūs man atrodo. <...> Didžiausia iš tikrųjų kas buvo, kas tekę matyt. Nu ir su kolegom kalbėjau, tai pasakojo irgi tą patį, kad sako nu daugiausia, žiauriausia tai, ką matė ir, kaip sako kiti, kas ten daugiau virš 25 metų dirba, sako, tokio dar nematė ir sako, nu kaip ir visi sakom ir sakysim, tikrai dar daugiau nenorėtume tokio dalyko pamatyt daugiau. <...> Nu žinai, kvapas, kvapas, kaip sakau, tas visas ten gumos degančios, tai žiauru, ta prasme, čia viską plūkis, čia ugnis, kaip sakau, sunkieji metalai, ką paskui organizmuose rado, dioksinai visoki, visas šūdas ir panašiai. O nenorėtume tai dėl ko? Už tai, kad ilgai truko, kad reikėjo, kaip sakau, nu tu ateini ir tu žinai, kad tu dirbsi nuo 7:30 iki 7:30 – parą laiko, žinai, čia nebus, kad ten keturias valandas padirbai, žinai, paskui parvažiavai, keturias valandas pamiegojai, pagulėjai, paskui vėl išvažiavai. Ten buvo taip, kad atėjai, atėjai ir dirbi net ne komandoj <...> Nu žiauru, žiauru, galiu pasakyt, ta prasme tikrai, kad buvo už tai, kad supranti <...> Dar girdėjau dar, dar buvo tokių vietų, kada krito stogas ta prasme ir tu ten kažkur tai netoli dirbi ir paskui – bum, supranti, kad net žemė sudreba, žinai, nu tikrai ne, ne, ne juokas. Ir kai paskui sakau ten biškelį, nu penktadienį tai viskas apgesinta buvo, ta prasme, tai matėsi supranti tie grobai, nu tai kas tie grobai, sienos, žinai, kaip sakau, iš tos trachinės, sukritusios visos, nu ir, ir taip sakau, žinai, visoki metalai styrantys, išsibarstę. (Arvydas, Alytaus m., g. 1990 m.)

Gaisro padangų perdirbimo gamykloje gesinimas reikalavo specifinių įgūdžių, nebūdingų įprastiniam gaisro gesinimui, bei išskirtinės gaisrininkų ištvermės ir atsargumo.

Pirmąją gaisro perdirbimo padangų gamykloje dieną Alytaus mieste buvo paskelbta savivaldybės lygio ekstremali situacija, o po dviejų dienų – Alytaus rajone. Rekomenduota uždaryti langus, uždengti šulinius ir nenaudoti jų vandens maistui ruošti, būti gerai izoliuotose ir uždaroje patalpose, jeigu reikia naudoti apsaugines priemones. Taip pat rekomenduota, o vėliau ir uždrausta vykdyti veiklą įmonėse, veikiančiose šiauriniame Alytaus pramonės rajone. Gaisro metu trys mobilios laboratorijos, iš kurių dvi paskolino Lenkija, nuolatos tikrino Alytaus miesto oro užterštumo rodiklius. Iš viso buvo atliktos 2766 oro, vandens ir grunto ėminių analizės⁴⁹. Užgesinus gaisrą padangų perdirbimo gamykloje pateiktos naujos rekomendacijos, nurodančios, jog teritorijose, kuriose jautėsi smogo ir degėsių kvapas, draudžiama valgyti lauke buvusias daržoves, vaisius, uogas, mėsos ir pieno produktus, kiaušinius. Patarta nežvejoti Nemune ir kituose telkiniuose, patenkančiuose į užterštą teritoriją. Taip pat buvo sunaikinti užteršti maisto

---

⁴⁹ Vertinant gaisro UAB „Ekologistika“ padarinius atliktos 2766 analizės. 2019, *old.gamta.lt*. Aplinkos apsaugos agentūra. <<https://old.gamta.lt/cms/index?rubricId=89b417cb-e37e-4926-b8a5-645cb4a0c7e7>> [žiūrėta 2022 04 26].

produktai – išpiltas pienas⁵⁰. Pateikėjai pasakojo, jog kilus gaisrui skubėjo nurinkti lauke augančias daržoves, o gaisro metu buvusias darže bijojo valgyti:

Buvau porų prisiauginusi ten už šiltnamio, paskui nesuvalgėm nei tų porų, bijojom, dar taip nemažai. Tai čia labai jautėsi, varė ta puse, tai jau jie nukentėjo, kur gyvulius laiko pievose viskas, žiauriai nukentėjo. Kai pylė tą pieną, tai baisu. (Irutė, Alytaus m., g. 1958 m.)

Alytaus miesto gyventojai gaisro padangų perdirbimo gamykloje sukeltą aplinkos užterštumą stebėjo ir gamtoje. Batsiuovys Eugenijus atsimena keistą paukščių elgesį:

Auga vyšnia, kiekvienais metais tą vyšnią špokai nulesdavo, o šimet – ko jie nelesa jos, visos vyšnios kabo, prisirpę, juodos, gražios, taip ir liks ant žiemos. Ir vieną vakarą špokai sulėkė, po vieną vyšnią pabandė, ant žemės numetė ir nuskrido. Tai kodėl taip yra? (Eugenijus, Alytaus m., g. 1970 m.)

Michelle Murphy pastebi, jog cheminis užterštumas neturi aiškiai apibrėžtų ribų. Ji teigia, kad tai, kas nutinka su vandeniu, taip pat atsitinka ir su viskuo, kas su juo susiję, įskaitant ir žmogų (Murphy 2017: 497). Oro užterštumas taip pat daro įtaką visiems, esantiems santykiyje su juo. Gaisro metu paskleistos žmogaus sveikatai kenksmingos dalelės cirkuliavo ore, kuris turi sąlytį ne tik su pačiu žmogumi, bet ir su augalais ir gyvūnais, vandeniu ir žeme. Ne gaisro faktas, bet jo sukeltas matomas ir užuodžiamas užterštumas, tapęs aplinkos dalimi, kėlė baimę Alytaus gyventojams ir susirūpinimą dėl savo ir kitų sveikatos.

Apie gaisrą padangų perdirbimo gamykloje sužinojau tą pačią dieną per rytines žinias. Alytuje apsilankiau savaitgalį, kai mieste dar buvo įvesta ekstremali situacija, o iš gaisravietės kilo šviesūs, balti dūmai. Buvo šilta, saulėta rudenio diena. Važiuodama iš Vilniaus į Alytų pasirinkau maršrutą, vedantį pro šiaurinį pramonės rajoną, tačiau įvažiavimas į pramonės rajoną buvo užtvirtas, o du policininkai, dėvintys apsaugines veido kaukes, kontroliavo ir saugojo kelią. Važiuojant toliau link miesto centro pastebėjau, jog gatvėse, dviračių ir pėsčiųjų take, aikštėse beveik nėra žmonių. Vėliau pateikėjai pasakojo, jog tuo metu mažiau vaikščiojo, „sėdėjo“ namie ar „pabėgo“, „išvažiavo“ iš Alytaus. Elvina, dirbanti pramonės įmonėje ir stebėjusi, kaip į jos darbovietės langus, kaip pati sako, „eina“ dūmai, pasakojo, kad su visa šeima išvažiavo į kaimą: „Tėvai jau buvo išvažiavę, tai išsivežėm [močiutę]. Nenorom jinai, aišku, amžius jau buvo virš devyniasdešimt, bet išsitįsėm be kalbų.“ Maršrutas, kuriuo Elvina su šeima važiavo į kaimą, taip pat buvo kruopščiai parinktas. Stengtasi išvengti bet kokio kontakto su dūmais. Mergina atsimena, jog „ratais kvadratais važiavom, kad tiktai išvengti to važiavimo per dūmus. Vietoj 120 kilometrų gavosi 200“ (Elvina, Alytaus m., g. 1991 m.). Gaisras padangų perdirbimo gamykloje buvo baisus įvykis, o baimė patirti užterštumo keliamą pavojų sveikatai buvo labai stipri ir skatino imtis atsargumo priemonių – rinktis ne įprastą kelią ar patogumą, bet saugumą. Ne tik miesto gyventojai, kurie gyvena ar dirba netoli gaisravietės, bet ir toliau nuo įvykio vietos esantys

---

⁵⁰ Pinkevičienė, Saulė. 2019. Džiaugsmą dėl užgesinto gaisro keičia labai neramios žinios apie pieno ir galimai vandens, dirvožemio užterštumą dioksinais, *Alytaus naujienos* Nr. 122 (13352): 5.

žmonės, siekdami išvengti gaisro „baisumo“ – taršos poveikio sveikatai, išvyko iš Alytaus. Moteris, gyvenanti priešingoje miesto dalyje negu šiaurinis pramonės rajonas, teigė, jog negalėdama „užsidaryti“ namuose, taip pat išvažiavo iš Alytaus:

Aš žinau, kad aš išvažiavau į Kazlų Rūdą pas mamytę ten trim naktim ar kiek ten, kad jau kaip tą visą baisumą jau čia va... Tai pabėgau, jo, pabėgau, nes vat sakau dėl to šuniuko, žinai [nusiųjuokia]. Nes žmogus tai gali, o šuniukui reikia eit į laukutį. Tai vat į mišką važiavau, paskui kelias dienas miške buvau. (Gabrielė, Alytaus m., g. 1960 m.)

Alytaus miesto gyventojai pabrėžia, jog tomis dienomis buvo „baisu“, o gaisras – „žiaurus“ (žr. 12 pav.). Ekologinę – industrinę nelaimę jie apibūdina kaip „košmarą“, „siaubą“, „pragarą“, „peklą“ ar „velnio duobę“. Apibūdinami gaisro „baisumą“ ir pavojingumą Alytaus miesto gyventojai pirmiausia akcentuoja kūniškus pojūčius, ypač kvapą. Gaisro metu miesto gyventojai jautė „smarvę“, „didelį smogą“, „baisų kvapą“, buvo „sunku kvėpuoti“, „gerklę peršti“, „gerklę, akis graužė“, o ant šaligatvių „matėsi juodi suodžiai“. Nicholas Shapiro pastebi, jog būtent kūnas yra vienas pagrindinių užterštumo jutiklių, o nepatinkantis kvapas – pirminis užterštumo rodiklis (Shapiro 2015: 374–375). Morta, gyvenanti netoli pramonės rajono, kelionę namo gaisro metu apibūdino kaip „baisumą“:

Keletą kartų tikrai buvo link mūsų pusės [Putinį mikrorajono prie Gulbynės ežerėlio], nes vieną kartą... nu ne vieną kartą ten keli momentai buvo trumpi, ruožai tokie, kad tiesiog nemoku pasakyti, koks kvapas buvo, o vieną kartą pati iš stoties, „Maximos“ parėjau, iš parduotuvės, tai, žinokit, neturėdama nieko, šaliką ant burnos laikiau, kad... pykino. <...> Toks, toks kvapas, baisus kvapas buvo. Nežinau, kaip jisai ilgai, nes net ne peškom, o bėgom aš jau ten bėgau namo, kad žinokit, nu tiesiog pykino. Jo, jo tas taip buvo. Jausmas buvo nekoks, tikrai nekoks jausmas. Ir atrodė ta savijauta, kad būtų lyg tai koks tolygu karui, ta savijauta tokia. (Morta, Alytaus m., g. 1958 m.)

Gaisrą gesinusiems ugniagesiams vėliau buvo atlikti sveikatos tyrimai, kurių metu nustatyta, jog dauguma patyrė įvairių sveikatos problemų, dažniausiai kvėpavimo sutrikimus⁵¹, kraujyje taip pat aptiktas sunkiųjų metalų: chromo, arseno, aliuminio, kiekio padidėjimas⁵². Jiems pažadėtas didesnis medikų dėmesį ateinančius dvejus – trejus metus⁵³. Ekologinės – industrinės nelaimės metu Alytaus miesto gyventojai ir gaisrą gesinę gaisrininkai savo kūnais patyrė gaisro „baisumą“ ir aplinkos užterštumą.

Gaisrą padangų perdirbimo gamykloje būtų galima palyginti su nelaimė pramoniniame Bhopalio mieste Indijoje, kai nesaugiai suprojektuota ir neprižiūrėta amerikiečių pramonės įmonė 1984 m. išleido chemikalus į orą, kurie sužalojo dešimtis tūkstančių, o nužudė tūkstančius žmonių. Nors apimtys ir aukų skaičius reikšmingai skiriasi, bet abi – Bhopalio ir Alytaus miestų – nelaimės „žymi industrinės tvarkos pavojų“ (Fortun 2012: 446). Ekologinė – industrinė avarija Alytuje

⁵¹ ELTA. 2019. Marius Buitkus: 7 iš 10 ugniagesių, dirbusių Alytaus gaisre, randama sveikatos sutrikimų, *Alytaus naujienos* Nr. 127(13357): 4.

⁵² Mosteikaitė, Alma. 2020. Gaisrą „Ekologistikoje“ gesinusių ugniagesių kraujyje – pavojingi aliuminio, chromo ir arseno kiekiai, *Alytaus naujienos* Nr. 3(13379): 3.

⁵³ Mosteikaitė, Alma. 2019. „Gesindami gaisrą rizikavome saugiai, nors mūsų profesija tikrai nėra saugi“, *Alytaus naujienos* Nr. 125(13355): 4.

peržengė gaisravietės ir pramonės rajono ribas. Pramonės įmonė, įgavusi ekologinės – industrinės nelaimės formą, įsiveržė į gyvenamąsias ir poilsio teritorijas Alytaus mieste. Buvimas lauke, kasdienės praktikos, tokios kaip ėjimas į darbą, parduotuvę ar laisvalaikio praleidimas žaliuose miesto vietose tapo pavojingomis ir grėsmę keliančiomis veiklomis. Gaisras padangų perdirbimo gamykloje buvo iššūkis gyvenimui mieste ir kiekvienam Alytaus miesto gyventojui.

5. 2. 2. Ekologinės – industrinės nelaimės įveika ir visuomenės susitelkimas

Viešajame diskurse gamtinės katastrofos pateikiamos atskiriant aukas, nepajėgias susidoroti su pavojinga situacija, nuo valstybinių institucijų ir nevalstybinių organizacijų, teikiančių priemonės nelaimės iššūkiams įveikti (Dove, Carpenter 2008: 21). Kitaip tariant, yra įsitvirtinęs požiūris, jog nukentėjusios bendruomenės neturi priemonių įveikti nelaimę (Waddell 2008: 223). Antropologai kritikuoja tokį požiūrį išryškindami adaptacijos aspektą. Jie teigia, jog pažeidžiamos bendruomenės sugeba prisitaikyti prie pasikartojančių gamtinių katastrofų ir sukuria priemones joms įveikti. Įgytos žinios gali būti panaudojamos siekiant sumažinti nelaimių daromą žalą ir gyvenimo pažeidžiamumą, o pati nelaimė, jos keliamas pavojus ir atsakas į ją įtrauktas į bendruomenės gyvenimą ir jos organizavimą (Oliver–Smith 2020; Dove, Carpenter 2008). Bendruomenės, gyvenančios vietose, kuriose gamtinės katastrofos yra cikliškas reiškinys, išplėtoja prisitaikymo prie aplinkos būdus. Tačiau negamtinės, kitaip vadinamos technologinės nelaimės, atsiranda iš kultūrinius parametrus turinčių aplinkybių ir „visada yra už ciklinių laiko schemų ribų“. (Oliver–Smith, Hoffman 2002: 20). Kadangi technologinės nelaimės kyla ne iš gamtos, o dėl žmonių klaidos ar neatsargumo, jos reikalauja paaiškinimų ir gali sukelti radikalius pasaulėžiūros pokyčius (Button 2020: 123). Kiekviena tokia nelaimė yra naujas ir netikėtas gyvenimo iššūkis, kuris kvestionuoja egzistuojančią tvarką ir kelia pokyčio, o ne prisitaikymo poreikį.

Gaisro padangų perdirbimo gamykloje metu Alytaus miesto gyventojai nesusitaikė su pavojinga ir baisia situacija. Jie aktyviai dalyvavo ekologinės – industrinės nelaimės įveikimo procese. Gaisro metu Alytaus mieste atsirado įvairios iniciatyvos ir siūlyta įvairi pagalba. Miesto gyventojų įsitraukimą į gaisro gesinimo procesą reikšmingai atskleidžia socialiniame tinkle *Facebook*, konkrečiai, Alytaus miesto mero paskyroje kiekvieną gaisro dieną skelbti įrašai ir juos sekantys komentarai. Tai buvo pagrindinis informacijos šaltinis, pateikiantis gaisro padangų perdirbimo gamykloje situaciją ir gesinimo eigą, kylančius sunkumus bei atskleidžiantis miesto gyventojų reakcijas ir patirtis. Ekologinės – industrinės nelaimės metu socialiniai tinklai tapo ne tik informavimo priemone, bet ir tam tikra dalyvavimo forma, kai stebima situacija, siūloma pagalba, buriamasi į grupes ar inicijuojamos akcijos.

Ekologinės – industrinės nelaimės įveikimas suprastas kaip visų miesto gyventojų atsakomybė. Prie gaisro gesinimo prisidėjo ir buvę gaisrininkai, ir ugniagesiai savanoriai – asmenys, dirbę ne savo pamainos metu. Alytuje gyvenanti mergina savo *Facebook* sienoje pasidalino įrašu, patvirtinančiu, kad nelaimės įveikimas priklausė nuo individualių asmenų, savanoriško įsitraukimo:

Jaunėlis brolis [Vardas Pavardė], kuris ten gesina po tarnybos kaip savanoris. Kartu kaip savanoris ten gesina ir mano tėtis [Vardas Pavardė]. Nors buvo apdovanotas už ilgametę tarnybą, visą gyvenimą pašventęs gaisrinei, o po reformos priverstas išeiti iš pareigų. Tačiau tokios tragedijos atveju pamiršti nuoskaudas, palieki šeimą, dedi sveikatą ir tvarkai svolačių mėšlą. Dėl savo vaikų, dėl anūkų, žmonių, mamų, draugų, dėl mūsų visų – esamų ir būsimų. (*Facebook* 2019 m. spalio 19 d.)

Eiliniai miesto gyventojai ir įmonės siūlėsi prisidėti prie gaisro gesinimo įvairiais būdais. Ne vienas teigė galintis atvažiuot į gaisravietę ir fiziškai padėti gesinti ugnį. Po Alytaus mero pasisakymais *Facebook* paskyroje vyrai rašė: „Ar reikia vis dar pagalbos? Bent 2 žmonės nori į pagalbą jums“, „Turiu laisvą savaitgalį, gal reik vyriškos pagalbos – darbo nebijau, galiu kasti, šluoti ir t.t. 100 km man ne atstumas, jei tik reiks vyriškų rankų – parašykite, suorganizuosiu pilną automobilį vyrų. Laikykites, mes su Jumis!“ Prie vieno žmogaus siūlymo prisijungdavo ir kiti asmenys, prašydami informuoti kilus poreikiui: „Jeigu ką duok žinią. Bandysim jungtis“, „Kooperuosimės lauksiu žinutės“. Eiliniai žmonės ir įmonės taip pat siūlėsi atvežti reikalingą techniką ar įrangą, kaip meras viename iš *Facebook* įrašų, teigė „savo nuosavus automobilius, kopėčias, respiratorius, krautuvus, ekskavatorius ir daugybę kitų dalykų“. Įmonių vadovai Alytaus miesto merą informuodavo apie galimybę nemokamai suteikti paslaugas:

Mano įmonė [pavadinimas] atliekam aukštalpių darbus, jei reikia pagalbos aukštuminiams darbams kreipkitės pagalbesim. Gal reikia užlipti ant stulpu ar pastato stogo ir šviestuvus sukabinti, susisiekit ir pagalbesim kuo galėsime nemokamai! Nereikes daryti jokių viešu pirkimu ar dar kokios nesąmonės. (Vyras, *Facebook* 2019 m. spalio 21 d.)

Gaisro gesinimo metu žmonės ir įmonės nešė įvairius valgius ir gėrimus gaisravietėje dirbantiems žmonėms. Gyventojai nešė „tai, ką turėjo namuose“: lašinius, duoną, dešreles, pyragus, tortus, medų, žuvį ir kt., maitinimo paslaugas teikiančios įmonės – įvairius užkandžius: kibinus, sausainius, šokoladinius batonėlius, kavą ar mineralinį vandenį. Nors Alytaus miesto savivaldybė pasirūpino ugniagesių maitinimu, tačiau savanoriškas aprūpinimas maistu buvo masiškas reiškinys nelaimės metu. Alytaus miesto savivaldybė išplatino pranešimą, kuriame gyventojai raginami nebenešti maisto į gaisravietę:

Mieli alytiškiai, ugniagesiai gelbėtojai nuoširdžiai dėkoja Jums už į gaisravietę atvežtus maisto produktus ir įvairiausių gardumynus. Skanumynų jau aštuonias dienas gaisravietėje plušantys ugniagesiai turi tiek, kad nebespėja jų suvalgyti, todėl prašome maisto jiems nebevežti. Dar kartą ačiū Jums už rūpestį, pastangas ir nuoširdumą! (Alytaus miesto savivaldybė, *Facebook* 2019 m. spalio 23 d.)

Maistas buvo ne tik maitinimas, bet ir draugiškumo bei padėkos išraiška. Taip gyventojai ir įmonės, savanoriškai teikdami ir siūlydami pagalbą, aplink save būrė ir kitus.

Pagrindinės iniciatyvos suvaldant ekologinę – industrinę nelaimę ėmėsi Alytaus miesto meras, gaisro metu dirbęs kaip paprastas darbininkas. Jis aktyviai skleidė informaciją apie gaisro gesinimo procesą *Facebook* paskyroje, dalyvavo įveikiant ir suvaldant Alytaus mieste kilusią nelaimę. Dėvėdamas gaisrininkų uniformą lankėsi gaisro vietoje, prisidėjo prie situacijos valdymo ir dirbo štabe, įkurtame šalia gaisravietės. Kartu su savo komanda ieškojo reikalingos gaisro gesinimo technikos ir įrankių: apsaugos priemonių, kuro, ekskavatorių, dronų, pastatų brėžinių, mobilių šviestuvų, taršą matuojančių stotelių, galinčių pagreitinti ir palengvinti nelaimės įveikimą ir suvaldymą. Viena iš savo pasisakymų jis teigė: „Aš vėl imu telefoną į rankas ir skambinu visiems kam tik išmanau, prašau, kad prikeltu savo buldozerininką ar traktoristą, kad paskolintu techniką, kad padėtų“ (*Facebook*, 2019 spalio 21 d.). Alytaus meras pats vaikščiojo po pramonės įmones, kurios, nepaisydamos rekomendacijos sustabdyti darbą, tęsė veiklą. Jis reikalavo, jog gamybinė veikla būtų nutraukta, o darbuotojai pasišalintų iš pramonės rajono: „Visiškai truko kantrybė, nes Pramonės parke kai kurių įmonių vadovai vis dar verčia žmones dirbti. Einu tiesiai į tas įmones ir reikalauju griežtai baigti darbus“ (*Facebook*, 2019 m. spalio 19 d.). *Facebook* įrašus komentavę žmonės tokią Alytaus mero veiklą, kai, komentatorių žodžiais tariant, „pats visur dalyvavo, nevadovavo iš kabineto“, įvardija kaip „realų darbą“, kuris yra priešingybė politiko darbui, asocijuojamam su patogiu sėdėjimu. Alytaus meras – politikas – gaisro padangų perdirbimo gamykloje metu tapo vienu iš Alytaus miesto gyventojų, savanoriškai įsitraukusių į gaisro gesinimą ir aktyviai jame dalyvavusių.

Prie gaisro padangų perdirbimo gamykloje įveikimo vėliau prisidėta įvairiais būdais išreiškiant dėkingumą žmonėms, tiesiogiai dalyvavusiems gaisro gesinime. Įmonės ugniagesiams ir savanoriams siūlė nuolaidų ar nemokamų paslaugų sveikatos atstatymui po gaisro gesinimo kaip atsidėkojimą už jų atliktą darbą. Tai buvo SPA, abonementai Alytaus miesto baseine, apgyvendinimas, maitinimas, apsilankymas įvairiuose renginiuose. Įmonės viešai skelbdavo apie siūlomą paslaugą ar pramogą ugniagesiams, kaip antai, BC „Žalgiris“ apie dovanojamą nemokamą apsilankymą varžybose informavo socialiniame tinkle *Facebooke*:

Dėkojame vyrams už jūsų ryžtą ir darbą bei kviečiame apsilankyti „Žalgirio“ arenoje Eurolygos rungtynėse, kur lapkričio 21 d. žalgiriečiai žais prieš Belgrado „Crvena Zvezda“ komanda. Kautra pasirūpins papildomais „Žalgirio ekspresais“ ir ugniagesiu transportavimu į Kauną. Ačiū Jums už Jūsų darbą ir iki pasimatymo arenoje! (BC „Žalgiris“ Kaunas, *Facebook* 2019 m. spalio 23 d.)

Atsidėkojimas kvietimais į įvairius renginius buvo gausus. Kaip viena pateikėja, kurios draugė yra gaisrininko žmona, juokaudama pasakojo: „tai jau Dieve mano, nespėjom eit į teatrą nemokamai. Nu vis duodavo tiem gaisrininkam pakvietimų, tai vis parneša, tai vis einam ir einam, einam ir einam“ (Violeta, Alytaus m., g. 1962 m.).

Siekiant prisidėti prie gaisro gesinimo ir išreikšti padėką gaisravietėje dirbantiems asmenims buvo inicijuotas finansinės paramos ugniagesiams fondas. Vienos Alytaus pramonės rajone įsikūrusios įmonės savininkas, norėdamas paaukoti tam tikrą pinigų sumą, pasiūlė atidaryti banko sąskaitą, kuri būtų skirta rinkti lėšas ugniagesiams premijuoti:

Kvėpuojant padangų degėsiams užterštu Alytaus oru ir stebint didvyrišką ugniagesių darbą, kilo idėja. Pabandome realiai, o ne vien tik gražiais komentarais viešoje erdvėje, prisidėti prie šios neeilinės katastrofos naikinimo padarinių visi. Atidarykime gaisravietėje dirbančių ugniagesių premijinį fondą, į kurį galėtų visi pervesti paramą ir ji būtų išdalinta ugniagesiams premijų pavidalu. Manau Alytuje yra pakankamai sėkmingai dirbančių įmonių, kurios tikrai gali paskatinti pajuodusius nuo dūmų ir nuovargio vyrus. Prašysime mero ir priešgaisrinės tarnybos vadovo pagalbos administruojant šią pagalbą. Pradžiai įmonė Viltukas skirs 1000€ įnašą. Mes galime susivienyti sunkiomis akimirkomis. Jei idėja neras pritarimo, mes vienašališkai skirsime šį įnašą, kaip premiją, nuotraukose klūpančiam, bet neparklūpdytam gaisrininkų pulkininkui. (Vyras, Facebook 2019 spalio 20 d.)

Alytaus miesto savivaldybė, reaguodama į miesto gyventojų ir įmonių iniciatyvą, atidarė sąskaitą. Individualūs asmenys ir įvairios Lietuvos įmonės: prekybos centrai, industrinės ar draudimo kompanijos, aukojo įvairias pinigų sumas, siekdamos premijuoti ugniagesius ir „ekstremalios situacijos likvidatorius“ bei prisidėti prie ekstremalios situacijos išlaidų apmokėjimo. Buvo paaukota 214 tūkst. 496 eurai, iš kurių 174 tūkst. 570 eurų skirta ugniagesiams premijuoti, o 39 tūkst. 926 eurai – ekstremalios situacijos likvidatoriams⁵⁴.

Ekologinė – industrinė nelaimė kaip destabilizuojantis įvykis palietė visus Alytaus miesto gyventojus, tačiau jos įveikimas taip pat sutelkė visus: gaisrininkus, eilinius gyventojus, merą. Antropologai pastebi, jog nelaimės yra produktyvios ir gali sukelti naujų politinių, ekonominių ar socialinių darinių formavimąsi (Button 2010: 11), idėjų ir požiūrių atsiradimą bei sklaidą (Fortun 2001) ar tapti platforma, aplink kurią kuriasi moksliniai, politiniai ir etiniai projektai (Bond 2013). Vis dėlto, pirmiausia, nelaimė yra naujas impulsas, skatinantis elgesio pokyčius. Tai, kaip žmonės reaguoja ir susidoroja su nekasdieniu, destabilizuojančiu įvykiu, yra naujų elgesio modelių atsiradimas. Gaisro padangų perdirbimo gamykloje įveika buvo kolektyvinės pastangos, kurių metu siekta atkurti įprastą Alytaus miesto gyvenimą. Žmonių susitelkimas – tai vienas iš nelaimės produktyvumo aspektų.

5. 2. 3. „Alytus turi išlikti žaliu, švarių miestu!“

Antropologai, akcentuodami nelaimės poveikį ir įtaką ilgalaikėje perspektyvoje, atkreipia dėmesį, jog tai įvairiomis trajektorijomis vykstantis procesas. Davidas Loheris tyrinėdamas, kaip darbininkai ir mažo Italijos miesto Kazale Monferatas gyventojai supranta ir vertina „žalojančios pramonės“ – nutraukusios veiklą asbesto gamyklos – sukeltą taršą, pastebi, kad nelaimės suardo fiksuotą ir stabilų laiką tvarką. Antropologo teigimu, kiekvienas naujas įvykis sukuria naujus

⁵⁴ Mosteikaitė, Alma. 2019. Ugniagesiams premijos jau pervestos, *Alytaus naujienos* Nr. 135(13365): 4.

ryšius tarp praeities ir dabarties. Kitaip tariant, „praecitis persekioja dabartį, o ilgalaikis netikrumas ir baimė, nelaimę ištempia dar toliau į ateitį“ (Loher 2020: 32). Davidas Loheris pabrėžia su pramonės įmonės veikla susijusios žalos dinamiškumą laike. Nelaimė yra ne kažkada įvykęs atsitikimas, pasibaigiantis su gamyklos veiklos nutraukimu ar įvykio vietos sutvarkymu, bet incidentas, kuris per asmenines žmonių patirtis ir kūniškus išgyvenimus įsipina į dabartinį kasdienį miesto gyvenimą (Loher 2020). Kim Fortun teigimu, ryšiai tarp skirtingų laiko etapų atsiranda ne tik nelaimę išgyvenant kūniškai, bet ir įvykusį incidentą suvokiant kaip žinias apie praeitį, kurios atsimenamos ir tampa žiniomis, formuojančiomis tam tikrą ateities kryptį (Fortun 2001: 7, 16). Patirčių ir atsimenimų apie išgyventą nelaimę pagrindu yra vertinami ir interpretuojami nauji įvykiai ir reiškiniai, vykstantys žmonių ir miesto gyvenime.

13 pav. Daugiabučio skelbimų lentoje pakabinta ištrauka iš straipsnio „Uolienu perdirbimas Alytuje: kliūtys inovacijai ar rūgščiųjų lietu grėsmė“, publikuoto „Verslo žiniuose“.

Ekologinė – industrinė nelaimė Alytaus gyventojams buvo siaubingas išgyvenimas, kuris suaktyvino miesto gyventojus ir jų dalyvavimą miesto reikaluose. Praėjus mažiau negu vieniems metams nuo gaisro padangų perdirbimo gamykloje mieste įvyko naujas įvykis – pradėti naujos gamyklos steigimo darbai. Mieste planuota statyti iškastinių mineralinių uolienu perdirbimo įmonę, kurios veiklos vykdymas numatytas buvusio Medvilnės kombinato verpimo cecho

patalpose, t. y. kitoje to pačio pastato, kuriame vyko padangų perdirbimo gamyklos gaisras, dalyje. Šioje naujoje pramonės įmonėje planuojama gaminti magnio sulfatą, natrio silikatą, amorfinio silicio oksidą, natrio sulfatą, metalurginius miltelius ir silicio oksidus (žr. UAB „Aplinkos vadyba“ 2020: 28). Viešai paskelbus mineralinių uolienuų perdirbimo gamyklos veiklos poveikio aplinkai vertinimo ataskaitą, miesto laikraštyje *Alytaus naujienos* tarp skirtingų Alytaus miesto politikų ir gamyklos įkūrėjo prasidėjo diskusijos dėl norimos steigti naujos pramonės įmonės saugumo: statinio tinkamumo, poveikio aplinkai ir gyventojų sveikatai bei ekonominės naudos miestui. Danijos ir Didžiosios Britanijos ambasadoriai su Alytaus miesto savivaldybės atstovais taip pat aptarė naujos pramonės įmonės statybos klausimą, nes šių šalių kapitalo įmonės vykdo veiklą šiauriniame pramonės rajone netoli planuojamos naujos gamyklos. Naujos, chemijos pramonei priskiriamos gamyklos statymas Alytaus teritorijoje tapo svarbiu miesto gyvenimo įvykiu, įtraukusiu skirtingas mieste veikiančias socialines grupes: politikus, investuotojus ir verslininkus, miesto gyventojus.

Miesto gyventojai, reaguodami į ketinimus Alytaus mieste įsteigti chemijos pramonei priskiriamą gamyklą, pateikėjos žodžiais tariant, „sukilo“ prieš jos statybas. Alytuje gyvenantys žmonės prieštaravimus dėl naujos gamyklos įkūrimo išsakė įvairiais būdais. Apie planuojamas gamyklos statybas, kaip pastebėjo Jeronimas, „diskusijos vyksta per *feisbuką*“ (Jeronimas, Alytaus m., g. 1945 m.). Informacija apie naujos pramonės įmonės keliamą pavojų gamtai ir miesto gyventojams taip pat buvo platinama įvairiose miesto vietose. *Verslo žiniose* publikuotas straipsnis „Uolienuų perdirbimas Alytuje: kliūtys inovacijai ar rūgščiųjų lietu grėsmė“. Jo ištrauka, kurioje pateikiama faktinė informacija apie gamybinės veiklos apimtis ir procesą, o paskutiniuose sakiniuose akcentuojamas pramonės įmonės keliamas pavojus žmonių sveikatai, iškabinta daugiabučių informacinėse lentose (žr. 13 pav.). Siekdami sustabdyti naujos gamyklos statybas Alytaus miesto politiniai veikėjai ir „aktyvūs miestiečiai“⁵⁵ inicijavo dvi peticijas, skirtas skirtingoms valstybinėms institucijoms: Lietuvos Respublikos Vyriausybei, Lietuvos Respublikos aplinkos ministerijai, Aplinkos apsaugos agentūrai, Nacionaliniam visuomenės sveikatos centrai, Alytaus priešgaisrinei gelbėjimo tarnybai ir Alytaus miesto savivaldybei. Parašai peticijoms rinkti elektroninėje erdvėje www.peticijos.lt ir įvairiose miesto vietose miesto gyventojams pasirašant ant popieriaus lapo. Viena peticija surinko 2560 (elektroninių ir rašytinių), o kita – 568 (elektroninių) gyventojų parašų. Abiejose peticijose teigiama, kad nesutinkama su iškastinių mineralinių uolienuų gamyklos statyba mieste, nes gamybos metu bus naudojamos

---

⁵⁵ Bieliavskas, Jadvyga. 2020. Dėl chemijos gamyklos Alytuje inicijuojama peticija (papildyta), *etaplus.lt*. <<https://www.etaplus.lt/del-chemijos-gamyklos-alytuje-inicijuojama-peticija>> [žiūrėta 2022 04 26]; J. Sabatauskas: dėl chemijos gamyklos turi spręsti gyventojai, Alytuje renkami parašai. 2020, *alytausgidas.lt*. <<https://alytausgidas.lt/naujiena/31089-j-sabatauskas-del-chemijos-gamyklos-turi-spresti-gyventojai-alytuje-renkami-parasai>> [žiūrėta 2022 04 06].

cheminės medžiagos, kurios kelia pavojų aplinkai, miesto ir rajono gyventojų sveikatai, gretimų įmonių veiklai:

<...> Šalia planuojamos ūkinės veiklos (iki 200 m atstumu) yra keletas įmonių su beveik 1000 darbuotojų, visuomeninės paskirties pastatas – Alytaus kultūros centras, maitinimo įstaiga, gyvenamieji namai, o už keleto šimtų metrų yra net saugoma teritorija – Gulblynės ornitologinis draustinis. PAV ataskaitoje yra įvardinti net 29 stacionarus aplinkos oro taršos šaltiniai, pateikti teršalų sklaidos ore modeliavimo rezultatai. Mes manome, jog vystant šią veiklą Alytaus miesto gyventojams bei gamtai atsiranda realus pavojus ne tik galimos avarijos atveju, bet ir gamybos procese į aplinką patenkant teršalams, dėl didelio srauto sunkiasvorių transporto priemonių keliamo triukšmo ne tik šalia PŪV, bet ir miesto šiaurinėje dalyje, apie kuriuos nedviprasmiškai kalbama PAV ataskaitoje. Planuojamos ūkinės veiklos metu susidarys pavojingosios ir nepavojingosios atliekos, kurių saugojimas ir tvarkymas kelia pagrįstų abejonių dėl veiklai naudojamų pastato I-ojo aukšto bei rūšio patalpų techninės būklės. Pažymėtina, kad PAV-e teigiama, jog rūšio patalpos bus naudojamos ne tik gamybai, bet ir pirmame aukšte avarinio išsiliejimo metu išsiliejusių skysčių surinkimui. Dalis rūšio patalpų yra po vykdančios siuvimo veiklą įmonės UAB „HALTEX“ patalpomis. Kas kelia realią riziką joje dirbantiems net 350 žmonių. Tai tik dalis priežasčių dėl ko mes kreipiamės į Jus.⁵⁶

Peticijos tekste, išryškinant naujos pramonės įmonės kenksmingumą ir pavojingumą aplinkai ir žmonėms, siekta parodyti, kad pasirinkta gamyklos statymo vieta, esanti netoli gyvenamųjų namų, kultūros ir gamtinių objektų bei kitų pramonės įmonių, yra netinkama. Peticijoje siūloma gamyklos nestatyti Alytaus miesto teritorijoje. Pramonės įmonė dėl jos keliamo nesaugumo miesto gyvenimui yra vertinama kaip pavojinga. Gyventojai nenori gamyklos įsileisti į miestą ne tik kaip idėjos, bet kaip konkretaus statinio konkrečioje vietoje. Turėdami savo miesto koncepciją, jie gamyklą išmeta už miesto ribų ir taip dalyvauja miesto kūrimo procese.

Virtualių peticijų komentaruose išryškėja naujos gamyklos suvokimas kaip keliančios grėsmę Alytui – žaliame ir švariam miestui. Nauja gamykla apibūdinama kaip vieta, „nuodijanti“ žmones ir miesto aplinką. Alytaus miesto gyventojų požiūriu, pavojus kyla pramoninį objektą statant miesto teritorijoje: netoli gyvenamųjų rajonų, vaikų darželių, mokyklų ar darboviečių. Morta, dirbusi Medvilnės kombinate, o šiuo metu gyvenanti netoli pramonės rajono, išreiškė susirūpinimą būtent dėl vietos, dėl „vat čia“ statomos naujos gamyklos:

Girdim, kad jau vėl statys kažkokią ten cheminę gamyklą. Ir jau mes nelabai norim tos, vėl miestas, galėtų kažkur tai už miesto ribų, kažkur tokias gamyklas statyti. Mieste tikrai netinkamas dalykas. Nu tegul sako saugu, bet vat saugu, bet vat ir čia buvo saugu, bet kiek buvo tos neteisybės, kiek buvo nuslėpta, kiek buvo viduje tų buvę, įvykę tų gaisrų, kur buvo nuslėpti, viską ir... vieną kartą, vienas kartas būna visada. (Morta, Alytaus m., g. 1958 m.)

Pateikėjų pasakojimuose ir virtualių peticijų komentaruose pabrėžiama, jog įvykusi ekologinė – industrinė nelaimė gali atsitikti dar kartą ir miestas taps užteršta vieta. Baiminamasi, kad pramonės įmonė vėl peržengs gamyklos teritorijos ribas ir sukels pavojų miesto gyventojams ir

---

⁵⁶ Dėl iškastinių mineralinių uolienuų perdirbimo veiklos Pramonės g. 1, Alytuje, *peticijos.lt*. <<https://www.peticijos.lt/visos/76834/del-iskastiniu-mineraliniu-uolienu-perdirbimo-veiklos-pramones-g-1-alytuje/>> [žiūrėta 2022 04 26].

aplinkai. Žmonės teigia, kad „čia baisiau nei padangos“, „Alytuje nereikia antros cheminės bombos“ ar „tiksinčios bombos“, „užtenka nuodų, kuriuos gavome dar spalio mėnesį po didžiojo padangų gaisro“, „gana vienos nelaimės su padangom“, „jau turėjom skaudžią patirtį su padangų perdirbimo gamykla“. Moteris, kuri visą gyvenimą dirba pašte, pabrėžia, kad dabartinėms jos nuostatomis apie pramonę mieste darė įtaką gaisras padangų perdirbimo gamykloje:

Aš tai daugiau norėčiau, kad ten kažkokis tai labiau jį būtų kultūrinis miestas, žalias ten kažkaip tai, bet mažiau pramonės. Gal čia po to gaisro kažkaip, nežinau dabar, bet man kad ta pramonė, kad ten tas. Va dabar irgi nori čia tą naują gamyklą perdirbimo kurti gamyklą, ir čia diskutuoja, kad atseit nebus jokių tenai, netaršesnė negu, pasakė, negu Akmenės gal cementas. Tai galvoju, nu netaršesnė, bet tai kiek vis tiek šita išmestų nuodingų medžiagų, nu tai nežinau. Bet tai kiek sukursim darbo vietų. Bet tai kas iš tų darbo vietų, paskui žmonės ... nežinau, va man, sakau, kuo mažiau ten tos pramonės būtų. (Renata, Alytaus m., g. 1958 m.)

Moters žodžiuose matomas gamyklos kaip darbo vietos ir gamyklos kaip vietos, teršiančios aplinką nuodingomis medžiagomis, supriešinimas. Daroma skirtis tarp darbo ir žmogaus sveikatos. Gamykla tampa suvokiama ne tik kaip pragyvenimo šaltinis, bet ir vieta, kelianti pavojų žmogaus sveikatai ir aplinkai.

Ketinimai statyti naują pramoninį objektą atgaivina žmonių patirtis, įgytas gaisro padangų perdirbimo gamykloje metu. Sukilę miesto gyventojai peržiūrėjo ir naujai įprasmino pramonės vaidmenį ir vietą mieste. Jie supriešina gamtą ir pramonę. Gamta ir pramonė suvokiami kaip antipodai – priešingomis savybėmis pasižymintys miesto elementai, kurie negali būti suderinami. Gamta siejama su švara, o pramonė – su tarša. Virtualių peticijų komentatoriai rašo: „už švarų Alytų“, „už žalią miestą“, „Alytus turi būti žalias“, „Alytus turi išlikti žaliu, švariu miestu“. „Žalias“ reiškia ekologinį miesto suvokimą. Andrewas Newmanas atkreipia dėmesį, jog pramoninė veikla sukelia aplinkos pablogėjimą, o gamtos – žaliųjų miesto erdvių – statymas gali atkurti vietą kaip tinkamą gyventi (Newman 2015: 55–56). Tai priešingą efektą turintys miesto aspektai.

Gamtos ir pramonės opozicija išreiškiama ir topografiškai – pramonę iškeliant už miesto teritorijos ribų. Taip jie marginalizuoja pramonę. Pramonei priskiriamos taršios veiklos savybės, griauančios ir teršiančios vietą, kurioje gyvenama. Jos išstūmimas yra siekis turėti švarią ir neužterštą aplinką. Miestą be pramonės, galinčios kelti pavojų žmonių sveikatai ir aplinkai, Alytaus gyventojai mato tinkamesnę gyventi. Gamtos ir pramonės supriešinimas – tai Alytaus miesto gyventojų ekologinė miesto samprata.

5. 3. Sutvarkyta gamta – graži gamta

Pateikėjai, pasakodami apie žalią miestą, dažnai jį apibūdina kaip gražų. Antropologai teigia, jog estetika ir grožio pajautimas įvyksta per santykį tarp žmogaus ir daikto, kūrėjo ir

kūrinio, asmens ir veiksmo, asmens ir aplinkos, asmens ir asmens (Bunn 2018: 3). Taigi grožis ir jo suvokimas randasi gyvenimo tėkmėje ir visada yra dinamiškas, gyvybingas procesas (Wiseman 2007: 27; Bunn 2018: 3). Jis yra kultūriškai specifinis pasaulio pažinimo ir patyrimo būdas (Sharman 1997: 189; Grinius 2002: 11–12; Geertz 2005). Vietų ar objektų traktavimas gražiais yra reikšmės priskyrimas, supančios aplinkos įprasminimas.

5. 3. 1. „O Alytų atvažiavau – miškas!“

Alytaus geografinė vieta ir miestą supanti aplinka yra reikšmingas veiksnys, formavęs miestą tarpukariu. Jam 1932 m. suteiktas kurorto – vasarvietės statusas. Gamta buvo ne tik ryškiausias miesto bruožas, bet ir pagrindas, kuriuo remiantis kūrėsi ekonominės veiklos mieste. Sovietų Sąjungos laikotarpiu miestas pasikeitė. Ne gamta, o pramonė ir jos plėtra tapo veiksniumi, formuojančiu Alytų, ir ryškiausiu miesto bruožu. Šis radikalus pokytis lėmė šiuo dieninio miesto, kuris Elvinos žodžiais tariant, „pusė tikrai yra pramoninis, pusė yra žalias“ (Elvina, Alytaus m., g. 1991 m.), formavimąsi.

Pensininkė Lina pastebi, jog gamta ir pramonė yra dvi glaudžiai tarpusavyje susipynusios skirtingos Alytaus miesto dalys ir gyvenimo aspektai:

Žalias gražus miestas, bet yra ir pramonės. Jei palyginsim su Druskininkais, ten jau kurortinis ir Birštonas kurortinis, ir darbas kurortinis. O čia yra ir pramonės. Žalias pramoninis miestas. Ten vien pramonė važiuojant į tą pusę. Čia lyg būtų ir kurortinis. Tai per pusę. Aš tai galvočiau žalias, kurortinis vis tiek nepavadinsi, nes čia ne kurortas. Kažkada va šitas buvo kurorto gatvė, gal tie žydai, nežinau, kas čia gyveno, bet kažkada gal ėjo link to. Bet paskui didžiulės pramonės įmonės, kurios čia įsisteigė, Alytų padarė pramoniniu miestu. Ir dabar jis yra, mano pensininkės galva, pusiau. Pusiau žalias ir patogus gyvenimui ir pensininkam, ir vaikam ir darbo yra. (Lina, Alytaus m., g. 1951 m.) Linai gamta yra miestą supanti aplinka, o pramonė – vyraujanti ekonominė veikla ir pragyvenimo šaltinis. Tai taip pat istoriškai susiformavusios skirtingos miesto teritorijos. Moters išryškinta pramonės ir gamtos dermė taip pat matoma miesto kraštovaizdyje. Skirtingomis savybėmis pasižyminčios vietos išsidėsčiusios skirtingose miesto dalyse. Sovietmečiu formuotas šiaurinis pramonės rajonas yra priešingoje miesto pusėje nei su „žaluma“ siejamos miesto vietos.

14 pav. Mažosios Dailidės ežerėlis ir Kurorto parko panorama Alytuje.

Žaliosios erdvės, kaip Alytaus miesto savivaldybė teigia, yra „natūraliuose pušynuose“ įkurti parkai, taip pat piliakalniai, ežerėliai, upės ir miškai. Įvairiose Alytaus miesto vietose išsidėsčiusios savitais bruožais pasižyminčios žaliosios erdvės: Jaunimo parkas, Gulbynės parkas, Likiškėlių parkas, Žuvėdrų kalvos parkas, tačiau pagrindinis miesto gamtinis masyvas yra pietinėje ir pietrytinėje miesto dalyje, palei Nemuno upę augantys miškai. Jie apsupti dalį Alytaus bei yra integrali miesto dalis. Šį miško masyvą į atskiras erdves dalina miesto infrastruktūra. Viena dalis – tai tarp Nemuno upės ir Santaikos bei Ulonų gatvių beveik palei visą pietinę miesto dalį išsidėstęs Vidzgirio botaninis draustinis, kuriame yra Radžiūnų piliakalnis. Einant toliau palei Nemuno upės srovę, kitoje Ulonų gatvės pusėje prasideda Alytaus miškas, apimantis Alytaus piliakalnį ir Didįjį Dailidės ežerėlį. Šalia Alytaus miško, kitoje ant geležinkelio pylimo nutiesto pėsčiųjų – dviračių tako pusėje 1931 m. „natūraliame pušyne“ įkurtas Kurorto parkas su Mažuoju Dailidės ežerėliu (žr. 14 pav.). Tačiau skirtis tarp šių dviejų gamtinių teritorijų matoma tik žemėlapyje. Vaikščiojant šios teritorijos susilieja ir tampa bendra miškinga miesto erdve, kuri vietomis sutvarkyta: išgrįsti takai, įrengtas apšvietimas, pastatyti suoliukai, o kitur paliktas žmogaus veiklos neapipavidalintas miškas. Šios žaliosios erdvės užima didžiąją dalį senojo Alytaus, t. y. miesto teritorijos, susiformavusios iki sovietmečiu vykdytos miesto plėtros. Jos nusidriekusios nuo Nemuno upės iki miesto centro ir paminklo „Laisvės angelas“.

Iš karto už „Laisvės angelo“ skulptūros prasideda kitas parkas. Tai 1930 – 1931 m. natūralaus pušyno vietoje pagal S. Taškūno parengtą projektą sukurtas Miesto sodas⁵⁷. Ši žalioji miesto erdvė yra perkurtas pušynas. Jame ne tik suprojektuotas geometrinis teritorijos planas, pastatytas fontanas, estrada ir sukurti rožynai, bet natūraliai augantis pušų miškas apsodintas kitais medžiais: guobomis, kaštonais, beržais, tuopomis, baltažiedžiais vikmedžiais. Miške sodinti miško medžiai lyg siekiant į miestą įterpti dar daugiau gamtos.

Visiškai kitoje Alytaus miesto dalyje, nei sovietmečiu kurtas pramonės rajonas, išsidėčiusios žaliosios erdvės yra ne naujai kuriamos vietos, bet pertvarkyti natūralūs miškai. Tai gamta, kuri yra paverčiama miesto infrastruktūros dalimi (plg. Carse 2012). Ši miesto gyvenimui ir žmogaus buvimui pritaikyta gamta Alytaus miesto gyventojų yra pastebima ir atrandama kaip kažkas, kas miestą daro gražų. Jūratė, gyvenanti netoli Alytaus miesto centro, gražų miestą sulygina su iki miesto centro ateinančiais miškais:

Tikrai gražu, žalias, kaip čia skaičiau, sako važiavo, važiavo, važiavo miškais, atvažiavo – miesto centras. Taip ir sakau važiavo pro čia, o ne per pirmą Alytų, važiavo miškas, miškas palei Dailidę, čia išvažiavo – centras, viskas. Mūsų šita miesto pusė yra gražesnė negu te yra. (Jūratė, Alytaus m., g. 1961 m.)

Karolis, į Alytų atsikraustęs gyventi iš Jonavos, iš karto atkreipė dėmesį į Alytaus aplinką. Jis atsimena kontrastingą dviejų miestų vaizdą:

Man patiko Alytus vien dėl to, kad aš, kai iš Jonavos atvažiavau, iš chemijos tos. Mano sūnui buvo blogai, vis gerklytę, jam iš karto pasitaisė, vis tiek chemija. Ten nebuvo nei ką lygint. Ten tos pušys visos pageltę nuo tos chemijos, visa kita. O Alytų atvažiavau – miškas. Dar tokių metų. Labai man baisiai patiko. Pats neįsipašiau, mane paskyrė, pervedė. <...> Bet Alytus labai malonus miestas ir žalias, ir visa kita. (Karolis, Alytaus m., g. 1957 m.)

Karolio pasakojime gamta išryškėja kaip ekologija ir estetika. Jonavoje esančios azoto trąšų gamyklos veiklą vyras sieja su aplinkos tarša ir sveikatos sutrikdymu. O Alytuje pamatytus miškus – su švara ir gera žmogaus savijauta. Pokalbio metu Karolis pažymi, kad Alytuje anksčiau veikė daug gamyklų, o dabar „atsigavusi ta pramonė“. Tačiau vyras išryškina, jog Alytus yra „žalias miestas“, kuriame „labai gražu dabar“.

Tačiau daugumai pateikėjų gamta yra tai, kas liko pramonei pasitraukus iš miesto. Jonė užbaigdamą pokalbį apie miesto ryškiausius bruožus teigė, jog Alytus „jokios ne pramonės miestas, čia yra gamta, yra ir viskas. Ir čia turi būti taip“ (Jonė, Alytaus m., g. 1953 m.). Moteriai gamta yra ne tik dabartinį Alytaus vaizdinį formuojantis veiksnys, bet ir miesto bruožas, kuris turėtų būti puoselėjamas ir pabrėžiamas ateityje. Dauguma pateikėjų, kaip ir Jonė, sutinka, kad Sovietų Sąjungos laikotarpiu Alytus buvo pramoninis miestas, tačiau šiandien jam nepriskiria pramoninio miesto vaizdinio ir savybių. Jų teigimu, mieste „pramonės jau neliko“. Pateikėjai,

---

⁵⁷ 1958 m. Alytaus miesto sodas paskelbtas gamtos paminklu, o 1999 m. įtrauktas į Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros vertybių registrą.

pasakodami apie Alytaus savitumą, miestą apibūdina kaip žalią ir gražų⁵⁸: „gražus, žalias miestas“, „labai žalias miestas“, „čia va visur pilna žalumos“, „daug žalumos“. Tačiau ši „žaluma“ yra ne tai, ką miestas sukūrė, bet tai, kur miestas yra. Alytaus mieste gyvenantys žmonės teigia: „Alytus turi Nemuną, turi labai gražias apylinkes <...> Alytus turi daug gamtos“ (Motiejus, Alytaus m., g. 1959 m.), „važiuot toli nereikia, visas žalumoj, miške beveik. Nemunas. Gražu viskas“ (Alfonsas, Alytaus m., g. 1970), „bet taip ir gamta aplinkui graži ir viska, Nemuno krantas <...> mes gyvenam gamtos prieglobsty gražiam“ (Janina, Alytaus m., g. 1961 m.), „Kur jūs radot tiek žalumos? Nemunas, miškas. Mes prie pat miško gyvenam“ (Jeronimas, Alytaus m., g. 1945 m.). Taigi natūrali gamta – miškai ir Nemuno upė – suprantama kaip tai, kas kuria Alytaus miesto grožį.

Arturo Escobaro teigimu, gamta visada yra sukonstruota, t. y. tai, kas yra suvokiama kaip natūralu ar žmogaus nepaliesta, taip pat yra socialu ir kultūriška. Bet kokia gamtos forma yra sukurta priskiriant jai tam tikras prasmes bei skirtingai ją išgyvenant (Escobar 1999: 1–5). Nors Alytaus miesto gyventojai gamtą laiko natūralia, tačiau žaliosioms erdvėms priskirdami grožio ir estetikos reikšmę kultūriškai ir socialiai konstruoja gamtą kaip miesto veikėją, kuris kuria gražų miestą. Gamta, buvusi reikšminga tarpukario Alytaus gyvenime, pasikeitusiomis sąlygomis vėl įgauna svarbą. Ji gražina poindustrinį miestą.

5. 3. 2. „Ypatingai gražus“: Marijampolės Poezijos parkas

Poezijos parkas, esantis centrinėje Marijampolės dalyje už savivaldybės pastato šalia Šešupės upės, lauko tyrimo metu iškilo kaip gyventojų pamėgta Marijampolės miesto dalis. Beveik kiekviename pokalbyje pateikėjai išskirdavo Poezijos parką iš kitų Marijampolės erdvių. Jis yra laikomas „miesto širdimi“⁵⁹. Ši žalioji erdvė į miestą ir jo gyvenimą įsiterpia kaip estetika ir grožis (plg. Geertz 2005). Tai ir konkretus įvykis – Poezijos parko rekonstrukcija, kurios metu jis transformuotas į erdvę, perteikiančią miesto planuotojų požiūrį į miestą, ir nuolatinis grožio išgyvenimas, vykstantis per kasdienį miesto gyventojų buvimą parke.

Poezijos parkas atspindi miesto planuotojų gražaus miesto suvokimą. 1984 – 1987 m. teritorijoje su natūralia žaluma sukurtas Poezijos parkas. Jį formuojant nugriauti pastatai, išvalytas Janonio upelis, iškirstas Marijonų vienuolyno sodas, įrengti fontanai, pastatyti tilteliai ir suoleliai.

---

⁵⁸ Taip pat žiūrėti: *Alytaus gyventojų grupinių diskusijų apie gyvenamąją aplinką, miesto plėtros prioritetus ir lūkesčius ataskaita*. 2020, Klaipėda/Alytus. <<https://alytus.lt/uploads/documents/files/news/Alytaus%20miesto%20gyventoj%C5%B3%20grupini%C5%B3%20diskusij%C5%B3%20ataskaita.pdf>> [žiūrėta 2022 05 15].

⁵⁹ Šešupė. Gamtos objektai. *noriuzinoti.lt*. Marijampolės Petro Kriaučiūno viešoji biblioteka <<http://www.noriuzinoti.lt/lt/pavelda/paveldas/82-gamtos-objektai/1657-sesupe>> [žiūrėta 2022 05 12].

2008 m. numaičius kompleksinį Marijampolės miesto viešųjų erdvių sutvarkymą ir atnaujinimą suplanuota dar viena Poezijos parko rekonstrukcija⁶⁰, atnaujinimas, įvykęs 2012 m.⁶¹ Šios rekonstrukcijos metu pagrindiniu parko akcentu tapo vanduo: išgrįsta Janonio upės vaga, atidengta Šešupės pakrantė, atnaujinti fontanai, takai, tilteliai ir suoliukai taip pat įrengtas apšvietimas (Kamičaitytė–Virbašienė, Vitkuvienė 2015: 158–159) (žr. 15 pav.). Poezijos parko kūrimas – tai gamtos sutvarkymas ir jos pritaikymas miesto ir žmogaus poreikiams, vartojimui.

Pažymėtina, jog miesto planuotojų suformuotame Poezijos parke gamta nėra natūrali, kaip Alytuje, bet pagražinta meniniais akcentais. Takai parke esančius medžius, pievas ir gėlynus dalina į atskirus lopinėlius. Šiuose apribotuose plotuose išdėstytos 2018 m. vykusio plenero, kurio tema – šiuolaikinė poezija, sukurtos skulptūros iš akmens. Ten, kur Poezijos parkas nuo Rygiškių Jono parko atskirtas požemine perėja, pastatytas paminklas–skulptūra „Taip sirpsta vyšnios Suvalkijoje“, skirta atminti Vytautą Kernagį, įrengtas projektas „Veidasienė“ – Marijampolės miesto gyventojų, istorinių asmenybių ir mieste besilankančių žmonių trafaretiniais portretais nudažytos požeminės perėjos sienos, kasmetinio *Malonny*⁶² simpoziumo metu sukurta sienos tapyba, pavadinta „Vartotojiškumas“. Šio simpoziumo metu Poezijos parko centrinėje dalyje taip pat nutapytas piešinys „Arktika“, o ant Marijampolės užtvankos sienos, esančios šiek tiek už Poezijos parko teritorijos ribų, – „Tekantis gyvenimas“. Skirtingose parko vietose pastatytas ne vienas vakarais apšviečiamas fontanas, Janonio upėje suformuoti maži kriokliai. Šioje žaliajoje miesto erdvėje įvykusi menų sintezė pagražina natūralią gamtą. Parkas tampa gamtos ir skirtingų meninių išraiškų bendru kūriniu, išreiškiančiu miesto planuotojų gražaus miesto supratimą.

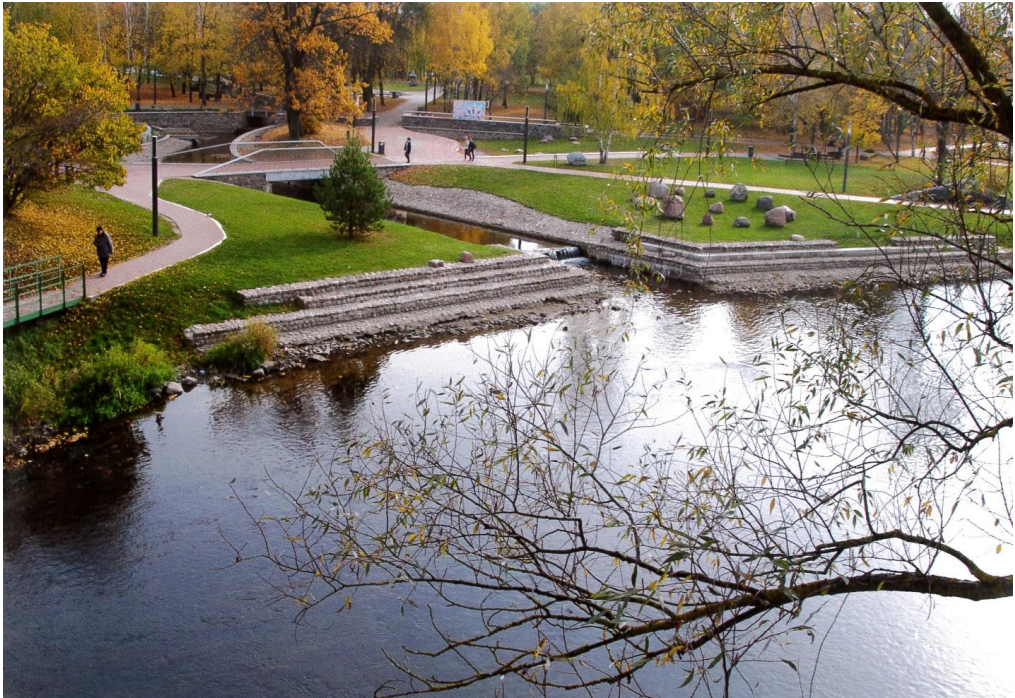
---

⁶⁰ Dėl regioninių centrų kompleksinės plėtros investicinių programų patvirtinimo. 2008. *e-seimas.lrs.lt*. <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.319459/wDbSfcWmIo>> [žiūrėta 2022 05 13].

⁶¹ Poezijos parko atnaujinimo projektą parengė G. Vieversys, T. Eidukevičius, A. Byčėnkovas, R. Marcinkevičienė ir A. Marcinkevičius.

⁶² Tai nuo 2013 m. vykstantis simpoziumas, kurio metu užsienio ir Marijampolės miesto menininkai kuria sienų tapybos piešinius, Jo pilnas pavadinimas – „MALONNY: Marijampolė, Londonas, Niujorkas: idėjų migracija“.

15 pav. Marijampolės Poezijos parkas.

Marijampolės gyventojai Poezijos parko ir kitų viešųjų erdvių atnaujinimą ir sutvarkymą susieja su gyvenimo pokyčiu mieste. Šis pokytis – tai grožio išgyvenimas, kuris glaudžiai susijęs su maloniu patyrimu (Grinius 2002: 5). Pateikėjai pastebi, jog iki XXI a. pr., kai prasidėjo miesto viešųjų erdvių tvarkybos ir atnaujinimo darbai, Marijampolė buvo „baisi“, „pilka“ ir „šalta“. Kultūros srityje dirbanti moteris prisimena, jog nusprendusi įsidarbinti Marijampolėje visą vakarą praverkė, nes nenorėjo gyventi mieste, kuris jai atrodė niūrus ir pilkas. Tačiau moteris patikina, kad dabar miestas gražus ir jį niekur iš jo neišvažiuotų. Miesto sutvarkymą taip pat išryškina kita pateikėja Marija:

Tvarkingas, gražus miestas, gėlių daug. Ryte eini, žinok, smagu. Iš tikrųjų smagu gyvent. Kažkada kai va paskyrimą, aš galvojau: Alytus ar Marijampolė, Kapsukas. Kapsukas buvo žiauru, baisus miestas toks. Atvažiuoju su drauge, tai ji sakė: „Kur tu čia važiuoji?“. O man Alytus atrodė žalias, pušų miestas, žinai. (Marija, Marijampolės m., g. 1960 m.)

Tačiau Marijos pasakojime mieste įvykęs pokytis siejamas ne su bendru Marijampolės viešųjų erdvių sutvarkymu ir atnaujinimu, bet su gamta. Dauguma pateikėjų, kaip ir Jonas, „centriuko“ ir Poezijos parko rekonstrukciją laiko miesto atsinaujinimo ir susitvarkymo įvykiu:

Marijampolė stipriai keitėsi, stipriai keitėsi, stipriai keitėsi. Tos statybinės organizacijos čia ir matyt savivaldybės kas dirbo, kas netingėjo, Europos Sąjungos tie paramos visi fondai, europinės lėšos, kas netingėjo, rašė tuos projektus ir gražėjo miestas. Miestas tai gražėjo stipriai, stipriai, miestas išgražėjęs <...> Kas atvažiuoja <...> tai, sakau, eikit, pažiūrėkit į parką, tą centriuką. Nu tas miestas nėra pas mus didelis, bet čia tas centriukas tai sutvarkytas tikrai labai

gerai. Ir pamato: nu šakės koks tas jūsų miestas. <...> O taip tai tikrai smagu, gražu yra, vasarą ypatingai tas parkas Poezijos atgyja, daug, gera trauka yra ir, ir tiek jaunimui, tiek vyresnio amžiaus žmonėm. Įvairūs čia kinus rodo, lauke visokie renginiai būna, jo, tas tai tiesa yra, kad miestas tikrai pagražėjęs, pasikeitęs stipriai, stipriai pasikeitęs. (Jonas, Marijampolės m., g. 1961 m.)

Pateikėjai rekonstrukciją suvokia kaip „malonios“, „švarios“ ir „gražios“ vietos gyventi sukūrimą, miesto „išgražėjimą“ ir „atsigavimą“. Tai siejama su „sutvarkymu“. Netvarka – nemaloni ir nesustrukturizuota erdvė – pakeista tvarka. Sutvarkyta vieta – tai ne atsitiktiniai, pavieniai vietos elementai, bet konceptualiai išbaigta visuma. Ne atskiri žaliojoje erdvėje esantys objektai: medžiai, gėlės, upė ar mažoji architektūra ir fontanai *per se*, sukuria vietos grožį, bet šių pavienių elementų sujungimas į bendrą, vientisumą pasižyminčią struktūrą – parką. Sutvarkytas Poezijos parkas, geografų Maria Kaika ir Eriko Swyngedouw žodžiais tariant, gamtos ir kultūros hibridas (žr. Kaika, Swyngedouw 2000: 121) yra grožio atėjimas į miestą. Šis atėjimas suteikia naują reikšmę miestui. Jis tampa maloni vieta gyventi.

Kita vertus, žaliosios erdvės reikšmė miesto gyvenime išryškėja kasdienėse gyventojų praktikose ir pojūčiuose. Važiuojant kartu su Marija ir jos vyru pro Poezijos parką, Marija žavėjosi parko šviesomis bei siūlė dienos metu nueiti pasivaikščioti po jį. Kitą dieną – šiltą pavasario nedarbo dieną, nuėjau į parką. Jame buvo pilna žmonių. Šeimos su vaikais vaikščiojo ar važinėjo dviračiais, paspirtukais. Kiti žmonės sėdėjo ant suoliukų, vaikai žaidė vaikų žaidimo aikštelėje, o aplinkui stoviniavo tėvai ar seneliai. Prie ledų ir kavos kioskelio būriavosi žmonių grupė. Abipus Šešupės upę žvejojė žvejai. Parkas iš reiškinio, žyminčio miesto aplinkos ir gyvenimo kokybės pokytį, tapo kasdieniu grožio pajautimu ir išgyvenimu.

Poezijos parkas gyventojams yra vieta, kurioje galima „pabūti“, „pasidėti“ ar „pasivaikščioti“. Kultūros srityje dirbusi pensininkė Aistė buvimą parke sulygino su meditacine patirtimi: „vanduo čiurlena, bėga, nu ir kažkaip gali paskęsti mintyse, kažką tai galvoti“ (Aistė, Marijampolės m., g. 1943 m.). Kiti pateikėjai taip pat atkreipia dėmesį, jog parke galima atsipalaiduoti ir pasigrožėti aplinka:

Poezijos. Fantastika. Tik atrodo namie va einam pasivaikščiot, nuvažiuoju ir ten dabar nu relaksacija, tikrai smagu. Jau tikrai smagu, tikrai tokio nu, nežinau kuo ten, bet žinai upė teka, čia šviesos, čia fontanai, čia gražu apskritai. (Petras, Marijampolės m., g. 1962 m.)

Tai, tai mėgstu labai tą savo pašėsupį ir dabar labai smagu Poezijos parke. Tai va jau, kai mano anūkė atvažiuoja, tai irgi labai jai čia patinka. Tai mes keliaujam tuo pašėsupiu į tą Poezijos parką ir ten jau visą dieną beveik prasėdim. Tai va ten tikrai labai miela, labai smagu. Tai ir susitinki daug ką, ir tie fontanukai, ir viskas taip kažkaip nuramina, tas vanduo, žinai, viskas tai va. (Jadvyga, Marijampolės m., g. 1948 m.)

Išgyvenamas atsipalaidavimas ir grožis žaliojoje erdvėje apima žmogaus veiklos sukurtų materialinių elementų ir gamtos sintezę, kuri yra kultūros ir gamtos susiliejimas bei vieningas, bendras gamtos ir socialinio gyvenimo produktas (Hastrup 2014: 1; Gingrich 2014: 108). Tai yra tęstinis procesas, kuriame dalyvauja „ne žmonės“ ir skirtingi socialiniai veikėjai (Escobar 1998).

Jo metu kuriamos skirtingos gamtos (žr. Escobar 1999). Vienas gamtos įprasminimas – tai miesto planuotojų miesto vizija. Miestas matomas kaip erdvė, kurioje susiliejančiameni ir gamtai kuriamos gražiomis laikomos vietos. Antras – gamta, kurios reikšmę per kasdienes praktikas, tokias kaip atsipalaidavimas ir grožėjimasis, socialiai konstruoja miesto gyventojai. Abiem atvejais tai graži vieta, nes tai sutvarkyta vieta, žmogaus veiklos sukurta vieta. Taigi žaliosios erdvės, tenkinančios estetinius miesto ir jo gyventojų poreikius, tampa poindustrinio miesto politinio ir socialinio gyvenimo dalis.

5. 4. Miesto gamta kaip vartojimas

Mieste socialiniai veikėjai, nuolatos sąveikaudami su aplinka, kuria, perkuria ir atkuria santykį su gamta. Žmogaus veiklos ir gamtos tarpusavio dialogas transformuoja ir suteikia įvairias formas žaliosioms erdvėms ir miestui. Anot Anne Rademacher, galima pamatyti, kaip vyraujantis gamtos suvokimas ir jos praktikavimas veikia kasdieniame ir socialiniame miestų gyvenime (Rademacher 2015: 144–145).

5. 4. 1. Parkas laisvalaikio praleidimui

Alytaus miesto savivaldybė 2020 m. sukūrė naują 1982 m. įkurto Jaunimo parko viziją (žr. 16 pav.). Parengtame parko atnaujinimo projekte akcentuojamas „šiuolaikinio žmogaus gyvenimo aplinkos“⁶³ sukūrimas. Tokia aplinka turėtų tenkinti skirtingus miesto gyventojų poreikius. Projekte teigiama, kad siekiama sukurti parką kaip „unikalios traukos centrą“, kuriame žmonės „rastų tai, ko jiems reikia“⁶⁴. Sovietmečiu pagrindiniai parko akcentai buvo Lietuvos skulptorių: Kęstučio Musteikio, Klaudijaus Stepanovo, Vidmanto Gylikio, Vytauto Naručio, Antano Blakės, Virginijos Babušytės–Venckūnienės, Benjamino Narbuto ir Naglio Nasvyčio, sukurta metalo – plastiko skulptūrų kompozicija, sudaryta iš 8 individualių objektų, ir atrakcionai. Jo teritoriją numatyta suskirstyti į tris zonas: ramaus poilsio, aktyvių pramoginių ir sportinių žaidimų, o dalį palikti kaip natūralų mišrų mišką ir krūmynus. Jaunimo parkas 1993 metais paskelbtas vietinės reikšmės dailės paminklu (Janušonienė 2018). Naujoje parko koncepcijoje žalioji erdvė matoma kaip vieta, kuri yra vartojama – kuriamas pažadas „patenkinti žmogiškus geismus“ (Bauman 2011: 89). Projekte numatytas parko pertvarkymas integruojant skirtingas kultūrines veiklas ir išryškinant ekonominę vietos aspektą.

---

⁶³ Jaunimo parkas: vieta visai šeima. *alytus.lt*. Alytaus miesto savivaldybė. <https://alytus.lt/uploads/documents/files/LT/Jaunimo%20parko%20koncepcija_A4_2021%2008%2004_web.pdf> [žiūrėta 2022 05 17].

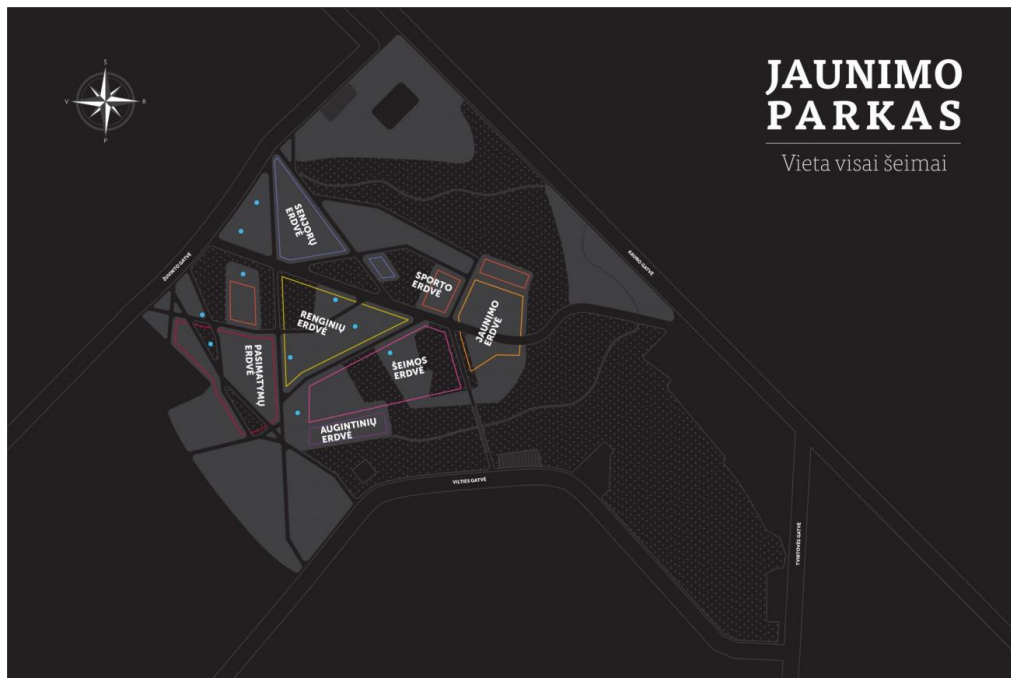
⁶⁴ Ten pat.

2006 m. Jaunimo parko planas išlaikė Alytaus miesto savivaldybės žodžiais tariant, parko ankstesnį originalų zonavimą ir koncepciją, t. y. išliko ramaus ir aktyvaus poilsio bei renginių organizavimo vieta. Ramiam poilsiui skirtos: grilio zona, protinių žaidimų, pasivaikščiavimo, vietos. Aktyvaus laisvalaikio erdvėje įkurtos vaikų žaidimo aikštelės, lauko treniruokliai, riedlenčių ir parkų aikštelės bei dviračių kalnelių trasos. 2020 m. parengta Jaunimo parko perkūrimo koncepcija numato teritorijos suskirstymą į septynias atskiras erdves: šeimos, senjorų, jaunimo, sporto, pasimatymų, renginių ir augintinių bei esamų skulptūrų atnaujinimą, apšvietimą ir jų pristatymą. Naujų funkcinių zonų sukūrimas reiškia naujų veiklų ir objektų atėjimą į parką, žaliosios erdvės tapimą gerokai įvairesnių praktikų rinkiniu. Taigi įvairesnį ir intensyvesnį vietos vartojimą. Šeimos erdvę sudaro grilio zona, vaikų žaidimų aikštelė, kurioje sumontuoti 28 įvairaus pobūdžio visoms amžiaus grupėms skirti įrenginiai. Senjorų erdvėje pastatyta stoginė su stalais ir suolais. Jaunimo erdvėje, kurioje jau įrengtos dviračių, riedučių, riedlenčių sportui pritaikytos rampos ir kalneliai, numatyta pastatyti sėdimų vietų amfiteatrą. Sporto erdvėje be jau esamų treniruoklių pastatyti keturi krepšinio stovai ir trys tinklinio aikštelės. Pasimatymų erdvėje atidarytas Meilės labirintas, kuriame pakabintos citatos iš tarpukario Alytaus gyvenimo, taip pat numatytas gėlynų suformavimas bei tvenkinio ir fontano įkūrimas. Augintinių erdvėje pastatyta aptverta šunų aikštelė. Renginių erdvę planuojama palikti neužstatytą. Parko perkūrimo projekte taip pat nurodoma, jog tikimasi įsteigti kavinę–biblioteką–skaityklą su galimybe ją transformuoti į renginių salę. Alytaus savivaldybės parengta nauja Jaunimo parko koncepcija žaliają miesto erdvę perkėlė į aktyvaus veikimo sferą. Kitaip tariant, gamta nebėra gamta, ji tampa laisvalaikio praleidimo vieta, kuri yra skirta aktyviam žaliosios erdvės vartojimui, žmonių susirinkimui ir susibūrimui. Parkas kuriamas tam, kad jis būtų vartojamas ir siūlytų laimingo gyvenimo galimybę (žr. Bauman 2011: 82–88).

Jaunimo parko atnaujinimo projekte išryškėjo ir ekonominis aspektas. Parkas – tai ir ekonominio aktyvumo vieta. Tai ne „tik miškas“, bet „aktyvaus laisvalaikio zona“, kurioje „išsikurtų verslas, atsirastų kavinės“, o miesto gyventojai „galėtų praleisti laisvalaikį ne vieną valandą ir galėtų atėję nuo ryto išeiti vakare“⁶⁵. Tai aiški skirtis tarp gamtos kaip kontempliatyvios patirties, pasyvaus veikimo ir kultūros – aktyvios ir įvairios žmogaus veiklos. Parkas tampa vieta, tinkama ekonominei veiklai. Gamta formuojama tarytum prekybos centras – vieta, kurioje vartojant galima praleisti visą dieną. Taip parkas, kaip bet koks naudojamas ar vartojamas objektas, patenka į vartotojiškumo spąstus: „naujiems poreikiams reikia naujų produktų, naujiems produktams reikia naujų poreikių ir troškimų“ (Bauman 2011: 61).

---

⁶⁵ Kaip keisis Alytaus jaunimo parkas ir kodėl? Video. Nuomonės. Foto. Vizualizacija. 2021. *alytausgidas.lt*. <<https://alytausgidas.lt/naujiena/kaip-keisis-alytaus-jaunimo-parkas-ir-kodel/>> [žiūrėta 2022 05 17].

16 pav. Alytaus Jaunimo parko atnaujinimo projekto koncepcija.

Toks gamtos rekonceptualizavimas formuoja miesto kaip laisvalaikio erdvės vaizdinį. Laisvalaikis – nuo darbinės veiklos atsietas laikas – yra modernios visuomenės bruožas, atsiradęs industrializacijos, staigios urbanizacijos ir kitų socialinių ir ekonominių veiksnių sąlygomis XIX a. pab. – XX a. Tuo metu laisvalaikis tapo visuotinai priimtina norma ir platesniam gyventojų sluoksniui prieinama laiko praleidimo forma (Paškauskas 2017). Laisvalaikio komercializacija ar laikymas komerciniu produktu sąlygojo jo traktavimą kaip vartojamą laiką (Šidiškienė 2019b: 118). Kadangi tai vartojamas laikas, jis turi būti užimtas įvairiomis pasirenkamomis veiklomis, teikiančiomis malonumą. Žilvytis Šaknys, analizuodamas Vilniaus miesto laisvalaikio praleidimo ypatumus, atkreipia dėmesį, kad laisvo nuo darbo laiko praleidimas glaudžiai susijęs su miesto vietomis ir jose siūlomomis veikimo galimybėmis. Miestas tampa laisvalaikio praleidimo erdve (Šaknys 2019: 211–235).

Gamtą kaip laisvalaikio praleidimo erdvę socialiai konstruoja ir miesto gyventojai. Alytuje pateikėjai, pasakodami apie laisvalaikio praleidimo formas mieste, dažniausiai mini buvimą gamtoje: Kurorto parke, Alytaus miške ir Nemuno upės pakrantėje. Šios vietos pritraukia ir suburia dideles mases miesto gyventojų. Stovėjimo aikštelėje, esančioje Kurorto parko ir Alytaus miško sandūroje, pateikėjos žodžiais tariant, „mašinių kaip per atlaidus, <...> suvažiuoja žmonės,

kaip sakant, švęsti, pasivaikščioti, pailsėti, pažaisiti“ (Ugnė, Alytaus m., g. 1958 m.). Vaizdingai tai paaiškina pateikėja Kotryna:

Man labai patinka Dainų slėny. Miškai. Ir prie piliakalnio. Labai myliu šitą visą kampą. Iš tikrųjų ne kiekvienas miestas gali pasigirti tokiu kampeliu, kaip mes turim Alytų. Ir viena Dailidė, ir kita Dailidė. Ir labai džiaugiuosi, kai pamatau, malonu tiesiog širdžiai, kai matau, jaunimas ten tinklinį žaidžia, vakarais tą paplūdimio. Ir su dviračiais važinėja, ir su vaikais aplinkui, tai reiškia, galima kažkuo tai užsiimt, ne vien tiktai kampais šliaužiot. (Kotryna, Alytaus m. g. 1963 m.)

Pateikėjų teigimu, plačiai po Alytaus miesto žaliąsias vietas išsiplėtę takai yra pagrindinis miesto gyventojų traukos objektas. Tačiau tai nėra natūrali gamtos vieta, šie takai sutvarkyti ir pritaikyti vartojimui:

Mes einam pasivaikščioti na prie Dailidės ežerėlio, pėsčiųjų takais, ant Baltosios rožės tilto, Pirmam Alytų ant piliakalnio, nu va toks ratukas, kokia yra infrastruktūra Alytų, kad tikrai galima pasivaikščioti. Tiek dviračiais, riedučiais pasivažinėti. Paspirtukais. Tai va, sakykim, kai norim atitrūkti truputėlį, tai čia va vietoj mes renkamės, va tokius pasivaikščiojimo ir laisvalaikio praleidimo būdus. (Brigita, Alytaus m., g. 1990 m.)

Lauko tyrimo metu planuodama susitikti su Alytuje gyvenančia drauge visada leisdavau jai parinkti susitikimo vietą. Dažniausiai ji siūlydavo eiti pasivaikščioti pėsčiųjų ir dviračių taku. Mes nueidavome prie Baltosios rožės tilto, Didžiojo Dailidės ežerėlio ir sugrįždavome prie automobilių stovėjimo aikštelės. Šie takai dažnai būdavo pilni žmonių: porų, tėvų su vaikais, vyrų ir moterų. Jais važinėjamasi dviračiu, riedučiais ar paspirtuku, vedžiojami šunys, bėgiojama ar vaikščiojama. Kaip viena pateikėja teigia, būtent pėsčiųjų ir dviračių takai, esantys žalioje ir gražioje aplinkoje, suburia individualius asmenis užsiimti skirtingomis aktyviomis veiklomis:

Ypatingai va šitie pėsčiųjų takai, dviračių takai, va dėl ko. Kaunietė ta sako, tu žinok, pas mus nėra nieko panašaus. Jinai atvažiuoja čia su riedučiais važinėti. Atsiveža vaikus ir sako: „Jūs turite tokį čia dalyką“, kur panemune, nu visur šitie takeliai super tikrai, dviračių, pėsčiųjų labai, labai pavydi. (Gabrielė, Alytaus m., g. 1960 m.)

Miesto planuotojų formuojamos ir įvairioms veikloms pritaikomos žaliosios erdvės bei miesto gyventojų praktikos gamtai suteikia erdvės, kuri yra vartojama laisvu nuo darbo laiku, reikšmę. Žaliosios erdvės tampa susietos su aktyviu veikimu ir vartojamu laiku. Kitaip tariant, laisvalaikiu, kuris yra ir ekonominė veikla.

5. 4. 2. Malonny: santykis tarp meno ir gamtos

Gamta mieste yra domestikuojama. Marilyn Strathern žodžiais tariant, „laukinis paverčiamas naminiu“ (Strathern 1980: 181). Nors gamta matoma kaip pasyvi, bet ji neišnyksta, ji lieka gamta, kuri yra žmogaus gyvenimo aplinka. Tarp gamtos ir kultūros vyksta dialogas arba pokalbis (Hastrup 2014; Ingold 2014). Šį pokalbį Timas Ingoldas siūlo suvokti kaip aplinkos dizainą (ang. *designing environment*). Tai gamtos traktavimas kaip nebaigtinio objekto, kurio formavimo procese dalyvauja skirtingi veikėjai ir veiksniai. Žmonių veikla koreguoja gamtą ją

interpretuodama, veikdama ar praktikuodama, bet jos negriauna ar nepasisavina. Formuojasi skirtingi aplinkos variantai ir santykiai su ja (Ingold 2014). Marijampolės Poezijos parko socialinė gamyba išryškina kultūros ir gamtos bendravimą. Tai miesto planuotojų gražaus miesto suvokimas. Kitokį santykį kuria parke esantys meno kūriniai.

Marijampolėje gyvenantis Juozas gruodžio mėnesio šaltą vakarą aprodė, jo teigimu, gražias miesto vietas. Tai buvo įvairiose Marijampolės miesto centrinės dalies vietose išsidėstę *Malonny* sienų tapybos darbai. Nors Juozas turėjo skubėti namo, tačiau nuėjome į Kačių kiemelį, Jono Basanavičiaus aikštę, kitas vietas, kuriose yra sienų tapybos piešinių, taip pat apžiūrėjome Poezijos parke esančius darbus.

Marijampolės mieste yra 37–ios skirtingos vietos su skirtingais *Malonny* simpoziumo metu nutapytais paveikslais. Sienų tapybos darbai yra mieste, bet jie iš miesto ateina į parką. Paveiksai Poezijos parke ar besiribojantys su parko teritorija pradėti kurti tik 2015 m., trečiojo simpoziumo metu. Buvo nutapytas „Vartotojiškumas“ ir „Tekantis vanduo“. Vėliau 2017 m. parko centre – „Arktis“. Šalia parko 2019 m. nutapyti „Laiptai į dangų“, 2021 m. – „Trys kūgiai“. Skirtingose vietose išsidėstę meno objektai, anot simpoziumo iniciatoriaus, Niujorke gyvenančio, lietuvių kilmės menininko Rimvydo Ray Bartkaus, kuria „galeriją po atviru dangumi“⁶⁶ ar „modernaus meno muziejų“⁶⁷. Parkas yra „galerijos“ dalis ir vieta meno kūriniais eksponuoti. Tai aplinka kūrybinei žmonių veiklai reikštis. Tačiau toks žaliosios erdvės vartojimas negriauna ir neužgožia gamtos. Jo metu vyksta nepertraukiamas dialogas.

Poezijos parke plėtojamo dialogo tarp žaliosios erdvės ir *Malonny* projekto sukurtų darbų metu gamta tampa meno projekto dalimi. Į žaliąją erdvę bei jos pakraščius integruojama modernaus meno estetika materializuoja šiuolaikinį gyvenimo būdą ir jo kritiką. Philip Grisewoodo paveikslas „Vartotojiškumas“ (žr. 17 pav.) perteikia modernybės būsenai būdingas savybes: skubėjimą, greitą maistą, nematymą aplinkinių dalykų, miestų ir pramonės taršą bei žalą aplinkai. Šio piešinio vieta parinkta neatsitiktinai. Požeminė perėja, kurią perėjus patenkama į Poezijos parką, simbolizuoja vartus, pro kuriuos išeinama iš vartotojiško gyvenimo būdo ir patenkama į „meno oazę, ramybę ir kitokią kultūrą“⁶⁸. Taigi žmonių veiklai, miestui ir gamtai suteikiamos skirtingos reikšmės ir prasmės. Poezijos parkas čia įkūnija natūraliai, žmogaus veiklos nepaveiktai gamtai priskiriamas savybes. Centrinėje Poezijos parko dalyje esantis Ievos

---

⁶⁶ Marijampolėje jau šeštą kartą vyks meno simpoziumas „Malonny“. 2019. *bernardinai.lt*. <<https://www.bernardinai.lt/2019-06-10-marijampoleje-jau-sesta-karta-vyks-meno-simpoziumas-malonny/>> [žiūrėta 2022 05 14]; Juodzevičienė, Loreta. 2018. Marijampolės galerija po atviru dangumi praturtėjo naujais paveikslais, *lrytas.lt*. <<https://www.lrytas.lt/kultura/daile/2018/07/06/news/marijampoles-galerija-po-atviru-dangumi-praturtejo-naujais-paveikslais-6874196>> [žiūrėta 2022 05 14].

⁶⁷ Vidžiūnas, Arvydas. 2021. Malonny‘8 spaudos konferencija. <<https://www.facebook.com/241000852755365/videos/2937598469848157/>> [žiūrėta 2022 05 14].

⁶⁸ Vartotojiškumas. *malonny.lt*. <<https://malonny.lt/menas/vartotojiskumas/>> [žiūrėta 2022 05 14].

Martinaitytės – Mediodia paveikslas „Arktis“ (žr. 18 pav.) detaliau nagrinėja Philip Grisewood fragmentiškai paminėtą žmogaus ir gamtos santykį. Menininkės darbe vaizduojamas žmogaus veiklos poveikis aplinkai – ledų tirpsmas ir išsiliejantis vanduo. Paveikslas „Arktis“ buvimas žaliojoje erdvėje – medžių ir pievų apsuptyje – sustiprina jame perteikiamą idėją. Paveiksli „Vartotojiškumas“ ir „Arktis“ gamtą pasitelkia paveikslas žinutei sustiprinti ir perteikti. Gamta yra vartojama kaip integrali meninio kūrinio dalis, bet būtent ji sukuria sąlygas šiems kūriniams atsirasti. Šis santykis su gamta yra savotiškas krypties davimas, o ne galutinės ir aiškiai apibrėžtos aplinkos kūrimas (Ingold 2014: 243).

17 pav. Philip Grisewood paveikslas „Vartotojiškumas“ Marijampolės poezijos parke.

18 pav. Ieva Martinaitytės – Mediodia paveikslas „Arktis“ Marijampolės poezijos parke.

Malonny simpoziumo metu sukurtų paveikslų atėjimas iš miesto į Poezijos parką atskleidžia, jog gamta yra konceptuali miesto dalis. Dialogas tarp meno kūrinių ir gamtos kuria žaliąją erdvę, įprasminančią santykį tarp žmonių veiklos ir gamtos. Jo metu galima pamatyti pabrėžiamą pramonės ir gamtos prieštarumą. Parko paveiksluose žmonių industrinė veikla, apimanti ir masinę gamybą, pateikiama kaip kenkianti gamtai. Taigi žalioji erdvė, gamta tampa vieta, kurioje keliamas pramonės ir aplinkos taršos klausimas, permąstomas miesto santykis su pramone.

5. 5. Gamta Plungės mieste kaip muziejus

Pirmą lauko tyrimo dieną Plungėje susitikau su Justinu. Jis davė Plungės rajono turistinį žemėlapi, kuriame ne tik sužymėti Plungės istorinei raidai svarbūs objektai, bet taip pat pateikiamas Plungės parko planas (žr. 19 pav.). Nors tai buvo karšta vasaros diena, darbo diena, Justinas galėjo skirti šiek tiek laiko ir pasiūlė aprodyti Plungės miestą. Jis mane nusivedė į Plungės parką, taip pat dar vadinamą Oginskių rūmų parku, esantį pačiame Plungės miesto centre, tarp Babrungo upės ir geležinkelio linijos. Ši teritorija yra didžiausias miesto žaliasis plotas ir išskirtinai istoriškai susiformavusi urbanistinė struktūra. Su Justinu parke apžiūrėjome architektūrinius objektus: laikrodinę – oranžeriją, Plungės dvaro sodybą, kurią sudaro Mykolo Oginskio rūmai, Oginskio dvaro žirgyno pastatas, taip pat šalia parko esančią Laisvės alėją bei Laisvės ir Šv. Florijono paminklus. Nors po šio pasivaikščiojimo buvome susitikę ne vieną kartą pasibaigus darbo valandoms, tačiau nepasilikdavome Plungėje. Justino ir jo žmonos iniciatyva išvažiudavom apžiūrėti kitų Plungės rajone esančių objektų: Platelių ežero, Beržoro Šv. Vyskupo Stanislovo bažnyčios, Kulių miestelio. Tokiu būdu lyg buvo pasakyta, jog Plungės miestas, kuris sutapatintas su Oginskio dvaro sodyba ir parku, jau pamatytas ir pažintas. Kaip bibliotekininkė Jurgita, dirbanti Plungėje, pasakė: „Plungė turi net ne miestą, dvaras yra“ (Jurgita, Plungės m., g. 1958 m.).

19 pav. Plungės miesto parko planas.

Nors vaikščiodami su Justinu apžiūrėjome parko teritorijoje esančius pastatus, tačiau Plungės parkas⁶⁹ nėra tik statinių buvimo vieta. Jis kūrėsi kaip savita žalioji erdvė, esanti šalia

⁶⁹ Nuo 1999 m. Plungės dvaro sodybos parkas yra saugomas kaip atskiras, nacionalinės reikšmės kultūrinis objektas su įžvelgiamu senovės miškų – alkių bruožu, jame išlikusiu apželdinimo pobūdžiu, alėjomis, tvenkiniais, sodo vieta ir kt.

dvaro rūmų. Parkas pradėtas formuoti XVIII a. vid., manoma, natūralaus miško vietoje. Jį sudaro centrinė geometriškai suplanuota dalis ir peizažinio tipo parkas. XIX a., kai dvaro sodybą įsigijo Mykolas Oginskis, parkas buvo rekonstruotas: sutvarkyti seni ir iškasti nauji tvenkiniai, pasodinti egzotiniai medžiai ir krūmai (Januškevičius 2004: 285; Semaškaitė (sud.) 2010: 318). XX a. II-oje pusėje buvo parengti du parko rekonstrukcijos projektai, tačiau nė vienas nepradėtas įgyvendinti. Parkas sovietmečiu prižiūrėtas menkai: pašalinti pūvantys ar išvirtę medžiai. Jame neįvyko esminiai struktūriniai pokyčiai, tačiau parko teritorijoje pastatytas sporto aikštynas (Baužienė 2007: 79). 2007 m. parengtas ir pradėtas parko rekonstravimo ir restauravimo projektas, kurio metu sutvarkyta parko teritorija: takai, želdynai, tvenkinių sistema⁷⁰. Taigi parko planuotojų ir prižiūrėtojų – Žemaičių dailės muziejaus – parkas toliau formuojamas kaip estetinė ir praeities bruožus išsaugojusi vieta.

Pirmą kartą viena po parką vaikščiojau laisvai – neturėdama išankstinio plano. Vos tik perėjus tiltelį per Babrungo upę ir įžengus į parko teritoriją prieš akis iškilo juoda lenta, užpildyta įvairiais raudonais draudžiamaisiais ženklais: negalima skinti gėlių, vedžioti šunų, žvejoti, rūkyti, gerti alkoholinių gėrimų, triukšmauti, važiuoti automobiliu ir šiukšlinti (žr. 20 pav.). Toliau vaikščiojant po parką mačiau praeinančius, ant suoliukų sėdinčius, prie dvaro rūmų besifotografuojančius ar skaitančius informacines lentas žmones. Tik vaikų žaidimo aikštelėje ir prie viešosios bibliotekos, t. y. laikrodinės – oranžerijos pastato, būriavosi garsiau bendraujančių žmonių grupelės. Pirmo vaikščiojimo metu pastebėjau, jog parkui būdinga muziejaus atmosfera. Vaikščiojama tik esamais takais, apžiūrimi istoriniai statiniai ir laikomasi nurodytų taisyklių.

Parkas kaip vieta, kuriai būdingos muziejui priskiriamos savybės, taip pat išryškėjo pokalbio su bibliotekos darbuotoja metu. Ilgametė bibliotekos darbuotoja Jurgita, pasakodama apie įstaigos gyvenimą parko teritorijoje, pabrėžė bibliotekos vykdomus projektus, susijusius su Plungės parku. Moteris pažymėjo, jog bibliotekos pastatas yra „gan svarbus turizmo objektas“, todėl pati institucija ir jos vykdoma veikla turėtų būti integrali Oginskio rūmų parko dalis. Jurgita pokalbio metu pasakojo apie 2016 m. sukurtą projektą „Plungės išmanusis parkas“. Šį projektą sudaro trys skirtingi pažintiniai turai: augalų, gyvūnų ir kultūros. Plungės parko pažinimas yra teminis. Virtualiai ir fiziškai sekant paskui parko teritorijoje esančius objektus ir jais remiantis sudarytomis programomis arba keliais įgyjamos žinios ir atskleidžiamas norimas pasakojimas. Toks judėjimas, meno istorikės Carol Duncan teigimu, yra būdingas muziejui. Ji muziejų siūlo suvokti kaip tam tikrą struktūruotą ritualą, puoselėjantį konkrečios bendruomenės oficialią kultūrinę atmintį ir konstruojantį jos reprezentaciją (Duncan 1995: 8). Muziejaus lankytojai, judėdami iš anksto numatytais, kruopščiai sužymėtais keliais, perteikiančiais tam tikrą muziejuje

---

⁷⁰ Plungės dvaro parko rekonstrukcija. *pri.lt*. Projektavimo ir restauravimo institutas. <<http://www.pri.lt/projektai/plunge/plunges-dvaro-paro-rekonstrukcija>> [žiūrėta 2022 06 27].

įkūnijamą pasakojimą, atlieka ritualą ir tokiu būdu patiria istoriją ar vietos prasmę (Duncan 1995). Būtent veiksmo performatyvumas – buvimas ir dalyvavimas vietoje laikantis sudaryto scenarijaus – muziejui suteikia sakralinės ir ritualinės vietos prasmę (Čėpaitienė 2014: 21). Taigi projektas „Plungės išmanusis parkas“ pristato muziejinę parko patirtį ir efektą.

20 pav. Draudžiamieji ženklai prie įėjimo į Plungės parką.

Akcentuotina, jog „Plungės išmanusis parkas“ suderina fizinį buvimą vietoje su virtualiu ėjimu po parką. Ekspонатų fotografijos, aprašymai ir sudaryti pažintiniai parko maršrutai patalpinti virtualioje erdvėje. Šie virtualūs turai praplečia fizinio pažinimo galimybes ir lankytojų potyrius (Gaižutytė-Filipavičienė 2012: 60). Jie veikia kaip tarpininkai, kurių pagalba judama tarp skirtingų ekspонатų, su jais komunikuojama (Levickaitė-Vaškevičienė 2014: 223). Taigi antrą kartą Plungės parke vaikščiota virtualiai.

Virtualioje erdvėje galima rinktis norimą parko pažinimo turą. Pirmiausia pasirinktas augalų kelias, kurį pokalbio metu išryškino ir Jurgita. Augalų turas – tai maršrutas, kurio metu sekama nuo vieno gamtinio objekto prie kito. Jis prasidėjęs už centrinių dvaro rūmų, nusileidžia prie Babrungo upės ir pasibaigia netoli Sargo namelio, pagrindinio įėjimo į Plungės dvaro sodybą ir parką. Taigi apeinama visa parko teritorija. Augalų turą sudaro 14 iš parko visumos išskirtų vietų ir objektų, kurie funkcionuoja kaip muziejaus ekspонатai. Priešingai negu uždaros erdvės muziejuje, kuriame ekspонатai yra ištraukiami iš jiems įprastinės aplinkos ir rekontekstualizuojami taip, kad atskleistų norimą pasakojimą, atviros erdvės muziejuje specifiniai objektai izoliuojami iš visumos kaip turintys sakralinę reikšmę. Tracey Heatheringtono teigimu,

gamtiniai elementai dekontekstualizuojami iš ekosistemos ir tampa estetiniais ir pažinimo objektais (Heatherington 2005: 142). Iš gamtinės visumos atrinkti skirtingų rūšių medžiai: ąžuolai, beržai, liepos, uosiai, vaismedžiai, ir įvairios gėlės bei žolės tampa muziejiniiais eksponatais ir pažinimo objektais.

Augalų ture pabrėžiamos parko augalų savybės. Eksponatai aprašomi nurodant medžio amžių ir matmenis: aukštį, storį, saugojimo statusą. Susitikimo metu Jurgita pasakojo, kad sudarant augalų turą kviesti augalų priežiūros specialistai, kurių išvalgos nulėmė gamtinio objekto tapimą eksponatu:

Mes kvietėmės Klaipėdos botanikos sodą, Žemaitijos nacionalinio parko gamtininkus, mes čia apėjome, mes su arboristais apėjome, suskaičiavome, apmatavome, išrinkome, kas tie galėtų būti. Mes suradom dar tris, vienas iš tų va tas ąžuoliukas, va čia tas tiesiai, kurs skyļa, Ans yra restauruotas pirmasis ir vienintelis Plungėj išvis medis, kuris pagydytas yra. Ir įtraukėm tris medžius, dar tris medžius į tų saugotinių medžių sąrašą, iki tol buvo „Perkūno ąžuolas“. Turim ir turim verkianti liepa, du ąžuolai, dabar yra penki. Ir mes čia taip didžiuojamės, taip džiaugiamės, čia toks raštas oficialus atėjo, mes turim dar tris. (Jurgita, Plungės m., g. 1958 m.)

Parke pasodintos egzotinės rūšys neišlikusios. Jame vyrauja vietiniai medžiai ir krūmai, o parkui būdingiausi medžiai – šimtamečiai ąžuolai (Taurus 1989: 68). Tačiau Jurgitos pasakojime ir augalų aprašymuose išryškėja, jog sudarant augalų turą eksponato autentiškumas sietas ne su dvaro parko istorija ir ypatybėmis. Akcentuotas augalo ilgaamžiškumas ir gamtinės jo savybės, kurios jį išskiria iš kitų parke augančių medžių.

Atrinktų eksponatų autentiškumas siejamas ne tik su augalų savybėmis, pabrėžiamas ir istorinis kontekstas. Viena vertus, kuriamas žaliosios erdvės kaip Oginskių dvaro parko naratyvas. Eksponatų aprašuose išryškinamos objektų sąsajos su Oginskių dvaru ir dvaro tradicijomis. Dešimtu numeriu pažymėtas eksponatas – „Bambukų slėnis“. Šalia augalo savybių: dydžio, augimo ypatybių, parašytas sakiny: „į Plungės parką šis augalas atkeliavo kunigaikščio M. Oginskio laikais.“⁷¹ Pokalbio metu Jurgita šį objektą išryškino:

Mes turim „Bambukų slėnį“, „Bambukų slėnį“ kabutėse. Esam įtraukę į savo išmaniojo parko objektą <...> Tai yra tokia vieta prie pat laikrodenės, slėnis, toks labai dideliais, aukštais lapais, tokia žolė, gal ir matėt, toks brūzgynas beveik va čia, brūzgynas, bet tai, aišku, ne bambukai, bet žmonės vadin bambukais, nes jie labai panašūs. Toks yra meškerykotis. Tai yra sachalininė rūgtis arba sachalininis pelėvirkštis tikrai, iš tikrųjų, invazinis augalas, labai bjaurus. Atvažiuoja žmonės, kaip tik iš grupės kas nors atpažįsta, sakė, Jėzau, neišnaikinu, bjaurybė paskutinė, neišnaikinu, nes jis labai plečiasi. Čia yra tokioj dauboj, slėny, tai neišlipa tai jis toj vietoj, tai kairėj. Dabar biologai ir gamtininkai mums papasakojo, kad būtent XIX amžiuje ir būtent į dvarus pirmiausia ir atkeliavo kai kurie invaziniai augalai. Tai va šitas bambukas atseit ir dar yra šaukštis toks ten dvejose vietose parke, yra šaukštis, kuris tokiais du metrai lapai didžiuliai jo ir, ir būtent galėjo čia jis atsirasti iš Oginskio laikų, nes Oginskis galėjo atsivežti, galėjo taip galimai ar ne tiesiog galimai. Tai mes ir turim palikę tą šabakštyną, jis šiaip gražus ten, tik biškį reik dilgeles dabar

---

⁷¹ Plungės parkas: Bambukų slėnis. *plungesparkas.lt*. Plungės rajono savivaldybės Viešoji Biblioteka. <<https://plungesparkas.lt/lt/turas/augalu-turas/bambuku-slenis?>> [žiūrėta 2022 05 11].

apkirpt. Tai kodėl gi ne, nes mes nesakom, kad tikrai Oginskio, bet šitie augalai atkeliavo tada į Lietuvą apskritai. Tai viena iš vietų, kur tu gali kažką pasakyti žmogui. (Jurgita, Plungės m., g. 1958 m.)

Jurgitos pasakojime išryškėja, jog augalai, kurie įprastai laikomi nevertingais ar invaziniais, parko pažinimo metu tampa reikšmingi. Svarbus ne pats augalas, bet su augalu susijusios istorijos.

21 pav. „Perkūno ąžuolas“ Plungės miesto parke.

Kita vertus, kuriamas Plungės parko naratyvas, vietos, istoriškai svarbios miestui ir Žemaitijai. Aštuntu numeriu augalų maršrute pažymėtas „Perkūno ąžuolas“ (žr. 21 pav.) yra vienas reikšmingiausių eksponatų. Šis eksponatas sulieja skirtingus istorinius laikotarpius. Jis siejamas su pagonybės laikais. Rašoma, jog ąžuolas yra alkavietės dalis. Kitas pasakojimas medį susieja su Žemaitijos istorija. ąžuolo pavadinimas kilo iš įvykio, kai Žemaitija priėmė krikščionybę: „į šį ąžuolą Perkūnas trenkė, kai po žemaičių krikšto prie ąžuolo buvo užgesinta šventoji ugnis.“⁷² Jis taip pat pasakoja apie Oginskių dvaro gyvenimą. Apraše teigiama, kad prie šio medžio Mykolo Oginskio žmona Marija rengdavo vaidinimus vaikams ir jaunimui. Taigi vienas eksponatas suteikia žinių apie skirtingus istorinius momentus, o Plungės parką pristato kaip reikšmingą regionui – Žemaitijai, pagonybės tradicijai ir dvaro kultūrai. Judant virtualiu iš anksto numatytu maršrutu bei susipažįstant su informacija, pateikta šalia eksponatų, parkas patiriamas kaip objektas, kuriame susilieja gamta ir istorija.

Kitas Jurgitos išryškintas „Plungės išmaniojo parko“ turas yra skirtas pažinti Plungės parke gyvenančius gyvūnus. Šio turo nesudaro maršrutas ar objektai, kuriuos būtų galima sekti. Jis parką transformuoja į paukščių stebėjimo – ornitologinio pažinimo – vietą. Virtualiame ture išvardintos 47 skirtingos paukščių rūšys, kurias galima sutikti parke. Prie kiekvieno jų pateikiama

⁷² Plungės parkas: Perkūno ąžuolas. *plungesparkas.lt*. Plungės rajono savivaldybės Viešoji Biblioteka. <<https://plungesparkas.lt/lt/turas/augalu-turas/perkuno-azuolas>> [žiūrėta 2022 05 11].

ilustracija ir trumpa charakteristika: dydis, svoris, spalvų deriniai, mitybos ir gyvenamosios ypatumai, balso apibūdinimas ir jo skambesio įrašas. Jurgita pokalbio metu pabrėžė, jog Parke gyvena skirtingos gyvūnų rūšys: „čia tada yra apie šikšnosparnius gali šnekėt, kuriam ten inkilų esam prikėlę paparkėj, visi nustemba, tokios dėžės šikšnosparniams ir pelėdų čia yra, ir tad ančiasnapis yra raudonosios knygos paukštis ir, ir čia visko yra“ (Jurgita, Plungės m., g. 1958 m.). Bibliotekos veikla apima ir aktyvią gamtos priežiūrą. Vieno bibliotekai priklausančio statinio palėpėje saugoma reta šikšnosparnių rūšis. Biblioteka taip pat stato jiems inkilus. Pati vieta lėmė bibliotekos – kultūrinės institucijos – įsitraukimą į veiklas, susijusias su Plungės parko gyventojais. Jos veiklos parką transformavo į gamtos: augalų ir gyvūnų, pažinimo vietą.

Plungės parkas yra erdvė, kurioje kuriami skirtingi Plungės miesto naratyvai. Jo buvimas centrinėje miesto vietoje formuoja miesto gamtinį ir istorinį tapatumą. Parke Plungė atrandama ne kaip sovietmečiu formuotas pramoninis miestas, bet kaip Žemaitijos regiono ir dvaro kultūros reikšminga dalis bei unikalios gamtos vieta. Per muziejinę parko, susijusio su Oginskių rūmais, interpretaciją atkuriamas Plungės istorinė praeitis ir atmintis, sąsajos su dvaru ir jo kultūra.

5. 6. Poindustrinio miesto gamta

Miestas yra autonomiška grynosios kultūros, kuri yra išskirtinis žmogaus būsenos bruožas, vieta ar žmogaus būties produktas (Park 1967: 1). Tai nekontroliuojamai ir neplanuojamai augantis socialinis organizmas (Park 1952: 100). Vienas iš pagrindinių Čikagos mokyklos atstovų Louisas Wirthas miesto gyvenimo specifikos apibūdinimą pradeda teiginiu: „niekur žmonija nebuvo toliau nutolusi nuo organinės gamtos, nei kaip didiesiems miestams būdingomis gyvenimo sąlygomis“ (Wirth 1938: 1–2). Tai konstatuodamas Louisas Wirthas išryškina miesto ir gamtos, kitaip kultūros ir gamtos, opoziciją ar, kaip Davidas Wachsmuthas pastebėjo, „priešingas tikrovės karalystes“ (Wachsmuth 2012: 1). Taigi miestas – „žmogaus padarytas“ (McKibben 2003: 67) objektas. Jis, Jane Jacobs teigimu, yra gamtos priešas bei antitezė (Jacobs 1961: 444; 446). Miestas naikina tai, kas yra suprantama kaip gamta. Jame, kaip Henri Lefebvre suformulavo, „gamta ištuštėja“ ir pakeičiama socialiai pagaminta erdve, į kurią reintegruojami gamtos elementai (Brantz, Dümpelmann 2011: 1). Gamta ir miestas suprantami kaip priešingos ir konkuruojančios kategorijos, tačiau jų susilieėjimas pagamina naujas formas ir struktūras.

Antropologiniuose darbuose įsitvirtinęs požiūris, jog miestas ir gamta yra dvi priešingos kategorijos, kurių susiformavimas nulemtas industrializacijos ir urbanizacijos. Jų opozicija atsirado „mechanizuojant pasaulį“ (Descola 2013: 77). Industrializacijos sąlygomis susiformavo požiūris, darantis aiškia ir griežta skirtį tarp kultūros ir gamtos. Anot Roberto Rotenbergo, industrializacijos metu vykęs „artimos“ gamtos visiškas transformavimas žmogaus poreikiams suteikė naują vertę „tolimajai“ gamtai (Rotenberg 2014: 386). Kultūra tapo matoma kaip tai, kas

yra „čia“, o gamta – „ten“ (Townsend 2009: 21). Gamta siejama su visa tai, kas „nesugadinta“, nepaliesta, nesukurta žmogaus, atskira nuo žmogaus veiklos ir buvimo (Raymond 1983: 223; Raymond 2005; Escobar 1999; McKibben 2003), o žmogus lyg nepriklausantis likusiam pasauliui: augalams, gyvūnams, „ne žmonėms“. Gamtos nebelyka ten, kur veikia žmogus ir kuriasi miestas. Ją „ryja ir naikina“ (Kidner 2017: 128) kultūra, konkrečiau, industrializacija. Davidas W. Kidneris pabrėžia, kad opozicija yra ne tarp žmogaus ir laukinės gamtos, bet tarp industrializmo ir laukinės gamtos (Kidner 2017: 123). Taigi industrializacija natūralią gamtą griauja ir pakeičia ją išgalvota ar pagaminta „gamta“ (Kidner 2017: 128). Tai yra hierarchiškas santykis. Viena sritis yra atvira kitos dominavimui ar valdymui. Kultūra – aktyvioji jėga – pagamina tam tikras struktūras ir formas iš pasyvios duotosios gamtos (Strathern 1980: 178– 181; Townsend 2009: 21). Industrializacija suformavo požiūrį, jog gamta yra tik ten, kur nėra žmogaus veiklos apraiškų. Kultūros sąlygomis gaminamos įvairios išgalvotos gamtos. Nors gamta nėra sunaikinama, tačiau išnyksta tai, kas suprantama kaip grynoji ar natūralioji gamta. Randasi tik gamtos formos, kurios praranda gamtos reikšmę.

Poindustrinėje epochoje atrandamos miesto žaliosios erdvės. Jos pradėtos vadinti miesto gamta. Nors miesto gamta oksimaroniškas terminas, tačiau jis nurodo gamtos, esančios mieste, specifiškumą ir savitumą. Tai ne natūrali ar laukine laikyta gamta, o stilizuota ir visur esanti: kieme, namų sode ar parke. Būtent tokia „gamtos gamyba“ yra poindustrinis reiškiny (Sivaramakrishnan, Vaccaro 2006: 301). Ji reiškiasi per miesto erdvės socialinę gamybą, kai gamtai suteikiama tam tikra materialinė išraiška ir reikšmė, bei socialinį konstravimą – žmonių praktikas, požiūrius ir veiklas, įprasminančias vietą. Taigi keičiasi požiūris ir gamtos vertinimas. Gamta tampa ne tik žmogaus veiklos nepaliestos vietos, bet ir vietos, atsiradusios iš gamtos ir kultūros dialogo. Sukurtai miesto erdvei suteikiama gamtos reikšmė ir priskiriamos su ja siejamos vertės. Viena vertus, poindustriniame mieste žaliosios erdvės kuriasi kaip skirtingas funkcijas ir prasmes įgyjančios vietos. Tai natūralios gamtos grožį turinčios vietos ar gamtos ir meno sintezės hibridai, aktyviam poilsiui pritaikytos erdvės, meno kūrinų idėjos dalis ir jų eksponavimo vieta ar istorinio tapatumo ir gamtinio pažinimo vieta. Visais atvejais tai vartojama gamta, kuri tenkina estetinius ir laisvalaikio poreikius (Sivaramakrishnan, Vaccaro 2006; Vaccaro 2006). Tokia gamta tampa integralia poindustrinio miesto gyvenimo dalimi. Kita vertus, gamta ir su ja siejamos reikšmės išryškėja santykyje su pramone. Ji iškyla kaip gamybinės veiklos antipodas. Gamtai priskiriama ekologinė prasmė. Su ja siejama ne fizinė vieta, bet požiūris į pramonės ir miesto santykį. Taigi poindustrinėje epochoje gamta įgyja skirtingas funkcijas ir reikšmes. Ji apibrėžiama ne per kultūros dominavimą, bet per dialogą tarp kultūros ir gamtos. Formuojasi požiūris į aplinką, kurioje sąveikaujant kultūrai ir gamtai išlieka abiejų „priešingos tikrovės karalysčių“ bruožų, bet nuolatos kuriasi kažkas naujo, kas yra vartojama ir išgyvenama miesto gyventojų.

Deindustrializaciją išgyvenę Alytaus, Marijampolės ir Plungės miestai nebemato savęs vien tik kaip su gamybine veikla susietos vietos. Juose iškyla gamta su jai priskiriamomis reikšmėmis ir vertėmis. Žaliosios erdvės formuojasi šalia gamybinę veiklą atliekančių ekonominių struktūrų. Nors jos nėra tolygios pramonei, tačiau yra svarbios miesto gyvenime. Poindustrinė „gamtos gamyba“ miestui suteikia gamybinei veiklai alternatyvias funkcijas ir prasmes. Miestas tampa ne tik su darbu susieta vieta, bet ir poilsio, pažinimo bei grožio pajautimo ir išgyvenimo erdve. Per gamtos atradimą vyksta kitų prasmų priskyrimas poindustriniam miestui.

6. KODĖL NELIEKATE, JAUNIME?

Posovietinę deindustrializaciją išgyvenusių žmonių pasakojimuose išryškėja sudėtinga, nevienalytė ir pilna prieštaravimų poindustrinio miesto dabartis. Būtent požiūryje į šiandieninio poindustrinio miesto gyvenimą randasi ne tik miestų gyventojų, kūrusių savo asmeninius gyvenimus ir formavusių naujus ekonominius vienetus ir struktūras posovietinės deindustrializacijos metu, patirtys, bet ir išankstinės miesto ateities nuostatos. Jose jaunimas išskyla kaip poindustrinio miesto ateities klausimas.

6. 1. Poindustrinis miestas: mažėjantis miestas

Sovietmečiu įkurtų pramonės įmonių bankrotai ir restruktūrizavimas į mažesnes įmones sukėlė didžiausius iššūkius, susijusius su įsidarbinimu ir bedarbyste. 1991 m. Alytaus, Marijampolės ir Plungės miestuose fiksuoti pirmieji bedarbiai, kurių skaičius 2000 m. jau buvo išaugęs šimtais kartų (žr. Priedas Nr. 7). 1990 m. nutarimo pagrindu miestuose steigtos Darbo biržos, turėjusios rūpintis gyventojų užimtumu darbo rinkoje⁷³ bei socialinėmis garantijomis skiriant bedarbio pašalpas⁷⁴. Miestų gyventojai patyrė ekonominio ir socialinio gyvenimo prastėjimą. Visi trys miestai nuo 1995 m. patiria nuolatinį demografinį mažėjimą. Alytuje 1995 m. gyveno 77 302 gyventojai, o 2021 m. – 49 205, Marijampolėje 1995 m. – 52 166, 2021 m. – 34 747, Plungėje 1995 m. – 28 614, o 2021 m. – 16 558. Taigi 2021 m. pradžioje Alytus, Marijampolė ir Plungė jau buvo praradę daugiau negu po 30 proc. žmonių (žr. Priedas Nr. 6). Tačiau tai ne tik statistiniuose duomenyse matomas mažėjimas, bet ir mieste vykstantis kultūrinis ir socialinis pokytis.

Deindustrializacija ne tik lėmė vietos bendruomenių apleidimą, kai iš miesto pasitraukus pagrindinėms įdarbinimo vietoms gyventojai paliekami tik su keliomis alternatyviomis įsidarbinimo galimybėmis, nedarbo problemą ir besikeičiančią miesto ekonomiką, bet taip pat sumažino jaunų žmonių galimybes kurti gyvenimą ir buitį poindustriniame mieste (Newman 1985; Newman 1995). Tokie miestai ir jų gyventojai „ilgą laiką labai kentėjo“ (Acheson, Acheson 2017: 73) išgyvendami populiacijos mažėjimą, ekonominę nuosmukį bei socialines problemas. Su tokiais reiškiniais geografs, sociologai ir architektai sieja mažėjančio miesto fenomeną,

---

⁷³ Dėl Lietuvos darbo biržos prie Socialinės apsaugos ministerijos įsteigimo bei gyventojų užimtumą reguliuojančių normatyvinių aktų tvirtinimo. 1990, *e-seimas.lrs.lt.* <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.3733?positionInSearchResults=594&searchModelUUID=ffa87890-ff3a-44d1-833f-03e0c42830fa>> [žiūrėta 2022 05 08].

⁷⁴ Lietuvos Respublikos bedarbių rėmimo įstatymas 1990, *e-seimas.lrs.lt.* <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.25606?jfwid=1ack7li6cf>> [žiūrėta 2022 05 08].

suprantamą kaip miesto erdvių, infrastruktūros ir aptarnavimo bei visuomenės kaitą (žr. Oswald 2005; Oswald 2006; Moss 2008; Cunningham–Sabot, Audirac, Fol, Martinez–Fernandez 2014; Haase, Rink, Grossmann 2016; Ortiz–Moya 2020). Šių disciplinų darbuose *mažėjimas* labiau suvokiamas kaip laikinas miesto gyvenimo pokytis, kai išgyvenamas gyventojų skaičiaus, darbo vietų ir paslaugų įvairovės susitraukimas, o ne urbanistinis nuosmukis ar netgi miesto mirtis.

Deindustrializacijos sukeltas vietos ir kasdienio gyvenimo nykimas antropologų matomas ne kaip statiškas, o laike ir erdvėje išsitiesęs reiškinys. Tai *griuvimo* procesas (Mah 2012), apčiuopiamas ir radikalus materialinės aplinkos *tuštėjimas* bei socialinių santykių trūkinėjimas (Dzenovska 2020) ar miesto gyvenimo galimybių *mažėjimas* (Ringel 2020). Būtent Felixo Ringelio išplėtotas *mažėjimo* konceptas sudaro sąlygas apčiuopti sudėtingus ir tęstinius poindustrinio miesto procesus, galinčius įgyti skirtingas formas ir prasmes. Antropologas, remdamasis etnografiniu lauko tyrimu, atliktu greičiausiai mažėjančiame Vokietijos mieste Hojersverdoje, *mažėjimą* siūlo suvokti kaip poindustrinį nuosmukį, žymintį dabarties problemų plėtrą ateityje (Ringel 2020). Tai ne laikinas miesto struktūrinių elementų nykimas, bet išgyvenama įvairialypė ir sudėtinga realybė. Kitų disciplinų atstovai teigia, jog fundamentalūs ekonominiai, politiniai ir socialiniai pokyčiai, vykę posovietinėse šalyse, buvo priežastis, nulėmusi miestų mažėjimą ir susitraukimą (Haase, Rink, Grossmann 2016). Tačiau Felixo Ringelio plėtojamas *mažėjimo* konceptas socialistinę praeitį ir pereinamąjį etapą iš planinės ekonomikos į rinkos ekonomiką integruoja į deindustrializacijos procesą. Kitaip tariant, atsisakoma socialistinės praeities žvilgsnio į mieste vykstančius procesus ir reiškinius. Akcentuojamas poindustrinio miesto dabarties sudėtingumas ir jo kontekstų bei pasakojimų, kuriais įprasminamas ekonominį nuosmukį išgyvenantis miestas, įvairovė. Taigi *mažėjimas* suvokiamas ne kaip posocialistinės transformacijos sukeltas reiškinys, bet kaip dabarties problema. Šis konceptas neapsiriboja viena teorine ar kontekstine linija, bet žvelgia į sudėtingą miesto situaciją, atskleidždamas skirtingus ir fragmentiškus miesto gyvenimo aspektus. Poindustrinio miesto traktavimas kaip išgyvenančio *mažėjimą* leidžia „atidaryti poindustrinę dabartį“ (Ringel 2020: 188) bei apčiuopti miesto specifiškumą ir patirčių bei praktikų įvairovę.

Įvertinant *mažėjimo* konceptą, posovietinę deindustrializaciją išgyvenęs miestas atsiskleidžia kaip dabartyje gyvuojantis reiškinys, formuojamas skirtingų kontekstų. Jis matomas ne tik per sovietmečių įgytų patirčių prizmę, bet sąveikaujantis skirtingomis idėjomis, kuriomis įprasminama poindustrinio miesto realybė. Tai lyg dinamiškas, integruojantis praeities ir galimos ateities bruožus, pereinamasis etapas, kuriame miestas yra kažko naujo tapimo vyksme. Šioje būsenoje miestas tam tikra prasme tampa mozaika, sudaryta ne iš atskirų susiliečiančių mažų pasaulių (žr. Park 1967), o iš požiūrių ir patirčių, veikiančių miesto ir miestiečių gyvenimą, jų priimamus sprendimus.

6. 2. Besitraukiančios vietos, veiklos ir žmonės

Išnagrinėjus, kaip posovietinę deindustrializaciją išgyveno pramoninės struktūros ir jų darbuotojai Alytaus, Marijampolės ir Plungės miestuose, išryškėjo, jog skirtinguose miestuose procesai vyko skirtingai, tačiau gyventojų patirtys ir požiūris į dabartinę šių miestų situaciją atskleidžia bendrą bruožą. Išryškėja sudėtingas ir kompleksiškas miestuose plėtojamų veiklų, vietų ir gyvenimo traukimas. Alytuje gyvenantis Jeronimas tai apibūdino pasitelkdamas „sniego“ metaforą: miestas tirpsta kaip pavasarį sniegas. Poindustrinio miesto *mažėjimas* perteikia holistinį mieste vykstančių procesų vaizdinį. Atskiri, bet į bendrą visumą susijungiantys aspektai išryškina ir poindustrinio miesto gyvensenos pokyčius. Tai ne tik ekonominė fragmentacija, bet ir veiklų, vietų ir žmonių ryšių socialinis trūkinėjimas.

Šiuose miestuose vyksta ilgalaikis ir palaipsninis gyventojų skaičiaus mažėjimas. Sovietmečiu įsteigtoms pramonės įmonėms nutraukus veiklą miestuose neliko žmonės traukiančio faktoriaus – „viskuo aprūpinančios“ darbo vietos, suteikios pajamas, gyvenamąjį būstą ir užpildžiusios laisvalaikį. Kitaip tariant, gyvenimo saugumą ir užtikrintumą sukūrusios darbovietės (Jurčikonytė [Teleišė] 2016). Nuo 1991 m. pradėjo augti bedarbystės lygis, miestai darėsi nepatrauklia vieta gyventi. 2004 m. Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare, o 2007 m. – Šengeno erdvės dalimi Lietuvos piliečiams suteikta teisė laisvai judėti ir gyventi valstybių narių teritorijoje. Suaktyvėjo emigracija, pateikėjų žodžiais tariant, „išvažiavimas į Vakarus“. Plungėje gyvenanti moteris pastebėjo: „kap tik atidarė [sienas] užsienin, labai daug išvažiavo, skaityk jaunimas visas į užsienį išvažiavo dirbti“ (Svetlana, Plungės m., g. 1951 m.). Neturėdami darbo, gaudami mažą atlyginimą ar patirdami žemą pragyvenimo lygį miestų gyventojai emigravo į Jungtinę Karalystę, Airiją, Norvegiją ar kitas šalis. Frances Pine teigimu, po Sovietų Sąjungos iširimo migracija buvo labiausiai paplitusi pragyvenimo praktika, o darbas užsienyje laikytas geriausia pragyvenimo strategija, galinčia pakeisti viso namų ūkio gyvenimo kokybę (Pine 2014: S98). Iš Lietuvos dėl ekonominių motyvų išvažiavę žmonės emigraciją suvokia kaip laikiną priemonę, kurios metu siekiama užsitikrinti gerą gyvenimą: užsidirbti verslo pradžiai, nekilnojamam turtui Lietuvoje ar užsienišką pensiją, o tada grįžti gyventi į Lietuvą (Daukšas 2018: 68). Tai savita būseną, kai esama tarp *ten* ir *čia*. Neapsiribojama gyvenimu vienoje valstybėje. Vienu metu gyvenama keliose šalyse. Būnant fiziškai kitur kuriami namai Lietuvoje (Daukšas 2011; Daukšas 2021).

Lauko tyrimo metu bendrauta su pateikėjais, kurie buvo išvykę dirbti į užsienio šalis, tačiau sugrįžo į miestą, kuriame gyveno prieš emigravimą, bei žmonėmis, kurie dalijosi pažįstamų, kolegų ar artimųjų patirtimis. Jų emigracijos ir gyvenimo užsienyje formos skirtingos. Vieni išvažiavo gyventi ilgesniam laikui, kai užsienio šalyje praleidžiama daugiau nei vienus

metus, kiti trumpiems laiko periodams – darbams į užsienio šalį važinėjo ar iki šiol važinėja vasaros atostogų metu ar kas kelis mėnesius. Pateikėjai emigracijoje dirbo statybų sektoriuje, gamyklose ar teikė slaugos paslaugas. Alytuje gyvenančios Agnės susitikimas su moterimi, dirbusia darželyje, kurį lankė Agnės dukra, liudija, kad „išvažiavimas“ dabar yra plačiai paplitusi praktika:

Tai ta Aldutė, aną kartą einu, jinai sėdi stotelėj, sakau: „Labas, Aldute, šimtas metų.“ Žinai, o jinai žiūri taip ir sako: „Vaikeli, grįžai atostogų?“ Sakau: „Kokių atostogų?“ „Taigi tu išvažiavus, tavęs čia nėra, tai kur tai Anglijoj dirbi ar ne?“ „Aik, iš kur ištraukt?“ Sakau: „Aš „Drogo“ emigrantė, ne Anglijos. Nu tai va net nematai net, ir nusprendė, kad aš išvažiavus į Angliją. (Agnė, Alytaus m., g. 1966 m.)

Ilgą laiką nesutikus pažįstamo asmens iškart daroma prielaida, jog tas žmogus yra emigravęs. Tai yra virtę stereotipu – jeigu nėra žmogaus, tai jis išvažiavęs į užsienį. Taigi emigravimas į užsienio šalis yra įprastas poindustrinio miesto reiškinys ir ekonominis pragyvenimo problemos sprendimo būdas Lietuvoje. Jis yra ir reikšminga tendencija, žyminti miesto ateities perspektyvas.

Miestų ateities neapibrėžtumas, neužtikrintumas ir traukiamasis išryškėja Alytaus, Marijampolės ir Plungės gyventojams emigraciją siejant su tam tikros amžiaus grupės išvažiavimu iš miesto. Pateikėjų pasakojimuose akcentuojamas ne bendras demografinis miesto nuosmukis, bet jaunimo „bėgimas“ ar „išsilakstymas“. Pabrėžtina, jog kalbant apie jaunimą dėmesys skiriamas ne tik išvažiavimo faktui, bet ir nesugrįžimui. Plungės mieste gyvenančios moters žodžiais tariant, jaunų žmonių išvažiavimas į užsienį yra „pats žiauriausias dalykas“. Vis dėlto jaunimo išvykimas apima tiek išorinę emigraciją, kai išvažiuojama studijuoti ar dirbti į užsienio šalis, tiek vidinę emigraciją – išvažiavimą studijuoti bei tolimesnį asmeninio gyvenimo kūrimą didžiuosiuose Lietuvos miestuose: Vilniuje, Kaune ar Klaipėdoje. Tyrimo metu išryškėjo, jog daugumos pateikėjų vaikai negyvena gimtuosiuose miestuose. Agnė, kurios dukra gyvena Škotijoje, apibūdino savo gatvės situaciją. Joje jaunų žmonių nėra, nes visi emigravę iš Lietuvos: Mantas išvažiavęs, ten Virgutė toj buvo išvažiavus. <...> Rasa išvažiavus, Aurė išvažiavus, Donata išvažiavus. Čia va iš [pavardė] kur kampinis, irgi išvažiavę. Kad čia... <...> Užsiauginom vaikus ir neturim vaikų. (Agnė, Alytaus m., g. 1966 m.)

Alytuje gyvenantis vyras teigia, jog „visas tas jaunimas bėga – Vilnius, Kaunas, Vilnius, Kaunas, Vilnius, Kaunas, Vilnius, Kaunas“ (Rolandas, Alytus m., g. 1962 m.). Besilankydama Marijampolėje gyvenančio Jono darbovietėje – mokykloje, Jonui išsaciau pastebėjimą, kad mokyklos pastatas didelis, daug mokinių vaikščioja koridoriais. Tačiau Jonas suskubo mane patikslinti, jog „atrodo iš šalies didelė mokykla“, bet iš tiesų per pastarąjį dešimtmetį stipriai sumažėjo mokinių ir mokytojų „turimų“ pamokų skaičius. Jis pabrėžia, jog išvažiavo „labai daug jaunimo“, kuris šeimas kuria ne Marijampolėje:

Ir jau buvę studentai tos ateities patys jie nelabai čia mato, jie patys nelabai mato čia ateitį savo. Tai iš mūs gimnazijos kas baigę, žinai, tai, tai, žiūrėk, tai Vilnių liko, tai užsieny kur liko, žinai, studentai jau baigę savo mokslus. Jau, jau, jau daro tenai. (Jonas, Marijampolės m., g. 1961 m.)

Jono pasakojime išryškėja, kad vietos ateities kūrimas priklauso nuo jaunų žmonių ir jiems priskiriamo veiklumo. Alytuje gyvenantis Alfonsas tiesiogiai susiejo „jaunimo“ išvažiavimą su miesto ateities perspektyvų traukimusi:

Ateitis, tai...Liūdnoka bus tai dėl jaunimo, nu išvažiuoja, va nėra darbų, čia irgi atsilieps kažkada, vat už kokį dešimt ar penkiolikos metų, jisai mažėja, tai jeigu miestas mažėja, o ne didėja, tai jau reiškia nelabai gero lauk. (Alfonsas, Alytaus m., g. 1970 m.)

Vyrų pasakojimuose susijungia tikrovės faktai ir požiūriai, t. y. remiantis tikrovės faktais randasi požiūris, o požiūris pagrindžiamas tais pačiais tikrovės faktais. Jaunų žmonių „išvažiavimas“ ir nesugrįžimas siejamas su miesto nykimu. Jauni žmonės suvokiami kaip pagrindiniai veikėjai, atsakingi už miesto ateitį ir jos kūrimą. Jų išvažiavimas ir negrįžimas – tai miesto apleidimas. Taip formuojasi požiūris, kad miestas sensta.

Alytaus, Marijampolės ir Plungės miestuose vykstantis *mažėjimas* apima ne tik gyventojų išvykimą į užsienio šalis ir pateikėjų akcentuojamą jaunimo išorinę ir vidinę emigraciją, bet ir veiklų bei vietų susitraukimą. Viena vertus, sovietmečiu sukurtų gamyklų bankrutavimas, veiklos pokytis ar susiskaidymas į atskiras gamybinės funkcijas atliekančias įmones reiškia specialybių, susijusių su kultūros, sporto ar administracijos veiklomis, poreikio susitraukimą. Kita vertus, miestuose matomas įstaigų teikiamų paslaugų ar atliekamų funkcijų apimties mažėjimas, darbinų veiklų įvairovės ir įsidarbinimo galimybių traukimas. Peržiūrėjus Alytaus, Marijampolės ir Plungės miestų darbo skelbimus galima pastebėti, kad darbo rinka susikoncentravusi ties keliomis sritimis. Daugiausia darbuotojų ieško pramonės įmonės, taip pat logistikos ar prekiaujančios įmonės. Siūlomas darbas staklių operatoriams, mašinistams, siuvėjoms, staliams, elektrikams, šaltkalviams, sandėlininkams, gamybos darbuotojams ar pagalbiniais darbininkams bei transporto ir pardavimų vadybininkams, inžinieriams, pardavėjams, kasininkams, konsultantams, vairuotojams, virėjams. Darbo skelbimuose atsiskleidžia darbo vietų ir ekonominių veiklų homogenizacija – ieškoma darbininkų ir vadybininkų. Darbinų veiklų įvairovės traukimąsi ir profesijų įvairovės mažėjimą iliustruoja Alytaus miesto pašto skyriaus reorganizavimas. Moteris, kuri visą gyvenimą dirba Alytaus miesto pašte, pastebėjo, jog iš pašto skyriaus „nieko“ neliko:

Darbininkai liko. Visa valdžia, nu taip, visa valdžia persikėlė į Vilnių, o čia vat, kurie darbo žmonės, tai čia liko. <...> Daug čia tų skyrių buvo. Čia buhalterija buvo, ekonomikos skyrius buvo. Buvo šita normavimo grupė, buvo kokybės kontrolės ten grupė ir logistikos skyrių, daug skyrių, dabar visi skyriai Vilnių. Nei buhalterijos neturim, nei ekonomikos skyriaus, nei logistikos, nu tai čia likę... (Renata, Alytaus m., g. 1958 m.)

Panašūs procesai vyksta ir kitose negamybinę funkciją atliekančiose įmonėse. Vienos valstybinės įstaigos teritoriniame padalinyje Marijampolėje dirbanti moteris atkreipė dėmesį, jog

dėl vykdomo įmonės „stambinimo“ tam tikros dalies darbuotojų nereikės, o mieste „tų bankų mažai, nu, sakykim, dabar žiūriu, kas yra, kokios čia įstaigos, „Luminoras“, „DNB“ irgi lyg tais užsidaro, savivaldybėj tų žmonių irgi čia turbūt mažėja, pas mus mažės, kiek supratom“ (Živilė, Marijampolės m., g. 1959 m.). Uždaromi, reorganizuojami, perkeliama ar stambinami ne tik valstybinių įstaigų padaliniai ar bankai, bet ir švietimo įstaigos. Marijampolėje buvo uždaryta Marijampolės pedagoginė mokykla, kalbama apie neaiškią Marijampolės kolegijos ateitį. Pateikėjai teigia, kad „vos gyva ta kolegija“. Marijampolės ir Alytaus kolegijose kurį laiką vyksta studijuojančių žmonių mažėjimas ir studijų programų uždarymas⁷⁵. Marijampolėje gyvenanti moteris atkreipia dėmesį, jog mieste užsidaro darbo vietas sukūrusios įstaigos: „dabar čia tų būdavo darbo, tai pedagoginė mokykla, tai buvo vėl, bet viskas užsidaro, dar liko tik profesinis centras, kolegija irgi greit užsidarys“ (Jadvyga, Marijampolės m., 1948 m.). Jeanas Gottmannas pastebi, kad miestai visada auga traukdami ar atsiviliodami žmones iš aplinkinių teritorijų: kaimo vietovių ir miestų, kurie vystosi lėčiau ar patiria nuosmukį (Gottmann 1964: 186). Didieji Lietuvos miestai auga vidutinio dydžio miestų, išgyvenančių poindustrinį ekonominį nuosmukį, sąskaita. Kartu su žmonėmis iš šių miestų traukiasi ir veiklos. Transformacijos kontekste šiuo metu vykstantis įstaigų ir jų teikiamų paslaugų centralizavimas – įmonės dalies ar konkrečios jos atliekamos darbinės veiklos perkėlimas į centrinę įmonę, esančią didžiuosiuose Lietuvos miestuose, pačią tą įmonę uždarant ar susiaurinant jos teikiamas paslaugas ir veiklą, sąlygoja ekonominių ir neekonominių veiklų ir paslaugų įvairovės mažėjimą. Viena vertus, miestai išgyvena poindustrinius procesus, kita vertus, gamyba ir šalia jos atsiradusi prekyba išlieka pagrindinės darbinės veiklos. Alytaus, Marijampolės ir Plungės miestai tampa savotiška didžiųjų miestų dalimi, kai įvairios paslaugos ar įstaigos yra pasiekiamos ne toje pačioje miesto teritorijoje, kur gyvenama, bet už jo ribų – kituose didesniuose miestuose. Tačiau, kai kurios miestų funkcijos išlieka, pavyzdžiui, administracinės ar kultūrinės. Alytus, Marijampolė ir Plungė yra išlikę administraciniais centrais su savarankiškais veiklomis, miestų ar rajonų savivaldybių tarybos priima miestams svarbius individualius politinius sprendimus, veikia muziejai, bibliotekos, kultūros centrai, randasi įvairūs meniniai projektai.

„Ką jis čia darys tas jaunimas?“ (Aurelijus, Alytaus m., 1955 m.) – bekalbant apie miesto ateities perspektyvas retoriškai klausia Alytuje gyvenantis Aurelijus. Šį klausimą ne kartą teko išgirsti ir Anelai, kuri po maždaug 12 metų gyvenimo Airijoje nusprendė su šeima: vyru ir vaikais, sugrįžti į Marijampolę. Moteris prisimena, jog niekas – šeimos nariai ir draugai – nesuprato jų sprendimo. Anelės vyras greitai surado darbą automobilių remonto ir aptarnavimo srityje. Tačiau

---

⁷⁵ Marijampolės kolegijos 2020 m. veiklos ataskaita. 2021, *marko.lt*. Marijampolės kolegija. <https://marko.lt/wp-content/uploads/2021/06/2-priedas_MK-ATASKAITA-uz-2020.pdf> [žiūrėta 2022 05 26]. Alytaus kolegija (AK) 2020 metų veiklos ataskaita. 2021, *alytauskolegija.lt*. Alytaus kolegija. <<https://alytauskolegija.lt/wp-content/uploads/2021/05/Alytaus-kolegijos-veiklos-ataskaita-uz-2020-m.pdf>> [žiūrėta 2022 05 26].

moteriai, jos žodžiais tariant, buvo „beprotiškai sunku“ įsidarbinti, kaip Anelė sako „nuo aštuonių iki penkių“, „vidutiniame“ darbe, t. y. dirbti nepamaininį darbą gamykloje ir neužimti vadovaujančių pareigų. Nors Anelės šeima priėmė sprendimą sugrįžti į gimtąjį miestą, tačiau ji mano, jog jauni žmonės negrįžta į Marijampolę dėl to, jog mieste nėra kur savęs realizuoti bei jaučiamas įvairių veiklų trūkumas:

Nu aš manyčiau vis tiek labiau, daugiau darbo vietų žmonėms, kad ir jaunimui, jaunoms šeimoms, nes nu, nu iš tikrųjų net nežinau, nėra tos gal perspektyvos, kad baigtum mokslus ir grįžti atgal į Marijampolę. Nu kaip aš imu studentus, išvažiuoja iš Marijampolės, studijuoja Vilniuj ir aš tikiu, kad labai mažai, procentas sugrįžta į Marijampolę, nes nu nėra darbo vietų, nėra kur savęs realizuoti, padirbti ir taip toliau. (Anelė, Marijampolės m., g. 1980 m.)

Aurelijaus klausime ir Anelės pasakojime perteikiamas tarp Alytaus, Marijampolės ir Plungės miestų gyventojų vyraujantis požiūris, kuris jų miestą pateikia kaip vietą, kurioje „nėra ką veikti“, „nieko nėra“. Pateikėjai teigia, jog mieste trūksta „jaunimui“ tinkamų darbinų veiklų ir laisvalaikio užimtumo. Jie pastebi, jog miestuose nėra jauniems žmonėms „pasilinksminimo vietų“ ar „pramogų visokių“.

Vis dėlto darbo vietų, o ne laisvalaikio klausimas yra esminis. Jis apima du aspektus: „čia nėra kur dirbt“ ir „nėra gerų atlyginimų“. Pabrėžiama, jog jauniems žmonėms, įgijusiems gamybai netinkamas specialybes, darbo nėra. Marijampolėje gyvenanti Jadvyga pasakojo, kad jos sūnus, „dirbantis su kompiuteriais“ nerastų Marijampolėje darbo: „nu kur jisai dėtųsi su savo ta specialybe“. Apskritai Jadvyga atkreipė dėmesį, jog „su darbo vietom, baigus mokslus, turint kvalifikaciją nėra taip paprasta“ (Jadvyga, Marijampolės m., g. 1948 m.). Alytuje gyvenanti pora kalbėdama apie savo vaikus taip pat pastebėjo, jog jų vaikai dėl įgytų specialybių ir darbo specifikos Alytuje būtų bedarbiai: „ir dukra, žentas, čia nėra kur dirbt, nu... Marti – irgi nėra“ (Aurelijus, Alytaus m., 1955 m.). Pateikėjų kalboje išryškėja išankstinis požiūris, formuojantis ir tolimesnę elgseną. Manymas, kad ne gamybinę specialybę įgijusiems žmonės „nėra kur dirbti“, daro įtaką individualiems sprendimams dėl gyvenamosios vietos pasirinkimo.

Kita vertus, net ir esamos ar sukurtos darbo vietos neužtikrina jaunų žmonių sugrįžimo ir gyvenimo šiuose miestuose. Pastebimas veiklų tęstinumo nebuvimas – vaikai nenori perimti ir toliau tęsti tėvų pradėtų ir plėtojamų darbinų veiklų. Jeronimas pripažino, jog jo baidarių veikla nutrūks kartu su juo. Vyriui nėra reikšminga, kas toliau plėtos sukurtą veiklą, jam svarbiausia, jog būtų tąsa: „o šiaip man tai tas pats, galėtų ir Petras, ir Jonas tęst mano pradėtus darbus, nebūtinai mano vaikai, bet nėra kam“ (Jeronimas, Alytaus m., g. 1945 m.). Jeronimo pasisakyme išryškėja jau iš anksto susiformavęs požiūris, kad nėra norinčių pratęsti jo veiklą. Gintarė, kaip ir Jeronimas, pasakodama apie savo konditerijos gaminių įmonę, pabrėžia tęstinumo nebuvimą. Moteris „kažkada visada“ tikėjosi, jog vienas iš jos trijų sūnų perims ir toliau tęs įkurtos įmonės veiklą. Gintarė teigia, jog „seniau tai visą laiką buvo jo, va Pijus visada norėjo, visada kažkaip Pijus,

paskui, žinai, kol mažiukas. Mes beveik taip ir galvojom, bet ne“ (Gintarė, Alytaus m., g. 1968 m.). Tiek Jeronimo, tiek Gintarės vaikai pasirinko kitaip. Jie savo gyvenimus kuria nepriklausomai nuo tėvų sukurto verslo ir darbo vietos. Nors kai kurie jų vaikai gyvena Alytuje, tačiau jie pasirinko kitokias profesijas ir darbus. Jie studijuoja menus, mokosi autoremontininko amato, dirba gamykloje, plėtoja asmeninį verslą, susijusį su informacinėmis technologijomis, vykdo pedagoginę veiklą. Miesto ateities perspektyvos nepriklauso nuo jau sukurtų verslų, įmonių, įsteigtų darbo vietų. Netgi turintis ateitį tęstinumas nebūtinai yra plėtojamas. Sprendimą, ar toliau tęsti esamą ekonominę veiklą, sąlygoja ne esama užtikrinta darbo vieta ir pajamos, bet individualūs asmenų pasirinkimai, sprendimai ir iniciatyvos.

22 pav. Apleistos vietos, įsiterpusios tarp aktyviai naudojamų vietų Marijampolės mieste.

Gyventojų skaičiaus mažėjimas ir veiklų susitraukimas yra matomas ne tik socialiniame miesto gyvenime, bet ir kraštovaizdyje. Alytuje ir Marijampolėje gyvenantys pateikėjai pasakoja, jog kaimyniniuose butuose niekas negyvena, o aplinkui „daug langų tuščių yra, mikre nešviečia, nešviečia“, „visiškai kaimynų nėra, tušti butai stovi. Visi išvažiavę, o butai tušti stovi.“ Jie akcentuoja gyvenamosios vietos apleidimą. Kraštovaizdyje tai sutampa su apleistomis vietomis. Vaikščiojant po visus tris miestus matomi nenaudojami ne tik butai, bet ir pastatai ir jų teritorijos, kai bankrutavus gamyklai dideliame objekte ar jo dalyje neįsikūrė jokia nauja įmonė, aktyviai naudojanti vietą. Judant pagrindinėmis miestų gatvėmis taip pat galima pamatyti nenaudojamas komercines patalpas. Marijampolėje buvau apsistojusi centrinėje miesto dalyje esančiuose svečių

namuose. Prieš juos, kitoje kelio pusėje, didelis nuosavas namas, padalintas į tris dalis. Šviesiomis plytelėmis dekoruotoje pastato dalyje įsikūrusi kirpykla, o šalia jos nešvarios stiklinės durys ir vitrininis langas, ant kurio kabo raudonas plakatas su baltu užrašu „išnuojama“ ir telefono numeriu. Greta esančio dviaukščio pastato pirmame aukšte taip pat išnuojamos prekybai pritaikytos patalpos. O trečioje statinio dalyje įsikūrusios raktų dirbtuvės ir trys smulkios parduotuvės, kurios įvairiais būdais informuoja apie prekiaujamas prekes (žr. 22 pav.). Alytaus ir Plungės miestuose tarp veiklą vykdančių įmonių taip pat matomi tušti langai: baldais neapstatytos patalpos su užrašu: „parduodu“, „išnuojama“, „išnuojamos patalpos“, „parduodamos patalpos“, „išnuojamos patalpos biurams ir parduotuvėms“ ar „mūsų parduotuvė užsidaro“. Tai, kad vieta nėra aktyviai naudojama, taip pat atskleidžia anksčiau veikusios, bet veiklą nutraukusios įmonės aptrupėję ir nublukę ženklai, informuojantys apie teiktą paslaugą ar vykdytą prekybą. Būdinga ir tai, kad apleistos vietos įsiterpia tarp aktyviai naudojamų vietų. Taip pertraukiamas miesto vientisumas, liudijantis trūkinėjančio miesto gyvenimą.

Žmonių ir vietų traukimąsi pateikėjai pastebi ir jaučia miesto gyvenime – leisdami laiką viešose erdvėse ar renginiuose. Marijampolėje gyvenantis Benediktas pastebi: „mes vis ant tos miesto šventės vis jaučiame, kad beveik kasmet žmonių vis mažiau, vis mažiau“ (Benediktas, Marijampolės m., g. 1957 m.). Pateikėjai, pasakodami apie šiandieninį miestą, dažniausiai atkreipia dėmesį į greitai ištuštėjančias gatves: „sekmadienį išeikit – sutiksit du žmones Alytuj“, „nu pažiūrėk vakare, kiek jaunimo. Nematyt.“, „jau penktą valandą, kad ir eini pagrindine gatve, vos žmogų ar mašiną sutiksi <...> Marijampolė tyli. <...> kur visas jaunimas Marijampolėj, nes jų nebėra niekur“ (Anelė, Marijampolės m., g. 1980 m.). Tyrimo metu Plungėje taip pat pajutau, kad po darbo valandų viešas miesto gyvenimas susitraukia. Karštą vasaros vakarą apie 18 val. susitikau su pateikėju Plungės centrinėje aikštėje. Jis pasiūlė pasikalbėti prie kavos puodelio vienoje iš miesto kavinių. Tačiau apėjus visas aplink centrinę aikštę išsidėsčiusias kavines neradome nė vienos veikiančios vietos. Vienos darbą bebaigiančios kavinukės darbuotoja teigė, kad neapsimoka dirbti ilgiau, nes žmonių vakare nebūna.

Miesto socialinio gyvenimo traukiamasis vykstantis per materialinės aplinkos *tuštėjimą*, Dace Dzenovska teigimu, yra matoma posovietinių transformacijų realybė, kai vietos gyventojai išgyvena nuolatinį žmonių mažėjimą, miesto dalių apleidimą ir nenaudojimą. Anot antropologės, šis reiškinys žymi vietos ir žmonių atskyrimą bei bendros ateities praradimą (Dzenovska 2020: 12). Taip prarandamas vietą konstruojantis ryšys tarp miesto ir jo gyventojų. Žmonių traukiamasis, kuris apima ir apleistas vietas, ir tuštėjančias viešąsias erdves, išsilieja į bendrą miesto socialinio gyvenimo *mažėjimą*.

Marijampolėje gyvenantis Kazimieras pasakodamas apie miesto ateities perspektyvas teigė, jog „vyresni nu jiems čia, žinai, mes laikini, jau tik tai, vis tiek reikia jaunų žmonių, jauno,

naujo kraujo“ (Kazimieras, Marijampolės m., g. 1954 m.). Ir kiti pateikėjai nevengia pasakyti, jog jų gyvenamas miestas – tai „senstantis“, „pensininkų“ ar „senų miestas“, „tiktai diedukų tas miestas ir babyčių“, „pensininkų rojus“. Miestas be jaunimo ar miestas, kuriame jauni žmonės nemato galimybių kurti asmeninį gyvenimą, yra laikomas miestu be perspektyvų. Alytuje gyvenanti moteris teigė: „visa [miesto] ateitis į jaunus žmones, jaunų žmonių rankose“ (Aldona, Alytaus m., g. 1957 m.). Vietos ateitis tiesiogiai siejama su jaunimu ir jo buvimu mieste. Jeigu jauni žmonės negali įsivaizduoti savo gyvenimo kūrimo mieste, vieta laikoma kaip neturinti ateities (plg. Ringel 2020). Miestą susiejant su tam tikra amžiaus grupe išryškėja antropomorfinis požiūris į miestą. Atsiskleidžia suvokimas, jog miestas gali išlikti ir plėstis tik tada, kai jame aktyviai veikia jauni žmonės. Miestas, kuriame nėra jaunimo, matomas kaip senstantis, vadinasi, nykstantis ir laikinas. Jauni žmonės ir jaunystė, o ne senatvė yra įsivaizduojama poindustrinio miesto ateitis ir perspektyva. Miesto gyvenimas sulyginamas su žmogaus gyvenimu. Taip, kaip žmogaus gyvenimas yra sudarytas iš amžiaus tarpsnių, kurių kiekvienas pasižymi savitais bruožais (žr. Erikson 1997), taip ir sužmogintas miestas matomas lyg turintis savo amžiaus raidos stadijas. Tačiau miesto raida apsiriboja dviem tarpsniais, t. y. miesto kūrimu, kuris siejamas su jaunų žmonių aktyvumu, ir nykimu, palyginamu su miesto gyventojų senėjimu. Tai žmonių, jų aktyvaus dalyvavimo ir veiklos konstruojama vieta.

Kita vertus, išryškėja ir požiūris, jog aktyvus jaunų žmonių veikimas mieste yra įmanomas tik tada, jeigu pats miestas sukuria tam palankias sąlygas. Alytaus, Marijampolės ir Plungės gyventojų akcentuojama dabartinė vietos situacija – miestas yra nepatraukli vieta gyventi jauniems žmonėms, nes jame „nėra ką veikti“ – kur dirbti ir leisti laisvalaikį – atskleidžia, jog miestas yra matomas kaip veikėjas, turintis „kažką“ padaryti, kad išgyventų ekonominį nuosmukį ir *mažėjimą*. Taigi ir miestas suvokiamas kaip aktyvus vietos veikėjas ir gyvenimo kokybės kūrimo iniciatorius. Pateikėjų požiūriu, būtent jis yra atsakingas už gyventojų socialinę ir ekonominę gerovę ir turi atlikti atitinkamus veiksmus, kurie kurtų patrauklią vietą gyventi, pritrauktų miesto gyvenimą kuriančiu jaunus žmones. Atkreiptinas dėmesys, jog posocialistinėse šalyse panašiai žvelgiama į valdymo struktūras. Valdžia matoma kaip atsakinga už paprastus žmones, jų gerovę ir ateitį. Manoma, kad tik valdžia turi galią keisti susidariusią situaciją. (Šliavaitė 2003: 101– 102; Šliavaitė 2010a: 107). Taigi miestas – tai ne vien tik jį konstruojantys žmonės. Miestas – tai šalia jų esantis atskiras veikėjas, darantis įtaką žmonių judėjimui, kasdienybei ir vietos ateities perspektyvoms.

6. 3. Patogi vieta gyventi

Alytaus, Marijampolės ir Plungės miestai skiriasi gyventojų skaičiumi, užimamos teritorijos plotu, urbanistine struktūra, tačiau visi šie miestai šiandien pasižymi panašia socialine tvarka ir gyvenimo komforto lygiu. Juose šalia pateikėjų požiūrio, kad miestai mažėja, traukiasi ir „sensta“ yra ir kitas požiūris į savo gyvenamąją vietą kaip „patogią“, „kompaktišką“, „komfortišką“ ar „optimalią“. Išryškėja du žmonių vertinami patogaus miesto bruožai: galimybės vidiniam ir išoriniam mobilumui bei infrastruktūra. Šie miesto bruožai konceptuali požiūriu yra tarpusavyje glaudžiai susiję. Tai miesto gyvenimo esmė. Antropologiniu požiūriu miesto gyvenimas būtų neįmanomas be jame egzistuojančios infrastruktūros, sudarančios sąlygas gyventojų, prekių ir paslaugų cirkuliacijai arba mobilumui. Be tokios cirkuliacinės sistemos nebūtų miesto (Sopranzetti 2019: 114). Apskritai, miesto gyvenimas nėra statiškas, jame nuolatos vyksta idėjų ir gyvenimo stilių tėkmė, įvairus judėjimas tarp skirtingų objektų, vietų (Jaffe, De Koning 2016: 41; Sopranzetti 2019). Kitaip tariant, miestas yra „judėjimo vieta“, kurios esmę sudaro santykiai, žmonių, vaizdų ir materialinių objektų išdėstymas ir iš jų atsirandančios skirtingos sistemos (Sheller, Urry 2006: 214). Tai dinamiška erdvė, kurios naudojimas vyksta kasdien judant: važiuojant autobusu, automobiliu ar dviračiu, einant pėsčiomis ir naviguojant tarp skirtingų objektų. Per socialinį mobilumą vyksta įsitraukimas į miesto gyvenimą.

Savo ruožtu miestas yra tam tikras atskiras, unikalus ir savarankiškas teritorinis ir kultūrinis darinys, administruojamas lokalios valdžios – savivaldybės. Vis dėlto miestas nėra izoliuotas. Jis ne tik išlaiko ir kuria ryšius su kitais socialiniais ir kultūriniais dariniais (Redfield, Singer 1954), bet ir yra priklausomas nuo skirtingų socialinių, kultūrinių, politinių ir ekonominių kontekstų, kuriuose jis veikia (Fox 1977). Kitaip tariant, miestas funkcionuoja kaip savita individuali socialinė ir kultūrinė institucija, išlaikanti ryšius su kitomis panašiomis struktūromis. Taigi ir miesto gyvenimas apima vidinę struktūrą su joje vykstančiais procesais bei ryšius su žmonėmis, objektais ir veiklomis, esančiomis už miesto teritorijos ribų. Gyventojų ir dalykų judumas neapsiriboja tik miesto teritorija, bet ir peržengia jos ribas.

Požiūrį į miestą kaip patogią vietą gyventi žmonės konstruoja per miesto urbanistinės struktūros naudojimą ir jos vertinimą. Alytuje gyvenantis Ričardas, turintis savo įmonę bei su žmona auginantis tris skirtingo amžiaus vaikus, taip pasakoja apie kasdienį gyvenimą Alytuje:

Čia puikus miestas. Puikus iš tikrųjų. Viskas vietoje, visko yra. Ar tau vaikus į darželį staigiai, ar tau į darbą staigiai, ar tau reikia parlėkt iš darbo namo kažko tai. Viskas vietoje yra. Alytuje tai patinka labai. Iš tikrųjų sutvarkytas, gražus miestas (Ričardas, Alytaus m., g. 1975 m.)

Ričardo pasakojime išryškėja, jog gyvenimo mieste patogumas siejamas su skirtingų objektų ir vietų, sudarančių kasdienio gyvenimo tinklą, teritoriniu artimumu ir jo sąlygojamu greitu

judėjimu. Marijampolėje gyvenantis vyras taip pat pabrėžia miesto dydį ir neišsiplėtusios infrastruktūros ryšį su judėjimo greičiu miesto teritorijoje, t. y. laiko sąnaudomis:

Čia viskas faina: vienas kitą pažįsti, viskas vietoj, tau ko reikia tu, viskas kompaktiška. Aš buvau Vilniuj, aš negalėjau priprast to, man reikia iš Šeškinės į Žemaitės gatvę, į departamentą sporto. Mano pusdienio nėra, man reikia nuvežti ten bateliam kažkokią sąskaitą, pusdienio nėra. Marijampolėje sėdi, susirašei reikalus kairėn – dešinėn, kairėn – dešinėn. Aš čia dvidešimt kartų daug visko galiu padaryt. (Dovydas, Marijampolės m., g. 1953 m.)

Dauguma pateikėjų taip, kaip ir Dovydas, nusakydami savo miesto kuriamą gyvenimo patogumą, jį lygina su didžiais Lietuvos miestais: Vilniumi ir Kaunu. Šiuos miestus jie sieja su nemaloniomis patirtimis: „kai nuvažiuoji į Vilnių, kartais ir į Kauną, tai tokie kamščiai <...> kamštis, trūkt, vėl kamštis, vėl kamštis.“ Toks judėjimas mieste vertinamas kaip laiko „sutrukdymas“ ir „sugaišimas“. Patirtys, įgytos didžiuose miestuose, formuoja požiūrį į savąjį miestą. Ilgai trunkantis dalyvavimas eisme vykstant į kiekvieną dieną vartojamas vietas ar objektus traktuojamas kaip nepatogaus miesto gyventi bruožas. O Alytaus, Marijampolės ir Plungės miestuose esantys nedideli ir greitai pėsčiomis ar važiuojant autotransporto priemone įveikiami atstumai pateikiami kaip aspektai, kuriantys patogią vietą gyventi: „10 minučių ir nueini“, „į darbą penkios minutės, iš darbo penkios minutės“, „10 minučių – aš namie“, „į darbą peškom einu net septynias minutes“. Ar kaip Mantas, gyvenantis Marijampolės mieste, teigia: „sugedo mašina, trenkiau durelėm ir nuėjau pėsčias, nu, ir viskas, ir man rami galva“ (Mantas, Marijampolės m., g. 1958 m.). Atkreiptinas dėmesys, kad urbanistai akcentuoja, jog ekonominę naudą ir aukštesnę gyvenimo kokybę kuria vaikštomas miestas. Tokiu miestu tampa tam tikro dydžio urbanizuotos teritorijos, kuriose išplėta visuomeninio transporto ir dviračių takų infrastruktūra, aiškiai apibrėžtos augimo ribos, sukuriančios ne tik nedidelius atstumus tarp skirtingų objektų, bet ir sumažina praleidžiamą laiką eisme (Speck 2021: 42–52). Tačiau pateikėjai pabrėžia ne judėjimą pėsčiomis, bet judėjimo greitį. Būtent miestų dydis lemia greitą ir neribotą judėjimą jame, nedidelius atstumus tarp objektų, sudarančių socialinio gyvenimo tinklą: darbas, namai, kultūriniai objektai, švietimo ir sveikatos įstaigos, apsipirkimo vietos. Šiandien tai yra tarpusavyje glaudžiai susijusios miesto urbanistinės struktūros sudedamosios dalys. Tokia urbanistinė struktūra ir jos sąlygotas greitas vidinis judumas pateikėjų vertinamas kaip vienas esminių patogaus gyventi miesto bruožų.

23 pav. „Maxima“ prekybos centras darbo dienos vidurdienį Alytuje.

Kitos miestų struktūrinės dalys – tai vietos, sutraukiančios miesto gyventojus. Antropologai miesto statytinę aplinką ir erdvinę struktūrą traktuoja ne kaip pasyvią miesto gyvenimo formą, bet išryškina jos vaidmenį formuojant, išreiškiant ir pagrindžiant jo gyventojų praktikas (Pellow, Lawrence–Zúñiga 2014: 85–86). Ryškiausia vieša miesto gyvenimo erdve laikoma gatvė su joje esančia veiklų įvairove (Holston 2005). Minėta, kad Alytaus, Marijampolės ir Plungės gatvės užsipildo epizodiškai: prieš ar pasibaigus darbo valandoms, pamokoms ar kultūriniam renginiui. Marijampolėje apsilankiau „Šv. Jurgio meno sezono“ koncerte, vykusiame Marijampolės evangelikų liuteronų bažnyčioje. Bažnyčioje visos sėdimos vietos buvo užimtos, dalis žmonių koncerto klausėsi stovėdami. Tačiau po koncerto gatvės neužsipildė žmonėmis. Nors buvo šiltas vasaros vakaras, tačiau renginyje buvę žmonės greitai išsiskirstė: daugelis išvažiavo automobiliais ir tik nedaugelis išėjo pėsčiomis. Miesto gatvės tėra pereinamoji vieta arba, tiksliau, pervažiuojamoji vieta. Pagrindinės žmones suburiančios vietos yra kitos. Tai prekybos centrai (žr. 23 pav.). Jie yra tapę pagrindine miesto gyventojų susibūrimo vieta, kurioje visada yra žmonių. Didžiuosiuose prekybos centruose įsikūrusios ne tik maisto prekių, bet ir buitinių technikos, drabužių ir batų, grožio prekių parduotuvės, vaistinės, kartais juose yra ir kavinės, picerijos. Jų stovėjimo aikštelės beveik visada pilnai užstatytos automobiliais, matomas nuolatos vykstantis judėjimas – žmonės įeina ir išeina. Prekybos centre gyventojai perka įvairias prekes ir paslaugas,

bet taip pat susitinka su pažįstamais žmonėmis. Ne kartą matyti žmonių susitikimai, išgirsti trumpi pokalbiai. Prekybos vietos yra tapusios vieša miesto gyvenimo erdve, kurioje vyksta vartojimas, praleidžiamas laisvalaikis, bendraujama kavinėse ar susitinkama. Kitos miesto vietos didesnius žmonių kiekius sutraukia epizodiškai, susidarius tam tikrai situacijai. Žmonės susiburia vykstant kultūriniais įvykiams: parodomis, paskaitoms ar koncertams, bibliotekoje, muziejuje, parke, kultūros centre ar kitose renginiams pritaikytose vietose. Lankantis visų trijų miestų muziejuose eilinę dieną pastebėjau, kad dažnai be manęs būdavo vos vienas kitas lankytojas. Tačiau žiūrint renginių: parodų atidarymų, paskaitų ar kt., fotografijas, patalpintas *Facebook* paskyroje, išryškėja, jog išskirtinės progos sutraukia miesto gyventojus į muziejus ar kitas vietas. Parkai ar skverai taip pat yra epizodinių susibūrimų, priklausomų nuo gerų oro sąlygų ir infrastruktūros: vaikų žaidimo aikštelių, pėsčiųjų ir dviračių takų, vandens telkinių ar vykstančių juose renginių, vietos. Dalyvaujant Alytaus, Marijampolės ir Plungės miestų gyvenimuose pastebėta, jog gyventojai mieste juda turėdami iš anksto numatytą aiškų tikslą: apsipirkti, apsilankyti renginyje ar kt. Žmonės sutraukia tikslinės, įvairias paslaugas teikiančios miesto vietos.

Patogų gyvenimą, žmonių požiūriu, kuria įvairios paslaugos, tenkinančios gyventojų poreikius. Visų trijų miestų dalies gyventojų teigimu, jų gyvenamosios vietos „turi visko, ko reikia“, jose „gali viską rast, ko tik reikia“. Alytuje gyvenančios moters teigimu, aplink jos namus yra visi kasdieniam gyvenimui reikalingi elementai: „čia parkas čia pat, čia Nemunas, netoli Panemunė, čia poliklinika, čia mokykla, čia darželiai, čia vaistinės, čia parduotuvės. Geriau nerasi“ (Jolita, Alytaus m., g. 1941 m.). Moteris, gyvenanti Marijampolėje, įvardija ir savotiškai skaičiuoja skirtingas veiklas ir paslaugas:

Pavyzdžiui, noriu filmo, ane kino teatro – pas mus yra ir visai modernus, jįsai yra 3D, jeigu nori pasižiūrėt – ček, ane? Viskas tvarkoj. Aš noriu, ta prasme, nueit, nu, nu su draugėm, pavyzdžiui, pabaliovot kur pub'e, paklausst muzikos yra? Yra. Veikia iki šešių ryto? Veikia. Ček. Nu viskas yra ta prasme. Nu noriu pavalgyt prabangiau į restoraną yra? Yra. Kur nori prie upės vingio ar nori į centre, ar nori dar prabangiau yra? Yra. Ta prasme viskas yra. (Jolanta, Marijampolės m., vidutinio amžiaus)

Taigi „gali viską rast, ko tik reikia“ reiškia apsirūpinimą kasdienėmis būtiniausiomis paslaugomis, prekėmis, laisvalaikiu. Kitaip tariant, rūpinimas savo ir šeimos narių poreikiais savo miesto ribose.

Alytuje ir Marijampolėje dalis žmonių sunkiai galėdavo nusakyti miesto trūkumus. O įvardydami, ko trūksta mieste, dažnai išryškina aspektus, susijusius su jų profesine veikla, kaip antai, sporto srityje dirbantys asmenys Marijampolės mieste pasigenda sporto arenos, atitinkančios skirtingų sporto šakų tarptautinių federacijų keliamus reikalavimus. Taip pat ir paslaugų, susijusių su jų asmeninio gyvenimo įpročiais, pavyzdžiui, grožio paslaugas teikiančių įmonių ar aprangos prekių parduotuvių trūkumą. Plungėje, priešingai negu Alytuje ir Marijampolėje, pateikėjai lengviau galėjo įvardyti, ko trūksta mieste. Jie išskirdavo kino teatro

nebuvimą ar šiuo metu vykstantį medicininių paslaugų siaurinimą. Plungėje gyvenanti pensinio amžiaus moteris apibūdino medicinos reformas mieste: „gimdymo uždarė, traumatologinis skyrius – uždarė, dabar chirurginiai uždaryti, vaikų skyrius irgi norėjo uždaryti, bet čia paliko. Ir dabar gimdyti žmonės turi važiuoti į Klaipėdą, Telšius” (Svetlana, Plungės m., g. 1951 m.).

Kita vertus, teiginys, jog miestas „turi visko, ko reikia“ taip pat nurodo miesto geografinį išsidėstymą, t. y. „netoli“ esančius aplinkinius miestus. Alytaus, Marijampolės ir Plungės gyventojai teigdami, kad miestas „turi visko, ko reikia“ teritoriniu požiūriu neapriboja vietos savo miestu. Jų pasakojimuose nedaroma skirtis tarp naudojimosi vidine miesto infrastruktūra bei judėjimo į aplinkinius miestus. Į savojo miesto gyvenimą jie įtraukia ir kitus miestus bei juose teikiamas paslaugas. Didžiųjų Lietuvos miestų nutolimas nuo nagrinėjamų miestų yra suvokiamas kaip nedidelis atstumas. Pavyzdžiui, Alytaus ir Marijampolės atveju pastebima, jog „ir Vilnius arti, ir Kaunas arti“, „Kaunas, Vilnius visai netoli“, o Plungės atveju „netoli iki Klaipėdos, jei kas į Klaipėdą“. Miestų gyventojus su kitais miestais sieja socialiniai – draugų ar giminaičių – tinklai. Į kitus miestus važiuojama, „kai kažko pritrūksta“, „reikalui esant“ ar norint „kažko išskirtinio“, ar esant poreikiui spręsti „rimtesnes [sveikatos, pvz. siekiant atlikti sudėtingesnius tyrimus, gydyti onkologines ligas] problemas“, norint laisvalaikį praleisti lankantis kultūriniuose renginiuose, „superžvaigždžių“ koncertuose, teatre, operoje ar balete bei apsilankyti ir apsipirkti įvairiose prekybos vietose. Taigi gyventojai juda tarp skirtingų miestų tam, kad galėtų vartoti (žr. Bauman 2002). Šis mobilumas tarp miestų yra kitoks negu Ernestos Dambrauskaitės tyrimo metu Josvainių miestelyje išryškėjęs judumas kaip kasdienė praktika, kuria kompensuojama neišplėta ir poreikių nepatenkinanti ekonominė ir socialinė vietos infrastruktūra (Dambrauskaitė 2021). Jis yra ne tokia veikla kaip kasdienis vykimasis į darbą, švietimo įstaigas ar maisto prekių parduotuvę. Važiavimas į kitus miestus yra nereguliarus ir priklausantis nuo tam tikrų progų ar situacijų. Tačiau net nepastovūs ryšiai su kitais miestais, pateikėjų požiūriu, yra įtraukiami į patogaus gyvenimo mieste sampratą. Kasdieniam gyvenimui mieste reikalingų vietų ir objektų buvimas, bet ir judėjimas į netoliese esančius didžiuosius miestus sukuria patogų miestą, kurį gyventojai įvardija kaip „turintį visko, ko reikia“.

Miesto, kaip patogios vietos gyventi, sampratoje susilieja trys neatskiriama susiję aspektai: miesto dydis, kompaktiškas vietų ir objektų, būtinų ir lengvai pasiekiamų kasdieniame ir ne kasdieniame gyvenime, išdėstymas, geografinis artumas didiesiems miestams. Išryškėja požiūris, jog patogų gyvenimą mieste kuria greitis ir išplėta ekonominė ir socialinė infrastruktūra.

6. 4. Šiandieninė miesto samprata

Besikuriantys miestai gali formuotis kaip politiniai, religiniai, edukaciniai, komerciniai ar administraciniai centrai (Sjoberg 1955; Hannerz 1980). Urbanizacijos procesą radikalčiai pakeitė industrinė revoliucija. Miesto egzistavimo pagrindu tapo tai, kaip miestai, o tiksliau, miestuose gyvenantys žmonės užsidirba pragyvenimui (Hannerz 1980: 79). Būtent darbas gamykloje ir pramonės plėtra tapo Alytaus, Marijampolės ir Plungės kūrimosi pagrindu sovietmečiu. Tačiau šiandien juose stebimas veiksnių, sąlygojančių miesto raidą, prieštaravimas. Alytuje, Marijampolėje ir Plungėje vienu metu gyvuoja du skirtingi požiūriai į miestą.

6. 4. 1. „Galėtų daugiau tos pramonės būt“

„Man atrodo, čia viskas gerai tik, sakau, trūksta darbo“ (Alfonsas, Alytaus m., g. 1970 m.). Taip sakydamas Alytuje gyvenantis Alfonsas darbą lyg atskiria nuo miesto, kaip patogios vietos gyventi, bet tuo pačiu jį išryškina kaip esminį miesto gyvybingumą kuriantį veiksnį. Darbas ne tik viena reikšmingiausių gyvenimo dalių, kurios pagrindu organizuojamas gyvenimas (Strümpell 2017: 5) ir visuomenė, bet ir veiksnys, sąlygojantis gyvenimosi ir vietos tvarkas (Keskūla 2018).

Industriiniame mieste būtent gamykla ir darbas joje diktuoja miesto gyvenimo sąlygas ir formuoja urbanistinę struktūrą (Shelston, Shelston 1990: 32; Lefebvre 2000). Dorothy ir Alan Shelstonai, nagrinėdami XIX a. industrinio miesto bruožus, išryškina gamyklos suformuotą naują darbo discipliną ir jos dominavimą mieste. Būtent ši nauja darbo kultūra formavo darbininkų, apgyvendintų kuo arčiau darbo vietos, bendruomenes (Shelston, Shelston 1990: 32–38). Pramonės darbininkai profesinį ir politinį identitetą, draugystes, darbo ir laisvalaikio modelius formuodavo remdamiesi ekonomine veikla – darbu atitinkamoje pramonės srityje (Vaccaro, Harper, Murray 2017: 11). Pramonės pažanga taip pat į miestus pritraukdavo ne pramoninio darbo darbuotojus: vadybininkus, bankininkus, technikus, finansininkus ar politikus (Shelston, Shelston 1990: 40; Lefebvre 2000: 70). Kitaip tariant, gamykla susikurdavo savo naują miestą ar performuodavo esamą (Lefebvre 2000: 69–70). Industrializacijos, kuri kartu buvo ir urbanizacija, augimas, ekonominė plėtra ir socialinis gyvenimas (Lefebvre 2000: 70), sukurtų miestų gyvenimas urbanistine, socialine ir kultūrine prasme susitelkė aplink gamyklą. Būtent gamykla Sovietų Sąjungos laikotarpiu laikyta miesto kūrimosi pagrindiniu veiksmu. Gamyklos rūpinosi miesto statybomis, visa kultūrine ir laisvalaikio veikla. Jos, suteikdamos namus ir turiningo laisvalaikio praleidimo formas, gerino darbuotojų asmeninio gyvenimo sąlygas (Drėmaitė 2009). Sovietinių industrinių miestų tikslas buvo ne tik „tarnauti pramonei“, bet ir formuoti miestuose

gyvenančių žmonių kasdienybę, jų darbo ir gyvenimo sąlygas, mobilumą ir urbanistinę aplinką (Drėmaitė 2017: 106). Industriniame mieste pramonės darbuotojas gyveno darbo vietos šešėlyje. Darbas gamykloje sugretino darbo vietą ir gyvenamą vietą, o pramonės pažanga skatino naujų gyventojų atsikėlimą ir ne industrinių objektų statybą mieste. Gamykla, aplink save suburdama žmones, ekonomines ir kultūrinės veiklas, skatindama tolimesnę urbanizaciją, kūrė industrinį miestą.

Darbas ir darbo vieta atskleidžia pateikėjų požiūrį į šiandienius Alytaus, Marijampolės ir Plungės miestus. Dalis pateikėjų taip, kaip ir Alfonsas, gyvenimą mieste palygina su darbine veikla. Jie pabrėžia, kad mieste „nėra darbo“, „trūksta darbo“, „reikia darbo“, „galėtų būt daugiau darbo“ ar „viskas priklauso nuo to, kiek darbo bus“.

Miestas, siekdamas augti ir plėstis, anot pateikėjų, turi suteikti darbo vietas ne tik jame gyvenantiems žmonėms, bet ir „jaunimui“ ar „jaunoms šeimoms“. Kitaip tariant, darbas ir darbo vieta suvokiama kaip miesto traukos objektas bei augimo priežastis. Marijampolėje gyvenanti pensininkė Jadvyga teigia, jog jeigu „atsirastų darbo vietų, aišku, atsirastų daug kitų gerų dalykų, bet visi žinom, kad taip nebus. Aš tai pavyzdžiui nelabai matau perspektyvų“ (Jadvyga, Marijampolės m., g. 1948 m.). Apskritai didelė dalis visų trijų miestų gyventojų pasakodami, kas galėtų pritraukti ar paskatinti jaunus žmones pasilikti mieste, pabrėžia darbo vietų sukūrimą: „pirmiausia turi būti kuriamos darbo vietos“, „turėtų atsirasti daugiau darbo vietų ir galimybių žmonėms“. Laikomasi požiūrio, jog esant fizinėms darbo vietoms mieste daugėja gyventojų, ypač jaunimo. Toks darbo vietos susiejimas su fiziniu ir demografiniu miesto progresu primena industrinio miesto sampratą.

Pažymėtina ir tai, kad neretai gyventojams darbo vieta ir darbas reiškia ne bet kokią ekonominę veiklą, bet gamybinę veiklą ir jos įmones. Būtent industrinis darbas suvokiamas kaip sudarantis sąlygas nuolatiniam miesto augimui, plėtimuisi ir tobulėjimui. Pateikėjai pastebi, jog mieste reikia „pramonę žadinti“, „reikia kažkokių gamyklų“, „reikėtų pramonės dar“, „galėtų daugiau tos pramonės būt“ ar „čia ta pramonė galėtų pritraukti daugiau žmonių ir investicijų“. Astos, dirbusios Alytaus ENSK, po to buhalterė parduotuvėje, o dabar dirbančios vienoje iš Alytaus miesto pramonės įmonių, pasakojime gamyba traktuojama kaip reikšminga veikla miesto gyvenime, o prekyba – kaip nerimta veikla (plg. Hohnen 2001; Hohnen 2007):

Nu, sakyčiau, svarbiausia būtų kažkaip naujų darbo vietų kūrimas. Kad jaunimą pritrauktų. Kad turėtų darbą, dar kažką, kad nebėgtų visi <...> Tai, manau, miesto strategija turėtų būt, kad pritraukti kapitalus ar užsienio kapitalus, kad atidarytų kažkokias įmones ir, aišku, steigtų ne tokias, kur dirba penki žmonės ir perparduoda pieštukus, o kažkokias pramonės. Nebūtinai ten gigantiškus fabrikus, bet bent jau kad kažką gamintų, kad naudą kažkokią neštų. Ir darbuotojų, svarbiausia, būtų. (Asta, Alytaus m., g. 1964 m.)

Astos nusakomoje Alytaus miesto ateities vystymosi trajektorijoje ryški industrinio miesto samprata, kai darbas suprantamas kaip stacionariai įkurta konkreti fizinė vieta, siejama su

gamybine veikla. Individuali veikla, kuri posovietinės deindustrializacijos metu buvo pagrindinis ir reikšmingas pragyvenimo būdas, yra suprantama kaip verslumo reiškinys ir būdas užsidirbti. Tačiau pateikėjų pasakojimuose apie miesto ateities perspektyvas ji nėra miestą kuriantis ir asmeninio bei miesto gyvenimo pastovumą ir ekonominį saugumą užtikrinantis veiksnys. Laikomasi nuomonės, jog tolimesnį miestų kūrimą užtikrina industrinė veikla. Taigi miesto struktūros centre išlieka gamykla, pasirūpinanti ne tik darbo vietų ir žmonių bei miesto gyvenimo kokybės kūrimu.

6. 4. 2. „Dirbk tenai, gyvenk čia“

Atliekant etnografinį tyrimą 2019 m. kilo Covid–19 ligos epidemija, išplitusi po pasaulio šalis ir sukėlusį pasaulinę pandemiją. Siekiant suvaldyti ligos plitimą Lietuvoje, buvo įvesti du karantinai: nuo 2020 kovo 16 d. iki birželio 16 d. ir nuo 2020 lapkričio 7 d. iki 2021 liepos 1 d. Nors karantino laikotarpiu ribojimai kito, tačiau, iš esmės, visą laiką žmonių judėjimas ir kontaktinis bendravimas buvo suvaržyti. Covid–19 pandemijos metu įvesti karantinai skirtingas žmogaus kasdienio gyvenimo veiklas, tokias kaip darbas ar mokymasis, perkėlė į namų erdvę. Gana daug darbinių veiklų buvo atliekamos gyvenamojoje vietoje pasitelkus internetą ir skaitmenines technologijas, t. y. įvairias komunikacijos platformas: telefoną, elektroninius laiškus, vaizdo konferencijas ir socialinius tinklus. Šiuolaikinės technologinės galimybės sudarė sąlygas lanksčiai prisitaikyti prie pakitusios kasdienybės, kai judėjimas erdvėje ir kontaktinis santykis su kitais tapo ribotas. Karantino situacija išryškino jau kurį laiką visuomenėje vykstantį naują reiškinį – darbinę veiklą gali būti vykdoma nepriklausomai nuo darbuotojo buvimo konkrečioje fizinėje darbo vietoje.

Tačiau ne Covid–19 pandemijos metu įvestas karantinas pakeitė santykį tarp gyvenamosios vietos ir darbo vietos. Lankstaus darbo atsiradimas siejamas su deindustrializacija, lėmusia santykių transformacijas darbo rinkoje (Narotzky 2015: 173; Kjaerulff 2015: 5). Pramoninio darbo restruktūrizavimo metu lankstumas atsirado ne tik kaip savanoriška praktika, bet buvo sąlygotas ekonominio nestabilumo, būtinybės ir siekio įveikti pragyvenimo iššūkius. Tačiau antropologai atkreipia dėmesį, jog jau seniai praėjo laikas, kai apie lankstų darbo organizavimą galima kalbėti kaip apie „kažką naujo“ (Narotzky 2015; Garsten 2015). Tokios sąvokos, kaip lanksti gamyba, lankščios darbo valandos, lankstus įdarbinimas, lankščios technologijos, lankstūs kūnai ar protai, neatsiejamos nuo šiuolaikinio darbinio gyvenimo (Garsten 2015: 94). Apskritai, Susana Narotzky tvirtina, lankstumas – tai „nuolatinis kapitalizmo aspektas“ (Narotzky 2015: 173). Jis liudija darbo individualizaciją, kai individas tampa centriniu kokio nors skyriaus vienetu (Garsten 2015: 102). Būtent individas organizuoja darbinę veiklą, yra naujovių

ir pokyčių iniciatorius. Čia darbo atlikimas priklauso ne nuo žmonių grupės, veikiančios darbo pasidalijimo principu, bet nuo individualaus asmens sprendimų ir veiksmų.

Etnografinio tyrimo metu visuose trijuose miestuose buvo stebėtas lanksčiai organizuojamas darbas, kai pateikėjų gyvenamoji vieta ir darbo vieta nesutampa, t. y. asmuo gyvena viename mieste, o dirbti važiuoja į kitą. Dalis pateikėjų, pasakodami apie pažįstamų, draugų ar giminaičių darbinės patirtis šiandieniniame mieste, išryškina nuolatinį judėjimą darbo tikslais tarp skirtingų Lietuvos miestų. Toks mobilumas turi kelias skirtingas formas. Vienu atveju, derinamas nuotolinis darbas namuose ir važiavimas į darbovietę kitame mieste, pavyzdžiui, tris dienas dirbant namuose, o dvi darbo vietoje. Į darbo vietą, esančią kitame mieste, vykstama sutartomis dienomis arba pagal sudarytą pamaininio darbo grafiką. Marijampolėje gyvenantis vyras dirba Panevėžyje esančioje durų ir langų gamykloje, tačiau į darbo vietą važiuoja tik vieną kartą per mėnesį. Kitu atveju, į darbo vietą kitame mieste važiuojama kiekvieną darbo dieną. Plungėje gyvenanti moteris pasakojo, jog jos dukra pasibaigus karantinui kiekvieną dieną važiuoja į darbą Klaipėdoje:

Kai buvo prasidėjusi kalba apie Lietuvos banko steigimą ir tuo pačiu metu Medicinos banką, kuriame ji dirba, ėjo kalba, kad nupirks kažkoks arabas. Nu, tai buvo tokių nuogaštavimų, kad Plungėj gali nelikti skyriaus, o ji dirba Plungėj. Nu tai va, vadovas pakvietė į Klaipėdą, sako, yra šansų daugiau išlikti. Nu, tai jinai išvažiavo, bet jau tas važinėjimas labai. (Giedrė, Plungės m., g. 1938 m.)

Kita vertus, vyras, kuris gimė ir užaugo Plungėje, tačiau šiuo metu gyvena Klaipėdoje, kasdien važiuoja į darbą Plungėje. Taigi judėjimo kryptys dirbti gali būti įvairios: iš miesto, išgyvenančio poindustrializaciją, važiuojama dirbti į didžiuosius Lietuvos miestus arba ten, kur randama darbo, arba iš kitur esančios gyvenamosios vietos atvažiuojama dirbti į poindustrinį miestą. Vis dėlto dažnesni atvejai, kai iš poindustrinę krizę išgyvenančio miesto važiuojama dirbti į kitus miestus, kuriuose randamas darbas. Alytuje gyvenantis Rolandas teigia, jog dirbti kituose miestuose yra savaime suprantama ir normali praktika:

Žmonės susikooperuoja ir važiuoja ir į tuos Kaunus, Vilnius, kai čia išskaidė visokios muitinės, visokius, nežinau, teisėjai visokie važinėja. Tai susikooperuoja ir važinėja. <...> Visi statybininkai, čia Alytų ne daug kas yra, visi važinėja po Vilnius, po Kaunus – iš ryto sėda, važiuoja dirbti į Vilnių, į Kauną, koks čia skirtumas. Uždirba, uždirba pinigus, bet jam čia [Alytuje] pigiau, čia darželis yra, čia viskas, čia kitaip. Aš nematau skirtumo. <...> Kaip ir Juozas, muitininkas Juozas <...>, jis pasiėny dirba, pasiėnyje, nu, šitam muitinėj. Jo. Tai jis sako, kol ten tie atvažiuoja, aš čia, kas čia man, sako, irgi atvažiuoju. Jis važinėja irgi <...>. Visi, ir tos statybinės įmonės, gi čia ne Alytų sėdi, visi važinėja – Druskininkai, Vilnius, Kaunas, visur statybos vyksta, šitie visi važiuoja. Tai darbininkai visi važiuoja. Tas pats ir šitie tarnautojai gali, tai koks skirtumas. Tarnautojas, tarnautojai irgi, jeigu jis Vilnių dirba, atlyginimas didelis, ten didesni atlyginimai, tai gali ir važinėti. Ten turi už darželį kokį mokėti, dar už kažką tai, Vilnių daugiau sumokėsi, čia mažiau. Ten sklypą pirkši Vilniaus rajone ar kažkur, tai mokėsi du tris kartus brangiau negu čia. Tai viską sudėk, tai ko ten važiuot, ko? Dirbk tenai, gyvenk čia. (Rolandas, Alytus m., g. 1962 m.)

Rolando minimas paskui užsakymus keliaujančių statybininkų atvejis atskleidžia darbo jėgos laisvą judėjimą erdvėje. Nors darbovietė įsikūrusi darbininko gyvenamajame mieste, tačiau dirbama yra kitoje vietoje, kitame mieste. Globalizacijos sąlygomis pasirenkama tarp mobilumo ir imobilumo (žr. Bauman 2002), t. y. ar judėti paskui darbo užsakymus Lietuvos teritorijoje, ar apsiriboti gyvenamosios vietos ribomis. Analogiškai pateikėjai žvelgia ir į kitas profesijas.

Pažymėtina, kad Rolandas atskiria gyvenamą vietą nuo darbo vietos ir pabrėžia miesto, kaip patogios vietos gyventi, aspektą. Būtent komfortiškos kasdienio gyvenimo sąlygos: miesto infrastruktūra, geografinė padėtis ir patogus vidinis bei išorinis susisiekimas, Marijampolėje gyvenančio Benedikto, kaip ir Rolando, požiūriu skatina žmones pasirinkti darbo vietą, nesutampančią su gyvenama vieta:

Jeigu, jeigu tu turi kažkur tai darbą, aišku, daug kas važinėja, aš žinau, kad girdėjau, kad mano čia vienu berniukų tėvai, du tėvai – moteris ir, ir tėtis vienas yra ten muitinė kažkokia Kaune ir jie važinėja į darbą jau čia daug metų į Kauną važinėja. Dabar padarė tą, sakysim, autostradą. Geras susisiekimas. Tai, sako, jų viena bendradarbė iš Kauno, kuri Kaune ten dirba muitinėj, ieško butą pirt Marijampolėje, nes, sako, čia gražus miestas, čia vaikam patogus, darželiai, mokyklos, o ten, Kaune, reikia vežiot. Sako, man bus patogiau iš Marijampolės į Kauną važiuot į darbą negu man ten vaikus po Kauną kažkur tampyt ir ten viską, tai va. Tai yra, yra aš nė vieną ir dar girdėjęs atvejų, kur irgi iš Kauno ieško čia Marijampolėje, tik neranda, sakysim, dabar nėra tų butų naujų statybos tiek nėra. (Benediktas, Marijampolės m., g. 1957 m.)

Rolando ir Benedikto pasakojimai atskleidžia, jog vieta, kurioje gyveni, ir vieta, kurioje dirbi, gali būti dvi skirtingos geografinės lokacijos. Miestas tampa svarbus kaip patogų gyvenimą sukurianti vieta, kuri neprivalo būti ir darbo vieta. Miesto gyventojų lankstus požiūris į darbo vietą ir fizinis mobilumas yra vienas iš veiksmų, tirpančių glaudų ryši tarp miesto ir gyvenamosios vietos.

Bendraudant su miestų gyventojais Covid–19 pandemijos laikotarpiu išryškėjo dar vienas aspektas, atskleidžiantis požiūrio į miestą pokytį. Karantinų metu plačiai naudotos interneto ir technologijų teikiamos galimybės dirbti nesant darbo vietoje aktualizavo virtualų mobilumą (žr. Bauman 2002) kaip būdą dirbti. Tiesa, pavieniai pastebėjimai apie virtualų mobilumą darbe buvo jau išsakyti ir bendraudant su pateikėjais prieš Covid–19 pandemijos protrūkį. Informacinės technologijos: kompiuteris, mobilus telefonas ir internetas, sudaro sąlygas darbą dirbti nuotoliniu būdu kasdien nesilankant konkrečioje darbo vietoje: „jeigu tu kompiuteristas, tai, sakysim, praktiškai visi nuotoliniu gali dirbt“ (Titas, Alytaus m., g. 1970). Naudojant internetą ne tik palaikomas bendravimas tarp bendradarbių, bet taip pat vedami mokymai, seminarai ar skaitomos paskaitos, vykdoma įvairių daiktų prekyba, kuriamos internetinės svetainės, programėlės ar kt. Atliekant tokius darbus, darbo vieta yra kitoje geografinėje vietoje nei gyvenama vieta arba gali egzistuoti tik virtualioje erdvėje. Taigi darbas nebesieja žmogaus su tam tikra fizine vieta. Alytuje gyvenančios Dalios, ne kartą keitusios darbo vietą ir veiklą: dirbusios Dainavos siuvimo fabrike ir mikroschemų surinkimo gamykloje, prekiavusios drabužiais turguje, važiavusios į užsienį, o

dabar dirbančios Lietuvos pašte, pasakojime išryškėja nykstantis miesto ir darbo vietos susiliejimas:

Bet tai, aišku, jie internetinėm prekybom daugiau apsiėmę yra. Mes va dabar, kai pagalvoji, kiek ateina pas mus klienčių, kurios internetu pačios prekiauna, tai va iš užsienio grįžę su šeimom, su vaikais <...>. Jinai ten mokslus pabaigus, buvo verslą savo įkūrus ir tas vat internetine prekyba, pasigimdė vaikus ir, kai vaikam reikėjo į mokyklą eit pagal lietuviškus metus – grįžo čia Lietuvoj. Ir dabar tik kokie metai du grįžę, nesenai. Tai vat ir tuo pačiu verčiasi su vyru internetine prekyba <...>, kai pasišneki. Dabar tai per karantiną iš vis daug yra grįžusių. Kas gali dirbt nuotoliniu Anglijoj, Alytuj karantiną šitą gyvena, ne vieną pažįstu. Grįžę. (Dalia, Alytaus m., g. 1973 m.)

Dalios pastebėjime miestas atsiskleidžia kaip vieta, į kurią sugrįžtama ne dirbti, o gyventi. Kitas pateikėjas Ričardas atkreipia dėmesį, jog individualiai susikurta ekonominė veikla virtualioje erdvėje ištrina ribas tarp skirtingų šalių, o gyvenamoji vieta praranda reikšmę organizuojant ir plėtojant darbą:

Tas, matai, įsidarbinti, labai viskas keičiasi, aš matau ant savo sūnaus. Jisai padirbo pernai pas mane ir aš jau turėjau minčių, gal bus remontininkas, bet jis kitas sritis, man nesuvokiama, kaip yra dabar pinigai uždirbami. Jis pasimokino, atsidarė elektroninę parduotuvę rūbų, ten nepaėjo kažkas, ras, vėl savaitę pasimokino, dar vieną atsidarė. Paleido tą parduotuvę rūbais prekiaut po turtingus miestus, valstybes: Australija, Niujorkas, Amerika, Londonas. <...> Tą internetinę parduotuvę sukurt kainuoja gal tūkstantis, pusantro tūkstančio eurų, jis per savaitę sėdėjo prie kompiuterio ir pasidarė. Dabar kažkaip tam jaunimui, žiūrint, į kur jisai linksta, galbūt tokiam kaip jisai, gal jam ir glūdumoj Sibiro gerai būtų. (Ričardas, Alytaus m., g. 1975 m.)

Individualizuotas darbas virtualioje erdvėje sudaro sąlygas lanksčiai prisitaikyti prie aplinkos ir jos pokyčių. Gyventi vienur, o dirbti kitur, net kitose šalyse. Virtualus mobilumas darbo vietą ir darbą atskiria nuo gyvenamos vietos – miesto.

Lankstaus darbo modeliai miestą paverčia vieta, kurioje nėra svarbi industrializacijos metu susiformavusi idėja – miesto augimas ir plėtimasis pramonės įmonių pagrindu. Dalies pateikėjų požiūriu, miestas neturi užtikrinti gamybinių darbo vietų, o „tik sudaryti jiems [jauniems žmonėms] sąlygas gyventi“, kad žmonės „galėtų ten dirbti Vilniuje, dar kažkur tai“. Taigi akcentuojamas miesto patrauklumas ir patogumas jame gyventi. Apskritai kai kurie miestų gyventojai atkreipia dėmesį, jog „ne miestas svarbu, o žmogus, jo idėjos ir kūrybingumas“ (Gabrielė, Alytaus m., g. 1960 m.). Kitaip tariant, ne darbas kuria miestą ar miestas darbą, bet žmonės, pateikėjo žodžiais tariant, „turi pramušinėti tą kelią“ (Alfonsas, Alytaus m., g. 1970 m.). Yra ir požiūris, jog miestas yra vieta, kurioje reiškiasi individualus gyventojų iniciatyvumas, konstruojantis miestą, jo gyvenimą ir darbo vietas. Tai kitokia negu industrinio miesto samprata.

Poindustriniai miestai išgyvena laikotarpį, kai industrializacijos metu suformuotas miesto kaip vietos, kurioje buvo dirbama ir čia pat gyvenama, vaizdinys ir realija susiduria su praktikomis, kurios atskiria gyvenamąją vietą ir miestą nuo darbo ir darbo vietos. Nors didelė dalis pateikėjų miesto gerovę ir plėtros galimybes vis dar sieja su stacionarių darbo vietų kūrimu, tačiau darbo vietų trūkumas ir technologinė kaita skatina ieškoti alternatyvių darbo formų.

Lankstaus darbo modeliai – fizinis ir virtualus mobilumas – formuoja naują požiūrį į miestą ir darbą. Darbas nebėra konkrečioje vietoje stacionari veikla, o miestas nebėra darbo vieta neatskiriama susijusi su gyvenamąja vieta. Miestas vertinamas kaip patogi ir patraukli vieta gyventi. Patraukli ir patogi vieta gyventi tampa tokiu pat reikšmingu miesto kūrimo veiksmu kaip ir ilgą laiką centriniu plėtros stimulu laikyta gamykla. Požiūris, jog mieste galima tik gyventi, o dirbti kitame mieste ar virtualioje erdvėje, yra nauja poindustrinė miesto ateities perspektyva.

IŠVADOS

1. Po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. sovietmečio industriniai miestai išgyveno staigius pokyčius. Politiniais sprendimais ir ekonominėmis reformomis siekta pereiti iš centralizuotos planinės ekonomikos į rinkos ekonomiką, pagrįstą nuosavybės teisėmis. Tačiau pramonės įmonių reorganizacija ir privatizacija inicijavo ir deindustrializacijos procesą. Tai lėmė socialinį ir ekonominį miesto gyvenimo nuosmukį bei žmonių asmeninių gyvenimų krizes. Vis dėlto posovietinė deindustrializacija buvo ne tik dekonstruojantis ir krizinis įvykis, bet ir naujos erdvės, kurioje reiškiasi naujos pradžios, idėjos ir požiūriai, atvėrimas. Tai liminalinė miesto būseną, kurioje vis dar veikia sovietinė industrinė praeitis, jos suformuotas požiūris į miestą ir gyvenimą jame, bet tuo pačiu prarandamos sovietinei industrinei vietai būdingos savybės ir kuriasi nauji reiškiniai, įgyjami nauji ar atrandami kiti miesto savitumai. Susiduriant skirtingiems kultūriniais veikimo modeliams, suvokimams, įsivaizdavimams ir prasmėms, miestas juda link tapimo kažkuo kitu nei sovietinis industrinis miestas. Ši būseną yra daugiasluoksnė, apimanti ekonominius, socialinius ir kultūrinius miesto ir jo gyvenimo aspektus bei skirtingus socialinius veikėjus ir vietos kūrimo konceptus.

2. Miestams bendra yra jų transformacinis pobūdis. Bendrieji posovietiniai politiniai ir ekonominiai procesai buvo tapatūs visuose miestuose, tačiau skirtinguose miestuose deindustrializacija buvo išgyventa skirtingai. Miestų gyventojų veiksmai, veiklos ir praktikos, kuriomis buvo siekiama pragyventi ir įveikti miesto ir asmeninio gyvenimo krizę, konstravo savitais bruožais pasižyminčius poindustrinius kraštovaizdžius. Pramoniniuose kraštovaizdžiuose matomas apleistumas ir sovietinio industrinio funkcinio vientisumo bei vienodumo subyrėjimas, tačiau naujų pradžių ir jų apimčių įvairovė atskleidžia ir miestų ypatumus, kurie yra skirtingi. Alytuje sovietinių ekonominių vienetų susmulkėjimas į atskiras mažesnes gamybinės ir paslaugų įmones, pateikėjų įvardijamas „išsiskirstymu“, buvo ne tik bendrųjų politinių ir ekonominių procesų padarinys, bet ir kultūrinis sprendimas ekonominei krizei įveikti. Siekiant pragyventi posovietinės deindustrializacijos sukeltus iššūkius, Marijampolėje plačiai kūrėsi individualių darbinių veiklų ir vietų, ypač susijusių su automobilių prekyba, įvairovė ir gausa. Plungėje posovietinė deindustrializacija išgyventa kuriantis stambioms pramonės įmonėms. Tačiau šis stambėjimas – tai ne miesto ankstesnės industrializacijos tąsa, bet individualaus vieno privataus kapitalo plėtimasis ir augimas. Posovietinės deindustrializacijos ir pragyvenimo iššūkiai skatino net struktūriniu požiūriu skirtingus krizės įveikimo būdus ir formas panašaus likimo miestuose.

3. Individualus žmonių iniciatyvumas, judumas ir kūrybingumas radosi siekiant įveikti posovietinės deindustrializacijos sukeltus iššūkius. Viena vertus, sovietmečio pramonės įmonių veiklos tęstinumas ar netęstinumas priklausė nuo individualių sprendimų ir darbuotojų aktyvumo,

siekio tobulinti profesinę kvalifikaciją, plėsti veiklą. Kita vertus, darbinių veiklų įvairovei ir skirtingų apimčių ekonominių vienetų formavimuisi individualiame lygmenyje įtaką darė sovietmečio pramonės įmonėje įgyto žinojimo, įgūdžių ar materialinių išteklių kūrybiškas pritaikymas naujoje privačios nuosavybės ir verslumo aplinkoje, asmeninių pažiūrų, verslumo įgūdžių, įgytų plėtojant neformalias veiklas sovietmečiu, pasitelkimas, pasinaudojimas įsigyta ar atkurta žemės nuosavybe. Taigi būdai, kuriais siekta išgyventi ekonominį nuosmukį, nedarbą ar pagerinti asmeninę ekonominę situaciją ir susikurti gyvenimo gerovę, kilo iš individualių kūrybiškų sprendimų ir aktyvaus judumo tarp miestų, šalių ir darbo vietų. Šis individualus aktyvumas įtraukė didelę tiriamųjų miestų gyventojų dalį. Platus individualios veiklos, kaip naujos darbo formos, paplitimas ir aktyvus jos plėtojimas kūrė bendrą vietos verslumą, turinti polinkį plėstis – įtraukti šeimos narius, draugus ir net kitus miestus ir taip kurti naujas darbo vietas, plėsti darbinių veiklų įvairovę. Pavyzdžiui, Alytuje šalia individualaus prekiaavimo Lenkijoje kūrėsi pavėžėjimo paslaugos ir siuvimas namuose. Marijampolėje šalia prekiaavimo automobiliais formavosi „mašininis“ verslas, apėmęs individualių darbinių veiklų įvairovę: automobilių „parvaramą“, pardavimą, remonto dirbtuves, vietas, teikiančias draudimo, sutarčių sutvarkymo, apgyvendinimo, maitinimo paslaugas. Siekis pragyventi ir užsidirbti tapo bendra paskata, vienijančia posovietinės deindustrializacijos sukeltos ekonominės ir socialinės krizės paveiktą miestą ir jo gyventojus ir kūrė naujas socialines ir ekonomines struktūras. Tai lėmė ir sovietinio industrinio miesto kraštovaizdžio pokyčius.

4. Poindustrinis kraštovaizdžio ir šiandieninio miesto gyvenimo kūrimasis vyksta ne dabartyje – pasikeitusioje sovietinio miesto realybėje – fiksuotame mąstyme ir veikime, bet dinamiškame ryšyje tarp praeities ir dabarties ir judėjime tarp skirtingų kultūrinių realijų. Miestų gyventojai dabartį socialiai konstruoja remdamiesi asmeninėmis praeitimis. Suliejant žinojimą, patirtis ir įgūdžius, įgytus sovietinėje industrinėje praeityje, ir jos paliktą materialumą su pasikeitusia socialine, politine ir ekonomine situacija, kuriasi naujos darbinės veiklos ir ekonominės struktūros, tęsiamos sovietmečio gamyklų veiklos ar vyksta jų „išsiskirstymas“. Sovietinė industrinė praeitis yra išteklius, inspiuojantis šiandienį poindustrinį miestą ir jo kraštovaizdį kuriančius procesus. Kita vertus, ne tik sovietinė, bet ir ankstesnė miestų praeitis tampa šiandieninio miesto gyvenimo dalimi. Idėjos ir vizijos, atėjusios iš praeities, istorinius miesto raidos laikotarpius ir jų idėjas transformuoja į šiandieninio miesto savitumus. Iš naujo atrandamas Alytaus kaip žalios poilsio vietos įvaizdis. Plungės dvaras ir parkas tampa miesto ryškiausiu bruožu ir tuo, kas apibrėžia Plungę – dvaras yra Plungės miestas. Marijampolės cukraus fabriko muziejus ir paminklas tarpukario naujovei – cukriniam runkeliui – miestą susieja su tarpukario industrializacija. Praeitis nėra tik kažkada įvykę įvykiai, išgyventos situacijos ar

sukurta materialinė aplinka, bet aktyviai dabartyje veikiantis veiksnys, formuojantis įvairias ekonomines veiklas, vienetus ir struktūras, miesto vietas bei generuoja miesto plėtros idėjas.

5. Šiandienos mieste nauji įvykiai ir reiškiniai skatina iš naujo įvertinti miestą ir jo gyvenimą kuriančius aspektus. Susvyruoja gamyklos, sovietinio industrinio miesto esmės, centrinė vieta. Gamyklos prasmė tampa daugiasluoksni, nevienareikšmiška ir apimanti prieštarigus požiūrius. Pramonė traktuojama kaip sprendžianti nedarbo problemą ir sąlygojanti miesto socialinio gyvenimo gerovės užtikrinimą. Tačiau gamykla tampa matoma ir kaip atminties vieta, sauganti ir komunikuojanti industrinę miesto praeitį. Įvairios įpaveldinimo formos: ekspozicijos, muziejai, parodos ir individualios atminties saugojimo iniciatyvos, gamyklą ir gamybą ištraukia iš aktyvaus naudojimo lygmens ir paverčia ją saugotina praeitimi. Gamykla tampa ne ekonominiu, bet istoriniu miesto kūrimo veiksmu.

Savaip požiūrio į gamyklą ir jos vaidmenį klausimą iškėlė ekologinė – industrinė nelaimė Alytuje. Gamykla ir darbas gamykloje tapo miesto gyventojams nesaugia vieta, keliančia pavojų miesto aplinkai, žmonių sveikatai ir kasdieniam gyvenimui. Tai supriešino pramonę ir gamtą, ir skirtingas miesto erdves, iškėlė ekologijos klausimą. Tačiau šis supriešinimas nėra vienareikšmiškas. Nors konceptualiai gamyklą siekiama iškelti už miesto ribų, tačiau fiziškai ji lieka miesto dalimi. Poindustrinėje miesto būsenoje vienu metu gali egzistuoti radikaliai skirtingi požiūriai į pramonę ir gamyklą. Jie kuria prieštaringą miesto realybę, kai miestas vis dar veikia pagal industrinę tvarką, tačiau konceptualia prasme industrinė tvarka keliami už miesto ribų.

6. Tiriamuosiuose miestuose šalia pramonės ir jos plėtros gamta arba „žaluma“ atrandama kaip reikšminga miesto ir jo gyvenimo dalis. Ji tampa konceptuali, vertybiniu pramonės antipodu, o žaliosios erdvės – miesto savitumą formuojančiu veiksmu. Šis skirtingas kultūrinės reikšmės turinčių miesto struktūrų ir gyvenimo aspektų susidūrimas paskatina iš naujo permąstyti požiūrį į gyvenimą mieste. „Žaluma“ siejama su estetika ir grožiu. Gražus miestas – tai ne pramonės rajonai kaip sovietmečio industriniame mieste, o žaliosios erdvės, kurios įgyja natūralios ar „sutvarkytos“ gamtos grožio vertę, atskleidžia menų ir gamtos sintezę. Pramonės ir gamtos opozicija pagrįsta ne tik ekologine, bet ir estetine prasme. Kita vertus, perkurta ir pertvarkyta miesto gamta yra vartojama. Čia leidžiamas laisvalaikis miestą susieja su poilsiu. Taigi pramonės ir gamtos priešprieša yra ir skirtingų veiklų skirtis. Pabrėžtina, jog industrializacijos metu susiformavęs laisvalaikio konceptas poindustriniame mieste tampa tokia pat svarbia miesto gyvenimo dalimi taip, kaip gamykla ir darbas joje. Kuriasi kiti požiūriai į miestą kaip patrauklią vietą gyventi ir vyksta miesto permąstymas ir perkūrimas, gamtai suteikiant naujas ar išryškinant esamas funkcijas, formas, prasmes ir vertes.

7. Tačiau šiandien posovietinę deindustrializaciją išgyvenę miestai susiduria su demografiniu mažėjimu, socialine erdvių fragmentacija, žmonių ir veiklų įvairovės traukimusi,

miesto ir jo gyvenimo apleidimu. Nepaisant žmonių individualaus aktyvumo, jie vis dar išgyvena ekonominį ir socialinį nuosmukį, kuris yra sąlygotas posovietinės deindustrializacijos ir kuris pasireiškia nebe gamyklų uždarymu, bet kitų miesto gyvenimo aspektų prastėjimu ir trūkinėjimu, veiklų ir žmonių traukimusi. Miesto gyventojai tai vadina miesto „senėjimu“. Miestas suvokiamas kaip žmogus ir jo buvimas yra tapęs laikinas. Tuo pat metu vyksta miesto kaip vietos, kurioje gyvenama, naujas įvertinimas. Vertę įgyja ne su gamyklomis ir darbu susijusios savybės. Miestas tampa matomas kaip patogi vieta gyventi. Patogumas siejamas su teritorijos dydžiu, miesto erdvių ir skirtingų objektų išsidėstymu, miesto nutolimu nuo didžiųjų miestų, tiesiog tuo, jog jis „turi visko, ko reikia“ – kasdieniame gyvenime vartojamų objektų ir paslaugų. Bet ne darbą ir įsidarbinimo galimybes. Patogi vieta gyventi suteikia pastovumo ir stabilumo jausmą. Taip žvelgiant miestas nėra laikinas.

Posovietinės deindustrializacijos sąlygomis besiformuojantis „savęs įdarbinimas“, kai dirbama individualiai susikurtoje darbo vietoje, lankstus darbas, kai dirbama kitame mieste ar internetinėje erdvėje, yra tapę reikšmingais šiandieniniame mieste. Taip keičiasi ir miesto esmė. Atsiranda suvokimas, kad miestas yra gyvenamoji vieta, galinti neturėti jokio ryšio su darbu. Konkreti fizinė darbo vieta ir darbas nebėra vienintelis veiksnys, kuriantis miestą ir pritraukiantis naujų gyventojų. Patogi vieta gyventi matoma kaip svarbus kriterijus gyvenimui ir apsigyvenimui mieste. Šis naujas miesto gyventojų požiūris į miestą yra vilties suteikimas miestui, kuris suprantamas kaip senėjantis ir laikinas.

8. Tiriamuosiuose miestuose vykstantys poindustriniai kultūriniai ir socialiniai procesai, išskylantys reiškiniai, įvykiai ir požiūrių į darbą, gamyklą, pramonę mieste ir gyvenimą jame prieštaravimas atskleidė, jog posovietinę deindustrializaciją patyrę miestai išlieka liminalinėje būsenoje. Jie svyruoja tarp buvimo vieta, kurioje gamykla yra centrinė miesto ir jo gyvenimo kūrimo ašis, ir tapimo kažkuo kitu negu miestas, kurio būtį nulemia darbas gamykloje, pramonė ir jos plėtra. Taigi vyksta perėjimas iš pažįstamo industrinio gyvenimo modelio į naujai atrandamą miesto raidos viziją ir kryptį. Šiandien – tai mėginimas derinti sovietinės industrinės praeities suformuotą požiūrį į gyvenimą mieste su poindustriniu gyvensenos stiliumi ir kraštovaizdžiu, naujais ar iš naujo atrandamais miesto savitumais ir erdvėmis, gamta ir „žaluma“ ir joms priskiriamomis funkcijomis ir prasmėmis. Tačiau atsiradęs suvokimas, jog miestas nesietinas su darbu ir gamykla, išlieka patrauklia vieta gyventi, žymi konceptualų ir vertybinį požiūrį į šiandieninį miestą ir tolimą nuo sovietinio industrinio miesto suvokimo.

ŠALTINIŲ SARAŠAS

1. 1959 metų visasajunginio gyventojų surašymo duomenys (Lietuvos TSR miestai ir rajonai). 1962. Vilnius: Valstybinė statistiko leidykla, Lietuvos skyrius.
2. 1989 metų visuotinio gyventojų surašymo duomenys. I tomas. 1991. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos respublikos vyriausybės.
3. AB „Snaigė“. Apie mus: skaičiai ir faktai. *snaige.lt*. <<https://www.snaige.lt/apie-mus/>> [žiūrėta 2022 07 14].
4. AB „Stalių gaminiai“. Apie mus: kas mes tokie. *Staliugaminiai.lt*. <<https://www.staliugaminiai.lt/apie-mus/>> [žiūrėta 2022 07 14].
5. Alytaus apylinkės teismas atvertė “Alytaus gaisro” bylą. 2021, *alytaus.teismai.lt*. Alytaus apylinkės teismas. <<https://alytaus.teismai.lt/naujienos/alytaus-apylinkes-teismas-atverte-alytaus-gaisro-byla/278>> [žiūrėta 2022 04 26].
6. *Alytaus gyventojų grupinių diskusijų apie gyvenamąją aplinką, miesto plėtros prioritetus ir lūkesčius ataskaita*. 2020, Klaipėda/Alytus. <<https://alytus.lt/uploads/documents/files/news/Alytaus%20miesto%20gyventoj%C5%B3%20grupini%C5%B3%20diskusij%C5%B3%20ataskaita.pdf>> [žiūrėta 2022 05 15].
7. *Alytus: informacinis–reprezentacinis leidinys*. 2011. Vilnius : VIP Viešosios informacijos partneriai.
8. Alytaus kolegija (AK) 2020 metų veiklos ataskaita. 2021, *alytauskolegija.lt*. Alytaus kolegija. <<https://alytauskolegija.lt/wp-content/uploads/2021/05/Alytaus-kolegijos-veiklos-ataskaita-uz-2020-m.pdf>> [žiūrėta 2022 05 26].
9. Alytaus m. 1966–1970 m. ilgalaikės nepertraukiamos srautinės gyvenamųjų kompleksų statybos perspektyvinės kompleksinės schemos. VRVA, f. 1036, ap. 11, b. 481.
10. Alytaus m. pramonės mazgas. Vieningo generalinio plano schema. KRVA, f. R–1705, ap. 4, b. 15.
11. *Alytaus miesto plėtros iki 2020 metų strateginis planas*. 2014. Alytus.
12. *Alytaus miesto savivaldybės 2021–2023 metų strateginio veiklos plano bendroji dalis*. 2021. *alytus.lt*. Alytaus miesto savivaldybė. <<https://alytus.lt/lt/naujienos/parengti-alytaus-miesto-savivaldybes-2021-2023-metu-strateginio-veiklos-plano-ir-2021-metu-biudzeto-projektai-teikite-siulymus>> [žiūrėta 2022 06 27].
13. Alytaus miesto savivaldybės strateginis plėtros iki 2030 metų planas. 2021, *alytus.lt*. Alytaus miesto savivaldybė. <[https://www.alytus.lt/uploads/documents/files/LT/savivaldybes-administracija/planavimo dokumentai/Alytaus%20SPP_01_27_Galutinis%20\(2\).pd](https://www.alytus.lt/uploads/documents/files/LT/savivaldybes-administracija/planavimo dokumentai/Alytaus%20SPP_01_27_Galutinis%20(2).pd)> [žiūrėta 2022 06 10].
14. *Alytaus pramonės parkas*, Alytus: Alytaus miesto savivaldybė. <http://www.alytus-industrial-park.eu/failai/leidiniai/APP_LEIDINYS_A4_lt.pdf> [žiūrėta 2022 04 26].
15. Balčiūnas, Vytautas. 1976. Alytus privalo tapti mūsų laikmečio miestu. *Statyba ir Architektūra* 1(200): 7–10.
16. Barkauskas, S. 1975. Kyla nauja gamykla, *Naujasis kelias* 128(4287): 2.
17. Bieliavska, Jadvyga. 2020. Dėl chemijos gamyklos Alytuje inicijuojama peticija (papildyta), *etaplus.lt*. <<https://www.etaplus.lt/del-chemijos-gamyklos-alytuje-inicijuojama-peticija>> [žiūrėta 2022 04 26].
18. Čekauskienė, Aldona. 1992. Kioskas – vietoj vejų?, *Suvalkietis* 122(7092): 1.

19. *Darna*us vystymosi tikslų rekomendacijų rinkinys. 2019. *lrv.lt*, Lietuvos Respublikos aplinkos ministerija. [https://lrv.lt/uploads/main/documents/files/Darna%20vystymosi%20tiksl%C5%B3%20rekomendacij%C5%B3%20rinkinys\(1\).pdf](https://lrv.lt/uploads/main/documents/files/Darna%20vystymosi%20tiksl%C5%B3%20rekomendacij%C5%B3%20rinkinys(1).pdf) [žiūrėta 2022 06 10].
20. Dėl didžiulio gaisro padangų perdirbimo įmonėje aplinkosaugininkai dirba pavojaus režimu. 2019, *am.lrv.lt*. Lietuvos Respublikos aplinkos ministerija. <https://am.lrv.lt/lt/naujienos/del-didziulio-gaisro-padangu-perdirbimo-imoneje-aplinkosaugininkai-dirba-pavojaus-rezimu> [žiūrėta 2022 04 26].
21. Dėl individualios darbinės veiklos. Lietuvos TSR ministrų tarybos nutarimas. 1987, *e-seimas.lrs.lt*. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/388a45a06f7911e59a1ed226d1cbceb5?jfwid=1bc6m4z8ga> [žiūrėta 2022 07 12].
22. Dėl iškastinių mineralinių uolienu perdirbimo veiklos Pramonės g. 1, Alytuje, *peticijos.lt*. <https://www.peticijos.lt/visos/76834/del-iskastiniu-mineraliniu-uolienu-perdirbimo-veiklos-pramones-g-1-alytuje/> [žiūrėta 2022 04 26].
23. Dėl Lietuvos darbo biržos prie Socialinės apsaugos ministerijos įsteigimo bei gyventojų užimtumą reguliuojančių normatyvinių aktų tvirtinimo. 1990, *e-seimas.lrs.lt*. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.3733?positionInSearchResults=594&searchModelUUID=ffa87890-ff3a-44d1-833f-03e0c42830fa> [žiūrėta 2022 05 08].
24. Dėl Lietuvos teritorijoje esančių sąjunginio ir sąjunginio-respublikinio pavaldumo įmonių, įstaigų ir organizacijų statuso. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji taryba. 1990, *e-seimas.lrs.lt*. <https://e-seimas.lrs.lt/rs/legalact/TAD/TAIS.89/> [žiūrėta 2022 07 12].
25. Dėl regioninių centrų kompleksinės plėtros investicinių programų patvirtinimo. 2008. *e-seimas.lrs.lt*. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.319459/wDbSfcWmIo> [žiūrėta 2022 05 13].
26. Dokumentai apie statybas Alytaus mieste (protokolai, pažymos, susirašinėjimas ir kt.), 1970–1973. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA), f. R–545, ap. 1, b. 1678, l. 23.
27. ELTA. 2019. Marius Buitkus: 7 iš 10 ugniagesių, dirbusių Alytaus gaisre, randama sveikatos sutrikimų, *Alytaus naujienos* 127(13357): 4.
28. Gaisras Alytuje: įvykių eiga. 2019, *vrn.lrv.lt*. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija. <https://vrn.lrv.lt/lt/naujienos/gaisras-alytuje-ivykiu-eiga> [žiūrėta 2022 04 26].
29. Istorinė akimirka: Marijampolėje oficialiai veiklą pradeda gamybos milžinė UAB „Dovista“. 2018, *marijampole.lt*. <https://www.marijampole.lt/naujienos/4/istorine-akimirka-marijampoleje-oficialiai-veikla-pradeda-gamybos-milzine-uab-dovista:8766> [žiūrėta 2022 04 26].
30. Išduoti leidimai tyrinėjimo darbams. Kauno regioninio valstybės archyvo Alytaus filialas, f. 410, ap. 1, b. 189.
31. Jaunimo parkas: vieta visai šeimai. *alytus.lt*. Alytaus miesto savivaldybė. https://alytus.lt/uploads/documents/files/LT/Jaunimo%20parko%20konceptcija_A4_2021%2008%2004_web.pdf [žiūrėta 2022 05 17].
32. Jurevičius, Edvinas. 1978. Alytus: dabartis ir perspektyvos, *Komunistinis Rytas* 22(4794): 2.
33. Juodzevičienė, Loreta. 2018. Marijampolės galerija po atviru dangumi praturtėjo naujais paveikslais, *lrytas.lt*

- <https://www.lrytas.lt/kultura/daile/2018/07/06/news/marijampoles-galerija-po-atviru-dangumi-praturtejo-naujais-paveikslais-6874196> [žiūrėta 2022 05 14].
34. J. Sabatauskas: dėl chemijos gamyklos turi spręsti gyventojai, Alytuje renkami parašai. 2020, *alytausgidas.lt*. <https://alytausgidas.lt/naujiena/31089-j-sabatauskas-del-chemijos-gamyklos-turi-spresti-gyventojai-alytuje-renkami-parasai/> [žiūrėta 2022 04 06].
  35. Kaip keisis Alytaus jaunimo parkas ir kodėl? Video. Nuomonės. Foto. Vizualizacija. 2021. *Alytausgidas.lt*. <https://alytausgidas.lt/naujiena/kaip-keisis-alytaus-jaunimo-parkas-ir-kodel/> [žiūrėta 2022 05 17].
  36. Kapševičius, Arūnas (sud.). 2018. *Marijampolė. 100 miesto gyvenimo metų*. Kaunas: Terra Publica.
  37. Kapsuko m. pietinio pramonės rajono sutvarkymo schema. Transportas. KRVA, f. R–1705, ap. 4, b. 47.
  38. *Kibirkštis: LKP CK ir LTSR Ministrų Tarybos laikraštis prie Plungės teritorinės gamybinės kolūkių ir tarybinių ūkių valdybos*, 1964–1980 m.
  39. *Komunistinis rytojus: Lietuvos KP(b) Alytaus rajono komiteto ir rajono vykdomojo komiteto organas*, 1964–1988 m.
  40. *Lietuvos apskritys: ekonominė ir socialinė raida*. 1996. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.
  41. *Lietuvos apskritys: ekonominė ir socialinė raida*. 1999. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.
  42. *Lietuvos apskritys: ekonominė ir socialinė raida*. 2002. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.
  43. *Lietuvos apskritys 2005*. 2006. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.
  44. Lietuvos Respublikos bedarbių rėmimo įstatymas 1990, *e-seimas.lrs.lt*. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.25606?jfwid=1ack7li6cf> [žiūrėta 2022 05 08].
  45. Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Lenkijos Respublikos Vyriausybės sutartis dėl bevizinio važiavimo. 1993, *e-seimas.lrs.lt*. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.11158> [žiūrėta 2022 0 12]
  46. *Lietuvos gyventojai. Pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotinio gyventojų surašymo duomenys*. 1923. Kaunas: Centralinis statistikos biuras.
  47. *Lietuvos gyventojai: statistikos rinkinys*. 1991. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.
  48. Lietuvos gyventojai (2020 m. leidimas). 2020. *Oficialios statistikos portalas*. Lietuvos statistikos departamentas. <https://osp.stat.gov.lt/lietuvis-gyventojai-2020/salies-gyventojai/miesto-ir-kaimo-gyventojai> [žiūrėta 2022 05 28].
  49. Lietuvos gyventojai (2021 m. leidimas). 2021. *Oficialios statistikos portalas*. Lietuvos statistikos departamentas. <https://osp.stat.gov.lt/lietuvis-gyventojai-2021/salies-gyventojai/gyventoju-skaicius-ir-sudetis> [žiūrėta 2022 06 27].
  50. *Lietuvos socialinė raida 1990 metais*. 1991. Vilnius: Informacinis-leidybinis centras.
  51. *Lietuvos statistikos metraštis 1938 m*. 1939. Kaunas: Centralinis statistikos biuras.
  52. *Lietuvos statistikos metraštis 2002*. 2002. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.

53. Lietuvos TSR ekonominio administracinio rajono, rajoninio planavimo eksperimentinė schema. Technoekonominis pranešimas apie miestų išvystymą ir pirminį pramonės išdėstymą. KRVA, f. R–1705, ap. 4, b. 2.
54. Lietuvos TSR ekonominio administracinio rajono, rajoninio planavimo eksperimentinė schema. Technologinis pranešimas apie miestų išvystymą ir pirminį pramonės išdėstymą. KRVA, f. R–1705, ap. 4, b. 6.
55. Lietuvos TSR pramonė rajonų ir pramonės mazgų siūlomos schemas (Raidės A–K). KRVA, f. R–1705, ap. 4, b. 52.
56. Marijampolėje investuotojams kuriamos patrauklios sąlygos. 2020, *marijampole.lt*. Marijampolės savivaldybė. <<https://www.marijampole.lt/naujienos/4/marijampoleje-investuotojams-kuriamos-patrauklios-salygos:9860>> [žiūrėta 2022 04 26].
57. Marijampolėje jau šeštą kartą vyks meno simpoziumas „Malonny“. 2019. *bernardinai.lt*. <<https://www.bernardinai.lt/2019-06-10-marijampoleje-jau-sesta-karta-vyks-meno-simpoziumas-malonny/>> [žiūrėta 2022 05 14].
58. Marijampolės kolegijos 2020 m. veiklos ataskaita. 2021, *makro.lt*. Marijampolės kolegija. <https://marko.lt/wp-content/uploads/2021/06/2-priedas_MK-ATASKAITA-uz-2020.pdf> [žiūrėta 2022 05 26].
59. *Marijampolės savivaldybės strateginis plėtros iki 2030 metų planas*. 2021. Marijampolės: Marijampolės savivaldybės taryba. <<https://teisineinformacija.lt/marijampole/document/57635>> [žiūrėta 2022 06 27].
60. Migonytė, Sigita. 2017. Keliaujame po Lietuvą: į Marijampolę – kur iš dangaus byra saldainės, *vz.lt*. <<https://www.vz.lt/laisvalaikis/akiraciai/2017/09/03/keliaujame-po-lietuva-imarijampole-kur-is-dangaus-byra-saldaines#4>> [žiūrėta 2022 07 23].
61. Mikrorajono Alytuje detalaus išplanavimo projektas. VRVA, f. 1036, ap. 11, b. 245.
62. Miškinis, Algimantas. 1989. *Lietuvos urbanistika: problemos ir realijos*. Kaunas.
63. Mosteikaitė, Alma. 2019. Gesindami gaisrą rizikavome saugiai, nors mūsų profesija tikrai nėra saugi, *Alytaus naujienos* 125 (13355): 4.
64. Mosteikaitė, Alma. 2019. Ugniagesiams premijos jau pervestos, *Alytaus naujienos* Nr. 135(13365): 4.
65. Mosteikaitė, Alma. 2020. „Toksika“ gaisravietę jau sutvarkė. Dėl rūsiuose likusių medžiagų reikia tyrimų, *Alytaus naujienos* 34(13410): 1–2.
66. Mosteikaitė, Alma. 2020. Gaisrą „Ekologistikoje“ gesinusių ugniagesių kraujyje – pavojingi aliuminio, chromo ir arseno kiekiai, *Alytaus naujienos* 3(13379): 3.
67. *Naujasis kelias: Lietuvos komunistų partijos (bolševikų) Marijampolės apskrities komiteto ir Marijampolės apskr. vykdomojo komiteto organas, 1964–1992 m.*
68. Nuolatinių gyventojų skaičius metų pradžioje. *Oficialios statistikos portalas*. Lietuvos statistikos departamentas. <[https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=e3463ef2-cf9d-45a7-934e-f80229a9c6d3#/>](https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=e3463ef2-cf9d-45a7-934e-f80229a9c6d3#/)> [žiūrėta 2022 04 30].
69. *Pažinkime Plungės kraštą*. 2008. Klaipėda: Druka.
70. Pinkevičienė, Saulė. 2019. Džiaugsmą dėl užgesinto gaisro keičia labai neramos žinios apie pieno ir galimai vandens, dirvožemio užterštumą dioksinais, *Alytaus naujienos* 122(13352): 5.
71. *Plungės dirbtinių odų gamykla*. 1989. Vilnius: Lietuvos TSR prekybos ir pramonės rūmai.

72. Plungės dvaro parko rekonstrukcija. *pri.lt*. Projektavimo ir restauravimo institutas. <<http://www.pri.lt/projektai/plunge/plunges-dvaro-paro-rekunstrukcija>> [žiūrėta 2022 06 27].
73. Plungės „Linų audinių“ fabrikui 75 metai: informacinis leidinys. 1988. Klaipėda.
74. Plungės parkas: Bambukų slėnis. *plungesparkas.lt*. Plungės rajono savivaldybės Viešoji Biblioteka. <<https://plungesparkas.lt/lt/turas/augalu-turas/bambuku-slenis?>> [žiūrėta 2022 05 11].
75. Plungės parkas: Perkūno ažuolas. *plungesparkas.lt*. Plungės Rajono Savivaldybės Viešoji Biblioteka. <<https://plungesparkas.lt/lt/turas/augalu-turas/perkuno-azuolas>> [žiūrėta 2022 05 11].
76. *Plungės pramonė*. 2001. Klaipėda: S. Jokužio leidykla-spaustuvė.
77. *Plungės pramoninkų sąjunga – 10 metų*. 2005. Plungė: Lietuvos pramoninkų konfederacija.
78. *Plungės rajono savivaldybės 2021–2030 m. strateginis plėtros planas*. 2020, *plunge.lt*. Plungės rajono savivaldybė. <<https://plunge.lt/wp-content/uploads/2021/11/PLUNGESRAJONOSAVIVALDYBES20212030M.STRATEGINISPLETROSPLANAS.pdf>> [žiūrėta 2022 06 10].
79. *Plungės rajono pramonės parko steigimo galimybių studija. Galutinė ataskaita*. 2021. Vilnius.
80. *Plungės rajono turistinis žemėlapis*. Plungė: Plungės turizmo informacijos centras.
81. Pramonės rajonas. Alytaus m. pramonės mazgas. Vieningo generalinio plano schema. KRVA, f. R–1705, ap. 4, b. 15.
82. Pramonės rajonų išplanavimo schemos. KRVA, f. R–1705, ap. 4, b. 33.
83. R. Žilinsko atliktų darbų, pateiktų stojimui į TSRS architektų sąjungą albumas. VRVA, f. 1171, ap. ATD, b. 342.
84. Šešupė. Gamtos objektai. *noriuzinoti.lt*. Marijampolės Petro Kriaučiūno viešoji biblioteka <<http://www.noriuzinoti.lt/lt/pavelda/paveldas/82-gamtos-objektai/1657-sesupe>> [žiūrėta 2022 05 12].
85. Tarabilda, K. 1965. Tarytum mitologinis paukštis... *Naujasis kelias* 91(2708): 3.
86. Tatarinavičius, Vladas. 1966. Alytaus penkmetis, *Statyba ir architektūra* Gegužė: 6.
87. UAB „Aplinkos vadyba“. 2020. *Planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo ataskaita. Objektas: iškastinės mineralinės uolienos perdirbimo veikla, pramonės g. 1, Alytus*. Vilnius.
88. UAB „Dovista“ gamykla jau turi direktorių. Planuose - didesnis darbuotojų skaičius. 2018, *marijampole.lt*. Marijampolės savivaldybė. <<https://www.marijampole.lt/naujienos/4/uab-dovista-gamykla-jau-turi-direktoriu.-planuose-didesnis-darbuotoju-skaicius:8549>> [žiūrėta 2022 04 26].
89. UAB „Fasa“. Istorija. *fasa.lt*. <<https://www.fasa.lt/apie-mus/istorija/>> [žiūrėta 2022 07 14].
90. UAB „Marijampolės pieno grupė“. Apie įmonę. *Milk.lt*. <<http://www.milk.lt/about-company/>> [žiūrėta 2022 07 14].
91. UAB „Pakma“. Istorija. *pakma.lt*. <<https://www.pakma.lt/istorija/>> [žiūrėta 2022 07 14].
92. UAB „Plungės duonos kepiniai“. *Viciūnaigroup.lt*. <<https://www.viciunaigroup.eu/veiklos-kryptys/maisto-produktu-gamyba/uab-plunges-duonos-kepiniai>> [žiūrėta 2022 07 14].

93. United Nations Human Settlements Programme. 2020. *World cities report 2020. The Value of Sustainable Urbanization*, 305. <https://unhabitat.org/sites/default/files/2020/10/wcr_2020_report.pdf> [žiūrėta 2022 05 28].
94. Vertinant gaisro UAB „Ekologistika“ padarinius atliktos 2766 analizės. 2019, *old.gamta.lt*. Aplinkos apsaugos agentūra. <<https://old.gamta.lt/cms/index?rubricId=89b417cb-e37e-4926-b8a5-645cb4a0c7e7>> [žiūrėta 2022 04 26].
95. Vidžiūnas, Arvydas. 2021. Malonny'8 spaudos konferencija. <<https://www.facebook.com/241000852755365/videos/2937598469848157/>> [žiūrėta 2022 05 14].
96. Vartotojiškumas. *malonny.lt*. <<https://malonny.lt/menas/vartotojiskumas/>> [žiūrėta 2022 05 14].
97. *World Cities Report 2020: The Value of Sustainable Urbanization*. 2020. <<https://unhabitat.org/World%20Cities%20Report%202020>> [žiūrėta 2022 06 10].
98. Žemaitijos pramonės raida. Nuo žemės ūkio iki inovacijų. 2020, *plungesps.lt*. Plungės rajono pramonininkų sąjunga. <<https://plungesps.lt/2020/09/17/zemaitijos-pramonės-raida-nuo-zemes-ukio-iki-inovaciju/>> [žiūrėta 2022 05 02].
99. Итоги всесоюзной переписи населения Литовской ССР 1979 г. I том. 1980. Вильнюс: Центральное статистическое управление Литовской ССР.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Acheson, James M.; Acheson, Ann W. 2017. Cycles of Industrial Change in Maine, I. Vaccaro, K. Harper, S. Murray (eds.). *The Anthropology of Postindustrialism: Ethnographies of Disconnection: 73–90*. New York, London: Routledge.
2. Aleknaitė, Eglė. 2014a. Užgavėnės Panevėžyje ir jose konstruojamos tapatybės, *Logos* 79: 163–172.
3. Aleknaitė, Eglė. 2014b. Užgavėnės Panevėžyje ir jose konstruojamos tapatybės, *Logos* 80: 143–152.
4. Ambrulevičiūtė, Aelita; Žiemelis, Darius. 2018. Modernus miestas kaip socioekologinė struktūra: 1870–1914 metų Kauno miesto struktūros ir plėtros analizės bandymas, *Istorija* t. 109, Nr. 1: 48–76.
5. Amin, Ash; Thrift, Nigel. 2002. *Cities: Reimagining the Urban*. Cambridge, Oxford, Malden: Polity Press.
6. Andrijauskaitė, Ugnė, Marija. 2012. Kinas kauniečių gyvenime 1918–1940, *Kauno istorijos metraštis* T. 12: 209–220.
7. Apanavičius, Romualdas. 2012. Kaimas į miestą ar miestas į kaimą? Kaimiškosios priemiesčio vietovės 1990–2012 m. gyvenenos raida: Rokų kaimo atvejis, *Kauno raidos kryptys žinių visuomenėje* 3, 22–43.
8. Apanavičius, Romualdas. 2013. Iš „gimtojo sodžiaus“ į miestą: lietuvių etninė muzika miesto šventėse, Mardosa J. (sud.). *Šventės šiuolaikiniame mieste: 23–31*. Vilnius: edukologija.
9. Appadurai, Arjun. 1988. Introduction: Place and Voice in Anthropological Theory, *Cultural Anthropology* Vol. 3, No. 1: 16–20.
10. Auge, Marc. 1995. *Non-Place: Introduction to an Anthropology of Supermodernity*. London, New York: Verso.
11. Balkus, Mindaugas. 2011. Kauno miesto gatvių infrastruktūros plėtra XX a. 3–4 dešimtmečiais, *Kauno istorijos metraštis* T. 11: 95–109.
12. Balkus, Mindaugas. 2013. Kauno miesto planavimas XX a. 3–4 dešimtmečiais tarp siekių ir tikrovės, *Kauno istorijos metraštis* T. 13: 205–219.
13. Baltakevičius, Juozas. 1932. *Lietuvos miestai: bendri istorijos bruožai*. Šiauliai: „Mūsų momento“ leidinys.
14. Barkauskaitė, Giedrė. 2013. Tradiciškumas miesto šventėse, *RES HUMANITARIA XIII*, 95–106.
15. Barth, Fredrik. 1994. A personal view of present tasks and priorities in cultural and social anthropology, R. Borofsky (eds.). *Assesing cultural anthropology: 349–360*. New York: McGraw-Hill.
16. Barthes, Roland. 1982. *Empire of Signs*. New York: Hill and Wang.
17. Bauman, Zygmunt. 2002. *Globalizacija: pasekmės žmogui*. Vilnius: Apostrofa.
18. Bauman, Zygmunt. 2011. *Vartojamas gyvenimas*. Vilnius: Apostrofa.
19. Baužienė, Morta. 2007. Plungės dvaras, *Lietuvos dvarai: 70–79*. Kaunas: Šviesa.
20. Bell, Daniel. 1991. *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books.
21. Bender, Barbara. 1993. Introduction: Landscape – Meaning and Action, B. Bender (eds.). *Landscape: Politics and Perspectives: 1–17*. Providence/Oxford: Berg Publishers.

22. Bender, Barbara. 2006. Place and Landscape, C. Tilley, W. Keane, S. Küchler, M. Rowlands, P. Spyer (eds.). *Handbook of Material Culture*: 303-314. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
23. Bernatavičius, Giedrius (sud.). 2003. *Žvilgsnis į Alytaus miesto istoriją*. Alytus: Alytaus spaustuvė.
24. Biržys, Petras. 1931. *Lietuvos miestai ir miesteliai. Alytaus apskritis: dzūkų kraštas I tomas*. Marijampolė: „Dirvos“ B-vės spaustuvė.
25. Biržys, Petras. 1937. *Lietuvos miestai ir miesteliai. Marijampolės apskritis VI tomas*. Marijampolė: „Dirvos“ bendrovės leidinys.
26. Bivainis, Juozas. 2001. Lyginamieji Lietuvos ekonomikos raidos vertinimai, *Ekonomika* 54: 7–20.
27. Blažulionienė, Silva. 2008. Tinklinės rinkodaros populiarinimo Lietuvoje analizė, *Vadyba* 2(13): 23–27.
28. Bohle, Dorothee; Greskovits, Béla. 2012. *Capitalist Diversity on Europe's Periphery*. Ithaca and London: Cornell University Press.
29. Boycko, Maxim; Shleifer, Andrei; Vishny, Robert. 1995. *Privatizing Russia*. Cambridge, London: The MIT Press.
30. Bond, David. 2013. Governing Disaster: The Political Life of the Environment during the BP Oil Spill, *Cultural Anthropology* Vol. 28, No. 4: 694–715.
31. Brantz, Dorothee; Dümpelmann, Sonja. 2011. Introduction, D. Brants, S. Dümpelmann (eds.). *Greening the City: Urban Landscapes in the Twentieth Century*: 1–13. Charlottesville, London: University of Virginia Press.
32. Brenner, Neil; Madden, David, J.; Wachsmuth, David. 2011. Assemblage urbanism and the challenges of critical urban theory, *City: analysis of urban trends, culture, theory, policy, action* Vol. 15, No. 2: 225–240.
33. Brenner, Neil; Schmid, Christian. 2015. Towards a new epistemology of the urban? *City: analysis of urban trends, culture, theory, policy, action* Vol. 19, No. 2–3: 151–182.
34. Broto, Castana, Vanesa. 2017. Dwelling in a Pollution Landscape, I. Vaccaro, K. Harper, S. Murray (eds.). *The Anthropology of Postindustrialism: Ethnographies of Disconnection*: 91–112. New York, London: Routledge.
35. Buchowski, Michal. 2004. Redefining Work in a Local Community in Poland: “Transformation” and Class, Culture, and Work, A. Procoli (ed.). *Workers and Narratives of Survival in Europe: The Management of Precariousness at the End of the Twentieth Century*: 173–196. Albany: State University of New York Press.
36. Buivydis, Rimantas. 2011. Viešųjų erdvių transformacija Lietuvos miestuose, *Logos* 66: 132–141.
37. Bunn, Stephanie. 2018. *Anthropology and Beauty: From Aesthetics to Creativity*. London, New York: Routledge.
38. Burawoy, Michael; Verdery, Katherine. 1999. Introduction, M. Burawoy, K. Verdery (eds.). *Uncertain Transition: Ethnographies of Change in the Postsocialist World*: 1–18. Lanham, Oxford: Rowman & Littlefield Publishers.
39. Burgess, Ernest W. 1967. The Growth of the City: An Introduction to a Research Project, M. Janowitz (eds.). *The City: Suggestions for Investigation of Human Behavior in the Urban Environment*: 47–62. Chicago, London: The University of Chicago Press.

40. Button, V. Gregory. 2010. *Disaster Culture: Knowledge and Uncertainty in the Wake of Human and Environmental Catastrophe*. Walnut Creek: Left Coast Press.
41. Button, V. Gregory. 2020. The Negation of a Disaster: The media response to Oils Spills I Great Britain, A. Oliver-Smith, S. M. Hoffman (eds.). *The Angry Earth: Disaster in Anthropological Perspective*: 121-135. London, New York: Routledge.
42. Carse, Ashley. 2012. Nature as infrastructure: Making and managing the Panama Canal watershed, *Social Studies of Science* 42(4): 539–563.
43. Casey, Edward, S. 1996. How to get from Space to Place in a Fairly Short Stretch of Time: Phenomenological Prolegomena, S. Feld, K. H. Basso (eds.). *Senses of Place*: 13–52. Santa Fe, New Mexico: School of American Research Press.
44. Casey, Edward, S. 2001. Body, Self, and Landscape a Geophilosophical Inquiry into the Place-World, P. C. Adams, S. Hoelscher, K. E. Till (eds.). *Texture of Place: Exploring Humanist Geographies*: 403–425. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
45. Chelcea, Liviu. 2015. Postindustrial Ecologies: Industrial Rubble, Nature, and the Limits of Representation, *Parcours anthropologiques* 10: 185–200.
46. Citvarienė, Daiva. 2008. Ideologiniai viešojo diskurso konstruktai ir atminties politika posovietinėje Lietuvoje, *Darbai ir dienos* 49: 165–195.
47. Collier, Stephen J. 2011. *Post-Soviet Social: Neoliberalism, Social Modernity, Biopolitics*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
48. Cowie, Jefferson; Heathcott, Joseph. 2003. Introduction: The Meanings of Deindustrialization, J. Cowie, J. Heathcott (eds.). *Beyond the Ruins: The Meanings of Deindustrialization*: 1–15. Ithaca: ILR Press.
49. Cresswell, Tim. 2009. Place, R. Kitchin, N. Thrift (eds.). *International encyclopedia of human geography* vol. 8: 169–177. Oxford: Elsevier.
50. Cunningham–Sabot, Emmanuele; Audirac, Ivonne; Fol, Sylvie; Martinez-Fernandez, Cristina. 2014. Theoretical Approaches of “Shrinking Cities”, K. Pallagst, T. Wiechmann, C. Martinez-Fernandez (eds.). *Shrinking Cities: International Perspectives and Policy Implications*: 14–31. New York, London: Routledge.
51. Čepaitienė, Auksuolė. 2014. Įvadas: muziejus, žinios ir etnografija, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 14(23): 11–32.
52. Čiupailaitė, Dalia. 2012. Sociologinė naujųjų būsto projektų posocialistiniame Vilniuje refleksija, *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 2(31): 187–221.
53. Čiupailaitė, Dalia. 2014. *Būsto projektai kaip nauja erdvė posocialistiniame mieste*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, Lietuvos socialinių tyrimų centras.
54. Čiupailaitė, Dalia. 2016. Images of a (Post-Socialist) City beyond Socialist Spaces, F. Ackermann, B. Cope ir M. Kuč (sud.). *Mapping Vilnius. Transition of Post-Socialist Urban Spaces*: 39–49. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
55. Dambrauskaitė, Ernesta. 2021. Nematomas mobilumas ir įkasdienintos technologijos. Josvainių miestelio atvejis, *RES HUMANITARIAE* XXIX: 129–148.
56. Dangerfield, Martn. 2010. Perestroika and the Reform Agenda for the Council for mutual economic assistance – new direction or dead end? M. Kangaspuro, J. Nikula, I. Stodolsky (eds.). *Perestroika: Process and Consequences*: 120–145. Helsinki: Finnish Literature Society.
57. Daniels, Stephen; Cosgrove, Denis. 2002. Introduction: Iconography and Landscape, D. Cosgrove, S. Denis (eds.). *The Iconography of Landscape: Essays on the Symbolic*

- Representation, Design and Use of Past Environments*: 1–10. Cambridge: Cambridge University Press.
58. Daniliauskas, Antanas. 1964. Juodupės (Rokiškio raj.) Valstybinio vilnionių audinių fabriko „Nemunas“ darbininkų gyvenamųjų patalpų raida 1907–1961 metais, *Iš lietuvių kultūros istorijos* T. 4: 13–32.
  59. Daniliauskas, Antanas. 1968. Kauno proletarų gyvenamosios patalpos XIX – XX amžiais (1. Pastatai), *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*. Serija A, 2(27): 131–144.
  60. Daniliauskas, Antanas. 1969a. Kauno proletarų butai XIX a pabaigoje – XX a., *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*. Serija A, 1(29): 131–146.
  61. Daniliauskas, Antanas. 1969b. Kauno proletarų gyvenamosios patalpos XIX – XX amžiais (1. Interjero dekoras), *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*. Serija A, 3(31): 107–121.
  62. Daniliauskas, Antanas. 1970a. *Šiaurės rytų Lietuvos pramonės darbininkų materialinė kultūra*. Vilnius: Mintis.
  63. Daniliauskas, Antanas. 1970b. Etnografinis XX a. Lietuvos miestų kultūros tyrimas 1966–1969 metais, *Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1968 ir 1969 metais* Vilnius (Lietuvos TSR mokslų akademijos istorijos institutas): 135–144.
  64. Daniliauskas, Antanas. 1972. Lietuvos pramonės darbininkų drabužiai XX a., *Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1970 ir 1971 metais* Vilnius (Lietuvos TSR mokslų akademijos istorijos institutas): 163–167.
  65. Daniliauskas, Antanas. 1974a. XX a. 4-ojo dešimtmečio Lietuvos miestietijos vidutinių sluoksnių mitybos etnografijos tyrimas, *Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1972 ir 1973 metais*. Vilnius (Lietuvos TSR mokslų akademijos istorijos institutas): 173–177
  66. Daniliauskas, Antanas. 1974b. Šiaurės rytų Lietuvos pramonės darbininkų vestuvių papročiai XX a., *Lietuvos istorijos metraštis 1973 metai*: 39–51.
  67. Daniliauskas, Antanas. 1975. Kauno pramonės darbininkų butų įrengimo raida tarybiniu laikotarpiu, *Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1974 metais*. Vilnius: Mokslas. 87–97
  68. Daniliauskas, Antanas. 1978. *Lietuvos miesto gyventojų materialinė kultūra XX a.* Vilnius: Mokslas.
  69. Daniliauskas, Antanas. 1981a. Kai kurie Lietuvos miesto gyventojų lietuvių vidutiniųjų sluoksnių vestuvių papročių raidos bruožai XX a. trečiuoju ir ketvirtuoju dešimtmečiais, *Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1979 ir 1980 metais*, Vilnius: 82–85.
  70. Daniliauskas, Antanas. 1981b. Kai kurie pirminiai Lietuvos pramonės darbininkų šeimos tyrimo klausimai, *Lietuvos istorijos metraštis. 180 metai*: 29–40.
  71. Daniliauskas, Antanas. 1983. Etninės darbininkų kultūrinio gyvenimo problemos, *Lietuvos TSR pramonės darbininkų kultūros ir šeimos etnografinės problemos*. Vilnius: „Mokslas“: 4–66.
  72. Daraškevičienė, Audronė. 2013. Viešosios erdvės dalyvis – kūdikis, Mardosa J. (sud.). *Šventės šiuolaikiniame mieste*: 150–162. Vilnius: edukologija.
  73. Daukantienė, Neringa. 2006. Darbo rinkos pokyčiai Lietuvoje: moterų ir vyrų padėties aspektai, *Filosofija, Sociologija* Nr. 4: 46–54.
  74. Daukšas, Darius. 2004. Tarp tradicijos ir modernybės: lietuvių gyvenimo stiliaus kaita tarpukariu, *Liaudies kultūra* 4(97): 26–33.

75. Daukšas, Darius. 2011. Būti lietuviu *čia* ir *ten*: migrantų iš Lietuvos Norvegijoje atvejis, V. Čiubrinskas (sud.). *Lietuviškasis identitetas šiuolaikinės emigracijos kontekste*: 119–139. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
76. Daukšas, Darius. 2018. Tarp tapimo norvegu ir buvimo lietuviu: Norvegijos lietuvių pilietybės sampratos, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 18(27): 63–86.
77. Daukšas, Darius. 2021. Namai „čia“ ir „ten“: namų konstravimo sampratos (lietuviškoje) migracijoje, *Lituanistica* t. 67, Nr. 3(125): 230–243.
78. Davidov, Veronica. 2017. Abandoned Environments: Producing New Systems of Value Through Urban Exploration, I. Vaccaro, K. Harper, S. Murray (eds.). *The Anthropology of Postindustrialism: Ethnographies of Disconnection*: 147–165. New York, London: Routledge.
79. De Certeau, Michael. 1988. *The Practice of Everyday Life*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
80. Descola, Philippe. 2013. *Beyond Nature and Culture*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
81. Djament–Tran, Géraldine. 2020. The Heritagisation of Industry between Entrepreneurial Making and Civic Repurposing: The Case of Plaine Commune (in the Suburbs of Paris), *Urbanities* Vol. 10, No. 1: 19–39.
82. Dobrovolskas, Jonas. 1961. Naujosios Akmenės cemento gamyklos darbininkų butis ir kultūra, *Iš lietuvių kultūros istorijos* T. 3: 318–331.
83. Dove, Michael R.; Carpenter, Carol. 2008. Introduction: Major Historical Currents in Environmental Anthropology, M. R. Dove, C. Carpenter (eds.). *Environmental Anthropology: A Historical Reader*: 1–85. Malden, Oxford, Victoria: Blackwell Publishing Ltd.
84. Draus, Paul J. 2009. Substance Abuse and Slow-Motion Disasters: The Case of Detroit, *The sociological quarterly* 50: 360–382.
85. Drėmaitė, Marija. 2006. Pigiau, daugiau, greičiau. Masinė gyvenamoji statyba ir modernizmo kanonai, *Naujasis Židinys-Adai* 8: 321–328.
86. Drėmaitė, Marija. 2007. Political Planning and Architecture: The Sovnarkhoz System and the Industrialization of Lithuania in the 1960s, A. Kervanto nevanlina (eds.). *Industry and modernism: companies, architecture and identity in the Nordic and Baltic countries during the high-industrial period*: 239–255. Helsinki: Finnish Literature Society.
87. Drėmaitė, Marija. 2009. Svajonių fabrikai? Industrializacijos palikimas Baltijos jūros regione (1945–1990 m.) kultūros istorijos požiūriu, *Darbai ir dienos* 52: 141–158.
88. Drėmaitė, Marija. 2012a. Industrializacija, urbanizacija ir regioninis planavimas, M. Drėmaitė, V. Petrusis, J. Tutlytė (sud.). *Architektūra sovietinėje Lietuvoje*: 133–156. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
89. Drėmaitė, Marija. 2012b. Masinė gyvenamoji architektūra, M. Drėmaitė, V. Petrusis, J. Tutlytė (sud.). *Architektūra sovietinėje Lietuvoje*: 157–184. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
90. Drėmaitė, Marija. 2016. *Progreso meteoras: modernizacija ir pramonės architektūra Lietuvoje 1918–1940 m.* Vilnius: Lapas.
91. Drėmaitė, Marija. 2017. *Baltic Modernism: Architecture and Housing in Soviet Lithuania*. Berlin: DOM Publishers.

92. Duncan, Carol. 1995. *Civilizing Rituals: Inside Public Art Museums*. London, New York: Routledge.
93. Durkheim, Emile. 1960. *The Division of Labour in Society*. Illinois: The Free Press of Glencoe.
94. Dunn, Elizabeth. 1999. Slick Salesmen and Simple People: Negotiated Capitalism in a Privatized Polish Firm, M. Burawoy, K. Verdery (eds). *Uncertain Transition: Ethnographies of Change in the Postsocialist World*: 125-150. Lanham, Oxford: Rowman & Littlefield Publishers.
95. Dzenovska, Dace. 2020. Emptiness: Capitalism without people in the Latvian countryside, *American ethnologist* Vol. 47, No. 1: 10–26.
96. Edensor, Tim. 2005. *Industrial Ruins: Spaces, Aesthetics and Materiality*. Oxford, New York: Berg.
97. Edensor, Tim. 2010. Walking in Rhythms: Place, Regulation, Style and the Flow of Experience, *Visual Studies* 25(1): 69–79.
98. Edensor, Tim. 2016. Walking Through Ruins, T. Ingold, J. L. Vergunst (eds). *Ways of Walking: Ethnography and Practice on Foot*: 123–141. Abingdon, New York: Routledge.
99. Endriukaiytė, Kristina. 2009. Gyvas miestas, arba tarpukario Kauno salonų kultūra, *Kauno istorijos metraštis* T. 10: 133–155.
100. Erikson, Erik H. 1997. *The Life Cycle Completed*. New York, London: W. W. Norton & Company.
101. Escobar, Arturo. 1998. Whose Knowledge, Whose Nature? Biodiversity, Conservation, and the Political Ecology of Social Movements, *Journal of Political Ecology* Vol. 5, No. 1: 53–82.
102. Escobar, Arturo. 1999. After Nature: Steps to an Antiessentialist Political Ecology, *Current Anthropology* Vol. 40, No. 1: 1–16.
103. Evans, Michael, J.; Roberts, Alexa; Nelson, Peggy. 2001. Ethnographic Landscape, *CRM* Vol. 24, No. 5: 53–56.
104. Faas, A. J. 2016. Disaster vulnerability in anthropological perspective, *Annals of anthropology practice* Vol. 40, No. 1: 14–27.
105. Ferguson, James. 1999. *Expectations of Modernity: Myths and Meanings of Urban Life on the Zambian Copperbelt*. Berkeley, Calif: University of California Press.
106. Ferguson, James. 2017. Foreword, I. Vaccaro, K. Harper, S. Murray (eds.). *The Anthropology of Postindustrialism: Ethnographies of Disconnection*: xi–xiii. New York, London: Routledge.
107. Fog Olwing, Karen; Hastrup, Kirsten. 1997. Introduction, K. Fog Olwing, K. Hastrup (eds.). *Siting Culture: The Shifting Anthropological Object*: 1–14. London and New York: Routledge.
108. Fortun, Kim. 2001. *Advocacy after Bhopal: Environmentalism, Disaster, New Global Orders*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
109. Fortun, Kim. 2012. Ethnography in Late Industrialism, *Cultural anthropology* Vol. 27, Issue 3: 446–464.
110. Fox, Richard, G. 1972. Rationale and Romance in Urban Anthropology, *Urban Anthropology* Vol. 1, No. 2: 205–233.
111. Fox, Richard G. 1977. *Urban Anthropology. Cities in Their Cultural Settings*. New York: Prentice Hall.

112. Gaižutytė–Filipavičienė, Žilvinė. 2012. Meno muziejai ir medijos, *Lietuvos kultūros tyrimai* 2: 47–63.
113. Garsten, Christina. 2015. Flexibility Frictions: Economics of Connection in Contemporary Forms of Work, J. Kjaerulff (eds.). *Flexible Capitalism: Exchange and Ambiguity at Work*: 93–115. New York, Oxford: Berghahn books.
114. Garnukštis, Aleksas; Kontvainas, Rimantas; Stanaitis, Algirdas. 1993. Plungė – Babrungo kraštas: Plungės rajono geografinė apžvalga, Kaunas: Šviesa.
115. Gedutis, Aldis. 2011. Kultūrinės Klaipėdos reprezentacijos: užmišęs miestas, naminiai žmonės, buitinis multikultūriškumas..., *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 2(29): 259–284.
116. Gedutis, Aldis. 2016a. Klaipėdos garsovaizdis (I): (ne)girdėtas miestas, *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 1(38): 117–130.
117. Gedutis, Aldis. 2016b. Klaipėdos garsovaizdis (II): (iš)klausytas miestas, *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 2(39): 99–116.
118. Geertz, Clifford. 2005. *Kultūrų interpretavimas*. Vilnius: baltos lankos.
119. Gerhard, Richter. 2011. *Afterness: Figures of Following in Modern Thought and Aesthetics*. New York: Columbia University Press.
120. Gellner, Ernest. 1996. *Tautos ir nacionalizmas*. Vilnius: prada.
121. Ghislotti, Iared, Valéria; de Oliveira, Haydée, Torres. 2018. Walking Walking ethnography and interviews in the analysis of aesthetic experiences in the Cerrado, *Educação e Pesquisa* Vol. 44: 1–17.
122. Gingrich, Andre. 2014. Establishing a ‘Third Space’? Anthropology and the Potentials of Transcending a Great Divide, K. Hastrup (eds.). *Anthropology and Nature*: 108–125. New York, London: Routledge.
123. Grinius, Jonas. 2002. *Grožis ir menas*. Vilnius: Mintis.
124. Graeber, David. 2020. *Anarchistinės antropologijos fragmentai*. Vilnius: Hubris.
125. Grybkaukas, Saulius. 2011. *Sovietinė nomenklatūra ir pramonė Lietuvoje 1965–1985 metais*. Vilnius: LII leidykla.
126. Gros, Frédéric. 2014. *A Philosophy of Walking*. London, New York: Verso.
127. Gobster, Paul, H. 2007. Urban Park Restoration and the „Museumification“ of Nature, *Nature and Culture* Vol. 2, No. 2: 95–114.
128. Gordillo, Gastón R. 2014. *Rubble: The Afterlife of Destruction*. Durham, London: Duke University Press.
129. Gottmann, Jean. 1964. *Megalopolis: The Urbanized Northeastern Seaboard of the United States*. The MIT Press.
130. Gulin, Zrnić, Valentina. 2017. Ethnological and Cultural Anthropological Approaches to the City: Framework of the Zagreb City-Making Project, *Slovak ethnology* 65: 203–221.
131. Gulin, Zrnić, Valentina; Rubić, Tihana. 2018. City-Making Through Urban Gardening: Public Space and Civic Engagement In Zagreb, *Narodna umjetnost : hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku* Vol. 55, No. 1: 159–179.
132. Haase, Annergret; Rink, Dieter; Grossmann, Katrin. 2016. Shrinking Cities in Post-Socialist Europe: What Can We Learn from Their Analysis for Theory Building Today?, *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography* 98(4): 305–319.
133. Hannerz, Ulf. 1980. *Exploring the City: Inquiries toward an Urban Anthropology*. New York: Columbia University Press.
134. Hannerz, Ulf. 1999. Comments, *Current anthropology* Vol. 40: S18–S19.

135. Hamm, Patrick; Lawrence P. King; Stuckler, David. 2012. Mass Privatization, State Capacity, and Economic Growth in Post-Communist Countries, *American sociological review* 77(2): 295–324.
136. Harvey, David. 1992. *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Cambridge, MA, Oxford: Blackwell Publishers.
137. Harvey, David. 2003. *Paris, Capital of Modernity*. New York, London: Routledge.
138. Harvey, David. 2004. The “New” Imperialism: Accumulation by Dispossession, *Socialist Register* Vol. 40: 63–87.
139. Harvey, David. 2006. *Spaces of Global Capitalism: A Theory of Uneven Geographical development*. London, New York: Verso.
140. Hastrup, Kristen. 2014. Nature: Anthropology on the Edge, K. Hastrup (eds.). *Anthropology and Nature*: 1–27. New York, London: Routledge.
141. Heatherington, Tracey. 2005. The Natural Magic of Monte San Giovanni: Authority, Authenticity and Ritual in Sardinia, M. Bouquet, N. Porto (eds.). *Science, magic and religion: The Ritual Processes of Museum Magic*: 141–160. New York, Oxford: Berghahn books.
142. Heyat, Farideh. 2002. Women and the Culture of Entrepreneurship in Soviet and Post-Soviet Azerbaijan, R. Mandel, C. Humphrey (eds.). *Markets and Moralities: Ethnographies of Postsocialism*: 19–31. Oxford, New York: Berg.
143. Herskovits, Melville J. 1938. *Acculturation: The study of Cultural Contact*. New York City: J. J. Augustin Publisher.
144. Herskovits, Melville J. 1952. *Economic Anthropology: A Study in Comparative Economics*. New York: Alfred A. Knopf.
145. Hirsch, Eric. 2003. Landscape: Between Place and Space, E. Hirsch, M. O’Hanlon (eds.). *The Anthropology of Landscape: Perspectives on Place and Space*: 1–30. Oxford: Clarendon Press.
146. Hohnen, Pernille. 2001. Gariūnų marginalizacija: turgaus kultūrinė antropologija, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 1(10): 63–83.
147. Hohnen, Pernille. 2007. *A Market out of Place? Remaking Economic, Social, and Symbolic Boundaries in Post-communist Lithuania*. Oxford: Oxford University Press.
148. Holgersen, Ståle; Malm, Andreas. 2016. “Green Fix” as Crisis Management. Or, in which World is Malmö the World’s Greenest City? *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography* 97(4): 275–290.
149. Holston, James. 2005. The Modernist City and the Death of the Street, S. M. Low (eds.). *Theorizing the City: The New Urban Anthropology reader*: 245–276. New Brunswick, New Jersey, and London: Rutgers University Press.
150. Humphrey, Caroline. 2002. *The Unmaking of Soviet Life: Everyday Economies after Socialism*. Ithaca, London: Cornell University Press.
151. Ingold, Tim. 1993. The Temporality of the Landscape, *World Archeology* Vol. 25, No. 2: 152–174.
152. Ingold, Tim. 2004. Culture on the Ground: The World Perceived Through the Feet, *journal of Material Culture* Vol. 9(3): 315–340.
153. Ingold, Tim. 2011. *Being Alive: Essays on Movement, Knowledge and Description*. London and New York: Routledge.

154. Ingold, Tim. 2014. Designing Environments for Life, K. Hastrup (eds.). *Anthropology and Nature*: 233–246. New York, London: Routledge.
155. Ingold, Tim; Vergunst, Jo Lee. 2016. Introduction, T. Ingold, J. L. Vergunst (eds). *Ways of Walking: Ethnography and Practice on Foot*: 1–19. Abingdon, New York: Routledge.
156. Istenič, Poljak, Saša. 2016. Reviving Public Spaces Through Cycling and Gardening. Ljubljana – European Green Capital 2016, *Etnološka tribina* 39, vol. 46: 157–175.
157. Ivanauskas Vilius. 2011. *Lietuviškoji nomenklatura biurokratinėje sistemoje. Tarp stagnacijos ir dinamikos (1968–1988 m.)*. Vilnius: LII leidykla.
158. Jacobs, Jane. 1961. *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Vintage Books.
159. Jaffe, Rivke; de Koning, Anouk. 2016. *Introducing Urban Anthropology*. Abingdon, New York: Routledge.
160. Januškevičius, Laimutis. 2004. *Lietuvos parkai*. Kaunas: Lututė.
161. Janušonienė, Margarita. 2018. Parkai – unikalus Alytaus miesto tapatybės dėmuo, *ACTA Academiae artium Vilnensis* 88–89: 245–262.
162. Jenks, Chris; Neves, Tiago. 2000. A walk on the wild side: Urban ethnography meets the Flâneur, *Journal for cultural Research* 4:1: 1–17.
163. Jiménez, Corsín, Alberto. 2003. On Space as a Capacity, *The Journal of the Royal Anthropological Institute* Vol. 9, No. 1: 137–153.
164. Jokubaitis, Alvydas. 2012. Diskusija I. Ateities Lietuva: savo žemės šeimininkė ar globalaus miesto klajūnė?, *Marijampolės forumas: mintys ir vizijos*: Vilnius-Marijampolė: leidykla Eugrimas.
165. Jones, Gareth, A.; Rodgers, Dennis. 2016. Standing on the Shoulders of Giants? Anthropology and the City, *Etnofoor* Vol. 28, No. 2: 13–32.
166. Jurčikonytė [Teleišė], Aušra. 2016. Sovietinė industrija ir poindustrinės atmintys: Alytaus namų statybos kombinatas, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 16(25): 155–175.
167. Jurčikonytė [Teleišė], Aušra. 2017. *Alytaus miesto urbanistinė raida modernizacijos procesuose 1964–1996 m.* Magistro darbas. Vilnius, Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas.
168. Kaika, Maria; Swyngedouw, Erik. 2000. Fetishizing the Modern City: The Phantasmagoria of Urban Technological Networks, *International Journal of Urban and Regional Research* Vol. 24.1: 120–138.
169. Kalnius, Petras. 1975. Šiuolaikinės darbininkų šeimos buities tyrimas, *Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1974 metais*. Vilnius: Mokslas. 162–167.
170. Kalnius, Petras. 1977. Kai kurie Lietuvos VRE darbininkų šeimos narių tarpusavio santykių klausimai, *Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1975–1976 metais*, Vilnius: 186–205.
171. Kalnius, Petras. 1982a. Lietuvos TSR pramonės įmonių dirbančiųjų santuoka ir šeima socializmo laikotarpiu (1. Šeimos sukūrimo ypatumai), *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*. Serija A, 1(78): 85–93.
172. Kalnius, Petras. 1982b. Lietuvos TSR pramonės įmonių dirbančiųjų santuoka ir šeima socializmo laikotarpiu (2. Socialinės-demografinės sutuoktinių charakteristikos), *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*. Serija A, 2(79): 49–59.

173. Kalnius, Petras. 1983a. Etninės endogamijos savitumai skirtinguose miestų gyventojų socialiniuose sluoksniuose, *Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1981 ir 1982 metais*. Vilnius: 134–137
174. Kalnius, Petras. 1983b. Lietuvos pramonės darbininkų šeima socializmo laikotarpiu, *TSR pramonės darbininkų kultūros ir šeimos etnografinės problemos*. Vilnius: „Mokslas“: 67–130.
175. Kalnius, Petras. 1988. *Šiuolaikinė Lietuvos TSR miesto šeima*. Vilnius: Mokslas.
176. Kamičaitytė–Virbašienė, Jūratė; Vitkuvienė, Jurga. 2015. Rekonstruotos Marijampolės miesto centro viešosios erdvės darnaus vystymosi dimensijų kontekste, *Miestų želdinių formavimas* 1(12): 151–167.
177. Kasparavičius, Gediminas, 2015. Kauno žiemos uostas 1919–1940 m., *Kauno istorijos metraštis* T. 15: 267–285.
178. Kaufman, Vincent. 2011. *Rethinking the City: Urban Dynamics and Mobility*. Oxford: EPFL Press: A Swiss academic publisher distributed by Routledge.
179. Kaźmierska, Kaja. 2006. The Border as an Individual and Collective Experience – The Sejny Case, J. Kurczewska (ed.). *Polish Borders and Borderlands in the Making: From the Field Studies of Polish Sociologists and Anthropologists*: 63–87. Warsaw: IFiS Publishers.
180. Kesküla, Eeva. 2013. Reproducing Labor in the Estonian Industrial Heritage Museum, *Journal of Baltic Studies* Vol. 44, No. 2: 229–248.
181. Kesküla, Eeva. 2018. Labor, Employment, and Work, H. Callan (ed.). *The International Encyclopedia of Anthropology*. <<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/book/10.1002/9781118924396>> [žiūrėta 2022 06 09].
182. Kiauka, Tomas. 2018. Miesto erdvėlaikis ir tapatybės diskursas, arba kaip pasisavinti Klaipėdą?, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2(43): 133–154.
183. Kidner, David W. 2017. An anthropology of nature – or an industrialist anthropology? H. Kopnina, E. Shoreman-Ouimet (eds.). *Routledge Handbook of Environmental Anthropology*: 119–131. London, New York: Routledge.
184. Kjaerulff, Jens. 2015. Introduction, J. Kjaerulff (eds.). *Flexible Capitalism: Exchange and Ambiguity at Work*: 1–41. New York, Oxford: Berghahn Books.
185. Khlinovskaya Rockhill, Elena. 2017. The Afterlife of northern Development: Ghost Towns in the Russian Far North, I. Vaccaro, K. Harper, S. Murray (eds.). *The Anthropology of Postindustrialism: Ethnographies of Disconnection*: 56–72. New York, London: Routledge.
186. Kličius, Antanas. 2001. Verslo raida: vingiai ir problemos, *Filosofija, sociologija* Nr. 2: 26–34.
187. Klumbytė, Neringa. 2006. The Alchemy of Cynicism: Authority, Power and the Post-Socialist State in Lithuania, *Defining Region: Socio-Cultural Anthropology and Interdisciplinary perspective. Part. 2. Acta Historica Universitatis Klaipedensis XII, Studia Antropologica* II: 31–46.
188. Klumbytė, Neringa. 2008. The Post-Soviet Publics and Nostalgia for Soviet Times, I. W. Schröder, A. Vonderau (eds). *Changing Economies and Changing Identities in Postsocialist Eastern Europe*: 27–45. Berlin: LIT Verlag

189. Klumbytė, Neringa. 2009. Post-Socialist Sensations: Nostalgia, the Self, and Alterity in Lithuania, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etologijos studijos* 9(18): 93–116.
190. Klumbytė, Neringa. 2010. Memory, Identity, and Citizenship in Lithuania, *Journal of Baltic Studies* Vol. 41, No. 3: 295–313.
191. Kockel, Ulrich. 2007. Reflexive Traditions and Heritage Production, U. Kockel, M. N. Craith (eds.). *Cultural Heritages as Reflexive Traditions*: 19–33. New York: Palgrave Macmillan.
192. Kraniauskas, Liutauras; Beteika, Laimonas. 2014. Kvaišalų geografija posovietiniame mieste: nelegali narkotinių medžiagų apyvarta ir narkomanija Klaipėdoje, 1990-2010 m., *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 2(35): 271–332.
193. Kraniauskas, Liutauras. 2012a. Miesto erdvė ir subkultūrų dinamika Klaipėdoje 1991–2010 m. (1), *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 1(30): 165–209.
194. Kraniauskas, Liutauras. 2012b. Miesto erdvė ir subkultūrų dinamika Klaipėdoje 1991–2010 m. (2), *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 2(31): 153–186.
195. Krukauskienė, Eugenija (sud.). 1997. *Miestiečiai: vilniečių ir kauniečių tapatumo, savivokos bei požiūrių sociologinė analizė*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos insti.
196. Kusenbach, Margarethe. 2003. Street Phenomenology: The go-along as ethnographic research tool, *Ethnography* Vol. 4, No. 3: 455–485.
197. Kviklys, Bronius. 1964. *Mūsų Lietuva: krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai* I tomas. South Boston: Lietuvių Enciklopedijos leidykla.
198. Kviklys, Bronius. 1966. *Mūsų Lietuva: krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai* III tomas. South Boston: Lietuvių Enciklopedijos leidykla.
199. Kviklys, Bronius. 1968. *Mūsų Lietuva: krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai* IV tomas. South Boston: Lietuvių Enciklopedijos leidykla.
200. Laurinaitis, Paulius, Tautvydas. 2019. Respublikos laikotarpio (1918–1940) viešųjų erdvių raida Kauno mieste, *Kauno istorijos metraštis* 17: 117–138.
201. Laszczkowski, Mateusz. 2018. *'City of the Future': Built Space, Modernity and Urban Change in Astana*. New York, Oxford: Berghahn books.
202. Lawrence, Denice; Low, Setha, M. 1990. The Built Environment and Spatial Form, *Annual Review of Anthropology* Vol. 19: 453–505.
203. Leal, João. 2011. “The past is a foreign country”? Acculturation theory and the anthropology of globalization, *Etnografica* 15(2): 313–336.
204. Lee, Barbara. 1997. Lithuania, I. W. Lieberman, S. S. Nestor, R. M. Desai (eds.). *Between State and Market: Mass Privatization in Transition Economies*: 259–263. Washington: The World Bank.
205. Lefebvre, Henri. 1991. *The Production of Space*. Oxford and Cambridge: Blackwell Publishers.
206. Lefebvre, Henri. 2000. *Writings on Cities*. Oxford and Cambridge: Blackwell Publishers.
207. Leonavičius, Vylius; Žilys, Apolonijus. 2009. Gerovės valstybė ir moderniosios Lietuvos urbanizacija, *Filosofija. Sociologija* T. 20, Nr. 4: 318–325.
208. Levickaitė–Vaškevičienė, Inga. 2014. Muziejinių vertybių skaitmeninimas Lietuvos liaudies buities muziejuje: naujos sklaidos galimybės, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 14(23): 219–232.

209. Loher, David. 2020. Everyday Suffering and the Abstract Time-Reckoning of Law: Reflections on the Allocation of Responsibility for an Asbestos Disaster in Italy, *Journal of legal Anthropology* Vol. 4, Issue 2: 17–38.
210. Long, Norman. 2005. Exploring Local/Global Transformations: A View from Anthropology, A. Arce, N. Long (eds). *Anthropology, Development and Modernities: Exploring Discourses, Counter-Tendencies and Violence*: 183–199. New York: Routledge.
211. Low, Kelvin E. Y. 2015. The Sensuous City: Sensory Methodologies in Urban Ethnographic Research, *Ethnography* 16(3): 295–312.
212. Low, Setha, M. 1996a. The Anthropology of Cities: Imagining and Theorizing the City, *Annual Review of Anthropology* Vol. 25: 383–409.
213. Low, Setha, M. 1996b. Spatializing Culture: The Social Production and Social Construction of Public Space in Costa Rica, *America Ethnologist* 23(4): 861–879.
214. Low, Setha, M. 2005. Spatializing Culture: The Social Production and Social Construction of Public Space in Costa Rica, S. M. Low (eds.). *Theorizing the City: The New Urban Anthropology reader*: 111–137. New Brunswick, New Jersey, and London: Rutgers University Press.
215. Low, Setha, M. 2009. Towards an Anthropological Theory of Space and Place, *Semiotica* 175-1/4: 21–37.
216. Low, Setha, M. 2017. *Spatializing Culture: The Ethnography of Space and Place*. London and New York: Routledge.
217. Low, Setha, M.; Lawrence-Zúñiga, Denice. 2003. Locating Culture, S. M. Low, D. Lawrence-Zúñiga (eds.). *The Anthropology of Space and Place: Locating Culture*: 1–47. Oxford, Victoria: Blackwell Publishing.
218. Mah, Alice. 2012. *Industrial Ruination, Community, and Place: Landscapes and Legacies of Urban Decline*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press.
219. Malaškevičiūtė, Birutė. 2018. *Kasdieniai nutikimai tarpukario Alytuje*. Alytus: UAB “Petro ofsetas”.
220. Malinowski, Bronislaw. 2002. *Argonauts of the Wester Pacific: An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea*. London: Routledge.
221. Mardosa, Jonas. 2013. Šventės mieste: keletas kūrimo ir funkcionavimo problemų, Mardosa J. (sud.). *Šventės šiuolaikiniame mieste*: 52–61. Vilnius: edukologija.
222. Mardosa, Jonas. 2016. *Etnografija ir etnografo darbas: etnografinių tyrimų istorijos ir praktikos klausimai*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla.
223. Maurer, Megan. 2020. Nourishing Environments, Caring Cities: Gardening and the Social Reproduction of the Urban Environment in Deindustrial Michigan, *City & Society* Vol. 32, Issue 3: 716–737.
224. McFarlane, Colin. 2011. Assemblage and Critical Urban Praxis: Part One. Assemblage and critical urbanism, *City: analysis of urban trends, culture, theory, policy, action* Vol. 15, No. 2: 204–224.
225. McCumber, Andrew. 2017. Building “Natural” Beauty Drought and the Shifting Aesthetics of Nature in Santa Barbara, California, *Nature and Culture* Vol. 12, Issue 3: 246–262.

226. McKibben, Bill. 2003. *The End of Nature: Humanity, Climate Change, and the Natural World*. London: Bloomsbury.
227. Merkienė, Regina, Irena. 1965a. Grigiškių bandomojo popieriaus kombinato darbininkų butis ir kultūra (1. Kadru formavimasis, jų kilmė ir sudėtis), *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*. Serija A, 1(18): 135–156. (Vilnius: leidykla „Mintis“)
228. Merkienė, Regina, Irena. 1965b. Grigiškių bandomojo popieriaus kombinato darbininkų butis ir kultūra (2. Šeimos sudėtis ir organizacija), *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*. Serija A, 1(18): 157–172. (Vilnius: leidykla „Mintis“)
229. Merkienė, Regina, Irena. 1966a. Grigiškių bandomojo popieriaus kombinato darbininkų butis ir kultūra (3. Maistas), *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*. Serija A, 1(20): 121–140.
230. Merkienė, Regina, Irena. 1966b. Grigiškių bandomojo popieriaus kombinato darbininkų butis ir kultūra (4. Gyvenamieji namai), *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*. Serija A, 2(21): 243–264.
231. Merkienė, Regina, Irena. 1966c. Grigiškių bandomojo popieriaus kombinato darbininkų butis ir kultūra (5. Butų interjerai), *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*. Serija A, 3(22): 167–183.
232. Merkienė, Regina, Irena. 1967. Grigiškių bandomojo popieriaus kombinato darbininkų butis ir kultūra (6. Drabužiai). *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*. Serija A, 2(24): 137–156.
233. Milerytė, Giedrė. 2008. Upių reikšmė Kauno miesto gyvenime 1918–1940 m., *Kauno istorijos metraštis* T.9: 149–168.
234. Minkus–McKenna, Dorothy. 1997. Attitudes Toward Key Business Indicators of Small Businessess in Lithuania: An Empirical Study, *Journal of Baltic Studies* vol. XXVIII, No. 1(Spring 1997): 77–86.
235. Miškinis, Algimantas. 1999. *Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės. Užnemunės miestai ir miesteliai*, I tomas. Vilnius: Savastis.
236. Moore, Kenneth. 1975. The City as Context: Context as Process, *Urban Anthropology* Vol. 4, No. 1: 017–025.
237. Morkūnaitė-Lazauskienė, Aistė. 2011. Kauno turgaviečių bruožai (1919–1940 m.), *Kauno istorijos metraštis* T. 11: 55–72.
238. Moss, Timothy. 2008. ‘Cold spots’ of Urban Infrastructure: ‘Shrinking’ Processes in Eastern Germany and the Modern Infrastructural Ideal, *International Journal of Urban and Regional Research* Vol. 32.2: 436–451.
239. Motiejūnaitė, Akvilė. 2010. Female Employment in Lithuania: testing Three Popular Explanations, *Journal of Baltic Studies* Vol. 41, No. 2: 237–258.
240. Motuzaitė, Akvilė. 2005. Šiuolaikinės lietuvių vestuvės Vilniaus mieste. *Liaudies kultūra* 6(105): 36–45.
241. Murphy, Michelle. 2017. Alterlife and Decolonial Chemical Relations, *Cultural Anthropology* Vol. 32, Issue 4: 494–503.
242. Navickas, Thaddeus. 1988. *Alytus ir jo apylinkės*, Chicago: Lietuvos istorijos draugija.
243. Narotzky, Susana. 2015. The Payoff of Love and the Traffic of Favours: Reciprocity, Social Capital, and the Blurring of Value Realms in Flexible Capitalism, J. Kjaerulff (eds.). *Flexible Capitalism: Exchange and Ambiguity at Work*: 173–206. New York, Oxford: Berghahn Books.

244. Newman, Andrew. 2015. *Landscape of Discontent: Urban Sustainability in Immigrant Paris*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
245. Newman, Katherine. 1985. Urban Anthropology and the Deindustrialization Paradigm, *Urban Anthropology and Studies of Cultural Systems and World Economic Development* Vol. 14, No. 1/3: 5–19.
246. Newman, Katherine. 1995. Deindustrialization, Poverty, and Downward Mobility: Toward an Anthropology of Economic Disorder, S. Forman (eds.). *Diagnosing America: Anthropology and Public Engagement*: 121–148. Ann Arbor: The University of Michigan press.
247. Nielsen, Finn Sivert. 2006. *They Eye of the Whirlwind: Russian Identity and Soviet Nation-Building. Quests for Meaning in a Soviet Metropolis*. <http://www.anthrobase.com/Txt/N/Nielsen_F_S_03.htm> [žiūrėta 2022 06 12].
248. Norkus, Zenonas. 2008. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
249. Oliver–Smith, Anthony; Hoffman, Susanna M. 2002. Introduction: Why Anthropologists Should Study Disasters, S. M. Hoffman, A. Oliver-Smith (eds.). *Catastrophe & Culture: The Anthropology of Disaster*: 3–22. Santa Fe: School of American Research Press, Oxford: James Currey.
250. Oliver–Smith, Anthony. 2020. “What Is a Disaster?”: Anthropological Perspectives on a Persistent Question, A. Oliver-Smith, S. M. Hoffman (eds.). *The Angry Earth: Disaster in Anthropological Perspective*: 29–44. London, New York: Routledge.
251. Ortiz–Moya, Fernando. 2020. Green growth strategies in a shrinking city: Tackling urban revitalization through environmental justice in Kitakyushu City, Japan, *Journal of Urban Affairs* Vol. 42, Issue 3: 312–332
252. Oswalt, Philipp. 2005. Introduction, P. Oswalt (eds.). *Shrinking Cities, Volume 1: Interantiole tyra tyra*: 12–17. Ostfildern–Ruit: Hatje Cantz Publishers.
253. Oswalt, Philipp. 2006. Introduction, P. Oswalt (eds.). *Shrinking Cities, Volume 2: Interventions*: 13–18. Ostfildern–Ruit: Hatje Cantz Publishers.
254. Pakalniškis, Aleksandras. 1980. *Plungė*. Chicago: M. Morkūno spaustuėvė.
255. Park, Robert E. 1952. *Human Communities: The city and Human Ecology*. Illinois: The Free Press.
256. Park, Robert E. 1967. The City: Suggestions for the Investigation of Human Behavior in the Urban Environment, M. Janowitz (eds.). *The City: Suggestions for Investigation of Human Behavior in the Urban Environment*: 1–46. Chicago, London: The University of Chicago Press.
257. Parry, Jonathan. 2018. Introduction: Precarity, Class, and the Neoliberal Subject, C. Hann, J. Parry (eds.). *Industrial Labor on the Margins of Capitalism: Precarity, Class, and the Neoliberal Subject*: Max Planck Studies in Anthropology and Economy 4: 1–38. New York, Oxford: Berghahn Books.
258. Paškauskas, Juozapas. 2017. *Laisvalaikio kultūra didžiuosiuose Lietuvos miestuose ir provincijoje XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje*. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, Vilniaus universitetas.
259. Paukštytė–Šaknienė, Rasa. 2003. Liaudies kultūra mieste. Vilniečių krikščynos, *Lituanistica* Nr. 2(54): 112–125.

260. Paukštytė–Šaknienė, Rasa. 2004. Lietuvių ir lenkų kultūra XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje: vilniečių krikštynos, *Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy*, T. 3: 108–126.
261. Paukštytė–Šaknienė, Rasa. 2013a. Pasiruošimas Kalėdų šventėms vilniečių šeimose: stresas ar malonumas?, *Lituanistica* T. 39, Nr. 4(94): 316–327.
262. Paukštytė–Šaknienė, Rasa. 2013b. Tradicija šiuolaikinių kalendorinių ir gyvenimo ciklo švenčių kontekste, *Res humanitariae XIV*: 303–322.
263. Paukštytė–Šaknienė, Rasa. 2016. Christmas in the Families of Contemporary Lithuanian City, *Народна творчість та етнологія*, 1: 33–39.
264. Paukštytė–Šaknienė, Rasa. 2019. Miestiečių šeimos laisvalaikis, šventės ir ritualai, Šaknys Ž. (sud.). *Vilniečių socialinė sąveika ir kultūrinė raiška: Laisvalaikis, šventės ir ritualai*: 21–11. Vilnius: LII leidykla.
265. Pellow, Deborah; Lawrence- Zúñiga. 2014. Built Structures and Planning, D. M. Nonini (eds.). *A Companion to Urban Anthropology*: 85–102. Hoboken, New Jersey: Wiley-Blackwell.
266. Petrušauskaitė, Vita. 2011. Antropologija mieste ar miesto antropologija? Tyrimo lauko mieste konstravimas, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 11(20): 159–178.
267. Pine, Frances. 2014. Migration as Hope: Space, Time and Imagining the Future, *Current Anthropology* Volume 55, Supplement 9: S95–S104.
268. Pink, Sarah. 2008. An urban Tour: The Sensory Sociality of Ethnographic Place-Making, *Ethnography* Vol. 9, Issue 2: 175–196.
269. Plattner, Stuart. 1989. Marxism, S. Plattner (eds.). *Economic Anthropology*: 379–396. Stanford: Stanford University Press.
270. Pocius, Bronislovas. 2002. *Plungė amžių sandūroje*. Klaipėda: Druka.
271. Polkaitė–Petkevičienė, Giedrė; Černiauskas, Norbertas. 2017. Urbanizacija 1918–1940 metais: modernaus miesto ženklai Lietuvoje, *Lietuvos istorijos studijos* 39: 64–83.
272. Portes, Alejandro; Walton, John. 1981. *Labor, Class, and the International System*. New York: Academic Press.
273. Press, Irwin. 1975. The City as Context: Cultural, Historical, and Bureaucratic Determinants of Behavior in Seville, *Urban Anthropology* Vol. 4, No. 1: 027–034.
274. Račiūnaitė, Rasa. 2004. Nacionalinių vertybių ir miestietiškos sąmonės plėtra: tarpukario Kaunas ir jo priemiesčiai, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 4(13): 111–133.
275. Račiūnaitė–Paužuolienė, Rasa. 2008. Šiuolaikiniai lietuvių vestuvių papročiai: transformacija ir tautinio tapatumo išsaugojimas. *Soter: religijos mokslo žurnalas* 25(53): 175–188.
276. Račiūnaitė–Paužuolienė, Rasa. 2009. Regioninės kultūros savitumai tarpukario Kaune, *Liaudies kultūra* 3(126): 37–45.
277. Račiūnaitė–Paužuolienė, Rasa. 2011. Miesto antropologija (urbanistinė antropologija), Savoniakaitė V. (sud.). *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija*: 301–307. Vilnius: LII leidykla.
278. Račiūnaitė–Paužuolienė, Rasa. 2013. Tradicijos išsaugojimas ir kaita šiuolaikiniame mieste: dviejų Europos miestų švenčių atvejai, Mardosa J. (sud.). *Šventės šiuolaikiniame mieste*: 209–219. Vilnius: edukologija.

279. Račiūnaitė–Paužuolienė, Rasa. 2014. Tarpdisciplininės miesto tyrimų perspektyvos, *Lithuanian Journal of Anthropology* Nr. 1: 77–110.
280. Rademacher, Anne. 2015. Urban Political Ecology, *Annual Review of Anthropology* 44: 137–152.
281. Raffles, Hugh. 1999. "Local Theory": Nature and the Making of an Amazonian Place, *Cultural Anthropology* Vol. 14, No. 3: 323–360.
282. Raymond, Williams. 1983. *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*. New York: Oxford University Press.
283. Raymond, Williams. 2005. *Culture and Materialism*. London, New York: Verso.
284. Redfield, Robert; Singer, Milton B. 1954. The Cultural Role of Cities. *Economic Development and Cultural Change*, Vol. 3, No. 1, 53–73.
285. Ringel, Felix. 2020. *Back to the Postindustrial Future: An Ethnography of Germany's Faster-Shrinking City*. New York, Oxford: Berghahn books.
286. Rodman, Margaret C. 1992. Empowering Place: Multilocality and Multivocality, *American Anthropologist* Vol. 94, No. 3: 640–656.
287. Rofel, Lisa. 1997. Rethinking Modernity: Space and Factory Discipline in China, A. Gupta, J. Ferguson (eds.). *Culture, Power, Place: Ethnography at the End of an Era*: 155–178. Durham, London: Duke University Press.
288. Rollwagen, Jack, R. 1975. The city as Context: The Puerto Ricans of Rochester, New York, *Urban Anthropology* Vol. 4, No. 1: 053–059.
289. Rotenberg, Robert. 2014. Nature, D. M. Nonini (eds.). *A Companion to Urban Anthropology*: 383–393. Hoboken, New Jersey: Wiley-Blackwell.
290. Rudokas, Kastytis. 2013. Viešosios miestų erdvės paradigmos kaita posovietinėje Lietuvoje, *Logos* 77: 211–22.
291. Sajauskas, Stanislovas. 2011. *Marijampolė iš praeities į dabartį*. Kaunas: Naujasis lankas.
292. Samalavičius, Almantas. 2008. Vilniaus miestovaizdis ir nykstantis *Genius Loci*, *Kultūros barai* 10: 2–6.
293. Samalavičius, Almantas. 2009. Vartojantis ar kūrybingas miestas? *Logos* 61: 170–178.
294. Samalavičius, Almantas. 2010. Vilnius City: Urbanism Driven by Consumption, *Lituanus* Vol. 56, No. 2. <http://www.lituanus.org/2010/10_2_05%20Samalavicius.html> [žiūrėta 2022 11 23].
295. Samalavičius, Almantas. 2016. The Genius Loci, Public Spaces and Transformations of Vilnius Urban Milieu, *LITUANUS* Volume 62, No. 1. <https://www.lituanus.org/2016/16_1_03Samalavicius.html> [žiūrėta 2022 06 09].
296. Samonis, Val. 1995. *Transforming the Lithuanian Economy: From Moscow to Vilnius and from Plan to Market*. Warsaw: CASE Research Foundation.
297. Sampson, Steven L. 1987. The Second Economy of the Soviet Union and Eastern Europe, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 493: 120–136.
298. Savchenko, Andrew. 2002. Toward Capitalism or Away from Russia? Early Stage of Post-Soviet Economic Reforms in Belarus and the Baltics, *American Journal of Economics and Sociology* Vol. 61, No. 1: 233–257.
299. Savoniakaitė, Vida. 2007. Įvadas. Tapatybė erdvėje ir laike: kintantys regionai, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 7(16): 19–37.

300. Scott, Allen, J.; Storper, Michael. 2014. The Nature of Cities: The Scope and Limits of Urban Theory, *International Journal of Urban and Regional Research* Vol. 39, Issue 1, 1–15.
301. Semaškaitė, Ingrida (sud.). 2010. *Lietuvos dvarai: Enciklopedinis žinynas 608 dvarų ir dvarviečių aprašymai, iliustruoti nuotraukomis*. Vilnius: Algimantas.
302. Sennett, Richard. 1969. An Introduction, R. Sennett (eds.). *Classic Essays on the Culture of Cities*: 3–19. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, INC.
303. Shapiro, Nicholas. 2015. Attuning to the Chemosphere: Domestic Formaldehyde, Bodily Reasoning, and the Chemical Sublime, *Cultural Anthropology* Vol. 30, Issue 3: 368–393.
304. Sharman, Russell. 1997. The Anthropology of Aesthetics: A Cross-Cultural Approach, *JASO* 28/2: 177–192.
305. Sheller, Mimi; Urry, John. 2006. The New Mobilities Paradigm, *Environment and Planning A* vol. 38: 207–226.
306. Shelston, Dorothy; Shelston, Alan. 1990. *The Industrial City 1820–1870*. London: Macmillan Education LTD.
307. Silverman, David; Marvasti, Amir. 2008. *Doing Qualitative Research: A Comprehensive Guide*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: Sage Publications.
308. Simmel, George. 1958. Two Essays, *The Hudson Review* Vol. 11, No. 3: 371–385.
309. Simmel, George. 1969. The Metropolis and Metal Life, R. Sennett (eds.). *Classic essays on the Culture of Cities*: 47–61. New Jersey: PRENTICE-HALL.
310. Simpson, Edward. 2012. The Anthropology of Disaster Aftermath, R. Fardon, O. Harris, T. H. J. Marchand, M. Nuttall, C. shore, V. Strang and R. A. Wilson (eds.). *The SAGE Handbook of Social Anthropology Volume 1*: 329–338. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage Publications Ltd.
311. Sivaramakrishnan, K.; Vaccaro, Ismael. 2006. Introduction. Postindustrial natures: Hypermobility and place-attachments, *Social Anthropology* Vol. 14, No. 3: 301–317.
312. Sjoberg, Gideon. 1955. The Preindustrial City, *American Journal of Sociology* Vol. 60, No. 5: 438–445.
313. Skurdauskienė, Jolanta. 2013. *Plungė ir apylinkės*. Klaipėda: Baltic Printing House.
314. Slivskis, Kostas Aldavinas. 2006. *Plungė ir plungiškiai*. Klaipėda: S. Jokužio leidykla-spaustuvė.
315. Smith, Estellie M. 1989. The Informal Economy, S. Plattner (ed.). *Economic Anthropology*: 292–317. Stanford: Stanford University press.
316. Sokolovsky, Jay. 2010. Civic Ecology, Urban Elders, and New York City's Community Garden Movement, G. Gmelch, R. V. Kemper, W. P. Zenner (eds.). *Urban Life: Readings in the Anthropology of the City*: 243–255. Long Grove: Waveland Press, INC.
317. Sopranzetti, Claudio. 2019. (Im)mobilizing Bangkok: towards an ethnography of urban circulation, S. Low (eds.). *The Routledge Handbook of Anthropology and the City*: 113–125. London, New York: Routledge.
318. Speck, Jeff. 2021. *Vaikštomasis miestas*. Vilnius: Hubris.
319. Stankevičius, Petras. 2006. Lietuvos ūkio struktūros pokyčiai, *Lietuvos ūkio transformacija 1990–2005 metais. Ekonominės ir socialinės politikos studijos. Mokslinių straipsnių rinkinys (II)*: 148–158. Vilnius: VPU leidykla.
320. Stankevičienė, Antanina; Snieškienė, Vilija. 2012. Alytaus miesto rekreacinių želdynų būklė ir dermė miesto kraštovaizdyje, *Miestų želdynų formavimas* 1(9): 176–184.

321. Stark, David. 1990. Privatization in Hungary: From Plan to Market or From Plant to Clan? *East European Politics and Societies* Vol. 4, No. 3: 351–392.
322. Strangleman, Tim. 2007. The Nostalgia for Permanence at Work? The End of Work and Its Commentators, *The Sociological Review* 55(1): 81–103.
323. Strathern, Marilyn. 1980. No Nature, No Culture: the Hagen Case, C. P. MacCormack, M. Strathern (eds.). *Nature, Culture and Gender*: 174–222. Cambridge: Cambridge University Press.
324. Strauss, Claudia. 1997. Partly Fragmented, Partly Integrated: An Anthropological Examination of "Postmodern Fragmented Subjects", *Cultural Anthropology* Vol. 12, No. 3: 362–404.
325. Strümpell, Christian. 2017. The Anthropology of Work and Labour: Editorial Note, *EthnoScripts: Zeitschrift für aktuelle ethnologische Studien* 19(2): 5–14.
326. Subačius, Kęstutis. 2005. *Marijampolės miestas po 1940: istorija, dokumentai, faktai, mintys, datos*. Marijampolė: Piko valanda.
327. Subačius, Kęstutis. 2006. *Sūduvos kraštas nuo priešistorinių laikų iki XX a. III dešimtmečio*. Marijampolė: TeleSATpress.
328. Subačius, Kęstutis. 2009. *Marijampolės miestas: priešistorė, miesto ištakos, istorija, mintys, kūrėjai*. Marijampolė: Piko valanda.
329. Surblys, Alvydas. 2011. Kauno kino teatrai 1918–1940 m.: lokalizacija ir raida, *Kauno istorijos metraštis* T. 11: 151–197.
330. Sutela, Pekka. 1998. *Privatization in the Countries of Eastern and Central Europe and of the Former Soviet Union*. <<https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/wp146.pdf>> [žiūrėta 2022 06 12].
331. Swyngedouw, Erik. 1996. The City as a Hybrid: On Nature, Society and Cyborg Urbanization, *Capitalism, Nature, Socialism* vol. 7(1), Issue 25: 65–80.
332. Šaknys, Žilvytis. 2005. Kaimo ir miesto kultūrų sąveika Dzūkijos jaunimo papročių perspektyvoje, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai* T. 19 Vilnius: 647–655.
333. Šaknys, Žilvytis. 2013. Ritualiniai metai šiuolaikinėje Lietuvoje: miesto ir kaimo perspektyvos, Mardosa J. (sud.). *Šventės šiuolaikiniame mieste*: 100–109. Vilnius: edukologija.
334. Šaknys, Žilvytis. 2014. Šventė Vilniuje: Naujieji metai lietuvių, lenkų ir rusų šeimose, *Lituanistica* T. 60, Nr. 2(96): 105–117.
335. Šaknys, Žilvytis. 2019. Draugystė. Draugų bendrijų konstravimo ir palaikymo formos mieste, Ž. Šaknys (sud.). *Vilniečių socialinė sąveika ir kultūrinė raiška: laisvalaikis, šventės ir ritualai*: 195–279. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
336. Šešelgis, Kazimieras. 2000. *Gyvenimas. Mokslo darbai*. Vilnius: Technika.
337. Šidiškienė, Irma. 2008. Miesto liaudiškosios kultūros kūrimas: vilniečių vestuvės, *Liaudies kultūra* 4(121): 28–37.
338. Šidiškienė, Irma. 2013. Kovo 8-oji vilniečių šeimose: šventė, dovanos ir vaisės, Mardosa J. (sud.). *Šventės šiuolaikiniame mieste*: 224–232. Vilnius: edukologija.
339. Šidiškienė, Irma. 2016. Profesinio tapatumo stiprinimo praktika: vilniečių profesinė diena, *Lituanistica* T. 62, Nr. 2(104): 145–156.
340. Šidiškienė, Irma. 2017. Neformalių kaimo ir miesto darbo bendrijų sąsajos socialinių santykių aspektu, *Logos* 92: 84–91.

341. Šidiškienė, Irma. 2018. Šventės, progos miesto bendradarbių kultūroje. Vilniaus ir Sofijos atvejai, *Lituanistica* T. 64, Nr. 2(112): 134–149.
342. Šidiškienė, Irma. 2019a. Šventės ir bendradarbių kultūra Vilniuje bei jo apylinkėse, *Res Humanitariae XXV*: 77–94.
343. Šidiškienė, Irma. 2019b. Bendradarbių laisvalaikis. Miestiečių bendrijų formavimasis ir kultūrinė raiška, Ž. Šaknys (sud.). *Vilniečių socialinė sąveika ir kultūrinė raiška: laisvalaikis, šventės ir ritualai*: 112–194. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
344. Šimėnas, Albertas. 1996. *Ekonomikos reforma Lietuvoje*. Vilnius: Pradai.
345. Šimėnas, Albertas. 2020. *SSRS pertvarka (perestroika)*. Vilnius: Terra Publica.
346. Šliavaitė, Kristina. 2003. Tarp rizikos ir saugumo: požiūriai į atominę jėgainę ir bedarbystės grėsmę Visagine, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 3(12): 79–112.
347. Šliavaitė, Kristina. 2010a. Deindustrializacija, socialinis nesaugumas ir išgyvenimo strategijos posovietinėje erdvėje: Visagino atvejis, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 10(19): 93–116.
348. Šliavaitė, Kristina. 2010b. Social Memory, Identity and Narratives of Decline in a Lithuanian Nuclear Plant Community, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis XX, Studia Anthropologica IV*: 52–71.
349. Škrbić, Alempijević, Nevena; Gulin, Zrnić, Valentina. 2016. City-Making and Performance: Artistic Interventions in Zagreb Public Spaces, V. Gulin Zrnić, N. Škrbić Alempijević, J. Zanki (eds.). *Mjesto Izvedbe i stvaranje grada*: 187–202. Zagreb: Bibliotek Nova Etnografija.
350. Šutinienė, Irena. 2013a. Sovietmečio atmintis šiuolaikinėje Lietuvoje: ambivalentiškumas ar nostalgija?, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 1(32): 152–175.
351. Šutinienė, Irena. 2013b. Komunikacinė atmintis Lietuvos didžiuosiuose miestuose, A. Nikžentaitis (sud.). *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*: 385–486. Vilnius: LII leidykla.
352. Šutinienė, Irena. 2020. Tarp socializmo kritikos ir vaikystės nostalgijos: sovietmečio atmintis aštuntojo dešimtmečio kartos gyvenimo istorijose, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 1(46): 7–28.
353. Švec, Luboš. 2017. *Perestroika, Baltijos respublikos ir Čekoslovakija 1988–1991 metais*. Vilnius: Margi raštai.
354. Tauras, Antanas. 1989. *Mūsų parkai*. Vilnius: „Mokslas“.
355. Teleišė, Aušra. 2020. „Visi nori to savo versliuko“: posovietinė deindustrializacija, darbas ir pragyvenimo būdai Marijampolėje, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 20(29): 37–59.
356. Tilley, Christopher. 1994. *A Phenomenology of Landscape: Places, Paths and Monuments*. Oxford/Providence: Berg Publishers.
357. Tilley, Christopher; Cameron-Daum, Kate. 2017. *An Anthropology of Landscape: The Extraordinary in the Ordinary*. London: UCLPRESS.
358. Tönnies, Ferdinand. 2001[1887]. *Community and Civil Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
359. Townsend, Patricia K. 2009. *Environmental Anthropology: From Pigs to Policies*. Long Grove: Waveland Press, INC.

360. Tranavičiūtė, Brigita. 2012. Sovietinės visuomenės verslumo formos ir priežastys XX a. pabaigoje Kauno mieste, *Acta humanitarica universitatis Saulensis* 14: 305–313.
361. Traphagan, John W. 1998. Emic Weeds or Etic Wild Flowers? Structuring ‘The Environment’ in a Japanese Town, K. Aoyagi, P. J. M. Nas, J. W. Traphagan (eds.). *Toward Sustainable Cities: Readings in the Anthropology of Urban Environments*: 37–52. Leiden: University of Leiden.
362. Trigger, David S.; Head, Lesley. 2010. Restored Nature, Familiar Culture: Contesting Visions for Preferred Environments in Australia Cities, *Nature, and Culture* 5(3): 231–250.
363. Vaccaro, Ismael. 2006. Postindustrial valleys: the Pyrenees as a reinvented landscape, *Social Anthropology* Vol. 14, No. 3: 361–376.
364. Vaccaro, Ismael; Harper, Kristina; Murray, Seth. 2017. The Anthropology of Postindustrialism: Ethnographies of Disconnection, I. Vaccaro, K. Harper, S. Murray (eds.). *The Anthropology of Postindustrialism: Ethnographies of Disconnection*: 1–21. New York, London: Routledge.
365. Vaicekauskas, Arūnas. 2009. Lietuviškos Joninės: nuo kaimo bendruomenės iki šiuolaikinės miesto šventės, *Liaudies kultūra* 4(127): 33–38.
366. Vaitkevičius, Stasys; Birštonas, Ramūnas. 2015. *Valstybinio turto valdymas ir privatizavimas Lietuvoje 1992–2012 metais*. Vilnius: Registrų centras.
367. Valantiejus, Algimantas; Taljūnaitė, Meilutė; Kublickienė, Lilija; Lipnevič, Anna; Šutininė, Irena. 2014. *Socialinės erdvės paieškos sociologijos teorijoje ir praktikoje*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
368. Veenma, Margriet. 1998. Urban Agriculture in Non-wester Cities, K. Aoyagi, P. J. M. Nas, J. W. Traphagan (eds.). *Toward Sustainable Cities: Readings in the Anthropology of Urban Environments*: 53–70. Leiden: University of Leiden.
369. Verdery, Katherine. 1996. *What Was Socialism, and What Comes Next?* Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
370. Verdery, Katherine. 2003. *The Vanishing Hectare: Property and Value in Postsocialist Transylvania*. Ithaca, London: Cornell University Press.
371. Viliūnas, Vytautas. 2002. *Teatras Marijampolėje. Istorinė apybraiža*. Marijampolė: Gabija.
372. Wachsmuth, David. 2012. Three Ecologies: Urban Metabolism and the Society-Nature Opposition, *The Sociological Quarterly* Vol. 53, Issue 4: 506–523.
373. Waddell, Eric. 2008. How the Enga Cope with Frost: Responses to Climatic Perturbations in the Central Highlands of New Guinea, M. R. Dove, C. Carpenter (eds.). *Environmental Anthropology: A Historical Reader*: 223–237. Malden, Oxford, Victoria: Blackwell Publishing Ltd.
374. Walley, Christine J. 2013. *Exit Zero: Family and Class in Postindustrial Chicago*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
375. Walker, Richard. 2015. Building a better theory of the urban: a response to „Towards a new epistemology of the urban?“. *City: analysis of urban trends, culture, theory, policy, action* Vol. 19, No. 2–3: 183–191.
376. Weber, Max. 1969. The Nature of the City, R. Sennett (eds.). *Classic essays on the Culture of Cities*: 47–61. New Jersey: PREN TICE-HALL.
377. Weber, Max. 1997. *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia*. Vilnius: pradaai.

378. Williams, Thomas, Rhys. 1966. The study of change as a concept—in cultural anthropology, *Theory Into Practice* 5(1): 13–19.
379. Wirth, Louis. 1938. Urbanism as a Way of Life, *The American Journal of Sociology* Vol. 44, No. 1: 1–24.
380. Wiseman, Boris. 2007. *Lèvi-Strauss, Anthropology and Aesthetics*. Cambridge: Cambridge University Press.
381. Wunderlich, Filipa Matos. 2008. Walking and Rhythmicity: Sensing Urban Space, *Journal of Urban Design* 13(1): 125–139.
382. Zabieliënė, Aušra. 2003. Lietuvos sostinės ir provincijos lietuvių folklorinių ansamblių sąsajos su etninės kultūros paveldu, *Lituansitica* Nr. 3(55): 113–119.
383. Zabieliënė, Aušra. 2012. Tarp miesto ir kaimo: vaikų folkloro ansamblių veiklos problemos, *Kaimo raidos kryptys žinių visuomenėje* 3: 83–91.
384. Žepkaitė, Regina (sud.). 2004. *Alytaus istorinė raida: nuo miesto užuomazgos iki nepriklausomybės atgavimo XX amžiaus pabaigoje*. Vilnius: Eugrimas.
385. Žepkaitė, Regina. 2004. Alytus nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940): Miesto teritorijos plėtimas, R. Žepkaitė (sud.). *Alytaus istorinė raida: nuo miesto užuomazgos iki nepriklausomybės atgavimo XX amžiaus pabaigoje*: 49–51. Vilnius: Eugrimas.
386. Žily, Apolonijus. 2013. Rezidencinė diferenciacija ir skirtumai Lietuvos moderniajame mieste: (po)sovietinis ar Vakarų miestas?, *Kultūra ir visuomenė. Socialinių tyrimų žurnalas* 4(2): 67–101.

LENTELIŲ SĄRAŠAS

1 lentelė. Tirtų miestų gyventojų skaičiaus dinamika. Lentelė sudaryta remiantis Lietuvos gyventojų surašymo duomenimis (*Lietuvos gyventojai. Pirmojo...* 1923: 2-3; *Lietuvos statistikos metraštis...* 1939: 14; *1959 metų visaspjūnginio...* 1962: 21-23; *Итоги всесоюзной переписи...* 1980: 35, 41; *1989 metų visuotinio...* 1991: 206, 182) ir Lietuvos statistikos departamento duomenimis (Nuolatinių gyventojų skaičius metų pradžioje: <<https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=e3463ef2-cf9d-45a7-934e-f80229a9c6d3#/>> [žiūrėta 2022 04 30].).

2 lentelė. Lauko tyrimo metu apklaustų pateikėjų pasiskirstymas pagal lytį n=125.

3 lentelė. Lauko tyrimo metu apklaustų pateikėjų pasiskirstymas pagal gimimo metus n=97.

4 lentelė. Lauko tyrimo metu apklaustų pateikėjų darbinės veiklos sovietmečiu ir po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo n=110.

ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS

- 1 pav. Medvilnės kombinato administracinis pastatas Alytuje, autorės nuotrauka, 2021 m.
- 2 pav. Mėsos kombinato pagrindinio pastato fasadas Alytuje, autorės nuotrauka, 2021 m.
- 3 pav. Stendų, nurodančių įmonės buvimo vietą, įvairovė Alytaus pramonės rajone, autorės nuotrauka, 2021 m.
- 4 pav. UAB koncerno „Alga“ pastatų, vandens telkinių išdėstymo ir transporto judėjimo planas, Marijampolė, autorės nuotrauka, 2018 m.
- 5 pav. Marijampolės „Didysis [automobilių] turgus“ ir šalia jo esantis draudimo paslaugas teikiantis kioskelis, autorės nuotrauka, 2018 m.
- 6 pav. Aplinkos atnaujinimo darbai šalia buvusios Plungės dirbtinės odos gamyklos, autorės nuotrauka, 2021 m.
- 7 pav. Pramonės įmonės „Litspringas“ naujo pastato statyba, autorės nuotrauka, 2021 m.
- 8 pav. „Vičiūnų group“ reklaminis stendas, autorės nuotrauka, 2021 m.
- 9 pav. „Robur“ gamyklos ekspozicija Citau mieste Vokietijoje, autorės nuotrauka, 2020 m.
- 10 pav. Marijampolės cukraus fabriko muziejus, Marijampolės turizmo informacinio centro nuotrauka.
- 11 pav. Alytaus kraštotyros muziejaus paroda „KARTU No Kodas 1967-2022“, autorės nuotrauka, 2022 m.
- 12 pav. Padangų perdirbimo gamyklos gaisras Alytuje, <https://kauno.diena.lt/naujienos/kriminalai/nelaimes/didziulis-gaisras-alytuje-nakti-uzsilepsnojusi-gamykla-dega-iki-siol-935171> [žiūrėta 2022 08 11].
- 13 pav. Daugiabučio skelbimų lentoje pakabinta ištrauka iš straipsnio „Uolienuų perdirbimas Alytuje: kliūtys inovacijai ar rūgščiųjų lietu grėsmė“, publikuoto *Verslo žiniose*, autorės nuotrauka, 2020 m.
- 14 pav. Mažasis Dailidės ežerėlis ir Kurorto parko panorama Alytuje. *Alytus: informacinis-reprezentacinis leidinys*. 2011. Vilnius : VIP Viešosios informacijos partneriai.
- 15 pav. Marijampolės Poezijos parkas. Kapsevicius, Arūnas (sud.). 2018. *Marijampolė. 100 miesto gyvenimo metų*. Kaunas: Terra Publica.
- 16 pav. Alytaus Jaunimo parko atnaujinimo projekto koncepcija, Alytaus miesto savivaldybės iliustracija, <https://www.alytus.lt/jaunimo-parkas> [žiūrėta 2022 08 11].
- 17 pav. P. Grisewood paveikslas „Vartotojiškumas“ Marijampolės poezijos parke, autorės nuotrauka, 2018 m.
- 18 pav. I. Martinaitytės – Mediodia paveikslas „Arktis“ Marijampolės poezijos parke, autorės nuotrauka, 2018 m.

19 pav. Plungės miesto parko planas. *Plungės rajono turistinis žemėlapis*. Plungė: Plungės turizmo informacijos centras.

20 pav. Draudžiamieji ženklai prie įėjimo į Plungės parką, autorės nuotrauka, 2021 m.

21 pav. „Perkūno ažuolas“ Plungės miesto parke, iš *Plungės išmanusis parkas*, <<https://plungesparkas.lt/lt/turas/augalu-turas/perkuno-azuolas>> [žiūrėta 2022 08 11].

22 pav. Apleistos vietos, įsiterpusios tarp aktyviai naudojamų vietų Marijampolės mieste, autorės nuotrauka, 2019 m.

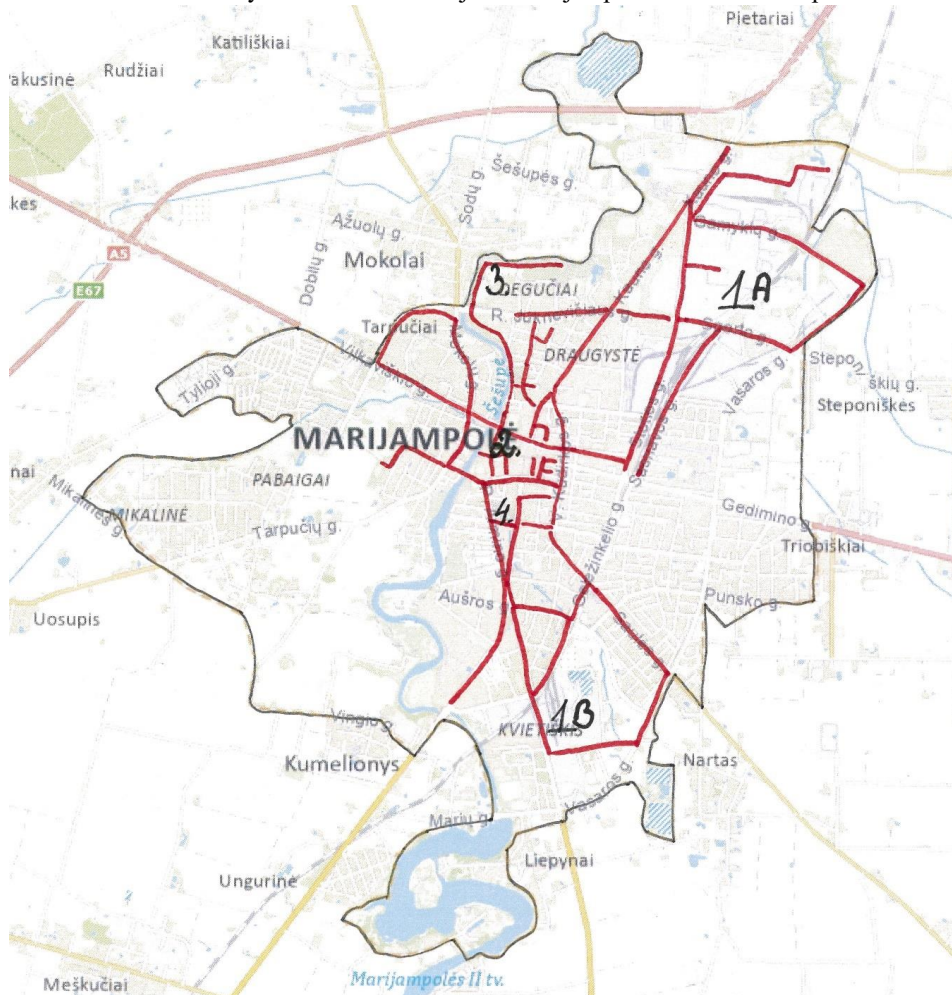
23 pav. „Maxima“ prekybos centras darbo dienos vidudienį Alytuje, autorės nuotrauka, 2022 m.

PRIEDAI

Priedas Nr. 1. Lietuvos Respublikos žemėlapis.

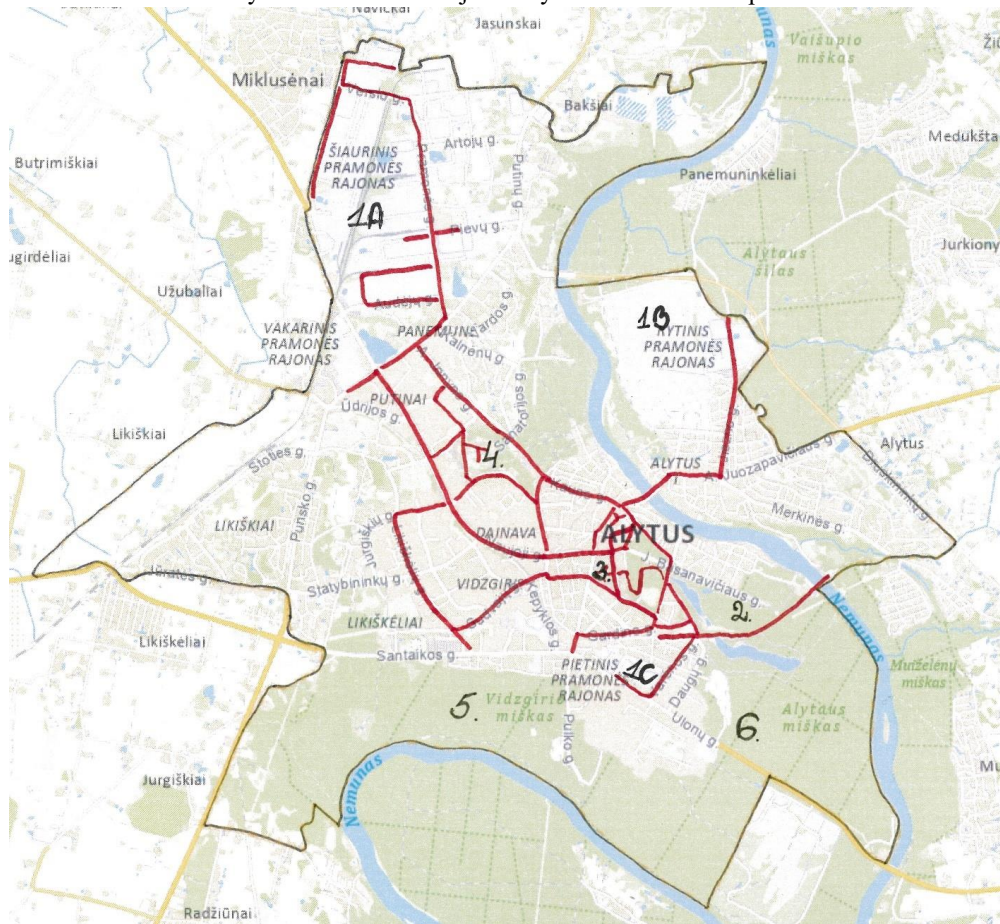
Priedas Nr. 2. Lauko tyrimo metu vaikščiojimo Marijampolės mieste žemėlapis.

- Marijampolės miesto ribos
- Vaikščiojimo trajektorija
- 1A. – Šiaurinis pramonės rajonas (Stoties, Kauno, Vasaros ir Gamyklos gatvės)
- 1B. – Pietinis pramonės rajonas (P. Armino ir Marių gatvės)
- 2. – Poezijos parkas
- 3. – Pašešupio parkas
- 4. – Marijampolė Vytauto Didžiojo parkas

Priedas Nr. 3. Lauko tyrimo metu vaikščiojimo Alytaus mieste žemėlapis.

— Alytaus miesto ribos

— Vaikščiojimo trajektorija

1A. – Šiaurinis pramonės rajonas (Pramonės ir Naujoji gatvės)

1B. – Rytinis pramonės rajonas (Miškininkų g.)

1C. – Pietinis pramonės rajonas (Ulonų g.)

2. – Kurorto parkas

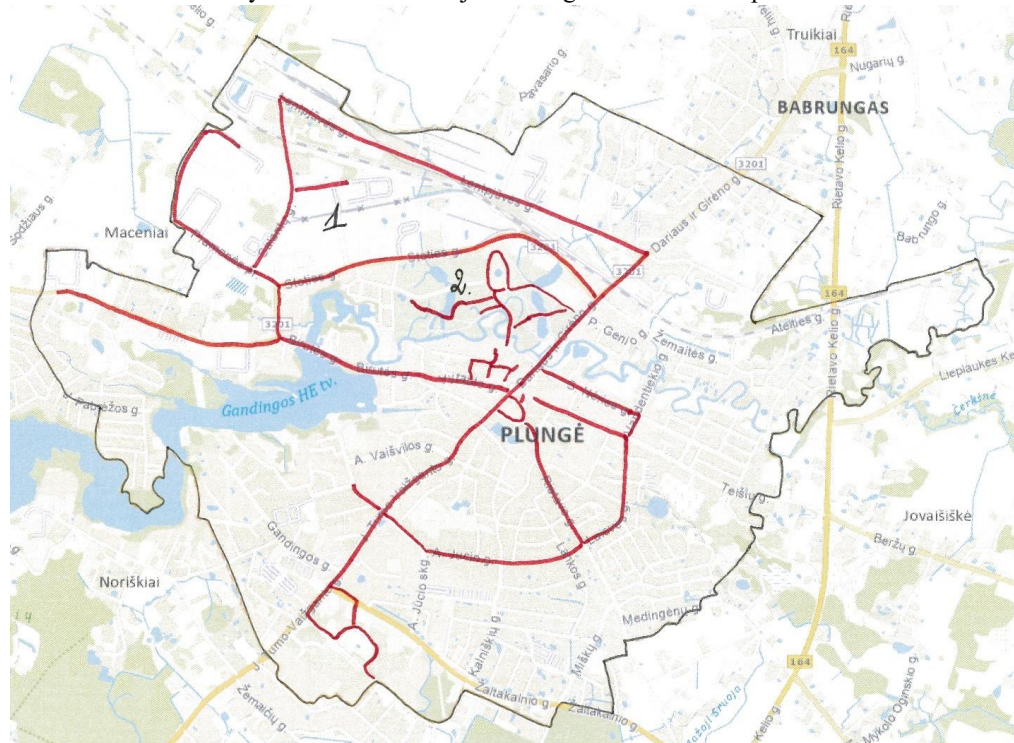
3. – Alytaus Miesto sodas

4. – Jaunimo parkas

5. – Vidzgirio miškas

6. – Alytaus miškas

Priedas Nr. 4. Lauko tyrimo metu vaikščiojimo Plungės mieste žemėlapis.

— Plungės miesto ribos

— Vaikščiojimo trajektorija

1. – Pramonės rajonas (Soties, Salantų, Lentpjūvės gatvės ir Pramonės prospektas)
2. – Plungės parkas

Priedas Nr. 5. Klausimynas: „Poindustrinis miesto pokytis“

ASMENINIAI DUOMENYS IR SANTYKIS SU MIESTU: ŽMOGUS MIESTE:

1. Amžius, lytis.
2. Nuo kada gyvenate mieste. Kodėl atsikraustėte gyventi į jį?
3. Ką/kur dirbote sovietmečiu? Kaip ilgai teko dirbti toje vienoje įmonėje?
4. Kur dabar dirbate? Kokia jūsų specialybė. Ar dirbate pagal specialybę?
5. Kur gyvenate: kurioje miesto dalyje? Ar toli nuo darbo vietos? Kada apsigyvenote, kaip įsigijote butą ar namą?
6. Ar bendraujate su kaimynais? Kaip bendraujate? Kokiomis progomis?
7. Kaip važiuojate (einate) į darbą? Miesto transportu, savo automobiliu,...?
8. Kur apsiperkate kasdien? Kur apsiperkate didesniais kiekiais? Kur perkate stambius daiktus?
9. Kokios kitos vietos jums reikalingos mieste (ligoninė, paštas, stotis, savivaldybė ir t.t.)?
10. Kur leidžiate laisvalaikį? Ar einate į kiną, biblioteką, muziejų, teatrą? Ar einate pasivaikščioti į miestą, kur einate? Kodėl renkatės tas vietas? Kodėl niekur neinate?
11. Ar turite laisvalaikio pomėgį? Ar priklausote kokiai nors mieste veikiančiai draugijai? Papasakokite.
12. Kur žmonės dažniausiai lankosi mieste? Kodėl?
13. Kas jums yra miestas: miestietiška kultūra, eilinė gyvenamoji vieta, gimtoji vieta, ypač brangi vieta, eilinis miestas, ... ?
14. Kuri miesto dalis ar vieta jums brangiausia, labiausiai patinka, kuri labiausiai nepatinka? Kodėl? Papasakokite.
15. Ar žinote savo miesto istoriją, legendas? Papasakokite. Iš kur žinote? Kokios vietos susijusios su miesto istorija, legendomis?
16. Ar miesto dalys turi atskiras savo istorijas, savo pasakojimus, kokius žinote?
17. Iš kur sužinote miesto naujienas? Ar jūsų jos nedomina?
18. Ar yra skirtumas gyventi mieste, ar kaime? Koks tai skirtumas? Kur jūs norėtumėte gyventi?
19. Ar nuvažiuojate į kitus miestus, ar vietas, kokiais tikslais?
20. Palyginkite jūsų gyvenamą miestą su kitais Lietuvos miestais, su kitais jūsų aplankytais miestais.
21. Ar norėtumėte gyventi kitam mieste, kodėl? Kokiame mieste, kodėl?

POKYČIAI MIESTE, LIEČIANTYS ŽMOGŲ, MIESTĄ IR PRAMONĘ:

1. Ar Nepriklausomybės atkūrimas pakeitė eilinių žmonių gyvenimą? Kaip pakeitė? Papasakokite.
2. Kaip po Nepriklausomybės pasikeitė jūsų gyvenimas?
3. Kaip pasikeitė jūsų gyvenamas miestas? Gal liko toks pats?
4. Miestas turėjo du pavadinimus, tarsi būtų du miestai, ar skiriasi šie du miestai Kapsukas ir Marijampolė? Kodėl ir kaip skiriasi/nesiskiria? [Tik Marijampolės miesto atveju]
5. Ar pavyko išlaikyti darbą? Kaip ilgai?
6. Kaip kitiems bendradarbiams, kaimynams, draugams sekėsi per pokytį? Papasakokite.
7. Ar buvo uždaryta jūsų gamykla?
8. Jei gamykla veikė, kaip ji laikėsi nutrūkus ryšiams su Sovietų Sąjunga? Gal jie nenutrūko?
9. Kaip atsiliopė tai dirbantiesiems?
10. Kaip buvo uždaryta įmonė, kurioje dirbote: palaipsniui ar iš karto? Ar visus darbuotojus atleido? Ar nujautėte, kad bus uždaryta ir teks palikti įmonę? Kaip tai išgyvenote?
11. Kokia gamyklos uždarymo priežastis? Bankrotas? Ar gamykla buvo privatizuota?
12. Kaip pasikeitė pramonės sritis mieste? Gal kokia kita sritis suklestėjo? Kokia suklestėjo vietoje pramonės?
13. Kas šiuo metu yra gamyklos pastatuose? Ar kelia jums kokius nors jausmus ankstesnė darbo vieta, kai einate pro šalį?
14. Kaip jautėtės kai buvo uždaryta jūsų darbo vieta ir teko palikti įprastą darbo vietą?
15. Ką darėte kai praradote darbo vietą? Kaip pasikeitė jūsų kasdienė diena? Papasakokite kaip išgyvenote pokyčių laikotarpį: ką dirbote, kaip užsidirbote, ką veikėte.
16. Iš ko tuo metu pragyvenote? Kas padėjo pragyventi? Kokia veikla? Kokie žmonės? Ar tėvai, seneliai, kaimynai, draugai?
17. Ar užsiregistravote į darbo biržą?
18. Kaip susiradote kitą darbą, kas padėjo? Ar buvo lengva susirasti kitą darbą? Ar dirbate/dirbote pagal specialybę? Ar lengva (buvo) išlaikyti naują darbo vietą? Kaip keitėte darbus? Kodėl pasisekė nekeisti?
19. Ar miesto savivaldybė padėjo susidoroti su iškilusiais sunkumais: socialinės paslaugos ir pan.?
20. Kodėl pasilikote gyventi mieste? Jeigu buvo sunku išgyventi.
21. Kaip kiti jūsų pažįstami elgėsi?
22. Ar keičiantis jūsų kasdienei dienai pastebėjote kaip keičiasi miestas? Kaip keitėsi parduotuvė, kurioje perkate maistą, drabužius, kitas prekes?
23. Ar buvo turgus sovietmečiu, pokyčio laikais? Ar jis buvo toks pat svarbus kaip parduotuvė? Kokio dydžio ir ką buvo galima jame nusipirkti?

24. Kaip keitėsi kitos vietos: paštas, stotis, ligoninė, transportas, ...? Kas darė įtaką jų keitimuisi?

25. Kokie nauji objektai, naujos vietos atsirado po Nepriklausomybės? O kas buvo nugriauta, dingo ar pakeitė funkciją? Kurių išnykusių vietų jums gaila, kurių negaila? Kodėl?

MIESTO GYVENIMAS ŠIANDIEN IR JŲ FORMUOJANTYS VEIKSNIAI:

1. Kaip dabar atrodo miestas?

2. Kaip vertinate mieste teikiamas paslaugas: medicina, parduotuvės, renginiai? Ar važiuojate į kitus miestus gauti geresnės kokybės paslaugas? Ar dėl to, kad geresnė kokybė, ar dėl kitų priežasčių?

3. Kokiose jo vietose mėgstate lankytis? Ar lankotės mieste vykstančiuose renginiuose?

4. Kokias matote miesto perspektyvas? Ar jūsų vaikai gyvena mieste? Ką jie planuoja veikti? Kur jie planuoja gyventi? Ar gyvens kartu su jumis?

5. Ar šiuo metu sunku susirasti darbą Marijampolėje? Kokios specialybės, kur dažniausiai siūlomas darbas?

6. Kur daugiausiai šiuo metu dirba marijampoliečiai?

7. Ar esate patenkintas dabartiniu gyvenimu Marijampolės mieste? Papasakokite kodėl?

8. Ar buvo sunku susikurti dabartinę gyvenimo kokybę mieste? Ar viską patys užsidirbote ar teko skolintis? Galbūt padėjo savivaldybė?

9. Sakoma: Marijampolė – pramonės miestas, tautinio atgimimo lopšys, Europos miestas prie Via Baltic kelio, Suvalkijos širdis. [Sakoma Alytus – pramonės miestas, žalias miestas, kurortinis miestas]. Kuris pasakymas/pasakymai jums atrodo tiksliausiai atitinka, kokia yra Marijampolė? Kodėl?

10. Kuri sritis jūsų mieste yra svarbiausia: pramonė, tautinis patriotizmas, transporto mazgas, prekyba, etninė kultūra? Kodėl? Nuo kada? Papasakokite.

11. Ar yra tarpukario (ir ankstesnė) miesto dalis, sovietmečio ir dabartinė? Kokios jos?

12. Kas jūsų manymu kuria miestą: žmonės, vieta, kurioje miestas randasi, veiklos, bendras Lietuvos planavimas, savivaldybėje parengti miesto perspektyviniai planai, miesto istorija ir palikimo tęstinumas, iš šalies ateinančios idėjos, nusižiūrėjimas į kitus miestus?

13. Ar galima būtų pasakyti, kad yra miesto elitas? Kas jam priklauso?

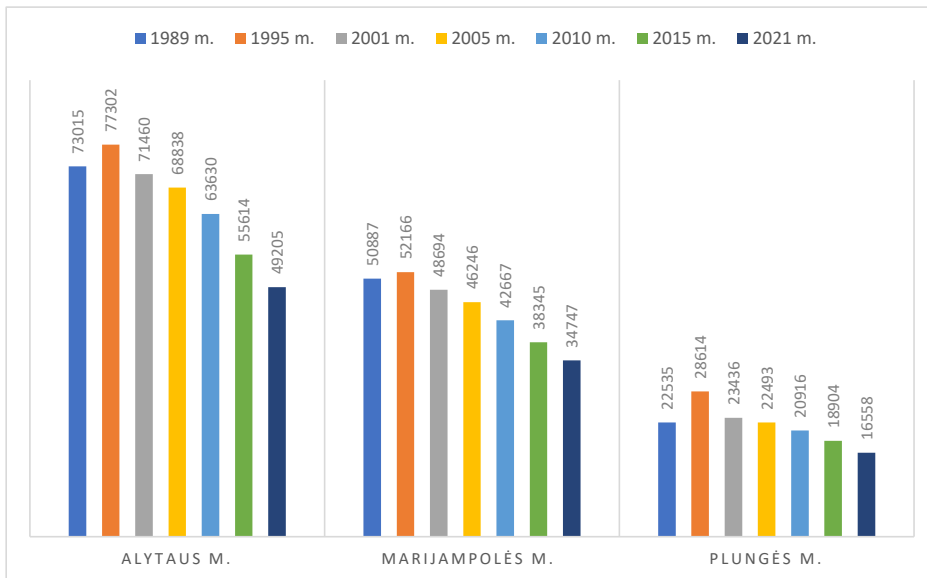
14. Kaip įsivaizduojate, kokia bus Marijampolė ateityje? Kodėl tokia? Nuo ko tas priklauso?

15. Ką jūs keistumėte mieste ir ką nekeistumėte? Ką ypač saugotumėte? Kodėl? Kokias sritis ir kokias vietas? Ką nugriautumėte? Kodėl?

16. Ko pasigendate Marijampolėje ir ko jums atrodo nereikia Marijampolėje?

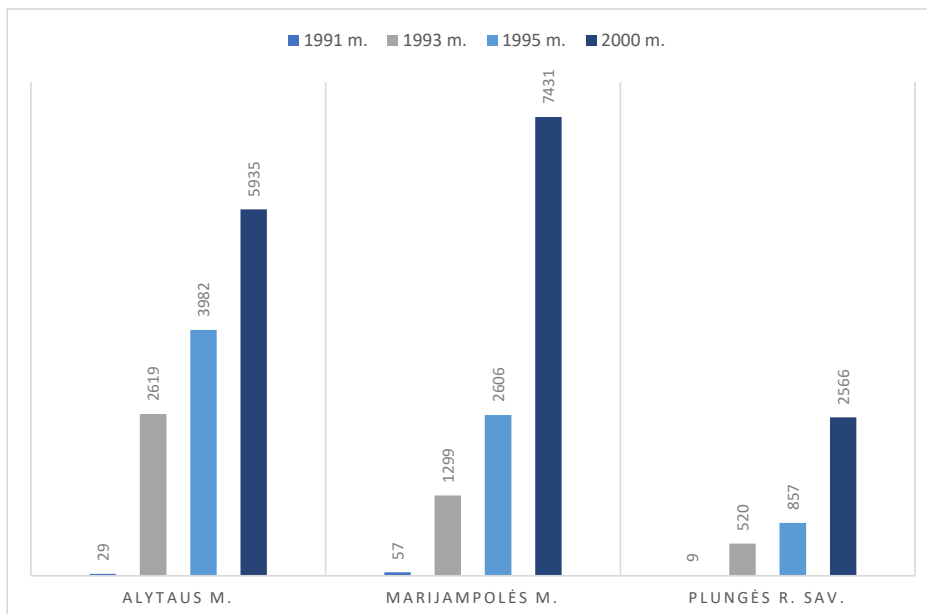
17. Jei atvažiuotų svečias į Marijampolę, ką jūs jam parodytumėte, kur pavedžiotumėte ir ką papasakotumėte?

Priedas Nr. 6. Nuolatinis gyventojų skaičius ir jo pokyčiai Alytuje, Marijampolėje, Plungėje (1989-2021 m.). Lietuvos statistikos departamento duomenimis: 1989 m. (1989 metų visuotinio... 1991: 206, 182), 1995 m. (Lietuvos apskritys 2005 2006: 10-11), 2001 – 2021 m. (Nuolatinių gyventojų skaičius metų pradžioje: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=e3463ef2-cf9d-45a7-934e-f80229a9c6d3#/> [žiūrėta 2022 04 30]).

Priedas Nr. 7. Bedarbių skaičius ir jo pokyčiai Alytuje, Marijampolėje, Plungėje (1991-2000 m.).

Lentelė sudaryta remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis: 1991 (*Lietuvos socialinė raida...* 1991: 21-22), 1993-200 (*Lietuvos apskritys: ekonominė...* 2002: 72-73).

PUBLIKACIJŲ DISERTACIJOS TEMA SĄRAŠAS

1. „Naujas pramonės miestas“: Alytaus miesto urbanistinė raida 1964 – 1996 m., V. Jenčiulytė (sud.). *Dzūkų genomo beiėškant*, 2022: 116–124. Alytus: Alytaus kraštotyros muziejus.
2. „Visi nori to savo versliuko“: posovietinė deindustrializacija, darbas ir pragyvenimo būdai Marijampolėje, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2020, 20(29): 37–59.
3. Lietuvos etnografiniai regionai ir miestas: kultūrinio vientisumo konstravimas, *Acta Humanitarica Universitatis Saulensis*, 2020, T. 26 (2019): 260–277.
4. Miesto samprata Lietuvos etnologų ir antropologų darbuose, *Res Humanitariae*, 2018, XXIV: 270–288.
5. Sovietinė industrija ir poindustrinės atmintys: Alytaus namų statybos kombinatas, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2016, 16(25): 155–175.

1. Felix Ringel. Back to the Postindustrial Future. An Ethnography of Germany’s Fastest-Shrinking City. New York, Oxford: Berghahn Books, 2020. 219 p.: iliustr., *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2021, 21(30): 243–245.
2. Čepaitienė Auksuolė, Čiubrinskas Vytis, Teleišė Aušra, Tumėnas Vytautas. 2019. IUAES 2019 kongresas Poznanėje – atsakas į disciplinai kylančias grėsmes, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 19 (28): 224–229.

PRANEŠIMŲ DISERTACIJOS TEMA SĄRAŠAS

1. „Naujas pramonės miestas“: *Alytaus miesto urbanistinė raida 1964 – 1996 m.*, mokslinė konferencija „Dzūkų genomo beiėškant“, Alytaus kraėtotyros muziejus, Alytus 2022 m. birželio 15-16 d.
2. *Posovietinis Alytaus pramonės kraėtovaizdis ir poindustrinės patirtys: antropologinis žvilgsnis*, nacionalinis mokslinis seminaras istorikui Viliui Ivanauskui (1979-2018) atminti „Sunkūs metai, netikusios sukaktys: inteligentija, visuomenė ir (anti)herojai nelaisvės laikmečiuose“, Alytaus kolegija, Alytus 2021 m. rugsėjo 3 d.
3. *A Desirable Place to Live: The Meaning of the Environmental Accident in the Postindustrial City-Making in Contemporary Lithuania*, tarptautinė konferencija: SIEF (International Society for Ethnology and Folklore) 2021 15th Congress „Breaking the rules? Power, Participation and Transgression“, Helsinkio universitetas, Helsinkis, Suomija 2021 m. birželio 21-24 d.
4. *Reminders: The Landscape Story of Marijampolė in the 21st Century*, 9-oji jaunujų folkloristų tarptautinė konferencija: „(Ir)relevance of Classical Folkloristics in the 21st Century“, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius 2019 m. rugsėjo 18-20 d.
5. *Walking Along the Changing Place: Industrial City Between Past and Present in Contemporary Lithuania*, tarptautinė konferencija: IUAES (International Union of Anthropological and Ethnological Sciences) 2019 Inter-Congress “World Solidarities“, Adomo Mickevičiaus universitetas, Poznanė, Lenkija 2019 m. rugpjūčio 27-31 d.
6. *Lietuvos etnografiniai regionai ir miestas: kultūrinio vientisumo konstravimas*, 8-oji tarptautinė tarpdisciplininė mokslinė konferencija: „Regionas: istorija, kultūra, kalba“, Šiaulių universitetas, Šiauliai 2019 m. kovo 28-29 d.
7. *Holistiniai etnografiniai miesto tyrimai: vietos apibrėžimo problema*, Veritas Ethnologica: III nacionalinė doktorantų konferencija, Lietuvos istorijos institutas, Vilnius 2018 m. gegužės 2-3 d.

SUMMARY OF THE DOCTORAL DISSERTATION

INTRODUCTION

The city, as a whole of all the factors and actors that shape it, as a reflection of individual human lives and structural transformations, is, according to anthropologists, the best place to understand the post-industrial changes, advanced capitalism or post-modern aspects of contemporary societies. It is here that the link between these macro-processes and people's personal experiences is most evident (Low 1996a: 384). It is in the city, a place that is constantly being created and re-created, reactions to radical changes or new situations are visible and made meaningful.

In 1964, following the adoption of the *Perspektyvinė pramonės išdėstymo ir miestų išvystymo schema* (Long-Term Scheme for the Urban Development and Distribution of Industry), it was decided that the cities of Alytus, Marijampolė and Plungė, would be developed as industrial-regional centers. The life of these cities, which historically had been developing in different ways and acquiring distinctive urban and cultural features, became closely linked to industrialization, that stimulated their growth and development. However, after the restoration of Independence of Lithuania in 1990, the cities faced the challenge of the post-Soviet deindustrialization caused by abrupt political decisions and a radical economic shift from a centrally planned economy to a market economy. It brought changes in economy and industry, which caused a long-lasting disruption of city life, resulting in unemployment, job losses, income declines and unpaid wages. In Alytus, Marijampolė and Plungė, post-Soviet deindustrialization has brought the deterioration of urban life and personal disasters and life crises.

The current state of these cities can be described as the creation of a life in the wake of radical and crisis-ridden change. The life that brings new forms and structures emerging from the way people understand their past and present, and interconnects continuity and transformation, thinking about the past and projecting the future. Such state is understood as a temporal, spatial and emotional form of life after a 'cataclysmic break' (Graeber 2020: 53). It is a state, in which the end becomes the condition for possible new beginning (Gerhard 2011: 13). Then any destructive and deconstructive event accelerates and enables the creation of something new.

Lithuanian cities that had experienced the crisis caused by the post-Soviet deindustrialization are at a point where a new narrative emerges, incorporating experiences and attitudes from the past. The anthropological study of their contemporary life presents not only the possibility to trace the changes that have led to the decline of urban life, but also to identify them

as a space where new phenomena and processes unfold; in other words, it enables to understand the post-industrial cultural and social processes and factors that shape the city and its life. Thus, to get to know the way Lithuanian cities are changing today means to know the re-making of Soviet industrial cities in the context of post-Soviet deindustrialization that was going on after the restoration of Independence of Lithuania.

Aim of the Research: To analyze the cultural and social processes and factors that transformed the Soviet industrial city in the wake of post-Soviet deindustrialization in Lithuania.

Objectives:

1. To discuss the anthropological concepts of the city, place and landscape and the post-industrial era, and to define a theoretical approaches that conceptualize the post-industrial city-making, and the methodology of the research.

2. To describe the historical and urban characteristics of Alytus, Marijampolė and Plungė as the context of their contemporary state of being.

3. To investigate the ways in which industrial enterprises, their employees and the city residents experienced the post-Soviet deindustrialization and to reveal the changes in the concept of 'labor', to examine the establishment of new work activities, their occupational and structural diversity, and the factors that make influence on the formation of the post-industrial urban landscape.

4. To examine the change of attitudes towards industry in the city, the encounter between industry and nature in the wake of the unexpected environmental accident, the emergence of new aspects of the relationship between industry and nature in the post-industrial era, and the green spaces that have been emphasized by the city residents.

5. Assessing the aspect of *shrinking* of the city under the post-Soviet de-industrialization, to disclose the main characteristics of this social situation and to discuss the opinions and experiences of city residents; and to examine the changing concept of the city.

The Object of the Research: Post-Soviet and post-industrial urban processes in Lithuania, and their cultural and social characteristics and factors.

Methodology and Sources

The research was carried out in 2018-2021 in the cities of Alytus, Marijampolė and Plungė. It is the long-term ethnographic fieldwork, which involved participation in the city life, observation, walking and interacting with the respondents. One hundred and twenty-five (125)

people were interviewed, such as industrial workers and employees, employees of various institutions, and ordinary city residents. Semi-structured in-depth interviews were conducted. Interviews were also carried out in a free form with people who were met accidentally. Secondary sources for the study included: city maps, urban development plans and schemes created during the Soviet era, articles in the press from different periods and various documentary materials provided by different institutions after the restoration of Lithuanian independence and available on their websites and on the social network, Facebook.

The empirical material was analyzed contextually, employed a comparative and case study approaches. Content analysis was used to assess the written sources. The methodological approaches and methods allowed for a comprehensive and detailed interpretative analysis of post-industrial cultural and social processes.

Novelty and Relevance of the Research

Today, urbanization is taking place at a much faster pace than at any other time in human history (Scott, Stroper 2014: 1). The rapid growth of cities in different parts of the world and urban culture have become one of the most prominent characteristics of the modern world. According to the United Nations, 56.2% of the world's population, i.e. more than half of the world's population, lived in urbanized areas in 2020.⁷⁶ The majority of Lithuania's population—67.4%—also lives in urban areas (*Lithuanian population...* 2020).

The rapid development of urbanization and urban culture have had a significant effect on the discipline of anthropology. The discipline that has focused on studying small and non-Western communities for long has come to the city. This radical shift has led to debates and reflections on the city as an object and place of anthropological research. In an attempt to conceptualize the city, a number of theories have emerged: the city as a place of interaction between individual communities (Park 1952; Wirth 1938); a social and cultural institution (Redfield, Singer 1954; Fox 1977); a context (Press 1975; Rollwage 1975; Moor 1975), or a process (Swyngedouw 1996; Brenner, Madden, Wachsmuth 2011; McFarlane 2011; Brenner, Schmid 2015; Walker 2015). At the international level, urban research has received a lot of attention. However, in Lithuania urban anthropology is still at the stage of its formation.

Since first ethnological researches of the urban culture in the 1960s, Lithuanian ethnologists and anthropologists have been increasingly turning to the city and discovering it as a space with distinctive cultural and social characteristics (Šaknys 2013; Šaknys 2019; Paukštytė-Šaknienė 2013a; Paukštytė-Šaknienė 2016; Paukštytė-Šaknienė 2019; Šidiškienė 2019); and a

---

⁷⁶ United Nations Human Settlements Program. 2020. World Cities Report 2020. The Value of Sustainable Urbanization, 305. https://unhabitat.org/sites/default/files/2020/10/wcr_2020_report.pdf [accessed 12 08 2022].

form of interaction of global and local processes and phenomena (Račiūnaitė-Paužuolienė 2008; Mardosa 2013; Šaknys 2014). They also examine influence of urban culture on tradition (Paukštytė-Šaknienė 2003; Daukšas 2004; Šaknys 2005; Šidiškienė 2008; Račiūnaitė-Paužuolienė 2004; Račiūnaitė-Paužuolienė 2009) and particular representations of city life: the life cycle and calendar holidays, leisure time, the aspects of community/ies and their cultural characteristics (Šaknys 2019; Šidiškienė 2019; Paukštytė-Šaknienė 2019). There are researches, which focus on deindustrialization (Šliavaitė 2003; Šliavaitė 2010a; Šliavaitė 2010b), and related phenomena: the attitudes of citizens towards post-Soviet processes (Klumbytė 2006; Klumbytė 2008; Klumbytė 2009); and on the market as a place that represents the aspects of livelihood in the post-Soviet era (Hohnen 2001; Hohnen 2007).

This research, unlike previous studies of Lithuanian ethnologists and anthropologists, interprets the city as a place in the making, as a cultural and social whole that combines the material environment, the various attitudes and practices of different social actors, and the images that emerge. Such conceptualization of the city enables to look afresh at post-Soviet deindustrialization and the life of the city and its residents. This thesis suggests to treat the transformation brought about by post-Soviet deindustrialization as the productive process that generates new phenomena, practices and attitudes rather than deconstructive and destructive event. It suggests to investigate the city, a place made by people, their actions and attitudes, phenomena and events, applying an *emic* approach - to comprehend ethnographically the processes and meanings that shape the city and its spaces.

Defended Arguments

- The post-Soviet political and economic transformations, the decisions to shift from a centrally planned economy to a market economy and re-establish property rights and private ownership were general processes in Lithuania and were identical in all the cities. However, the challenges of livelihood under the post-Soviet deindustrialization made an impact on the emergence of different ways and forms of dealing with socio-economic decline, which resulted in the fact that even the cities under investigation, Alytus, Marijampolė and Plungė, which belonged to the same country and had similar fates, experienced post-Soviet deindustrialization in different ways.
- The individuality of economic activity and creativity of the urban population in overcoming the challenges of post-Soviet deindustrialization, and the individuality of lived experience during Soviet industrial past, that was intertwining with the new political and economic situation, were the factors that shaped different work activities, economic units and structures, places and urban landscapes of the post-industrial era.

- Post-industrial city-making means the reconceptualization and reconstruction of the Soviet industrial city. It is the process that integrates the previous periods of urban development and ideas into contemporary urban life, assigns new functions, cultural and social meanings and values, or elevates existing ones. It molds cities with distinctive characteristics; their attractiveness not only depends on industry and its development, but also on nature, ‘greenery’ and such aspects as aesthetics, leisure and comfortable living in the city.
- Today, the social situation in post-industrial cities and attitudes towards the factory and city life are variegated and contradictory. On the one hand, cities that have experienced post-Soviet deindustrialization still function according to an industrial order. However, in conceptual sense, industrial space is being moved outside the borders of the city, and the factory takes on the meaning of a dangerous place or is established as memorial place, the industrial heritage. On the other hand, the attitude still persists that without the factory, which is seen as the essence of urban life, providing jobs and quality of life, the city loses the attributes that sustain its existing and attract new inhabitants. But there is also the opinion that the city as a place of residence is neither associated with work, nor with the factory. It is not a specific physical place of work, but a comfortable place to live. And this aspect makes a city and attracts people to live in it.

Structure of the Dissertation

The dissertation has an introduction, six chapters, conclusions, lists of sources, references, tables and illustrations, and appendices. In the introduction, the problem and object of the research, the aim and objectives of the study, and defended arguments are described; articulate the relevance and novelty of the research, the research topic itself, and the methodology and sources are presented; and the key words are defined. The first two chapters describe the theoretical and methodological aspects of the study on the post-industrial city.

Chapter 3, “Historical Context: Soviet Industrial Cities,” reveals the historical context of the formation of Alytus, Marijampolė and Plungė; it serves as the historical context of contemporary post-industrial era.

In Chapter 4, “Post-Soviet deindustrialization,” the political and economic context of post-Soviet deindustrialization and post-industrial landscapes is analyzed as well as the question of how industrial enterprises, their employees and workers, and the rest of the city residents have survived the challenges posed by post-Soviet deindustrialization.

In Chapter 5, “Post-Industrial Realities and Visions of the ‘Green City’,” the issue of nature in the post-industrial city with attention to the environmental accident in Alytus is

discussed, and the functions and meanings attributed to green urban spaces are analyzed.

In Chapter 6, “Young People, Why Don’t You Stay?” the post-industrial social situation in the cities under research, conceptualization of the city and urban life, and the attitudes of citizens are investigated applying the concept of *shrinking* city. In the conclusions, the main insights into particularity of cultural and social processes and factors transforming the Soviet industrial city are presented.

The appendices include maps, a questionnaire and a list of publications and presentations on the topic of dissertation. .

1. THE THEORETICAL FRAMEWORK OF THE STUDY

This chapter presents the anthropological theoretical approaches, which are used to construct an analysis of cities that have experienced post-Soviet deindustrialization. The conceptualization of post-industrial change introduced by Ismael Vaccaro, Christina Harper and Seth Murray (Vaccaro, Harper and Murray 2017) is important here. Anthropologists draw attention to post-industrialism as a fundamental and radical change in industrial society, whose life was organized by productive activity and factory work and by the idea of economic growth and the urbanization caused by the expansion of industry. They associate post-industrialism with economic and social decline, personal bankruptcies, depopulation and emigration, and the disintegration of infrastructure. However, they suggest to concentrate on the ways and strategies by which communities facing the challenges of deindustrialization are building their lives under changed conditions. Anthropologists argue that post-industrial change opens up a space in which ‘something new’ is created.

In this study, the post-industrial city-making is understood as a place-making process that involves a closely interacting ‘social production’ and ‘social construction’ of space. These are social, economic and technological factors, and professional understanding and actions that produce the material structures of place; as well as the construction of space through people’s social relations, memories, feelings, images, behavior and everyday use of the material environment (Low 1996; Low 2005; Low 2017). Thus, place-making encompasses the different aspects of city life, the material characteristics of place, ideologies and everyday actions, and its multiple voices, and highlights the processuality and dynamism of the city, allowing to comprehend post-industrial change.

In post-industrial place-making, the meanings of the material environment produced by different social actors and their practices are evident in the landscape. In this study, the landscape is perceived as a phenomenon that is continuously created and recreated in various ways, and is a

testimony of attitudes and practices of the people who have shaped it. The stories they left behind can be read in the landscape.

2. FOLLOWING THE FIELDWORK: ETHNOGRAPHIC KNOWLEDGE OF THE CITY

The ethnographic fieldwork was conducted in 2018-2021 in the Soviet-era industrial cities of Alytus, Marijampolė and Plungė which are located in different regions of Lithuania. During this fieldwork, the city as a place is seen as ‘the focus of cultural and socio-political manifestations of city life and everyday practices’ (Low 1996a: 384). The research of the city is not about capturing established cultural, social and physical categories, but rather about understanding the processes and dynamics of its formation. The aim of this fieldwork is to investigate contemporary cities and their post-industrial realities. However, the narratives of city residents also cover earlier periods, especially the Soviet era.

The ethnographic fieldwork was started in Marijampolė and took place from November 2018 to December 2019. The ethnographic data and interviewees accounts from Marijampolė showed that Marijampolė and Alytus are quite often compared as similar cities; therefore, further research was conducted in Alytus. There, the fieldwork took place between October 2019 and July 2021. Plungė, which differs from Alytus and Marijampolė in terms of its demographic characteristics, geographical and ethnographic situation, was the focus of the fieldwork between July and August 2021. In addition to these three cities, the post-industrial East German city of Zittau was included in the research. I visited it on January 29-31, 2020. Although this was a short visit during an internship at Charles University (Prague, Czech Republic), it provided valuable comparative material.

The research of the city for the first and foremost is about getting to know a place. Anthropologists note that spatial awareness, movement and talking are ways of understanding the making of any place (Low, Lawrence-Zúñiga 2003: 2). The manifestations of urban life, which have taken material and spatial form, are perceived through the walking ethnography. Walking is considered the easiest way to get to know the city and to be involved in its life (de Certeau 1988; Wunderlich 2008; Low 2015: 300). While walking, one observes and reads the urban environment—a fragmented, impressionistic and contingent narrative made up of a series of discontinuous signs or imprints (Ingold, Vergunst: 2016: 8; Edensor 2016: 137). In the course of this research, the interviewees almost do not participate in the walking. The aim of walking is to see the material environment of the city: the urban landscape that has been created by the actions

and events of its residents, conveying meaningful information about the city and its life. Walking is understood as any kind of presence in the city, such as attending events, visiting parks, squares, plazas, walking along main streets in different parts of the city: residential and industrial areas. The material environment here means the structures that are constructed: buildings, infrastructure, signs, and places of human activity and gathering. Places mentioned in the narratives of the interviewees are seen as occupying a unique and exceptional place in the life of the city and its people, and in revealing the specificity of the process under investigation.

Investigating the city as a place is also about listening to the narratives. In the city, the talking is multivocal and it consists of 1) private, individual or neighborhood, family narratives that convey the diversity of the city, and 2) totalizing narratives supported by media and public figures (de Certeau 1988: 107-108). In this ethnographic study, the narratives cover both of these types. The selection of the interviewees follows the same criteria in all the cities under investigation. One group of interviewees was the staff of the institutions. The other group were ordinary city residents who worked in industry during the Soviet era and who lived in the city at the time of the fieldwork. However, the network of interviewees has expanded as the interviewees have included their colleagues, friends or family members in the interviews, and as they have suggested meeting people who have been living in the city for long is more effective in the sense of information, as they have been engaged in various work activities or have established businesses or have been engaged in various work activities. There is also a diverse group of common citizens of the cities. Significantly, the expanded network of interviewees provided the opportunity to investigate the diversity of activities, experiences and attitudes of the city's residents.

During fieldwork, semi-structured in-depth interviews based on a questionnaire were carried out. The questions about activities and experiences after the restoration of Lithuania's independence and the current life of the city are included in the questionnaire. The interviewees were free to deviate from the questions and to tell what they consider important about the topic under discussion. However, the interviews maintained the cognitive structure of the topic as formulated in the questionnaire. Unplanned interviews with people who were met accidentally in public places, institutions and place of residence, in the car or on the phone were conducted as well. In these conversations, the interviewees react to the environment, situation, or event, make a brief comment on the subject of the investigation, but no further communication takes place.

Conversations were held with one hundred and twenty-five (125) people. In Marijampolė, there are 50 interviewees, in Alytus – 49, and in Plungė – 26. During some interviews, the conversation was held with several people at once: husband and wife or colleagues, friends and relatives were included in the interview at the initiative of the interviewees. The majority of the

respondents were born in 1951-1968. They are those who had to maintain or start their own household and family after the restoration of Independence of Lithuania. The smallest group of interviewees are people born between 1987 and 2001, who have no work experience gained during the economic and political changes, but who have played an important role in reflecting the life of the city today. Almost all of the interviewees are Lithuanian, and a few of the interviewees have other nationalities, such as Russian, Ukrainian and Georgian. Among interviewees there are fifty-four (54) men and seventy-one (71) women. It should be noted that the gender aspect has not been significant in the study. When the respondents talk about their experiences of post-Soviet deindustrialization, they also talk about their spouse's employment situation.

The vast majority of respondents worked in industry during the Soviet era. They were workers, skilled workers, administrative staff, and managers of various departments, art or sports activities. 61% of the respondents worked in industry during the Soviet era, 29% worked in education, culture, commerce, medicine or other activities, and 10% were not born or were children during the Soviet era. Most of the interviewees settled in the city due to work-related reasons; some of them had lived in the city or its neighborhoods since they were young; others moved here for family reasons. The vast majority of people interviewed had not changed their place of residence that is the city. All the people interviewed participate in today's life of the city. They are working, spending their leisure time, going on shopping, visiting various institutions, such as hospitals, clinics, theatre, cultural centers, etc., and they maintain household and are building their life in the city.

The post-Soviet experiences of the city's residents are different. They have been dismissed, left their jobs on their own initiative or managed to keep their jobs. Most of the interviewees have requalified, changed the nature of their work or more than one job. Today, some of the interviewees are retired, others are still employed, and some have set up private companies or are involved in creative activities. However, the working experiences of the interviewees cannot always be grouped in a one-sided. The life of a single individual contains a variety of experiences. The same person may be once was out of work, was engaged in informal work activities, attended retraining courses in the past, and was self-employed at the time of the interview, or working in a job that is not related to the education and skills acquired during training. One person may have changed several jobs and eventually set up a private company, while another may have changed jobs continuously until reaching retirement age. A third person may have quit his/her job in order to become self-employed, but after a long period of time and a decline in income, e.g. from trading, returned to the same occupation which he/she had left previously. There are also interviewees who, next to an official job, have been self-employed for some time. And those who were not directly involved in the industry have also faced livelihood challenges, such as the

deterioration of their financial situation after the loss of a spouse or a drop in income.

The secondary sources of the research were important as a context. Firstly, local newspapers of Soviet period provided insights into urban life during the Soviet era. Secondly, documents in the archives, such as schemes and plans of cities and their territories, shed light on the extent of industrialization during the Soviet era, and the changes in urban structure. Thirdly, in order to supplement the research with factual information or to elaborate and expand on the aspects of urban life after the restoration of Independence of Lithuanian that emerged in the narratives of city residents, the texts published in the largest city and county newspapers, the websites of municipalities or other state institutions, as well as the material on the Facebook profiles of mayors and municipalities were reviewed. Fourthly, various promotional and informative books and publications, strategic plans and documentation, historical photographs of the city, tourist maps, and the other material have significantly supplemented the study.

The fieldwork in all three cities is carried out following the same methodology and ethical principles: anonymity, confidentiality and voluntary participation. Combining interviews with walking ethnography provided different but complementary approaches to understanding city life and allowed to perceive the city as a space that is constantly impacted and shaped by different social actors. The ethnographic material acquired during both the walking and talking with interviewees is interpreted as equally important in revealing post-industrial urban processes.

3. HISTORICAL CONTEXT: SOVIET INDUSTRIAL CITIES

This chapter discusses the historical development and circumstances of Alytus, Marijampolė and Plungė, and highlights their distinctive characteristic features formed before the Soviet era. It is emphasized that in the Inter-war period, Alytus developed as a resort town and in 1932, was officially granted the status of a summer resort town. The industrialization of Marijampolė began in 1931, with the construction of the joint-stock company, *Lietuvos cukrus*; whereas the life of Plungė was closely linked to the establishment of the manor and its maintenance. The Soviet industrialization and urbanization are shown by pointing to the specific features and extent of that era, i.e. the development of the urban structure, the number and importance of the industrial enterprises built, and the increase in the population and industrial workers. The situation of Alytus, Marijampolė and Plungė after the restoration of Independence of Lithuania is described including the data on the number of unemployed and the volume of production of industry. It is underlined that all three cities faced factory bankruptcies, unemployment, and the emergence of new economic activities and areas.

4. THE PROCESSES OF POST-SOVIET DEINDUSTRIALIZATION

This chapter of the thesis analyses post-Soviet deindustrialization and the processes that followed afterwards at the levels of an industrial enterprise and an individual person. By reviewing the works of other researchers from different disciplines, the political and economic situation of post-Soviet deindustrialization in Lithuania is presented, as the context, in which radical changes in the quality of life of the cities and their residents took place. Further analysis of the landscapes of the industrial districts of Alytus, Marijampolė and Plungė, an image and representation created by long-term processes, which is still visible today, shows how post-Soviet deindustrialization was experienced in a particular place. Landscapes highlight the post-industrial traits of industrial territories and practices.

The following parts of the chapter examine the deconstruction of Soviet industry after the restoration of Independence of Lithuania. The following aspects are emphasized: the cultural and social specificity of the restructuring of the industrial enterprises that maintained the continuity of their activities, and circumstances under which they operate until today; the transformation of Soviet factories resulting in their fragmentation into smaller, separate economic units that produce the same type of products as in the Soviet industrial era, but in a structurally altered form; and aspects of how factories are turning into industrial heritage.

Particular attention is paid to the individual decisions and actions of city residents to deal with the challenges of post-Soviet deindustrialization, to make a livelihood or to increase their income. The factors that led to occupationally and structurally diverse work activities are discussed by examining the variety of means of livelihood developed by city residents, the emergence of informal and formal individual work activities, and the creation of new economic units and structures. It is underlined that the lived experiences of the industrial past and work activity and creativity are invoked at the individual level. This chapter also discusses the change in the concept of 'labor'.

5. POST-INDUSTRIAL REALITIES AND VISIONS OF A GREEN CITY

The fire at a tire recycling factory in Alytus that took place in October 2019, and its interpretation by city residents, raised the question of the relationship between industry and nature and nature itself in the city. The environmental accident was a 'terrible' disaster that destabilized the life of Alytus and affected all its residents, 'marking the risk of the industrial order' (Fortun 2012: 446). However, the disaster not only disrupted the daily life of the city and its residents, but was also a productive event. It made an impact on the active participation of Alytus residents in

the affairs of the city, and became an impulse leading to the emergence of new patterns of behavior, which are manifested in the way people react and deal with disaster, in experiences and knowledge that are used as a basis for the evaluation and interpretation of new events and phenomena. This part of the chapter emphasizes the opposition between industry and nature highlighted by the environmental accident.

The other parts of this chapter, focus on social production and materiality of green urban spaces and the ways, in which residents make sense of them. It is underlined that in the post-industrial era, nature is being rediscovered and becomes an integral part of the city structure and life. The analysis of the parks in Alytus, Marijampolė and Plungė, their material expressions and meanings attributed to them, show different aspects of green spaces: 1) aesthetic—urban green spaces, which are perceived as natural; orderly places, where nature and various artistic expressions manifestation are interconnected, are considered as beautiful; 2) leisure and consumption—parks are socially produced and fashioned in such a way as to allow for a wide range of activities and spend more time; the park becomes also a place for displaying arts; and 3) the presentation of the city’s narratives on its history and nature, and identity. To generalize, it is emphasized that in the process of post-industrial city-making, through the shaping and making sense of the material environment of green spaces, the significance and meanings beyond industry have been attributed to the city.

6. YOUNG PEOPLE, WHY DON’T YOU STAY?

Contemporary post-industrial cities are shrinking cities. Felix Ringel suggests to understand *shrinking* as a complex post-industrial urban reality that incorporates different experiences, practices and contexts (Ringel 2020). The concept of *shrinking* allows for opening up the complex post-industrial present of the cities under investigation. The chapter analyzes the residents’ assessment and understand of the current situation of the city and city life. The demographic decline that cities are experiencing, the interviewees associate with the young people, their departure and staying abroad , but not with a general decline in population. They emphasize that the shrinking of the diversity of work activities, employment opportunities, leisure activities, and the desertion of urban places and life, actually speaks about the decay and temporality of the city. However, the analysis also shows that cities are seen as comfortable places to live. Comfortability of living is associated with an unexpanded urban territory, where places and objects that are used and necessary for everyday life are located within a short distance and quickly accessible, also with geographical proximity to the major cities of Lithuania, and a well-developed economic and social infrastructure, which includes places and objects not only within the city limits but also beyond it.

This chapter discusses the changing concept of contemporary city. It reveals that there is an encounter of two approaches to the city in the post-industrial era: 1) the industrial one, in which the factory and the work in it is still a central figure in the fabric of the city, and is an actor in creating the well-being of city; and 2) the perception that the city is no longer a place of work and residence, and that it is possible to work in a city the other than the one in which people live, or ‘work online remotely.’

CONCLUSIONS

1. After the restoration of Independence of Lithuania in 1990, Soviet-era industrial cities experienced rapid changes related to political decisions and economic reforms aimed at moving from a centrally planned economy to a market economy based on property rights and private ownership. The reorganization and privatization of industrial enterprises resulted in deindustrialization which led to social and economic decline in urban life and crises in people’s personal lives. However, post-Soviet deindustrialization is not only an event of crisis, but also the opening up of a new possibilities. It is a liminal state of city being, in which the Soviet industrial past and the attitudes it has shaped towards the city and life in it are still at work; but at the same time, the inherent characteristics of the Soviet industry are being lost, and new and different ones are being created, gained or discovered. As different cultural patterns, perceptions, images and meanings collide, the city moves towards becoming something other than the Soviet industrial city.

2. The general post-Soviet political and economic processes were identical in all three cities, but they experienced deindustrialization in different ways. The individual actions, activities and practices of the residents, which they discovered as possible choices to live through the crisis of urban and personal life, made an impact on distinctiveness of post-industrial landscapes as well. The industrial landscapes manifest abandonment and the disintegration of the centralized functional integrity and uniformity of Soviet industry. At the same time, the range of new beginnings and their scope also reveal the different characteristics of cities. In Alytus, the fragmentation of the Soviet factories into separate smaller manufacturing and service enterprises, referred to by respondents as ‘dispersal,’ (*išsiskirstymas*) was not only a consequence of general political and economic processes, but also a cultural solution to the economic crisis. In order to survive the challenges of deindustrialization, the variety and abundance of informal and formal individual work activities and places, especially those related to the car trade, were developed widely in Marijampolė. Plungė survived the post-Soviet deindustrialization by the emergence of large-scale industrial enterprises. However, this expansion is not a continuation of the city’s earlier industrialization, but the expansion and growth of individual private capital. The challenges of

post-Soviet deindustrialization and livelihoods have encouraged even structurally different ways and forms of coping with the crisis in cities with similar fates.

3. Individuality of initiative, mobility and creativity have emerged meeting the challenges of post-Soviet deindustrialization. On the one hand, the (dis)continuity of productive activity of Soviet-era industrial enterprises depended on individual decisions and the activity of employees to improve their professional skills and expand production. On the other hand, new work activities and economic units were formed at the individual level. The creative employment of knowledge, skills or material resources acquired in the Soviet-era industrial enterprise in the new situation of private ownership and entrepreneurship, personal contacts, the entrepreneurial skills earned through informal activities in the Soviet era, as well as making use of gained or restored ownership of were significant factors there. Ways to survive economic decline, unemployment or to improve one's personal economic situation and create a life of well-being came out of individual agency, and involved a large part of the population of the cities investigated. The widespread presence and active growth of self-employment as a new form of work created a common local entrepreneurial spirit that had a tendency to expand—to include family members, friends and even other cities, and thus to create new jobs and to widen the variety of work activities. The desire to make and earn a living has become a collective incentive, uniting the city and its inhabitants, affected by the economic and social crisis of post-Soviet deindustrialization, and has created new social and economic structures.

4. The creation of the post-industrial landscape and of contemporary urban life does not take place in reasoning and acting fixed in the present, but in movement between the past and the present, between different cultural realities. Residents of the cities socially construct the present on the basis of their personal pasts. By combining the knowledge, experience and skills acquired in the Soviet industrial past and the materiality it left behind with the changed social, political and economic situation, new work and economic structures are being created, and the activities of the Soviet-era factories are being continued or 'dispersed.' The Soviet industrial past functions as a resource which inspires the processes that shape contemporary post-industrial city and its landscape. On the other hand, it is not only the Soviet but also the earlier past of the city that becomes part of contemporary urban life. New ideas and visions arising from the past transform historical periods of urban development and ideas into the particularities of contemporary city. The image of Alytus as a green recreational place is being rediscovered. The Plungė Manor and Park have become the most distinctive feature of the city and what defines Plungė. The manor is the city of Plungė. The Marijampolė Sugar Factory Museum and the monument to a sugar beet, an innovation of the Inter-war period, link the city to Inter-war industrialization. The past is thus not just events that once happened and situations that were experienced or just material

environments that were created, but an active factor in the present that shapes economic activities, units, structures, and places and generates ideas for the development of the city.

5. New events and phenomena of contemporary cities encourage a re-evaluation of the city and the aspects creating the city. The focal place of the factory, the essence of the Soviet industrial city, is being shaken. The meaning of the factory is multi-layered, encompassing contradictory approaches. Industry is seen as solving the problem of unemployment and as a condition for the well-being of the city's social life. However, various forms and attempts at preservation, such as exposition and museums, exhibitions and individual memory-keeping initiatives, take the factory and production out of active use and turn it into a place of memory, thus safeguarding and communicating the city's industrial past. The factory becomes not an economic but a historical factor in the city making.

The environmental accident in Alytus raised the question of the attitude towards the factory and its role in a different way. The factory and the work in it have become an unsafe place for the city residents, endangering the environment, people's health and everyday life. The environmental accident, raising the issue of ecology, established the opposition between industry and nature, and created a conflict between different structural parts of the city. However, this opposition and confrontation is ambiguous. Although conceptually the factory is intended to be moved outside the city, physically it remains part of the city. In the post-industrial state of the city, the simultaneous existence of radically different approaches to industry creates a contradictory urban reality, where the city still operates according to an industrial order, even though conceptually the industrial order is placed outside it.

6. In the cities under research, nature and 'greenness' have been discovered as significant part of the city and its life. It becomes the conceptual and value-based antipode of industry, and green spaces become a factor that shapes the city's identity. This opposition between different urban structures and their cultural meanings leads to a rethinking of the approach to urban life. 'Green' is associated with aesthetics and beauty. A beautiful city is not an industrial area as in the Soviet industrial city, but it is green spaces that take on the beauty of natural or 'ordered' nature and employs a synthesis of art and nature. The opposition between industry and nature is based not only on an ecological but also on an aesthetic sense. On the other hand, the redesigned and transformed urban nature is being consumed. The leisure time spent in nature connects the city with recreation. The opposition between industry and nature is thus also a distinction between different human activities. It should be noted that the concept of leisure in the post-industrial city, which has developed during industrialization, is becoming as much a part of urban life as the factory and the work in it. The city is being reconceptualized and reshaped in terms of giving nature new functions, forms, meanings and values..

7. Despite people's individual activism, the cities under investigation are still facing economic and social decline caused by post-Soviet deindustrialization, although it is no longer manifested in the closure of factories but in the deterioration of other aspects of urban life. Cities face demographic decline, a shrinking the diversity of activities, and the abandonment of places and urban life. Residents associate *shrinking* with young people leaving the city and refer to this as the 'ageing of the city.' The city is perceived as a human being and its existence has become temporary. At the same time, a reassessment of the city as a place to live is taking place. It is not the qualities associated with factories and work that are gaining value, rather the city is being seen as a comfortable place to live. Comfortability of living is linked to the size of the territory, the location of urban spaces and objects, the city's remoteness from major cities, and the fact that it 'has everything you need,' i.e. the facilities and services used in everyday life, but the issue of jobs and employment opportunities there is absent. A comfortable place to live provides a sense of stability. From this perspective, the city is not temporary.

In the context of post-Soviet deindustrialization, the emergence of 'self-employment' in the form of individualized workplaces, and flexible work practices such as working online or in another city than residence, have become significant in contemporary city. The essence of the city is changing. There is a perception that the city is a place of residence, which might have no relation to work. A specific physical workplace and work are no longer the only factors that make a city and attract new residents. Comfortable place is seen as an important factor for settling in a city. This new attitude of the city's residents towards the city is giving hope to a city that is perceived as ageing and temporal.

8. The post-industrial cultural and social processes, new phenomena, events and contradictions in attitudes towards work, the factory, industry and life in the city have brought to light that industrial cities that have undergone post-Soviet deindustrialization remain in a liminal state of being. They fluctuate between being a place where the factory is the central axis of the city and its life, and becoming something other than a city which existence is not determined by factory work, industry and its development. There is a transition from a familiar industrial model of life to a newly found vision and direction of urban development. Today, it is an attempt to combine the view of urban life shaped by the Soviet industrial past with the post-industrial lifestyle and landscape, new or rediscovered urban characteristics and spaces, nature and the functions and meanings attributed to it. However, the emergence of the perception that the city is not associated with the work and the factory, still remains a desirable place to live, marks a conceptual and value-based approach to the city today, and marks a considerable distance from the Soviet concept of the industrial city.

INFORMACIJA APIE DISERTACIJOS AUTORE

Aušra Teleišė (g. 1990 m.) 2014 m. Vilniaus universitete baigė Kultūros istorijos ir antropologijos bakalauro studijas. 2017 m. Vilniaus universitete įgijo humanitarinių mokslų magistrą, paveldosaugininko kvalifikaciją. Nuo 2017 m. studijavo jungtinėje Lietuvos istorijos instituto, Vytauto Didžiojo universiteto ir Klaipėdos universiteto etnologijos mokslo krypties doktorantūroje, finansuojamoje Lietuvos mokslo tarybos (LMT) Europos Sąjungos struktūrinių fondų lėšomis pagal LMT konkursinės doktorantūros programą. Doktorantūros studijų metais stažavosi Oslo universitete, Lyginamųjų socialinių mokslų studijų vasaros mokykloje ir Prahos Karolio universitete, Socialinių mokslų institute, Socialinių mokslų fakultete. Moksliniai interesai: miesto antropologija, vietos antropologija, industrializacija, deindustrializacija ir poindustrializmas.

El. paštas: ausra.teleise@gmail.com

ABOUT THE AUTHOR

Aušra Teleišė (b. 1990) graduated from Vilnius University in 2014 with a BA in Cultural History and Anthropology. In 2017, she graduated from Vilnius University with an MA in Humanities and a qualification of heritage conservationist. From 2017, she has been studying in the joint PhD program in Ethnology at the Lithuanian Institute of History, Vytautas Magnus University and Klaipėda University, funded by the Research Council of Lithuania (RCL) from the European Union Structural Funds under the RCL Competitive Ph.D. Program. During her Ph.D. studies, Aušra has had internships at the University of Oslo, the Summer School for Comparative Social Science Studies and Charles University, the Institute of Social Sciences, and the Faculty of Social Sciences. Her research interests include urban anthropology, anthropology of place, industrialization, deindustrialization and post-industrialism.

E-mail: ausra.teleise@gmail.com

Aušra TELEIŠĖ

**POINDUSTRINIS MIESTO KŪRIMAS: KULTŪRINIAI IR SOCIALINIAI
DEINDUSTRIALIZACIJOS PROCESAI ALYTAUS, MARIJAMPOLĖS IR
PLUNGĖS MIESTUOSE**

Mokslo daktaro disertacija
Humanitariniai mokslai, etnologija (H 006)

2023 02 03. 16,31 leidyb. apsk. Tiražas 15 egz.

Išleido Lietuvos istorijos institutas
Tilto g. 17, LT-01101 Vilnius

Spausdino UAB „Baltijos kopija“
Kareivių g. 13B, LT-09109 Vilnius